

8590
C84

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
„GEORGE CĂLINESCU”

creستماتية de literatură română veche

EDITURA DACIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
„G. CĂLINESCU“

Colectivul de redactare:

Liliana Botez, V. Căndea, Gh. Ceașescu,
I. C. Chițimia, Nedret Mamut, Mihai Moraru,
Stela Toma, Cătălina Velculescu

859.0
C84

CRESTOMATIE

de

LITERATURĂ ROMÂNĂ VECHIE

Vol. II

coordonatori

I. C. Chițimia, Stela Toma

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1989

859.0 - 822

859.0.09 a ... / 1830"

Coperta de: IOAN HORVAT BUGNARIU

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
M. SĂBĂLĂREANU
Inventar nr. 422903

D

1

Lector: VIRGIL BULAT
Tehnoredactor: L. HLAVALY

Apărut: 1989. Bun de tipar: 23.03.1989. Comanda nr.: 2777.
Coli de tipar: 13,75. Hîrtie: velină 70 g/mp. Format: 61×86/16.

Tiparul executat sub comanda nr. 582
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România

ISBN 973-35-0035-6

ABREVIERI

- An. Acad. Rom. „Analele Academiei Române”, București, 1879 ș.u.
An. Inst. Ist. Cluj „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, 1958 ș.u.
An. Univ. Buc. „Analele Universității București”, 1964 ș.u.
Arh. Olt. „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1922 ș.u.
Arh. St. B. Arhivele Statului București.
Arh. St. Br. Arhivele Statului Brașov.
Arh. St. Cl-N. Arhivele Statului Cluj-Napoca.
BAR Biblioteca Academiei Române
BOR „Biserica Ortodoxă Română”, București, 1874 ș.u.
BRV „Bibliografia românească veche, 1508—1830, I—IV, Ioan Biau-
nu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, București, 1903—1944.
Bul.Com.mon.ist. „Buletinul comisiei monumentelor istorice”, Vălenii de
Munte, 1908 ș.u.
Cercet. ist. „Cercetări istorice”, Iași, 1925 ș.u.
Cercet. lit. „Cercetări literare”, București, 1934 ș.u.
CRV „Carte românească veche
DR „Dacoromania”, Cluj, București, 1920 ș.u.
Gl. Bis. „Glasul bisericii”, București, 1944 ș.u.
LL „Limba și literatură”, București, 1955 ș.u.
LR „Limba română”, București, 1952 ș.u.
Mitr. Ard. „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1956 ș.u.
Mitr. Ban. „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1951 ș.u.
Mitr. Mold. „Mitropolia Moldovei”, Iași, 1925 ș.u.
Mitr. Olt. „Mitropolia Olteniei”, Rîmnicu Vilcea, 1950 ș.u.
RESEE „Revue des études sud-est européennes” București, 1963 ș.u.
Rev. bibl. „Revista bibliotecilor”, București, 1966 ș.u.
Rev. ist. „Revista istorică”, Vălenii de Munte, București, Iași, 1915
ș.u.
Rev. ist. rom. „Revista istorică română”, București, 1931 ș.u.
RIAF „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București,
1882 ș.u.
RITL „Revista de istorie și teorie literară”, București, 1964 ș.u.
RRH „Revue roumaine d'histoire”, București, 1960 ș.u.
Rsl „Romanoslavica”, București, 1958 ș.u.
SCB „Studii și cercetări de bibliologie”, București, 1955 ș.u.
SCIA „Studii și cercetări de istoria artei”, București, 1954 ș.u.
SCILF „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București,
1952—1963.
SCL „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1950 ș.u.
SLLF „Studii de limbă literară și filologie”, I—III, București,
1969—1974.

I. LITERATURĂ ISTORIOGRAFICĂ

GR. URECHE, LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI

sec. XVII

Moldova

Gr. Ureche este primul dintre marii noștri istoriografi care a scris o cronică despre evenimente românești în limba română. S-a considerat în mod greșit, dintr-o interpretare neîntemeiată, că înaintea lui ar fi scris o asemenea cronică Eustratie Logofătul. Apoi Mihail Moxa a întocmit un *Cronograf* universal (1620), dar acesta este un alt tip de istoriografie.

Născut prin 1595 și stins din viață în 1647, Gr. Ureche a studiat în tinerețe în școlile din Polonia, unde se găsea împreună cu tatăl său, Nestor Ureche, în refugiu. Și-a făcut acolo o bună pregătire de clasicist și de umanist. A ocupat posturi însemnate de dregător în țară până la cel de vornic.

Observind că Moldova nu avea o istoriografie așa cum întâlneau în Polonia, Ureche s-a apucat, în baza unor izvoare diverse în limbile slavonă, latină și polonă, să scrie *Letopisețul Țării Moldovei*, cu o știință care era numai a lui la vremea respectivă.

Scrierea concepută era una dintre cele mai grele, pentru că era vorba de începuturile istoriei poporului român, ale formării lui și a limbii sale. Gr. Ureche a îndeplinit cu bună reușită ceea ce și-a propus, vorbind de aceste începuturi, de fondul limbii române, de primele evenimente de istorie moldovenească și de altele în veacuri lungi, până a ajunge la cele din vremurile apropiate vieții lui.

Cronica sa, în forma păstrată, se încheie cu un titlu de capitol, fără conținutul acestuia: *Cînd au venit Lobodă cu oaste căzăcească și au gonit pe Aron Vodă den scaun, 7103 [1595]*, — nimic mai mult —, fiindcă cel mai probabil copistul cronicii pe curat, un Simion Dascălul, care s-a și amestecat cu unele adaosuri, n-a apucat să copieze întreg originalul lui Gr. Ureche.

Scrierea lui Ureche surprinde nu numai prin știința lui de istoric, filolog și geograf-etnograf, ci și prin expresia literară nesilită și plină de culoare și de prospețimea limbajului timpului, după cum vom vedea.

Gr. Ureche a deschis porțile istoriografiei românești cu trudă și pricepere deosebită, pentru o epocă veche care intrase în negură. Lui Miron Costin i-a venit mai ușor să-l urmeze și să continue relatarea evenimentelor, despre care izvoarele vorbeau mai mult și mai clar, la unele din ele participînd personal.

Dar însemnătatea cronicii constă mult în arta și stilul literar propriu, în care exprimarea de tradiție populară de veacuri este marcată vizibil de simplitate și expresivitate vie, autorul necăutînd cu dinadinsul expresia, ci avînd-o la îndemină, îngrijindu-se numai să se exprime clar. Nimerește astfel ușor frumusețea scrisului, în tonuri personale, devenind impuls pentru urmași și pentru noi tonalități literare.

PENTRU DISCALICATUL ȚĂRII AL DOILEA RÎND

După răsipa¹ țării dintăi², cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia oștilor lui Flac hatmanul rimlenescu, mai apoi, după multă vreme [...], cîndu păstorii din munți ungurești³ pogorîndu după vînat au nemerit la apa Moldovei, locuri desfătate cu cîmpi deșchiși, cu ape curătoare⁴, cu păduri dease, și îndrăgînd locul, au tras pre ai săi de la Maramoroș și pre alții au îndemnat, de au discalicat întâi supt munte, mai apoi adăogîndu-să și crescîndu înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Sireatul nu i-au hotărît⁵, ce s-au întinsu până la Nistru și până la mare. Nici războaie mai făcea ca să-și apere țara și pămîntul său de cătră știți și gotthi și di cătră alți vecini și limbi⁶ ce era pinprejur. Ce avîndu purtătoriu⁷ domnii lor carii rădicasă dentru sine, în Țara Leșască de multe ori au intrat și multă pradă și izbîndă au făcut; din cîmpi tătarii i-au scos. Așijdirea și munteanilor nu numai nevoie și groază le făcîia, ce și domniile schimba și pre cine vrea ei primiia; pre ardealeni nu-i lăsa să să odihnească, ci pururea le făcea nevoie și cetății căteva le luasă și le lipiia cătră țara Moldovei, carile toate mai înainte la locurile sale să vor arăta. Mai apoi și [cu] turcii carii să vedea că ca o negură toată lumea acoperea, războaie minunate au făcut de multe ori i-au și biruit, mai apoi de o au și supus [Moldova] supt giugul lor, de multe ori i-au asudat⁸, rocoșindu-se⁹ și nu fără multă moarte și pagubă în oameni, până o așăza¹⁰.

Ediția P. P. Panaitescu (1958), p. 69—70

¹ Răsipă = dezorganizare, stricare; ² țara dintăi = Dacia; ³ munții ungurești = Carpații orientali (dinspre Ardeal); ⁴ a cura = a curge; ⁵ a hotărî = a opri, a pune hotar; ⁶ limbă = neam; ⁷ purtătoriu = conducător; ⁸ a asuda (pe cineva) = a face să-l treacă apele; ⁹ a se rocoși = a se răscula; ¹⁰ a așăza = a organiza, a întări.

Intr-un capitol (exemplar de succint și esențial) Ureche prezintă panorama introductivă a întemeierii statului moldovean, cu dezvoltare „pînă la Nistru și pînă la mare“, relațiile acestui stat cu vecinii, suzeranitatea turcilor care „ca o negură toată lumea acoperea“ și pe care însă „de multe ori voievozii i-au și biruit“, impunîndu-le respect față de un stat mic, care a fost în stare să poarte „războaie minunate“.

Descălecarea Moldovei de către păstorii din Maramureș, după o veche legendă, este perfect plauzibilă cu viața și rezistența populației românești în munții și codrii țării de nepătruns de către invadatorii. Acești oieri veneau din zona foștilor daci liberi, care își cunoșteau țara și pământul de sub picioare și-l simțeau al lor de multe veacuri.

Descrierea descălecării, sub conducerea unui comandant, peste toată Moldova veche, luptele cu „sciții“, „goții“ și „tătarii“, de asemenea cu vecinii de mai târziu, nu sînt scene de poem inventat, ci reminiscențe ale realității istorice, narate cumpănit și poetic (dacă se citește atent expunerea), în limbajul vremii, dar și particular al lui Ureche, prin anumite expresii: „răsipa țării dentăi“, „locuri desfătate cu cîmpi deschise“, „nici Siretul nu i-au hotărit [oprit]“, „de multe ori i-au asudat“ (au făcut să-i treacă apele) etc.

Condeii lui Ureche scrie fără nici o siluire, într-o limbă care era a tuturor românilor, dar în sintagmele ei distinse, întrebuințate magistral de autor.

DOMNIA LUI PĂTRU VODĂ, PE CARILE L-AU PORECLIT ARON

Vă leatul 6963 [1455], după doi ani a domniei lui Bogdan Vodă, scrie Ietopisețul cel moldovenescu c-au venit fără de veaște Pătru Vodă ce l-au poreclit Aron și au aflatu pre Bogdan Vodă la satul Răuseanii, din jos de ȧrgul Suceavii, și l-au lovit, vineri în răvărșatul zorilor, octomvrie 16. Și acolo i-au tăiatu capul lui Bogdan Vodă. Deacii au stătut la domnie Aron Vodă [...].

DOMNIA LUI ȘTEFAN VODĂ, CE-I ZIC CEL BUN, FICIORUL LUI BOGDAN VODĂ ȘI DE MULTE RĂZBOAIE MINUNATE CE AU FACUT. CÎNDU S-AU DOMNITU, FOST-AU CURSUL ANILOR 6965 [1457] APRILIE 12, JOI

Acest domn, Ștefan Vodă, după doi ani a domniei lui Pătru Vodă Aron, ridicatu-s-au de la ȧra Muntenească cu multă mulțime de oaste muntenească și din țară adunați și au intrat în țară. Și silind spre scaunul Suceavii, i-au ieșitu înainte Pătru Vodă Aron pe Sireatiu, la Doljăști, la tină, și s-au lovit în zioa de joi mari, aprilie 12, și înfrînse Ștefan Vodă pe Aron. Ci Aron Vodă nu să lăsă cu atita, ci de iznoavă¹ s-au bulucitu² și al doilea rîndu să lovi la Orbic și iară birui Ștefan Vodă. Și-l prinse pe Pătru Vodă Aron și-i tăie capul, de-și răsplăti moartea tătine-său, lui Bogdan Vodă.

CÎNDU S-AU STRINSU ȧRA LA DIREPTATE

Deacia Ștefan Vodă strins-au boiarii țării, și mari și mici, și altă curte măruntă, dimpreună cu mitropolitul Theoctistu și cu mulți călugări, la locul ce să chiamă Direptatea și i-au întrebatu pre toți:

iaste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toții au strigat într-un glas: „În mulți ani de la Dumnezeu să domnești“. Și deacii cu toții l-au rădicatu domnu și l-au pomăzuitu³ spre domnie mitropolitul Theoctistu. Și de acoloa luo Ștefan Vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Suceavii [...].

Ibidem, p. 89—91.

¹ De iznoavă = repede; ² a se buluci = a se pregăti; ³ a pomăzui = a unge.

Ștefan cel Mare a dominat istoria Moldovei și a rămas simbolul înțelepciunii și al vitejiei românești sub conduceri lucide. Ietopisețul domniei lui, pus la cale de voievod însuși, conținea date precise și Ureche știe să le exploateze în vorbă bună, accesibilă pentru toate veacurile, în legătură cu urcarea domnului pe tron.

Pe deasupra, ceea ce interesează în primul rînd este simplitatea și tradiția îndelungată a exprimării vii, precum și evitarea barbarismelor, fapt care dă farmec literar scrisului: „strîns-au boiarii țării, și mari și mici, și altă curte măruntă [...] și i-au întrebatu pre toți: iaste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toții au strigat într-un glas: «În mulți ani de la Dumnezeu să domnești!» Și deacii cu toții l-au rădicatu domnu“.

Gr. Ureche nu vrea să facă literatură, dar ea iese de la sine, din ceea ce era limba înțelept purtată a întregului popor. Trebuia numai să știe să aleagă și să folosească ce era mai expresiv. Și această calitate o posedă, după cum se vede, din plin.

CÎNDU AU LUAT ȘTEFAN VODĂ CHILIA ȘI CETATEA ALBĂ DE LA PĂGINI

Vă leatul 6973 [1465] meseța ghenarie 23, adunîndu Ștefan Vodă multă oaste de țară vrîndu să răscumpere cetățile carile le luase păgîinii de la alți domni, pogorit-au cu toată putearea sa spre cetatea Chiliei. Și sosindu la cetate miercuri spre joi, la miazănoapte, au încunjurat cetatea. Însă joi nu s-au apucat de harțu, iară vineri dins-de-dimineață au început a bate cetatea și așa toată zioa s-au hărțuit până în seară. Iară sîmbătă să închinară cei din cetate și intră Ștefan Vodă în cetatea Chiliei. Și acolo petrecîndu trei zile veselîndu-să, lăudîndu pre Dumnezeu, îmblînzî oamenii în cetate. Deacia și la Cetatea Albă au tras și multă năvală făcîndu, dobîndi și Cetatea Albă. Și așa amîndoao cetățile, cu multă moarte și perire de ai săi, le dobîndi, carile întărîndu-le cu bucate și cu slujitori, au lăsat pre Isalia și pre Buhtea pîrcălabi, ca să le grijească, iară el s-au întorsu la scaunul său la Suceava.

Iară în al zeacilea an a domnii sale, în anii 6974 [1466], iulie 10, au început a zidi mănăstirea Putna, spre slava lui Dumnezeu și a Preacuratii Maicii Fecioarii Mariei.

Ibidem, p. 92

¹ A *îmblinzi* = a îmbuna, a câștiga încrederea.

De la stilul liber și sfătos, între oameni care așează lucrurile țării, din fragmentul precedent, de data aceasta se folosește stilul energetic, de acțiune și luptă epopeică dusă cu turcii din cetățile Chilia și Cetatea Albă, în consonanță cu actul de „a bate toată ziua cetatea Chilieii”, până la predarea celor din ea, a avea după aceea un respiro, „a face apoi năvală” și la Cetatea Albă, cucerită „cu multă moarte și perire de ai săi”, la urmă lăsând cetățile în grija unor pîrcălabi și întorcîndu-se la Suceava.

Urmărind în cronică evenimentele în sine, nu se bagă de seamă că autorul adaptează stilul și expresia la desfășurarea și caracterul faptelor, calitate de luat mereu în considerație, pentru a-i aprecia valoarea literară.

DE MOARTEA LUI ȘTEFAN VODĂ CELUI BUN, VĂ LEATO 7012 [1504]

Nu multă vreme, dacă s-au întorsu Ștefan Vodă de la Pocuția la scaunul său, la Suceava, fiindu bolnav și slabu de ani, ca un om ce era într-atîtea războaie și osteneală și neodihnă, în 47 de ani, în toate părțile să bătea cu toții și după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au muritu, marți, iulie 2 zile.

Fost-au acestu Ștefan Vodă om nu mare de statu, minios și de grab vîrsătoriu de singe nevinovat; de multe ori la ospeațe omorîia fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleanescu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gîndii ai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vîrîia, ca vîzîndu-l ai săi, să nu să îndărăpteaze¹ și pentru aceeaia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui și ficiorul său, Bogdan Vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să tîmplă din pom bun, roadă bună iase.

Iară pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plîngere în mănăstire în Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpatu² de mult bine și de multă apăratură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ștefan Vodă, nu pentru sufletu, ce iaste

în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru că lucrurile lui ceale vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceeaia l-au ajunsu [...].

Ibidem, p. 120—121.

¹ A *îndărăpta* = a îndepărta, a fugi; ² a *se scăpa* = a se lipsi, a pierde.

Din întreg capitolul privind moartea lui Ștefan cel Mare, în glorie și în dragostea poporului, se desprinde portretul magistral, fizic și în trăsături caracterologice, pe care i-l face autorul voievodului.

Portretizările în cronici se întilnesc frecvent, însă ceea ce realizează Ureche este un lucru excepțional, prin liniile pline de realism ale omului care nu era lipsit de păcate omenești, de multe ori fiind crud și „fără județ”, dar recunoscîndu-i-se calitățile de domn viteaz, „meșter” la războaie, care nu se lăsa învins, fiindcă „și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, căci știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor”.

Gr. Ureche îi simte și îi prezintă puterea de luptător-erou și prin jalea mulțimilor care l-au însoțit la moarte: „Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpat [s-au lipsit] de mult bine și de multă apăratură”, jale prinsă, după cum se vede, nu numai în sentimente, ci și în vorbă populară. Și mai adaugă Ureche, pentru completarea portretului, că i s-a spus sfîntul Ștefan Vodă, „nu pentru sufletu [...], ci pentru lucrurile lui ceale vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceeaia l-au ajunsu”.

Autorul îl creionează viu, ca în portretul din *Evangheliarul* (1473) de la Humor, pe care probabil nu l-a cunoscut pe atunci.

În orice caz, se poate observa că de fiecare dată vorbele îndătinate se armonizează cu evenimentele narate. Și astfel, de la stilul poetic întrebuintat în „descălecatul al doilea”, se trece la unul de oratoriu pentru urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, pentru ca la moartea voievodului scrisul să capete tonuri de recviem.

CÎNDU AU PRIBEGIT PĂTRU VODĂ DE MULTE NEVOI ÎN TRANSILVANIA

Văzîndu Pătru Vodă că-l împresoară vrăjmașii săi de toate părțile și ai săi l-au părăsit toți, lăsat-au scaunul și s-au dat spre munți, unde cunoscîndu că nici acolo nu să va putea amîstui¹, au gînditu să treacă la Tara Ungurească². Și așa aflîndu-și calea deschisă pînă tîrgu, prin Piatră, au trecut pre lingă mănăstirea Bistrița. Și să lăsă ca să poată ceva odihni, deasupra mănăstirii în munte. Văzu unde³ ca un roi de pretitinderile încunjurără mănăstirea, ca să-l poată prinde. El cunoscîndu acestea, au încalcat de sîrgu pre cal și singur au fugit să hălăduiască, în 18 zile ale lui septevrie. Și

întrîndu în munte, într-adîncu, fără drum, fără povață, au dat la strimtori ca acealea de nu era nici de cal, nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa 6 zile învăluindu-să prin munte, flămîndu și trudit, au nemerit la un rîu ce cura spre săcui. Și mergîndu pre păriu în jos, au datu priste niște pascari, carii daca i-au luat sama, cu dragoste l-au priimit. Iară Pătru Vodă înfricoșîndu-să de dînșii, s-au speriiatu. Iară ei cu jurămîntu s-au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate și nimica să nu să teamă. Iară el le-au dat lor 70 de galbeni și daca au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au priimitu și l-au dus la otacul¹ lor, de l-au ospătat cu pîine și cu peaște friptu, ospătu pascărescu, de ce au avut și ei. Și daca au înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de a lor și cu comănac în cap și deacii l-au scos la Ardeal. Și fiindu oastea ungurească tocmită de strajă, la margine, i-au întrebatu pre dînșii: „Ce oameni sinteți?” Ei au zis: „Sintem pascari”. Și așa au trecut prin straja ungurească și niminea nu l-au cunoscut.

Deacii pascării l-au dus la casa unui boiarin ungurescu, carile au fostu avîndu priiteșug mare cu Pătru Vodă, ci pre domnu nu l-au aflatu acasă, numai pre jupîneasă lui și pre taină i-au spus ei de Pătru Vodă. Înțelegîndu de Pătru Vodă, cu dragoste l-au priimit la casa sa și i-au făcut ospătu. Și un voinic⁵ oarecarele, ce fusease aprod la Pătru Vodă, prilejîndu-se întru acel sat, fiindu scăpatu și el dintru aceale răotăfi, îi spuseră lui de pascării ceia ce venise din munte. Și știîndu el că Pătru Vodă iaste în munți intrat și nimica de dînsul nu să știe și cugetîndu întru inima sa ca doară va putea și ceva de domnu său, au mersu la pascari, ca să poată înțelege ceva, vreun cuvîntu dintru dînșii. Și daca i-au văzut, îndată au cunoscut pre domnu-său, Pătru Vodă, și au căzut de i-au sărutat picioarele. Văzîndu Pătru Vodă pre credincioasă sluga sa, multu s-au bucurat și s-au mîngîiatu și multe cuvinte de taină au lăsat cătră dînsul. Și îmblînzîndu-i-să inima, au adormit pușinel. Nici zăbavă multă n-au făcut, că până a odihni Pătru Vodă, iară acea jupîneasă au gătit leagăn⁶ cu cai și 12 voinici într-armași. Și daca l-au deșteptat, au șăzut în leagăn, numai cu aprodul și au mersu pre locuri fără drum, până au sosit la casa altui boiarin ungurescu, ce și acela era priiaten lui Pătru Vodă, carile dacă l-au văzut, cu dragoste l-au priimitu și l-au ospătat. Și îndată i-au gătitu leagănu cu 6 cai, că loc de a zăbovi nu era, că dindărătu dupre urmă prinsease de veaste oastea de la straja ungurească, cum Pătru Vodă au trecut pintre dînșii și nu l-au cunoscut. Și deacii s-au pornitu după dînsul, a-l cerca, ca să-l poată ajunge undeva. Ci Dumnezeu cela ce-i otcîrmuitoriu tuturor celora ce i să roagă cu credință, au acoperitu pe Pătru Vodă și i-au datu cale deschisă. Și mergîndu cu nevoință, au sosit la Ciceu și sâmbătă în răsărita soarelui, septevrie 28 de zile, au intratu Pătru Vodă în cetatea Ciceului și au închis

porțile. Iară aceia ce-l goniia dindărătu, văzîndu că au hălăduit⁷ Pătru Vodă denaintea lor, s-au întorsu înapoi.

Acolo multă plingere și tînguire era de doamnă-sa Elena și de fiii săi, de Iliașu și de Ștefan și de fiică-sa, Roxanda, și de alți căsași, pentru multă scîrbă și nevoie ce le venise asupra, știîndu din cită mărire au căzut la atîta pedeapsă. Deacii Pătru Vodă au intrat în biserică, de s-au închinat, mulțămîndu lui Dumnezeu că l-au izbăvit din mîinule vrăjmașilor săi.

Iară Suleiman împăratul turcescu cu oștile sale în urma lui Pătru Vodă, la Moldova, multă pradă și scădeare făcîndu țării și călcîndu țara, au ajunsu până la Suceava.

Ibidem, 154—156.

¹ A se amistui = a se ascunde; ² Țara Ungurească = Ardeal, țara stăpînită de unguri; ³ unde = de aci; ⁴ otac = colibă; ⁵ voinic = ostaș; ⁶ leagăn = trăsură ușoară; ⁷ a hălădui = a scăpa.

Relatările de mai sus privind peripețiile lui Petru Rareș, în fuga lui spre cetatea Ciceului din Transilvania, din cauza asaltului conjugat al unor oști vrăjmașe, turcești, tătare și poloneze, sînt o pagină de adevărat roman istoric.

Încercarea dușmanilor de a-l încercui, fuga cu calul peste munte, părăsirea calului și cățărarea pe stînci, rătăcirea în multe zile, nemîncat și nedormit, întîlnirea pescarilor, care-l omenesc și care îl trec prin straja ungurească în haine proaste, sprijinul primit de la o familie de cunoscuți devotați lui, întîlnirea unui ostaș de al său care-i sărută picioarele de bucurie, intrarea în cetatea Ciceului, unde își regăsește familia și scapă de urmăritori, toate acestea sînt momente impresionante, dar ele capătă viață și dau emoție în vorba scriitorului, ca, de exemplu, despre slujitorul care își caută domnul în munți și dă de el întîmplător la pescari: „și cugetîndu întru inima sa că doară va putea și ceva de domnul său, au mersu la pascari, ca să poată înțelege ceva, vreun cuvînt dintru dînșii. Și daca i-au văzut, îndată au cunoscut pre domnu-său [deghizat] Pătru Vodă și au căzut de i-au sărutat picioarele”.

Țara a rezistat, pentru că domnul, supușii și pămîntul românesc au făcut un tot indisolubil și semnele devotamentului, surprinse de Gr. Ureche, nu lasă rece pe nimeni la lectură.

De fapt, paginile de adevărat roman istoric continuă și în capitolele următoare, cu călătoria lui Petru Rareș la Țarigrad, recîștigarea domniei pentru a doua oară, revenirea în țară și readucerea familiei de la Ciceu la Suceava.

În aceste pagini, deasupra evenimentelor dramatice, se ridică și trăiesc sentimentele și psihologia personajelor, zugrăvite cu talent de autor.

DE O SECITA MARE CE AU FOSTU ÎN ZILILE ACESTUI
PATRU VODA, DE AU PERIT TOATĂ ROADA, VA LEATO
7093 [1585]

Domnindu Pătru Vodă [Șchiopul] țara Moldovei, mare secită s-au timplatu în țară, de au secat toate izvoarele, văile, bălțile și unde mai nainte prindea pește, acolo ara. Și piatră prin multe locuri au căzut, copacii au secatu de [secăciune], dobitoacile n-au fostu avindu ce paște vara, ci le-au fostu dărâmind frunză. Și atîta prafu au fostu, cîndu să scorniia vîntu, cît s-au fostu stringîndu troieni la garduri și la gropi de pulbere ca de omăt. Iar dispre toamnă deaca s-au pornitu ploi, au apucat de au crescut mohoară și cu acealea ș-au fostu oprind sărăcimea foamea, că-i coprinsease pretitinderea foamea.

Ibidem, 216.

În acest ultim fragment din *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Gr. Ureche, cronicarul realizează un tablou de mare artă literară al secetei teribile abătută în 1585 peste Moldova, împreună cu alte cataclisme.

Prin zugrăvirea imaginilor, cu pulberea „adunată la garduri și la gropi în troiene ca de omăt“, cu uscarea copacilor de secetă și dispariția ierbii, încît vitele erau hrănite cu bruma de frunză rămasă, cu căderi apoi de grindină devastatoare, cu ploi după care a apărut mohorul, sărăcimea potolindu-și cu el foamea, acest tablou nu are egal în literatură. Nu se găsesc niciunde imaginile plastice de aci.

Este cert însă că Ureche le folosește în bună parte din limbajul și amintirile celor mulți, pe lângă inventivitatea sa, mai ales că foarte probabil el nu se născuse cînd a avut loc seceta.

Așadar, în totalitate luînd scrisul lui Ureche, el nu este sec și simplist, ci variat și plin de culoare literară, potrivită cu faptele narate sau descrise. Ureche este nu numai un învățat, ci și un bun literat.

TEXTE: *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, întocmit după Gr. Ureche, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul, ediție critică de C. Giurescu, București, 1916; *Letopisețul Țării Moldovei*, întocmit de Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, ediție C. C. Giurescu, Craiova, 1934; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, de P. P. Panaitescu, București, 1958; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite de Liviu Onu, București, 1967.

STUDII: I. C. Chițimia, *Probleme de bază*, p. 197—271; E. Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972; Ion Rotaru, *Valori expresive în literatura română veche*, București, 1976, p. 56—147; Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979; Dragoș Moldovanu, *Etapile diferențierii stilistice în proza românească veche*, în „Limba și literatură“, 3/1981, p. 197—271.

MIRON COSTIN
(1633—1691)

A doua mare personalitate a literaturii române din secolul al XVII-lea (pe care îl putem considera ca un „secol de aur“ al culturii române vechi) este Miron Costin.

Deși Miron Costin este tratat de obicei ca un cronicar, el s-a ridicat prin scrisul său — și a țintit acest lucru — la arta literară. Și el și antecesorul său, Gr. Ureche, ar fi putut să compună opere literare, după modelele pe care le-au avut la îndemînă în Polonia, dar și unul și altul au socotit că înția cerință era întocmirea unei istorii a Moldovei în limba română. Se rămăsese la stadiul analelor în limba slavonă, care conțineau multe lacune, de completat cu noi știri din izvoare necunoscute pînă la ei.

Atunci instinctiv au turnat știința istorică în vorbă vibrant românească, cel puțin acolo unde evenimentele și faptele de viață se pretau la așa ceva, scrisul românesc devenind o „încîntare“ pentru sufletul lor încărcat de un cald patriotism.

Viața toată a lui Miron Costin s-a desfășurat și a sfîrșit în zbu-ciumul istoriei. Născut în 1633, copil fiind, apucă drumul refugiu-lui spre Polonia, în 1634, împreună cu tatăl său, marele hatman Iancu Costin, care (trecut și el prin momente dramatice pînă aci, ca filopolon) nici n-a mai ajuns să-și revadă țara, stingîndu-se pe pămînt străin în 1650. Dar a fost bine primit și în 1638 i s-a acordat cetățenia și titlul de nobil polon, lui și celor trei fii ai săi: Alexandru, Miron și Potomir (a mai avut după aceea încă alți opt). Moșia de la Nowosilka Nowa, de lângă Bar, primită în arendă de la statul polon, a rămas în seama lui Miron Costin, care între timp și-a făcut studiile la colegiul iezuit de la Bar, unde învățătura era pre-dată în limba latină.

Fiind nobil polon, avea obligația, prin rosturile polone de stat, să participe la expedițiile militare și în acest sens, cînd nu avea decît optsprezece ani, în 1651, a luat parte la lupta de la Beres-teczko împotriva cazacilor, introducînd în cronica sa mai tîrziu amă-nunte care nu se află în alte izvoare (de altfel, știri noi și despre alte evenimente). Însă, prin 1652—1653, s-a întors în Moldova împreună cu frații săi. Era spre sfîrșitul domniei dîntii a lui Vasile Lupu (1634—1653), intrat în conflict cu Gheorghe Ștefan, următorul domn al Moldovei (1653—1658), și lui Miron Costin i-a trebuit un tact deosebit ca să treacă din grația primului, pe care l-a slujit cu devotament, în grația celuiilalt, care l-a prețuit. Căsătorit cu Ileana Movilă, a intrat în relații de familie dinastică, întărite și prin căsătoria fratelui mai mic Velișcu Costin cu Catrina, fiica marelui vornic Toma Cantacuzino, influent și de os domnesc, fratele marelui spătar Iordache Cantacuzino, ocrotitorul lui Miron Costin.

Miron Costin a fost numit în numeroase dregătorii, de la cea de sluger (1654) pînă la cea mai înaltă de mare logofăt de la sfîrșitul vieții, cu anumite întreruperi (din cauza instalării de domnii diverse) între 1676—1691. Între timp însă a luat parte la diferite expediții militare și a îndeplinit, de asemenea, o serie de misiuni diplomatice, pentru care era cel mai indicat. Astfel, ca diplomat, îndeplinește, de exemplu, misiuni în Polonia în numele lui Vasile Lupu (1653) sau în numele lui Dumitrașcu Cantacuzino, pe lângă marele hatman Jan Sobieski (1674), de asemenea la Constantinopol. Deprins cu „cavalerismul“ din oastea polonă în care slujise, Miron Costin se înrolează și în expediții de oaste moldoveană, precum cea din 1658 (avea 25 de ani), în care, împreună cu alte armate, a intrat din Muntenia în Transilvania, pe la Brașov și l-au asediat pe Rákóczi, silindu-l să părăsească scaunul Ardealului. Atunci a cunoscut el de aproape pe ardeleni. În 1662 îl însoțește pe Dabița Vodă spre Uivar (Neuhäusel), din Banat, în războiul turcilor cu nemții și are prilejul să cunoască alte meleaguri ale țării românești, iar între altele se minunează, în drum, de picioarele podului lui Traian de la Turnu Severin. Iată-l și în războiul turco-polon, în ciocnirile de la Camenița (1672) și Hotin (1673), de partea polonă la început, alături de Petriceicu Vodă, părăsindu-l însă și întorcîndu-se la ai săi în Moldova, stăpînită încă de turci (deși aceștia fuseseră înfrinți de poloni, sub comanda lui Jan Sobieski la Hotin). Îl găsim încă pe Miron Costin, împotriva inimii lui, de partea turcilor împreună cu Duca-Vodă, la asediul Vienei, în 1683, despresurată totuși de regele polon Jan Sobieski, spre bucuria tănuită a scriitorului (era în bune relații mai demult cu regele, chiar în corespondență).

Ștefan Petriceicu pindea din Polonia încă din 1674 și s-a și instalat la domnie cu oaste polonă, la sfîrșitul anului 1683, în locul lui Gheorghe Duca, luat în captivitate, împreună (de formă!) cu Miron Costin și alți boieri adversari. Duca a rămas captiv, iar lui Miron Costin regele i-a făcut loc în castelul regal de la Daszów, unde de altfel a scris (1684), în onoarea regelui, poemul *Historia polskimi rytmani* (Istorie în versuri polone). Urcîndu-se pe tron Constantin Cantemir (1685), îl cheamă pe Miron Costin înapoi în țară, prin fratele său Velișcu Costin. În urma lui însă intra în țară (1686) însuși Sobieski, în fruntea unei oști (fuseseră și solicitat chiar de Miron Costin și de alți boieri filopoloni), fiind întîmpinat cu onoruri la Iași de mitropolitul Dosoftei. Se spera într-o dezrobire de sub turci. Voievodul Cantemir îl trimisese pe Miron Costin ca staroste la Putna, în Vrancea, iar acum se retrăsese din calea invadatorului spre sud. Din expediția polonă n-a ieșit nimic. Regele polon a plecat spre țara sa și cu el însuși Dosoftei care se vedea vinovat de prea mult zel arătat polonilor. Boierimea luase ascendent în conducere și Costinii își permit să-i reproșeze lui Cantemir nechibzuință în treburile de stat. Un complot, pus la cale (totuși) contra lui Can-

temir de Costini și divulgat de unii boieri lași, s-a încheiat cu un deznodămînt tragic: voievodul a pus să li se taie capetele celor doi frați, în decembrie 1691.

Așadar, este într-un totuși adevărat că viața lui Miron Costin s-a scurs într-un continuu și dramatic zbucium istoric.

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI

1675

Moldova

Miron Costin a avut de gînd să realizeze o lucrare pornind din nou de la formarea poporului român, peste care Gr. Ureche trecuse mai repede, din graba de a intra mai îndată în istoria propriu-zisă a Moldovei, care îi cerea osteneală și timp. De fapt, însuși Miron Costin a încercat același sentiment, căci a renunțat la prima sa intenție, continuînd pe Ureche și lăsînd începuturile pentru mai tîrziu: „Fost-au gîndul meu, iubite cititoriule, să fac letopisețul Țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintîi, carele au fostu de Traian împăratul. Și urdzisăm și începătura letopisețului, ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de nu stăm de scrisori [scrieri], ce de griji și suspinuri. Și la acestu fel de scrisoare gîndu slobod și fără valuri trebuiește, iară noi prăvim [privim] cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și nouă. Deci priimește, în ceastă dată, atîta din truda noastră, cît să nu să uite lucrurile și cursul [istoria] țării, de unde au părăsit a scrie răpăosatul Ureche vornicul [...], cu această făgăduință că și letopiseț întreg să aștepți de la noi, de om avea dzile“.

Spunea acestea în predoslovie, scrisă după încheierea primei părți a letopisețului și trecerea acesteia pe curat, avînd de gînd, după cum se vede, să continue, pentru care lucru însă „n-a mai avut zile“.

Tragedia vremurilor în care trăia se vede de la primele rînduri. Miron Costin l-a continuat pe Ureche de la 1595 pînă la 1661, rămî-nîndu-i încă de completat narațiunea pe o perioadă de treizeci de ani pentru evenimente cunoscute personal. Deja după 1648 prezentase fapte din propria-i memorie. A folosit și o serie de izvoare, mai ales pe Pavel Piasecki, *Chronicon gestorum in Europa singularium*, apărută la Cracovia în trei ediții (1645, 1646, 1648) și Amsterdam, 1649, de asemenea opera lui Aleksander Gwagnin (cu numele original Alexandro Guagnino), *Sarmatiae Europaeae descriptio*, Cracovia, 1578, în traducerea lui Martin Paszkowski, *Kronika Sarmaciej europejskiej*, Cracovia, 1611, precum și poemul istoric al lui Samuel Twardowski, *Wojna domowa z Kozaki i Tatary, z Moskwa*, Kalisz, 1681 (pînă aci editat fragmentar), pentru evenimentele dintre 1648—

422903

1660. Alte izvoare citate: Dio Cassius, Antonio Bonfini, Jan Dlugosz, Martin Kromer, Laurențiu Toppeltin se refereau la letopisețul întreg, pe care n-a mai apucat să-l scrie. Trecută pe curat în 1675, înseamnă că opera realizată a fost scrisă înainte de această dată. Tiparul care se reînstituiuse era afectat în special instituției religioase și operele istoriografice nu s-au tipărit spre paguba culturii române. Dar *Letopisețul Țării Moldovei* s-a multiplicat prin copii manuscrise, în număr de peste cincizeci. Cu toate opiniile contrare, este aproape sigur că versiunea latină a letopisețului, păstrată în ms. 1398 din Muzeul Czartoryski de la Cracovia și publicată de Eugeniu Barwiński (vezi bibliografia), a fost făcută de însuși Miron Costin, care ținea să-i informeze pe poloni, cum a procedat și prin alte scrieri ale sale: *Kronika Ziem Moldawskich i Multańskich* (Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei) sau *Historia polskimi rytmani* (Istorie în versuri polone).

În relatările sale din *Letopiseț*, respectînd adevărul istoric, Miron Costin introduce adeseori expresia literară în narațiunea faptelor, în prezentarea caracterologică a unor figuri istorice, în psihologia altora sau în filozofarea sa asupra firii oamenilor și asupra cursului istoriei, încît opera lui capătă din plin trăsăturile de roman istoric.

IDE DOMNIA LUI VASILIE VODĂ LUPUL

Fericită domnia lui Vasile Vodă, în care, de au fostu cîndva această țară în tot binele și bivșug¹ și plină de avuție, cu mare fericie² și trăgănată³ până la 19 ani, în dzilele aceștii domnii au fostu. În anii dentîiu cu prepusuri⁴ de nepace iară între leși și între turci, iară apoi, după trei-patru ai⁵, deschidzîndu-și calea Împărăția Turcului asupra persului cu soltan Murat pentru Vavilonul, aicea aceste părți la mare păci și liniști și mare fericii era [...].

Dacă au luat domnia, nevrîndu să hie nemulțemitoriu lui Moisei Vodă, pentru binele lui, ce făcuse casei lui, neamestecîndu-se nice cu un rău asupra casăi lui, au scris carte la Moiseiu Vodă, cu mare mulțemită pentru oamenii săi, căci n-au avut nice o nevoie și lăsîndu-l în voie, unde ari vrea să margă, ori spre ce parte volnic, fără nici o grije să fie, și sfătuîndu-l să nu vie la Țarigrad, pentru multe dătorii ce avea Moisei Vodă în Țarigrad [...].

O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă. Pre cit să mai adaoge pre atita rîhnește⁶. Poftile a domnilor și a împărăților n-au hotar. Avîndu multu, cum n-ari avea nemică le pare. Pre citu îi dă Dumnedzău, nu să satură. Avîndu domnie, cînte și mai mari și mai late țări poftescu. Avîndu țară, și țara altuia a cuprinde cască și așa lăcomîndu la altuia, sosescu de pierdu și al său. Multe împărății în lume, vrîndu să ia alte țări, s-au stînsu pre sine. Așa s-au stînsu împărăția lui Darie împăratu de Alexandru Machidon; vrîndu să supuie țările grecești și toată Machido-

niia Darie, au stînsu împărăția sa, de au cădzut pre minule lui Alexandru Machidon. Așa împărăția Cartaghinii vrîndu să supuie Rîmul, au cădzut la robii rîmlenilor. Așa Piru împăratu vrîndu să ia Italia, au pierdut țările sale. Așa și Mihai Vodă, vrîndu să hie crai la unguri, au pierdu și domnia Țării Muntenesti.

Așa și Vasile Vodă, avîndu fericite vremi la domnie în pace den toate părțile, că și țara nu era nici cu o datorie îngreuiată, fără nice o dodeială⁷ despre turci, carii avea începută sfadă cu persii și într-acele părți sta cu valuri⁸, au început svadă cu Matei Vodă domnul muntenescu, pentru domnia acei țări, ori că nu-l încăpea Moldova, ca pre un om cu hire înaltă și împărătească, mai multu decît domnească, ori că siliia să vadză pre fecioru-său, Ion Vodă, la domnie, care hire au părinții spre feciorii săi, să-i vadză în viața lor ieșiți la cînte. Domnii la domnii pre feciorii săi poftescu să-i vadză ieșiți, boierii la boierii, slujtoriul să bucură să-și vadă pre feciorul său harnic, pementeanul⁹ de hrana pămîntului pre feciorul său destoinic pofteste să-l vadză. Ori că l-au îndemnatu pre Vasile Vodă mare netocmală¹⁰ și neprietenșug ce avea mai de demultu, încă den boieria sa. Scoasesă domnia Țării Muntenesti de la împărăție, pre mijlocul¹¹ lui cîzlar agga¹² și pașii de Silistria, feciorul său, lui Ion Vodă.

Prostatec¹³ îl ținea Vasile Vodă pre Matei Vodă. Deci, avîndu și pre veziriul în partea sa, au făcut oști de țară și au purces în Țara Muntenescă asupra lui Matei Vodă, lăsîndu în scaun pre fecioru-său, pre Ion Vodă. Iară singur au intrat cu oști în Țara Muntenescă, cu știrea veziriului și a pașii de Silistria. Oști avea citeva, iară tot de țară și lefecii și cîialaltă oaste, fără puținei sîrbi, ce avea în leafă, călări.

Iară și Matei Vodă, domnul Țării Muntenesti, nu dormia, ce apărîndu al său, avea oști și streine și de țara sa, ales pedestrime, hie cîndu¹⁴ avea până la o mie în leafă, fără dărăbanții¹⁵ de țară și călări de ai noștri moldoveni, acolo merși în leafă, căroa numele era livinții, și leși călări ținea pururea cite 200 și de osebi¹⁶ unguri călări. Și dideasă știre și la arcalele¹⁷ sale, ce avea la împărăție, de silă ce-i făcea Vasile Vodă. Deci, cu mijlocele¹⁸ lui silihtar-pașa¹⁹, bine n-au intrat Vasile Vodă în Țara Muntenescă, la o vale care să chiamă Ribna, l-au tîmpinatu un ceaușu de la împărăție cu poruncă, numai să să întoarcă Vasile Vodă îndărăptu. Și în urma ceaușului au sositu și o samă de oști a lui Matei Vodă.

Numai ce au căutat lui Vasile Vodă a să întoarcă înapoi, vîdzîndu cartea împărătească și cine era soltan Murat împăratul, nu era de-a șuguire²⁰ cu dînsul. Deci purcegîndu îndărăptu Vasile Vodă, să simețisă muntenii și în chipul goanei, să gonească pre oștile lui Vasile Vodă, lovisă la coada oștii. Ce, s-au întorsu apoi oștile de țară și singur Vasile Vodă și au înfrîntu pe munténi și au prinsu cîțva vii și au și peritu den munténi cîțva. Vasile Vodă apoi, după

aceea au ieșit îndată den Țara Muntenească, plinindu porunca împărăției și ședzindu câteva dzile la Ploșcuțeni, la Putna, de acolo au pornitu pre ceașul cel împărătescu, iară singur s-au întorsu și au venit în scaunu.

Era pre acele vremi veziriul Tabani Buiuc, carile ținea cu Vasilie Vodă și pașea de Silistria, iară așa și numai să scoată pre Matei Vodă să pusesă cu toată voia. Și fără știrea împărătească ieșia de la veziriul isprăvi²¹ de domnia Țării Muntenesti lui Ion Vodă, feciorului lui Vasilie Vodă. Cum și atunci, dacă au vădzut veziriul împiedecate isprăvile dentii de silihtariul, au făcut altele, la singur pașea de Silistria, să ducă el singur pre feciorul lui Vasilie Vodă în scaunul Țării Muntenesti, care lucruri apoi au mîncatu capul veziriului, oblicindu împărăția pen silihtariul războaiele și vărsările de singe între domni, de unde să pogoară. Nice te mira, cum de au putut domni a îmbla în zarve, fără știrea împărăției și ales la un împărat leu ca acela. Deci, să știi că țările pre atunci acestea nu era așa supuse, ce într-altă voie veghiată și să temea turcii să nu se dea țara Moldovei în partea leșilor, carii era pre acele vremi foarte tare [...].

Iară nici cu atita nu s-au lăsat Vasilie Vodă, ce îndemnatu și de veziriul și ca o nemică socotindu a călca pre Matei Vodă, iară au strinsu oști și cu mai bună gătire, cu pedestrime, cu puști, și iară au purces în Țara Muntenească asupra lui Matei Vodă și cu aceea nebăgare în samă de Matei Vodă, cit aicea [în Moldova] în locul său pusesă domnu pre fecioru-său Ion Vodă, în scaunul țării, cu boieri, cu ispravnici, cu domniie deplină, fiindu ca-n palmă²² domniia Țării Muntenesti. Iară lunecoasă sintu lucrurile războaielor și în puterea lui Dumnedzău mai multu stau. Nice un neprietin, cit de slabu hie, cum să nu-l ție nimea, nece-l ținu oștenii cei direpți. Și bine au dzis unul: „Bella momentis constant“, adecă „Războaiele în clipala ochiului stau“. Că atita era numai să ie acela războiu Vasilie Vodă și să aședze în domniia Țării Muntenesti. Iară roata lumii nu așa cum gîndește omul, ce în cursul său să întoarce.

De care silă n-au mai putut nici silihtariul a-i trimite alte isprăvi lui Matei Vodă, să nu să detot descopere cu îmbletele împotriva veziriului, să-i răsăie²³ ceva împărăției cu scîrbă în partea sa, că, ales la turci, foarte cu siială sintu toate și cu mare meștersug și taină strică unul altuia, cîndu va²⁴ unul pre altul să-l surupe. Că să pîrască a vedere²⁵, șie strică, cine începe pîra. De multe ori cu laudă pre neprietinul său mai curundu coboară și ales supt împărăția lui soltan Murat cu mare siială era toți. Iară totdeauna trimite silihtariul pre taină la Matei Vodă, îmbărbătîndu-l să stea împotriva lui Vasilie Vodă, să-l bată, iară despre scîrba împărătească să nu poarte grije, că iaste grija lui. Deci, și Matei Vodă ș-au strinsu oastea toată și vădzindu că Vasilie Vodă trage cu oștile sale spre București, nu spre Tîrgoviște, au coboritu și elu spre București cu oști.

Vasilie Vodă, dacă au sositu la Praova²⁶, la sat anume Ojogenii, știindu din limbi²⁷ de gătirea lui Matei Vodă împotriva sa și cu oști citeva și streine și de țară, au făcutu sfat acolea la Ojogeni, socotindu și trecătorile apelor și locuri închise de păduri de pen toate părțile și de bihnișuri²⁸, înțelegîndu pre Matei Vodă că anume locuri ca acelea poștește să dea războiu, fiindu oștile mai tare hiecare la locul său și la strîntori, împotriva oștilor celor streine hie cîndu cei de loc sintu mai tari, au ales cu sfatul să nu treacă Praova, ce să stea acolea la cîmpu, să tragă pre Matei Vodă, să iasă cu oștile sale la cîmpu. Și alegîndu-se sfatul, au purces toate oștile lui Vasilie Vodă în jacuri în podgorii, pe supt munți, încotro să bejenise toată Țara Muntenească, de pen toate acele olate²⁹, până în Praova.

Și așa cu acela sfat — ce svetnici or hi fostu așa de buni de războaie pre atunci! — rășchirată oastea pe la jacuri, în loc³⁰ au priceput Matei Vodă lucrul și îndată au purces spre Praova. Și dreptu în prejma Ojogenilor, unde era Vasilie Vodă cu corturi, au stătut la trecătoare, dîndu știre den câteva puști ce avea cu sine și îndată au început a trece oastea în vad. Tot călărețul au trecut cite un pedestraș după sine și au stătut în tocmală cu oștile, dencoace de Praova, tocmîndu oastea pedeastră cu focul și cu pușcile între oastea călăreață și au purces cu toată oastea stolită³¹ asupra taberii lui Vasilie Vodă.

Nu avea de ce să apuca Vasilie Vodă cu oastea rășchirată în toate părțile și așa venirea-i asupra degrabă a lui Matei Vodă și întemeiată³². Că oștenii lui Vasilie Vodă, unii venia cu plean³³ îngreuiati, neștiindu lucrul ce este, alții spăimați de sosirea oștilor așa degrabă, mai multu de gătire la fuga îndată au stătut, nu de război. Și așa spîrcuită³⁴ oastea și fără nice o tocmală, au plecat și Vasilie Vodă fuga și toată oastea, cită nu era dusă în pradă, lăsîndu și corturile și pușcile și pedestrimea toată pre mîna lui Matei Vodă. Și de grijea gonașilor, Vasilie Vodă au lăsat drumul pe care venisă, ce de-a dreptul au năzuit la Brăila.

La Brăila zăbăvindu Vasilie Vodă citeva dzile și Matei Vodă dedesă știre de olac³⁵ la pașea îndată de izbînda sa asupra lui Vasilie Vodă. Așa de sîrgu lucrul, ori cu știrea pașii, ori dentru sine, agii de Brăila și de Mecinu [Măcin] sfătuiia să prîndze pre Vasilie Vodă, să-l trimită la pașea. Și să nu hie dat știre Stamatie, ce au cădzutu apoi stolnic la Vasilie Vodă și la alte domni pre urmă, și postelnic mare, ar fi încăput Vasilie Vodă la prinsoare. Ce ședzîndu sara la masă, i-au dat știre și de la bucate s-au sculatu, pentr-o³⁶ grădină, peste un gardu, suîndu de pe spinarea unuia din slujitori și acolo i-au scos calul și au ieșit cu fuga din Brăila la Galați, lăsîndu toate în Brăila, cite nu rămăsesă la Ojogeni.

Înțelegîndu Ion Vodă, feciorul lui Vasilie Vodă, poticala³⁷ tăține-său în Țara Muntenească, au strinsu boierii ce era puși la boierii pe lingă sine și le-au dzis, cum el, nefiîndu de domnie, pentru

slabă sănătate ce avea (că era Ion Vodă om slabu și deznodatu³⁸ și de mini și de picioare, cum n-ar fi fostu feciorul lui Vasilie Vodă, care era ca un leu și la hire și la trup), iară tătine-său lasă scaunul domniei. Și au venit Vasilie Vodă iară în scaun [...].

M. Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu (1958), p. 108, 113—114, 115—117; comparație cu P. P. Panaitescu (1944).

¹ *Bivșug* = belșug; ² *fericie* = fericire; ³ *trăgănață* = prelungită; ⁴ *prepusuri* = gânduri, intenții; ⁵ *ai* = ani; ⁶ *rîhnește* = rîvnește; ⁷ *dodeială* = su-părare; ⁸ *valuri* = neajunsuri; ⁹ *pementean* = pămîntean, țaran; ¹⁰ *neioc-mală* = neînțelegere; ¹¹ *pre mișlocul* = prin intermediul; ¹² *cizlar-agga* = dregător turc; ¹³ *prostatec* = neinițiat, naiv; ¹⁴ *hie cîndu* = oricînd, mereu; ¹⁵ *dărăbanți* = dorobanți; ¹⁶ *de osebi* = separat; ¹⁷ *arcale* = sprijinitori; ¹⁸ *cu mișloacele* = cu sprijinul; ¹⁹ *silihtar-pașa* = spătar (dregător turc); ²⁰ *de-a șuguire* = de glumit; ²¹ *isprăvi* = decrete; ²² *ca-n palmă* = ca sigură; ²³ *să-î răsăie* = să-i năzare; ²⁴ *va* = vrea; ²⁵ *a vedere* = deschis; ²⁶ *Praova* = Prahova; ²⁷ *limbi* = informatori; ²⁸ *bîhnișuri* = locuri mlăștinoase; ²⁹ *olate* = ținuturi; ³⁰ *în loc* = pe loc, îndată; ³¹ *stolită* = adunată (de luptă); ³² *întemeiată* = temeinică, puternică; ³³ *plean* = pradă; ³⁴ *șpircuită* = risipită; ³⁵ *de olac* = în grabă prin olac (curier); ³⁶ *pentru-o* = printr-o; ³⁷ *poticala* = poticnirea, pățania; ³⁸ *deznodat* = deșirat, rahitic.

Din întreaga desfășurare a conflictului lui Vasile Lupu cu Matei Basarab, într-un complex de evenimente în răsăritul Europei și în Orientul Apropiat, am reprodus numai unele fragmente pentru a vedea cît de iscusit, din punct de vedere literar, prinde Miron Costin firea celor doi domni, apoi atitudinea lui obiectivă și corectă față de voievodul Moldovei, din cauza căruia tatăl său, Iancu Costin, se refugiase cu familia în Polonia. Vede în el pe om, dar și pe un ambițios, îl laudă și îl critică, nu trece cu vederea purtarea lui umană față de Moise Movilă, pe care l-a scos din domnie (cu sprijinul Porții Otomane), dar pe care l-a luat sub ocrotire, dîndu-i „carte“ scrisă „și lăsîndu-l în voie, unde ar vrea să meargă, fără nici o grije să fie“, și sfătîndu-l să nu vie la Țarigrad (îi scria chiar de acolo), „pentru multe dătorii ce avea Moise Vodă în Țarigrad“. Moise Movilă a trecut însă în Polonia împreună cu hatmanul Iancu Costin și cu alți boieri.

Ca un preambul la uneltirile lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab căruia voia să-i ia tronul și să-l instaleze domn în Moldova: pe fiul său, Miron Costin scrie pagini de poem în proză împotriva războinicilor și cuceritorilor de țări străine: „O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă! Pre cît să mai adaoge, pre atîta rîvnește. Poftile a domnilor și a împăraților n-au hotar [...]. Avîndu țară, și țara altuia a cuprinde cască [deschide gura s-o înghită] și așea lăcomindu la altuia, sosescu de pierdu și al său. Multe împărății în lume, vrîndu să ia alte țări, s-au stînsu pre sine etc.“ Și Miron Costin citează asemenea acte nesăbuite, fără să

știe că ideile lui vor fi confirmate, pînă în zilele noastre, de cazuri și mai reprobabile în istorie. Dar Miron Costin, ca un mereu gînditor nu uită să avertizeze, mai pe urmă, că „lucrurile războaielor sînt lunecoasă“. „Și bine au dzis unul (adaugă el): «*Bella momentis constant*», adică «Războaiele în clipala ochiului stau»“ (în traducerea lui de maestru-poet), sfîrșind cu ceea ce s-a adevărit de atîtea ori că „roata lumii, nu așea cum gîndește omul, ce în cursul său să întoarcă“. Cuvîntul cade sub pana lui M. Costin cu percuția necesară locului și momentului. Matei Basarab este un înțelept al lumii, care nu se lasă surprins de nici un fel de uneltire. Matei Vodă nu era chiar „prostătec“, avea și el susținător la Poartă, pe silihtar-pașa (dregătoria de spătar la turci), care îl apăra și dă de veste împărăției de uneltirile lui Vasile Lupu în înțelegere cu vizirul Tabani Buiuk, care, peste capul sultanului Murad IV, îi acordase decret de înlocuire a voievodului muntean, încît vizirul „și-a mîncat singur capul“, din asemenea fapte repetate, iar Vasile Lupu a trebuit să asculte de porunca Porții și să se întoarcă în Moldova.

Însă Vasile Lupu nu renunță la ideea de a ocupa tronul Munteniei și, instalînd pe fiu-său Ion Vodă Lupu în scaunul Moldovei, a pornit din nou în fruntea unei oștiri, ajungînd tocmai în Prahova, unde Matei Basarab, pregătind bine o stratagemă (fusesse îndemnat și de omul său, silihtar-pașa), l-a atacat pe Vasile Lupu, cînd ostașii lui se risipiseră după pradă („rășchirată oastea îi era pe la jacuri“). Și cu oastea „șpircuită“ [destrămată], neostoitul voievod a părăsit tot în grabă, nimerind în goană tocmai la Brăila. Aci urmează o scenă de aventură picarescă, pe care scriitorul o prezintă cu deosebit talent. Pe cînd lua masa, mulțumit că scăpase, i-a dat de știre un credincios al său că Matei Basarab sosise să-l înhațe. Și atunci a sărit ca ars de la masă, a luat-o la fugă prin grădină, a trecut gardul de pe spinarea unui slujitor, i s-a adus calul și, în goană nebună, a lăsat tot ce mai avea cu el la Brăila, îndreptîndu-se spre Galați. Fiu-său, aflînd de cele întîmplate, a chemat pe boieri și le-a declarat că el nu este „de domnie, pentru slabă sănătate ce avea“ (era „deznodat — zice M. Costin — și de mîini și de picioare“).

Vasile Lupu și-a reluat scaunul cumințit, căzînd la pace pentru o vreme cu Matei Basarab. Necazurile i-au venit mai tîrziu de la ai săi, din Moldova.

[DE NUNTA FIICEI LUI VASILE LUPU]

În anul 7153 [1645] au făcutu și nunta fiicăi sale Vasilie Vodă, ceii mai mari, doamnei Mariei, după cneadzul Ragivil¹, om de casă mare, den cnezii Litfei². Numai, cu ce inimă și sfat au făcut aceea casă după om de lege calvinească, care lege este scornită de un mi-

tropolit de Fiandra³ de supt ascultarea papei de Rim, peste legăturile săboarelor⁴ cu multe dumnezeiești minuni legate. Iară calvinul numai pre singure pohteale sale trupești, osebite de sfînta săbornică⁵ beserecă au scornitu aceea lege, la care, ca la o lege slobodă, în puțină vreme au cursu toată Fiandra și Englitera. De mirat au rămas vacurilor această casă, cum au putut suferi inima lui Vasilie Vodă să să facă. Și multă vreme s-au frămîntatu acestui lucru în sfat și cițva boieri pre atunci apăra acest lucru, să nu hie, ales Toma vornicul și Iordachie visternicul, care capete deabea de au avut cîndva această țară, sau de va mai avea. Ei dzicē lui Vasilie Vodă și pentru legea rătăcită și un lucru nu fără grije despre Împărăția Turcului. Iară Toderășco logofătul și Ureche vornicul sta asupra aceștii nunte să să facă.

Avea Vasilie Vodă pozvolenie⁶ de la turci, ce era aceea voie din bani, nu din inima turcilor. Și așa s-au făcut nunta aicea, în Iași, la care cițva domni den Țara Leșască, singuri cu chipurile⁷ sale au fostu, cu curțile lor, și Pătrașco Moghila⁸, feciorul lui Simion Vodă, mitropolitul de Chiev. Iară soli trimiși era de la Racofi, cneadzul Ardealului, Chimini Ianăș, cu daruri și de la Matei Vodă domnul muntenescu, singur⁹ Ștefan mitropolitul Țării Muntenesti, și Radu logofătul, și Diicul spătariul, că să împăcase amu domnii între sine.

N-au lipsitu nemică den toate podoabe, cîte trebuia la veselie¹⁰ ca aceea, cu atîte domni și oameni mari den țări streine. Meșteri de bucate, aduși dintr-alte țări, dzicături, jocuri și de țară și streine. Curtea podobită toată și strinși boierii și căpeteniile țării, feciori de boieri, oameni tineri la alaiuri pe cai turcești, cu podoabe și cu pețiene¹¹ la șlice¹². Și așa cu petrecării trăgîndu-se¹³ veseliiă cîteva săptămîni, au purces cneadzul Ragivil cu doamna sa în Țara Leșască, cu dzestre foarte bogate.

La anul simțindu-se crăia leșască în virtute [putere], îndemnat de papa de Rimu și de venețiani, carii avea dodiială de la turci la ostrovul Critului¹⁴, au făcut sfat cu senatorii craiul Vladislav¹⁵, numai să înceapă sfadă cu turcii, adecă cu împărăția lor [...]. Iară soli trimițindu la toți craii creștinești craiul leșescu, aice la Vasilie Vodă pre cneadzul Ragivil au lăsat soliiă cu această treabă, fiindu viitor¹⁶ Ragivil, la anul după nuntă, la socru-său, aicea în țară [...].

Cneadzul Ragivil, după zăbava sa peste cîteva săptămîni în Suceava, la socru-său, la Vasilie Vodă, pre doamnă-sa au pornitu pe la Sneatin¹⁷ spre țara sa, iară el singur au lovit¹⁸ pen Ardeal, pe la Racofi cneadzul de Ardeal, tot cu acele trebi, pentru rădicarea lor asupra Împărăției Turcului [...].

Și cu vremile până aice istovim o parte de domnie a lui Vasilie Vodă, că până aice pre cit au fostu fericită domniia aceasta, cu atîta mai cumplete vremi s-au început de atunci, den care au purces den scădere în scădere această țară până astăzi.

Ibidem, p. 120—121, 123

¹ *Ragivil* = Janusz Radziwiłł, mare nobil polon; ² *Litfa* = Lituania; ³ *Fiandra* = Flandra; ⁴ *săboare* = soboare, adunări ecumenice; ⁵ *săbornică* = sobornică, ecumenică; ⁶ *pozvolenie* = învoire; ⁷ *singuri cu chipurile* = în persoană; ⁸ *Pătrașco Moghila* = Petru Movilă; ⁹ *singur* = însuși; ¹⁰ *veselie* (< pol. *wesele*) = nuntă; ¹¹ *pețiene* (sg. pețiană) = pană; ¹² *șlice* = căciuli (boieresti); ¹³ *a se trăgăna* = a dura; ¹⁴ *ostrovul Critului* = insula Creta; ¹⁵ *craiul Vladislav* = regele polon Władysław IV (1632—1648); ¹⁶ *fiindu viitor* = venind; ¹⁷ *Sneatin* = Sniatyn, localitate la granița veche moldo-polonă, pe malul stîng al Prutului, actualmente Sneatin în Ucraina; ¹⁸ *au lovit* = au apucat, s-au abătut.

Este un capitol de viață civică care își reclamă o anumită căldură intimă, dar care a fost înfundată într-o largă panoramă de rigidități istorice și de interese politice.

Fetele lui Vasile Lupu, Maria și Ruxandra, au fost de o rară frumusețe și li s-a cerut mîna pătimaș de bărbați influenți, rezultînd însă căsătorii care nu le-au făcut fericite. Celebrele nunți vechi, de săptămîni întregi, au fost immortalizate de Ion Neculce și se vede că nici Miron Costin nu le-a neglijat, dar nu pentru plăcerea vieții, ci pentru dramele cîte se pot ivi sub lustrul fastului și al reprezentanțelor cu blazon. La nunta Mariei, fiicei celei mari, cu principele Janusz Radziwiłł, dintr-o familie de magnați poloni, nunta desfășurată în Moldova, nu la castelul ginerelui în Polonia, participă figuri ilustre din lumea mare și largă, cu ceremonii și distracții amestecate, pe gustul amestecului de limbi, ceea ce Miron Costin nu uită să consemneze. „Teatrul” nunții este de înălțime, dar ea avea loc după dezbateri aprinse în privința lui Janusz Radziwiłł, pe care unii dintre moldoveni îl agreau, alții nu, știindu-l reformat calvin. Iar nunta nu putea să steargă dintr-o dată adversitățile și nici fața adevărată a lucrurilor.

Vasile Vodă voia să-și întărească relațiile cu Polonia, ceea ce turcii simțiseră, încît se și opuseseră. Voievodul a trebuit să le cîștige învoirea cu bani grei. După un an însă jocul politic a început. Janusz Radziwiłł a sosit la socru-său (era cu el și Maria) ca sol al regelui polon în vederea unei expediții împotriva turcilor. Aventura îl tentează pe voievod, gata să oprească și birul datorat Porții Otomane. S-a răzgîndit însă la timp, spre binele lui.

Dar ce se întîmplă cu fată măritată? Pesemne că, deși frumoasă, ea nu fusese bine primită între snobii poloni, socotită ca o piesă de schimb. Voievodul a prins de veste și a vrut s-o oprească la Suceava, însă ea nu l-a ascultat: „Înțeles-am — zice Miron Costin

— din boieri bătrâni, cum să hie vrînd Vasilie Vodă, la Suceava, să-ș despartă fata de domnu-său Ragivil, ce n-au primit ea, doamna Maria, fata sa, dzicîndu tătine-său să fie socotit întii lucrul, nu mai pre urmă“. A fost o replică teribil de dureroasă pentru părinte și pentru socotelile lui. Cea mai mică, Ruxandra, smulsă cu sila de Timuș Hmielnički, a fost și mai nefericită cu bărbatu-său (aci descrie nunta făcută cu alte ceremonii și tabieturi).

Miron Costin nu scrie simple note de istorie, ci captează mereu drame de viață omenească în cursul istoriei și le punctează des cu expresii de limbaj inspirat.

Pe deasupra *Letopisețul* lui Miron Costin (în manuscris) era plin de știri rare, privind evenimente și personalități istorice de care știa numai el, fiind dispus să le aducă la cunoștința polonilor. De aceea, putem spune încă o dată aici că traducerea în limba latină, descoperită în arhive polone, nu putea să fie intenționată și realizată de altcineva afară de el.

IEROI DE DRAMA ȘI COMEDIE SAU INLOCUIREA LUI VASILE LUPU LA DOMNIE

Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, cîndu să năruiescu de vreo parte, pre cît sintu mai înalți, pre atîta și durăt¹ facu mai mare, cînd să pornescu, și copacii cei înalți mai mare sunet fac, cîndu să oboară², așea și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare răzsipă purcegu la cădere, cîndu cad. Într-acela chip și casa lui Vasilie Vodă, de atîtea ai întemeiată, cu mare cădere și răzsipă și apoi și la deplină stîngere au purces de atunce.

Ștefan Gheorghie logofătul, care era logofăt mare la Vasilie Vodă, după moartea lui Toderășco logofătul, știindu Vasilie Vodă pre tată-său, Dumitrașco logofătul, la atite domnii boieriu vestitu cu ocine³ întemeiate, care nici o casă aicea în țară moșii ca acele, ocine, sate, curți n-au avut. După ce ș-au gătit lucrurile spre domnie [...], la Racoții și la Matei Vodă, au legatu voroava și cu o samă de boieri în țară, cu Ciogoleștii anume și cu Ștefan sârdariul, cuprinzîndu-i⁴ cu giurămîntu să ție taina. Au ales cu sfatul lor, numai să aducă oști ungurești și muntenesți asupra lui Vasilie Vodă.

Sunase⁵ amu den la cițva la urechile lui Vasilie Vodă acestea și întîiu de la un tureu la Focșani și de la munteni încă au scris, ce n-au credzut Vasilie Vodă [...].

Își trimisese Ștefan Gheorghie logofătul giupîneasă la țară, în pilda⁶ că o trimite pentru trebile casei. Iară singur, tocma în dzua cîndu cîntă beserica canonul sfîntului Andrei de la Crit, la 8 ceasuri de noapte, gătîndu-se Vasilie Vodă de beserică, încă nime nu venise den boieri la curte, au minecat [s-au sculat devreme] să-și ia dzua bună, dîndu-i știre de acasă că-i iaste giupîneasă spre moarte, cu

hîrtiie scornită. Și întrebîndu Vasilie Vodă de postelnici cine din boieri este afară, au spus postelnicii că iaste logofătul cel mare, dvorește⁷ să-și ia dzua bună, că i-au venit veste de boală foarte grea giupîneasă. Să hie dzis Vasilie Vodă: „Ce om fără cale⁸, logofătul! Știîndu-și giupîneasă boleacă și nu o ține aicea cu sine“. Și i-au dzis să între, să-și ia dzua bună. Au intrat Ștefan Gheorghie logofătul, cu fața scornită⁹ de mare mihniciune, și ș-au luat voie să margă spre case-și. Spun să hie dzis Vasilie Vodă: „Să afle lucrul pre voia sa“. Neștiuturiu gîndul omului spre ce menește! [...].

Ciogoleștii cuprinși și lăsați de logofătul, cu care își știia voroava, au stătut la grije ca aceea, cît pri pășitul lor și pre căutătură, cine le-ar hi luat sama le-ar hi cunoscut îndată vina. Ce, mirîndu-se, cum or face, să fugă, să-și lase casele, carii era cu totul aicea în Iași, greu și a doa moarte este, și dzilele lor firșite poate hi; cum să dzice, s-au apucat de altă îndireptătură¹⁰, scriîndu un răvaș Ciogolea spătariul la Vasilie Vodă într-acesta chip:

„Milostive doamne. Eu, unul den slujitorii cei streini, mîncîndu piinea și sarea mării tale dentr-atîtea ai, ferîndu-mă de osîndă, să nu-mi vie asupră, pentru piinea și sarea mării tale, îți fac știre pentru Ștefan logofătul cel mare, că-ți este adevărat hiclean¹¹ și s-au agiunsu cu Racoții și cu domnul muntenescu și sintu gata oștile, și a lui Racoții și a lui Matei Vodă, să vie asupra mării tale. De care lucru adevărat, adevărat să credzi, măria ta, că nu este într-altu chip“.

Și dacă au scris răvașul într-acesta chip Ciogolea spătariul, au chemat la sine pre egumenul de Aron vodă¹², anume Ioasaf, care era pe acele vremi pe la toți boierii duhovnic, și, cu ispovedanie giurîndu pre egumenul [să aducă epistola și] să nu-l vădească cine este [totuși pînă la urmă s-a aflat].

Și îndată chemîndu Vasilie Vodă pre Ciogolea spătariul, i-au spus acesta toate de-amănuntul și cum iaste și Ștefan sârdariul tot într-acela sfat.

Cu puține cuvinte i-au muștrat Vasilie Vodă pre amîndoi Ciogoleștii, ce ei amîndoi să apăra tare, că i-au fostu tot cu credință și n-au primit acestea și de i-ar trimite unul măcară dentru dînsii, să aducă de grumadzi pre Ștefan Gheorghie logofătul. Să hie dzis Vasilie Vodă: „În zedar această slujbă acmu; să-mi hie spus acestea, pînă era în Iași logofătul“. Deci, pre Ciogolești i-au pus la închi-soare [...]. Însă la mai mare grije au stătut Vasilie Vodă de serdariul, fiîndu atîtea oști pre aceea vreme și marginea toată pre sama lui. Ce îndată au scris cărți și la serdariul Ștefan, să vie cum mai de sirgu la curte [...].

Vasilie Vodă, cum au înțeles de serdariul c-au venit la curte, nu s-au încredzut deodată, ce în dooă-trei rînduri au trimis să vadză, adevărat au sosit? Ce, dacă au știut că este în divan adevărat, îndată au ieșit în spătărie și l-au chematu la sine, la adunare [...].

L-au întrebatu [...] de lucrurile ce să vădescu despre unguri, cu amestecăturile lui Ștefan Gheorghe logofătul, știe ceva, au ba? Tare s-au apucat serdariul că nu știe nemică, cu mare giurământuri. Și cum să hie el amestec la unile ca acelea, spre răul giupînului său, dzicîndu cu glas: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măriia ta și cinstit ca mine? Și m-ai scos den obiele și den sărac m-ai îmbogățit“. I-au dzis Vasilie Vodă: „Așea știu și eu“. Și i-au dzis să margă, să grăiască cu Ciogolea, să audze ce spune Ciogolea spătariul [...].

Ibidem, p. 135—139.

¹ Durăt = duruit, huruit; ² oboară = doboară, se taie; ³ ocină = moșie moștenită; ⁴ cuprinzîndu-i = legîndu-i; ⁵ sunase = se zvonise; ⁶ în pîlda = cu vorba; ⁷ dvorește = cere; ⁸ fără cale = fără judecată; ⁹ scornită = prefăcută; ¹⁰ îndireptătură = direcție, acțiune; ¹¹ hiclean = trădător; ¹² de Aron Vodă = mănăstirea Aron Vodă.

Și de această dată Miron Costin se arată inventiv din punct de vedere stilistic. În scrisul său nu există un anumit discurs stereotip și uniform. Stilul său se armonizează perfect cu evenimentele narate, fiind cînd grav și meditativ pînă la filosofare, cînd anecdotic și burlesc, cînd de caracterologie a personajelor ce intră pe scena istoriei, ca în cazul celor care participă la detronarea lui Vasile Lupu în 1653. Miron Costin este și un bun psiholog și le pătrunde în suflet prin propria lor vorbă. Logofătul Gheorghe Ștefan este un șiret de mare clasă, care știe să inducă în eroare și să pregătească lovitura de trădător, în schimb Ciogoleștii, partenerii lui, nici nu cred în reușita pregătirilor tainice și le iau în deridere public. Cînd văd însă că se îngroașă gluma, nu divulgă complotul pentru că se trezesc sincer la credință față de domnitor, ci pentru că nu știu cum să-și apere pielea și să-și scoată capul din lațul în care și-l băgaseră singuri. Se simțeau vinovați („pri pășitul lor și pre căutătură, cine le-ar hi luat sama — zice M. Costin — le-ar hi cunoscut îndată vina“). Gheorghe Ștefan a urcat pe tron, iar ei și-au pierdut capul (deși li s-a luat, oarecum pe bună dreptate, apărarea ca naivi). La fel cu serdarul Ștefan, care, neștiind că s-a descoperit complotul, perorează cu îndrăzneală înaintea domnului că nu știe nimic: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măriia ta și cinstit ca mine? Și m-ai scos den obiele și den sărac m-ai îmbogățit“ (o fi spus, n-o fi spus așa, dar stilul lui M. Costin este magistral). I-au dzis Vasilie Vodă: „Așea știu și eu“. Și i-au dzis să margă, să grăiască cu Ciogolea [care spusesese tot], să audze ce spune Ciogolea spătariul“. Moment de înlemnire pentru serdar! De altfel, spre deosebire de complotiști, care se precipită în a se apăra cu cuvinte mari și multe, Vasile Lupu dă dovadă de un calm extraordinar. Ascultă cu răbdare tot ce i se spune (deși situația lui era gravă și putea

să dea doar poruncă să fie uciși) și la urmă „i execută“ pe fiecare cu o scurtă propoziție. Cînd Ciogoleștii, după o lungă apărare cer voie să i-l aducă de grumaz pe Gheorghe Ștefan, el le spune scurt: „În zadar această slujbă acmu, să-m fi spus acestea, pînă era în Iași logofătul“. Jocul de situații nu este de cronică din secolul al XVII-lea, ci de literatură de inspirație modernă. Acest lucru se vede și din parantezele pe care le face tot timpul pentru compararea și explicitarea multor întîmplări și personaje cu fapte similare din istoria altor popoare sau pentru legarea anumitor fapte de antecedente istorice interne. Expunerea conținutului nu este deci plată și lineară, ci cu meandre de complexitate a vieții și istoriei. Miron Costin este un scriitor, nu un simplu cronicar.

[PSIHOLOGIE ȘI ISTORIE]

Den cinci simțiri ce are omul, anume vederea, audzul, mirosul, gustul și pipăitul, mai adevăratu de toate simțiri ieste vederea. Că pren audz, cîte aude omul, nu se poate aședza deplin gîndul, este așea ce să aude, au nu este, căci nu toate sintu adevărate, căte vin pren audzul nostru. Așea și mirosul de multe ori înșală, fiindu multe mirosodeni dentîiu grele, iară apoi mare și iscusit miros facu. Gustul încă este așea, că multe ne par că sintu dulci, apoi simțim amărăciune și, împotrivă, multe amare că sintu ne par și sintu dulci. Pipăitul, iară și multe pipăim în chip de une și sintu altele și nu le putem a le cunoaște cu singur pipăitul, fără vedere. Iară vederea singură den toate așadză în-adevăr gîndul nostru și ce să vede cu ochii, nu încape să hie îndoială în cunoștință.

Așea și noao, iubite cetitoriule, cu multu mai pre lesne a ne scrie de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singuri și pentru lungimea capetelor ce s-au scris den îndelungată domnia lui Vasilie Vodă mai sus, den ieșitul cel dentîi den scaunul țării a lui Vasilie Vodă, începem a scrie de domnia lui Gheorghe Ștefan Vodă, care ori cu direaptă cale, ori cu nedirepte mijloace (rădicîndu-se asupra domnului său), au luat domnia [...].

Știa și Vasilie Vodă de toate ce să lucra în Iași pre urma lui și trimisă și al doilea rîndu de la Hotin sol la cuscru-său, Hmil hatmanul căzăcescu și la ginire-său, Timuș, cerîndu agiutoriu cum mai de sirgu¹.

La leși încă m-au trimis pre mine, la starostele de Cameniță, la Pătru Potoțchii, feciorul hatmanului Potoțchii, la ieșitul căruia den robia Crimului mare agiutoriu îi didesă Vasilie Vodă cu banii săi. Acestea aducîndu-i aminte, îl poftiia să să afle la primejdiiia lui. Și cu aceea solie aflîndu-l pre starostele, cale de trei dzile mai sus de Cameniță, la niște ocine a lui, îndată au lăsat toate trebile sale și au purces spre Cameniță [...].

Nu pociu tăcea aice pentru cetatea Hotinului, ce nesocoteală a o lăsa îndată pre mîna altuia, de nu de altă nedejde, pentru trecătoarea, în care să hie fără grije, s-au cuvinit să să puie oameni sinețași². Și ce oameni? 30 de nemți să hie pus, să o ție despre³ oastea Moldovei și despre unguri cu aii⁴. Au n-au fostu hrană? Pîinea a unui satu de la Hotin ar hi putut a ținea un anu, sau cită era numai în tirgu. Și aceea cetate, oricine va vrea să socotească, va afla că au fostu a răsipei casei lui Vasilie Vodă pricina. Și de mi-i întreba, îți răspundz, că de ar hi fostu doamna lui Vasilie Vodă în cetatea Hotinului, nu la Suceava, n-au fostu⁵ în puterea lui Ștefan Vodă a bate cetatea Hotinului, cum au bătut fără grije cetatea Sucevei [...].

Pentru cetate, tumpinîndu-mă în cale cu Cotnarschii, credincios pisariul lui Vasilie Vodă (că el venia de la crai trimis până la răscoale⁶ de Vasilie Vodă și eu mergeam în sus, la starostele de Cameniță), m-au întrebat, ca un om deplin ce era: „Grijit-au bine cetatea Hotinului Vasilie Vodă? Pus-au oamenii săi și pușcile, au ba?” Am răspunsu că nice un semnu, la purcesul micu, să să grijască cetatea, n-am vădzut. Au suspinat Cotnarschii, cum ar hi știut că să va lăsa nesocotită cetatea aceea [...].

Ibidem, p. 142—143, 144.

¹ De sirgu = degrabă; ² sinețaș = pușcaș; ³ despre = împotriva (oastei lui Gheorghe Ștefan); ⁴ ai = ani; ⁵ n-au fostu = n-ar fi fost; ⁶ răscoale = revolte populare petrecute în Polonia sub Jan II Kazimierz (1648—1668).

Miron Costin este un gînditor, mereu meditează și face considerații de tot felul. Analiza celor cinci simțuri ale omului: văz, auz, miros, gust și pipăit, de care știe ca un bun fiziolog (ordinea tratării lor este grăitoare), pentru a argumenta superioritatea văzului în percepția realităților istorice este magistrală și unică într-o lucrare de istoriografie, în care se urmărește adevărul. Într-adevăr, istoricește, auzul poate să înregistreze simple zvonuri neîntemeiate, mirosul, deși nu este aplicabil la istorie, dar pentru demonstrații înșală și el, gustul amestecă dulcele cu amărăciunea, pipăitul nu dă singur cunoașterea exactă fără văz, numai „vederea singură den toate [simțurile] așadză în adevăr gîndul nostru și ce să vede cu ochii nu încape să hie îndoială în cunoștință“, zice Miron Costin, ca un savant, într-o formulare exemplară de știință modernă.

El filozofează și spune toate acestea pentru a arăta că se încrede în primul rînd în ceea ce a cunoscut direct și a văzut cu ochii lui (scrierea lui fiind în bună parte un memorial), noi înțelegînd totodată că, teoretizînd adevărul istoric, el a ținut să fie obiectiv în

ceea ce a așezat pe hîrtie, așa cum și apare scrierea lui în toată întinderea ei. În jocul situațiilor nefericite, el nu s-a înscris expres în nici o tabără, a acceptat starea de lucruri într-o atitudine loială, departe de orice ranchiună personală. De aceea a fost prețuit și de un domn și de altul. A fost un caracter. Iar cînd critică o face tot din judecata obiectivă a actelor, ca în cazul cetății Hotinului, care, dacă nu era cedată prea ușor, ar fi putut schimba soarta conflictului dintre Gheorghe Ștefan și Vasile Lupu: „Nu pociu tăcea aice pentru cetatea Hotinului, ce nesocoteală a o lăsa pre mîna altuia, de nu de altă nedejde, pentru trecătoarea [peste Nistru], în care să fie fără grije, s-au cuvinit [s-ar fi cuvenit] să să puie oameni sinețași“. Și Miron Costin argumentează posibilitatea de a fi păstrat cetatea și a o face inexpugnabilă.

[INVAZIA LĂCUSTELOR]

Cu un an mainte de ce s-au rădicat Hmil hatmanul căzăcescu asupra leșilor, [1647], aproape de secere, eram pre atuncea la școală la Bar, în Podoliia, pre cale fiind de la sat spre oraș. Numai ce vădzum¹ despre amiadzădzi un nuor, cum să rădică deoparte de ceriu, un nuor sau o negură. Ne-am gîndit că vine o furtună cu ploaie, deodată; până ne-am timpinat² cu nuorul cel de lăcuste, cum vine o oaste stol. În loc³ ni s-au luat soarele de desimea muștelor⁴. Cele ce zbură mai sus, ca de trei sau patru sulite nu era mai sus, iară carile era mai gios, de un stat de om și mai gios, zbură de la pămîntu⁵. Urlet, întunecare, asupra omului sosindu, să rădica oarece⁶ mai sus, iară multe zbură alătura cu omul, fără sială⁷ de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceea poiadă⁸ și așa mergea pe deasupra pămîntului, ca de doi coți, până în trei sulite în sus, tot într-o desime și într-un chip. Un stol ținea un ceas bun și dacă trecea acela stol, la un ceas și giumătate sosia altul și așa, stol după stol, cit ținea de la aprîndzu⁹, până îndesară. Unde cădea la mas¹⁰, ca albinele de gros dzăcea; nice cădea stol preste stol, ce trecea stol de stol și nu să pornia, până nu să încăldzia bine soarele spre aprîndzu și călătoria până îndesară și până la căderea de mas. Cădea și la popasuri, însă unde mînea¹¹, rămînea pămîntul negru, împuțit. Nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură, nu rămînea. Și să cunoaște și unde poposia, că era locul nu așa negru la popas, ca la masul acei miniei a lui Dumnedzău. Cîteva dzile au fostu aceia urgie; den părțile de gios în sus mergea. Și tot atuncea au fostu și aicea în țară lăcuste și după acela an și la al doilea, însă mai puține. Și apoi și în dzilile a lui Ștefan

Vodă¹², au fostu lăcuste, însă pre une locuri și nu ca aceea desime, ca în cela an, de care s-au scris. Iarna să găsiia în pământu îngropate pre multe locuri.

Ibidem, p. 166.

¹ Vădzum = văzurăm; ² ne-am timpinat = ne-am întâlnit; ³ în loc = pe loc; ⁴ muște = insecte, lăcuste; ⁵ de la pământu = lângă pământ; ⁶ oarece = ceva, puțin; ⁷ sială = frică; ⁸ poiadă = roi, șuvoi, mulțime; ⁹ aprindzu = prinz, amiază; ¹⁰ mas = popas (de noapte); ¹¹ mînea = poposea (noaptea); ¹² Ștefan Vodă = Gheorghe Ștefan (1653—1658).

Dotat cu un acut spirit de observație, ceea ce l-a făcut să vorbească și despre importanța văzului între celelalte simțuri ale omului, Miron Costin are în *Letopisețul* său interesante portretizări sau descrieri de lupte ori de fenomene ale naturii.

Invazii de lăcuste au fost consemnate în multe scrieri vechi și de mai târziu, dar nu se va găsi niciunde un tablou de exactitatea, noutatea și expresivitatea celui al mișcărilor pe care le execută un nor de lăcuste în zborul lor razant cu pământul și în mare viteză, când, întâlnind în goană pe Miron Costin, acesta a observat că nu se izbeau și nu se atingeau de el, ci întregul șuvoi aerian făcea un ocol sau un salt ondulator pe lângă și peste el și, lăsându-se dincolo mai jos, își continua zborul compact: „Urlet, întunecare, asupra omului sosindu, să rădica oarece mai sus, iară multe zbură alătura cu omul, fără sială [sfială] de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceea poiadă și așa mergea pe deasupra pământului, ca de doi coți“.

Nu oricine a întâlnit în câmp și a observat din interior o invazie de lăcuste. Putem spune însă că descrierea și observațiile lui M. Costin sînt de mare importanță științifică, pentru că el este probabil primul care a consemnat *de visu* și practic fenomenul fizic al ultrasunetelor care intervine în orientarea anumitor zburătoare, putînd evita ciocnirea cu un obstacol chiar pe întuneric, fenomen descoperit și fundamentat științific de-abia în epoca modernă.

Dar literar interesează culorile tabloului dinamic, apariția la orizont a unei neguri, care întunecă lumina soarelui, se apropie ca o furtună grozavă și se dovedește totuși un nor de lăcuste, care zboară rapid în stoluri, stol după stol, cu popasuri de zi și de noapte. Ziua se așeza pe pământ, pentru popas, întâi primul stol, apoi cel ce urma se așeza după primul și tot așa, pe rînd, încît înșirarea așezării era plină de ordine, stolul de la urmă devenind de frunte. Nu se poate spune că scriitorul nu are spirit de observație. Unde se așezau lăcustele „nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură, nu rămînea“. Totuși la popasul de zi pământul nu ră-

minea „așa negru“, ca la popasul de noapte, cînd toată vegetația era distrusă complet, gîngăniile ținînd probabil să ia o cină bogată.

Descrierea invaziei lăcustelor este inegalabilă în literatura universală.

DE NEAMUL MOLDOVENILOR

1686—1691

Moldova

După ce între timp a redactat pentru poloni *Kronika Ziem Moldawskich i Multańskich* (1677) și *Historia polskimi rytmi* (1684) (în ultima se dovedește și poet în limba polonă) Miron Costin s-a întors spre sfîrșitul vieții (1686—1691) la „urdzitura“ letopisețului, cu care își începuse scrisul, și, fără să se mai gîndească la un letopiseț întreg, reușește să prezinte însuflețitor formarea poporului român și începuturile lui istorice, precum și să combată convingător aberanta „basnă“ a slabului de știință și de minte Simion Dascălul, despre originea românilor din tilharii de la Roma, scribul simplu și incult amestecînd epocile, ceea ce Miron nu pierde din vedere să combată.

Izvorul principal a fost Laurențiu Toppeltin (din Mediaș), *Origines et occasus Transylvanorum*, Lyon, 1667, celelalte izvoare citate fiind auxiliare. Unele dintre pagini au caracter de poem în proză, altele de diatribă retorică împotriva defăimărilor neamului românesc. Argumentarea în privința aceasta se bazează nu numai pe informații documentare, ci și pe o solidă logică.

Interesează însă în primul rînd paginile de artă literară.

CĂTRE CETITORIU

Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și ciți sînt și în țările ungurești cu acest nume, români și pînă astăzi, de unde sînt și de ce săminție, de cînd și cum au dascălecat¹ aceste părți de pământ, a scrie, multe vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta, după alitea vacuri² de la discălecatul țărilor cel dintăi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, iaste inimii durere. Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere feliul neamului, din ce izvor și săminție sîntu lăcuiitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenesti, și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că tot un neam și o dată discălecați sînt, de unde sînt veniți strămoșii lor pre aceste locuri,

supt ce nume au fost întâi la discălecatul lor și de cînd s-au osăbit și au luat numele cest de acmu, moldovan și muntean, în ce parte de lume iaste Moldova, hotarăle ei până unde au fostu întâi, ce limbă țin³ și pină acmu, cine au lăcuit mai nainte de noi pe acest pămînt și supt ce nume, — scot la știrea tuturor, carii voru vrea să știe neamul țărilor acestora.

Dzice-va neștine: „Prea tirziu iaste! După sutele de ani, cum să vor putea ști poveștile⁴ adevărate, de atîtea vacuri?“ Răspunz: „Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenesti, scrisoarea, dintru care, daca va nevoi⁵ omul, cele trecute cu multe vremi le va putea ști și oblici⁶. Și nu numai lucrurile⁷ lumii, staturile⁸ și-ncepăturile țărilor lumii, ce și singură lumea, ceriul și pămîntul“ [...].

Indemnau-m-au mai mult lipsa de știința începutului aceștii țări, de descălecatul ei cel dintîi, toate alte țări știind începuturile sale. Laud osirdiia răpăosatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea țării letopisețul său, însă acela de la Dragoș Vodă, de descălecatul cel al doilea al țării aceștii din Maramorăș scrie. Iară de descălecatul cel dintîi cu romani, adevă cu rimleni, nimică nu pomenește, numai amelîță⁹ la un loc, cum că au mai fost țara o dată descălecată și s-au pustiit de tătari. Ori că n-au avut cărți, ori că i-au fostu destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dînsul și atîta, cît poate să zică fieștecine că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămîie întru întunerecul neștiinței, că celelalte ce mai sînt scrisă, adăosături de un Simeon Dascalul și al doilea, un Misail Călugărul, nu letopiseță, ce ocări sînt [...].

Daca n-au fost dară dintîi scrisoare în țară și nici streinii n-au știut și nimica n-au scris, de unde sînt aceste basne, cum ca să fie fost moșii țării aceștii din temnițele Rimului, dați întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc? Și românii acum era în Maramorăș în zilele acelu craiu, cești dincoace, de unde iaste acum Moldova, iară cei dincolo, unde iaste acum Țara Muntenească, iară în munți, pre Olt, unde și acum să pomenește Țara Oltului și rimlenii cei discălicați de Traian în Ardeal, acum era în Ardeal.

Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflat nici la un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, și viața mea, Dumnezeu știe, cu ce dragoste pururea la istorii, iată și până la această vîrstă, acum și slăbită.

De aceste basne să dea samă ei, și de această ocară. Nici iaste șagă¹⁰ a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea iaste un lucru vecinic. Cînd ocărăsc într-o zi pre cineva, iaste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da samă de ale mele, cîte scriu [...].

Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască, după aceste cumplite vremi anilor noștri¹¹, cîndva și mai slobode vacuri, întru care, pe lîngă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul

cărților a face iscusită¹² zăbavă, că nu iaste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă, decît cetitul cărților [...].

Ibidem, p. 241—244; comparație cu ediția C. Giurescu (1914).

¹ Au dăscălecat = au ajuns (în); ² vacuri = veacuri; ³ țin = vorbesc; ⁴ povești = istorie; ⁵ va nevoi = se va strădui; ⁶ oblici = a afla, a lămuri; ⁷ lucruri = fapte, evenimente; ⁸ statură = stările; ⁹ amelîță = menționează; ¹⁰ șagă = glumă; ¹¹ anilor noștri = ale anilor noștri; ¹² iscusită = plăcută.

Predoslovia lui Miron Costin la *De neamul moldovenilor* este o capodoperă din punctul de vedere al structurii stilistice. El pornește la scris cu perioade lungi și trăgănate de exprimare și destăinuirii personale, care traduc excelent îndoilele și greutatea pe care le presupunea realizarea unei opere de prestigiu, privind începuturile vieții și istoriei poporului român. Gînduri și alternanțe de meditație se așează la sfîrșitul frazei în propoziții regente, după cele subordonate, ca niște păsări obosite în zborul lor pe vreme nefavorabilă: „multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru“, „să sparie gîndul“ sau „iaste inimii durere“. Și dintr-o dată, ca un sunet grav din instrument de percuție, regenta se așează imediat și vîguros în fruntea frazei următoare și antrenează după ea întreaga orchestră a exprimării posibilelor, chiar singurelor împliniri ale țelului propus: „Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului din ce izvor și sămînție sînt lăcuiorii țării noastre, Moldovei și Țării Românești și românii din țărilor ungurești etc. etc.“ Iar de aci înainte toate afirmațiile poartă timbrul verbului înaripat pentru dovedirea adevărului istoric și neadevărului că românii s-ar trage din niște tîlhari romani. Mai pe urmă, în capitolul al patrulea, *De Traian împăratul*, Miron Costin vine cu temeinice argumente logice și se întreabă: „Din temnițe cu sutele de mii de oameni cum s-ar afla?“. Și în continuare: „cît vac [timp] iaste de cînd au venit Traian pre aicea și cînd s-au bătut Laslo craiul unguresc cu tătarii?“, pentru că într-adevăr între expedițiile lui Traian și respectiva invazie a tătarilor în Ungaria, în care intervine, într-o legendă miraculoasă, și Ludovic cel Sfînt (1077—1095), trecuseră mai bine de nouă secole (scriitorul vorbește, la știința de atunci, de 800 de ani), ceea ce, la neștiința nefericitului copist impostor, n-avea cum să bată la ochi.

Revenind la predoslovie, Miron Costin arată că în vremea cînd un „Lăslău“ ar fi primit ajutor de la Roma, românii erau constituiți de multe veacuri în popor distinct, cu viața lor proprie și existență în Moldova, în Muntenia, Transilvania și în alte provincii („Maramorăș“ etc.).

Și pentru că el era un om de carte, iar cartea și scrisul erau temelul științei, nu uită să dorească cititorului, cu o vorbă care a devenit celebră și rămîne de valoare universală, „să aibă vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu iaste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă, decît cetitul cărților“.

Miron Costin exprima, la vremea lui, înțelepciune și gîndire românească în strălucită vorbă literară.

DE ITALIA

Iaste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, de cetăți și orașă iscusite¹, mulțime și desime² de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri³ și pentru mare iscuseii⁴ și frumusețuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămînt, orașale, grădinile, tocmelile⁵ la casăle lor cu mare desfătăciune⁶ traiului omenesc, nu are toată lumea, supt ceriu blîndu, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri dulci și ușoare, untulemn, mare bivșug și de poame de tot felul: chitre⁷ năramze⁸, lămii și zahăr. Și oameni iscusiți, la cuvînt stătători⁹, peste toate neamurile, neamăgei¹⁰, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovarăși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, suptiri¹¹, pentru aceea le zic gentiloni¹², cum zic grecii: celebii¹³, și la războaie neînfrînți într-o vreme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dinșii.

Acea țară iaste acum scaunul și cuibul a toată dascăliia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă¹⁴ meștersuguri¹⁵ [...].

Multe obiceiuri într-acest neam trăiesc, a italianilor, până astăzi: așa de oaspeți la casăle lor, nemăreți, voioși și libovnici¹⁶ (nu știu din ce muntenii, o samă, s-au abătut puțintel den aceasta hire¹⁷), așa la petrecăni¹⁸, la întrebare unul pre altul de viață, firea, clătirea¹⁹. Cine au fost la Italia, să vază pre italieni, să ia aminte, nu-i va trebui mai mare dovadă, să crează că un neam sînt cu moldovenii [...].

Ibidem, p. 246—247.

¹ *Iscusite* = frumoase; ² *desime* = densitate; ³ *bivșuguri* = belșuguri; ⁴ *iscuseii* = plăsmuiri; ⁵ *tocmală* = rînduială; ⁶ *desfătăciune* = desfătare; ⁷ *chitre* = citrice; ⁸ *năramze* = portocale; ⁹ *stătători* = statornici (de cuvînt); ¹⁰ *neamăgei* = neamăgitori; ¹¹ *suptiri* = plini de finețe; ¹² *gentiloni* = gentiloni (< ital. *gentilomini*); ¹³ *celebii* = cilibii, nobili (< turc. *celebi*, deci nu din greacă); ¹⁴ *trufașă* (pl.) = mărețe, superbe; ¹⁵ *meștersuguri* = arte; ¹⁶ *libovnici* = iubitori (îndrăgostiți); ¹⁷ *hire* = mod de a fi; ¹⁸ *petrecăni* = petreceri; ¹⁹ *clătirea* = înclinarea, dispoziția.

Lectura pasajelor reproduse lasă impresia descrierii dintr-o călătorie personală și cunoaștere directă a pămîntului Italiei și a oamenilor ei. Dar Miron Costin n-a ajuns în Italia și ceea ce spune o face după cărți, însă o spune atît de bine și frumos, încît peisajul este o repictare, în alte culori (datorite limbii) a frumuseților naturale italiene, mai calde și mai grăitoare, decît în limba cărții de informare (de pildă, Toppeltin). Este arta cuvîntului bine găsit și bine plasat, baza creației literare.

Comparația cu izvoarele (lucru necesar aici) îl înalță pe Miron Costin ca scriitor.

VIATA LUMII

1671—1673

Moldova

A lumii cîntu cu jale cumplită viața,
Cu griji și primejdii, cum iaste și ața
Prea suptire și-n scurtă vreme trăitoare.
O, lume hicleană, lume înșălătoare,
Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară;
Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntorcu iară.
Trece veacul desfrinat, trec ani cu roată,
Fug vremile ca umbra și nici o poartă
A le opri nu poate. Trec toate prăvălite
Lucrurile lumii și mai mult cumplete.
Și ca apa în cursul său cum nu să oprește,
Așa cursul al lumii nu să contenește.
Fum și umbră sînt toate, visuri și părere.
Ce nu petrece lumea și-n ce nu-i cădere¹? [...].
Vremea petrece toate; nici o împărăție
Să stea în veci nu-o lasă, nici o avuție
A trăi mult nu poate. Unde-s cei din lume
Mari împărați și vestiți? Acu de-abia nume
Le-au rămas de poveste². Ei sînt cu primejdii
Trecuți. Cine ai lumii să lasă nădejdi?
Unde-s ai lumii împărați, unde iaste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxerxes³,
Avgust⁴, Pompeiu și Chesar? Ei au luat lume⁵,
Pre toți i-au stins cu vremea, ca pre niște spume.
Fost-au Țiros⁶ împărat, vestit cu războaie,
Cu avere preste toți. Și multă nevoie
Au tras hîndii⁷ și tătarii și Asiia toată.
Caută la ce l-au adus înșelătoarea roată:

Prinsu-l-au o fâmee⁸, i-au pus capul în singe.
 „Satură-te de moarte, Țiros, și te stinge
 De vărsarea singelui, o, oame⁹ înfocate,
 Că de vrăjmășia ta nici Ganghes¹⁰ poate
 Cursul său să-l păzească“. Așa jocurește¹¹
 Împărățiile lumii, așa prăvălește.
 Nici voi, lumii înțelepții¹², cu filosofia
 Hălăduiți¹³ de lume, nici theologia
 V-au scutit de primejdii, sfinți părinți ai lumii,
 Ce v-au adus la moarte amară pre unii [...].
 Moartea, vrăjmașă, într-un chip calcă toate casă,
 Domnești și-mpărătești, pre nime nu lasă,
 Pre bogați și săraci, cei frumoși și tare.
 O, vrăjmașă, priiatin ea pre nimeni n-are.
 Naștem, murim, odată cu cei ce să trece¹⁴,
 Cum n-ar fi fostu în veci, dacă¹⁵ să petrece.
 Painjini sîntu anii și zilele noastre [...].
 Ia aminte dară, o, oame, cine ești pe lume,
 Ca o spumă plutitoare rămii fără nume.
 Una fapta, ce-ți rămîne, buna¹⁶, te lățește¹⁷,
 În ceriu cu fericie în veci te mărește.

Ibidem, p. 319—323.

¹ Cădere = pieire; ² de poveste = în istorie (politică); ³ copiat greșit *Artaxers* = Antaxerses, rege persan (464—425), fiul lui Xerxes (485—465); ⁴ *August* = August, propriu-zis Caius Octavianus (63—14), primul împărat roman; ⁵ *au luat lume* = au cucerit lumea; ⁶ *Țiros* = Cirus, rege persan (558—529); ⁷ *hindii* = indienii; ⁸ *fâmee* = femeie (legendă că ar fi fost omorât de o femeie; a pierit într-o luptă); ⁹ *oame* = omule; ¹⁰ *Ganghes* = Gangele; ¹¹ *jocurește* = joacă; ¹² *lumii înțelepți* = ai lumii înțelepți; ¹³ *nici hălăduiți* = nu scăpați; ¹⁴ *să trece* = trec; ¹⁵ *dacă* = dacă; ¹⁶ *buna* = fapta bună; ¹⁷ *te lățește* = te înalță.

Calitatea de literat creator a lui Miron Costin este dovedită și de operele sale în versuri, între care, în limba română, se distinge poemul *Viața lumii*, ca idee și tehnică versificatoare.

Creația este realizată pe tema universală, cunoscută sub numele de *fortuna labilis* (destinul schimbător), tratată de Horațiu, Ovidiu (de care a avut idee Miron Costin) și de alții, care apare în evul mediu sub redundantul „ubi sunt?“. „Ubi Plato, ubi Porphyrius, / Ubi Tullius aut Virgilius [...], / Alexander ubi rex maximus?“ etc., ceea ce se înscrie și în poemul lui Miron Costin: „Unde-s ai lumii împărați, unde iaste Xerxes, / Alixandru Machidon, unde-i Artaxerxes“, motiv imprimat de François Villon în *Balade des dames du temps jadis*, cu acel splendid refren „mais où sont les neiges d'antan!“ și reluat de asemenea de G. Călinescu în versurile sale.

Miron Costin cîntă soarta nestatornică și nesigură a lucrurilor în lume, în ton elegiac. Dacă Dosoftei, în ce are mai frumos și viu, a apelat la versul popular alert, Miron Costin creează frumoase imagini în maiestose versuri de treisprezece silabe: „Fum și umbră sînt toate, visuri și părere, / Ce nu petrece lumea și-n ce nu-i cădere [pieire]?“ („Pulvis et umbra sumus“ zicea Horațiu) sau „Painjini sînt anii și zilele noastre“ (în sensul pînzei de paianjen), M. Costin reluînd o imagine din cărțile populare.

Trebuie să înțelegem că Miron Costin nu este un pesimist, el filozofează cu seninătate și calm, vorbind, în legea trecerii, și de pieirea astrelor („Și voi lumini de aur, soarele și luna, / Întuneca-veți lumini, veți da jos cununa“). Dacă ar fi fost pesimist, puneja jos condeiul și nu mai scria nimic, mai ales prin cîte încercări a trecut personal. S-ar fi ocupat poate numai de viața civică și politică, așa cum au făcut atîția alții din vremea sa.

Miron Costin însoțește poemul și de bune idei teoretice, privind construcția versurilor, precum și de explicația unor nume proprii, ceea ce dovedește cunoștințele lui complexe.

În general judecînd lucrurile, Miron Costin este un creator de literatură, inventiv și nou, nu un simplu cronicar (de aceea am și evitat acest termen în legătură cu el). El a avut chemare și inspirație literară (o arată și operele în limba polonă), care i-au pus pana în mînă și l-au stimulat să scrie, învingînd „cumplitele vremi“ prin care a trecut, lăsînd în urma sa realizări monumentale.

TEXTE: Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în M. Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei*, vol. I, Iași, 1845, p. 211—348 (cu litere chirilice); ediția a II-a cu titlul nou *Cronicele României sau Letopisețul Moldaviei și Valahiei*, vol. I, Iași, 1872, p. 243—373 (cu litere latine); ediția Ioan St. Petre, București, Editura Cugetarea — Georgescu Delafras, București, 1943; ediția P. P. Panaitescu, București, Editura Fundațiilor, 1944; Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, Ed. de stat pentru literatură și artă, 1958 (conține întreaga operă); idem, ediția a II-a, 2 vol., București, 1965; Miron Costin, *Opere alese*, ediție de Liviu Onu, București, Editura științifică, 1967; Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, ediție de C. Giurescu, București, 1914 (prima ediție critică); *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae*, ediție de E. Barwiński, București, 1912.

STUDII: P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea lui Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 83—133; Ramiro Ortiz, *Fortuna labilis. Storia di un motivo poetico da Ovidio al Leopardi*, București, Cultura Națională, 1927; G. Pascu, *Cronicarii moldoveni Gligorie Ureche și Miron Costin*, Iași, 1936, p. 30—119; I. C. Chițimia, *Probleme*, p. 273—297; Dumitru Velciu, *Miron Costin*, București, 1973; Puiu Enache, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975; Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 190—282; Ion Rotaru, *Valori expresive*, p. 147—192; Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, p. 151—327.

LETOPISEȚUL CANTACUZINESC

[Sec. XVI—XVII]

Țara Românească

Corpusul de cronici cunoscut azi sub numele de *Letopisețul cantacuzinesc* poartă, în manuscrisele vechi, titlul de *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*. Autorii și datele alcătuirii acestei *Istории*, precum și numărul și întinderea unităților componente sînt încă greu de precizat, îndoielile decurgînd din lipsa unor indicații precise, contemporane, asupra fiecărei etape de redactare. Principalele unități componente ar fi următoarele: *Analele* redactate în slavonă (în care unii cercetători disting și o *Cronică a lui Radu de la Afumați*), *Istoria lui Mihai Viteazul* (scrisă inițial în slavonă sau în română), *Cronica lui Matei Basarab* și partea finală, de la răscoala seimenilor și dorobanților pînă la 1690, unde de asemenea s-ar discerne, după unele păreri, mai multe scrieri independente.

Probabil că încă din secolul al XVI-lea se strînseseră la un loc diferitele fragmente cu caracter istoriografic ce preced *Istoria lui Mihai Viteazul*, alcătuiindu-se astfel corpusul preluat prin intermediar grecesc în traducerea arabă a lui Macarie Zaim, făcută la mijlocul secolului XVII. La curtea lui Matei Basarab s-au alăturat însă cronicilor interne, transpuse acum în românește și aduse la zi, alte trei importante izvoare, scrise tot în țara noastră, dar aparținînd totodată și altor orizonturi literare: *Viața lui Nifon*, redactată în greacă-bizantină, după 1517, de Gavril Protul; *Vitejiile prea piosului și prea viteazului Mihai voievod*, poemul neogrec al lui Stavrinou, scris îndată după uciderea voievodului; *Istoria* în versuri grecești a lui Matei al Mirelor. La integrarea lor în *Letopisețul* intern, traducerea românești din aceste izvoare au trecut prin transformări impuse de schimbarea funcției lor, ca și de necesitatea de a se conforma unei anumite mentalități și unui stil istoriografic propriu.

Se înțelege că, datorită unei compoziții atît de variate, se întîlnesc în *Letopisețul cantacuzinesc* diverse modalități de expresie. De la începutul probabil al *Analelor* în slavonă pînă la partea finală, atribuită (integral sau parțial) lui Stoica Ludescu, „slugă bătrînă” a Cantacuzinilor, s-au scurs peste 100 de ani, timp în care s-au schimbat nu numai autorii, ci însuși rolul atribuit istoriografiei în complexul culturii scrise și al acesteia din urmă în întregul culturii românești.

Letopisețul cantacuzinesc a cărui parte de început s-a redactat inițial în slavonă, a fost tradus (fragmentar sau în întregime) în greacă, arabă, latină, germană. Folosind materia narativă a acestui *Letopiseț*, cronicarul Bălenilor, partidă boierească adversară Cantacuzinilor, a scris *Istoriile domnilor Țării Românești*; Axinte Uricariu

a alcătuit *Istoria paralelă*, Mihai Cantacuzino o altă *Istorie a Țării Românești*.

Asemeni celor mai multe scrieri din literatura noastră veche, *Letopisețul cantacuzinesc* se păstrează numai în copii tîrzii, din care și reproducem fragmentele prezentate în continuare.

[VLĂDUȚ ȘI NEAGOE BASARAB]

[*Analele în slavonă*]. Decii fiind Pîrvuleștii zavidiți¹ la Vlăduț vodă de oarecari pizmași și ascultînd minciunile lor, cerca vreme să-i dobîndească; iar nevrînd Dumnezeu, ei însă au prinsu de veste și au fugit peste Dunăre, rădicînd domnu pre Neagoe voievod Basarabu. Și strînsă cîteva semi² de oaste, luîndu într-ajutor pre Mahmet bei, ce-i zicea Mihaioglu. Viînd cu toată oastea lui la București, au făcut cu Vlăduț vodă războiu mare. Iar niște boieri ai lui l-au vîlenit [pe Vlăduț], de i-au tăiat capul.

Let. cant., p. 205

[*Viața lui Nifon*]. Iar de Vladul vodă ieși veste mare pre-tutindenea pentru războiu și pentru noroc bun pînă cînd au ținut sfatul acelu neam ales de Dumnezeu, al Băsărăbeștilor. Iar deaca lepădă sfatul acelu neam și primi al altora, ca Avesalom, feciorul lui David, cînd s-au sculat asupra tătine-său, așa și Vladul au priimit sfatul fărdelegiuitorului Bogdan și sări asupra acelu fericit de Dumnezeu neam. Atuncea pogorî și pre dînsul mîniia lui Dumnezeu. Că deaca să iuți Vlad vodă și să ațîță foarte cu minie mare asupra acelu neam drept, care tocmise și ijderise³ Bogdan cel făr de lege, pre care-l afurisise fericitul Nifon și l-au lepădat de sfînta biserică pentru preacurviia lui, cum s-au spus în cuvîntul mai dentii, grăia minciuni cătră domn pentru tinărul Neagoe, zicînd așa:

— Doamne, eu am înțeles cu adevărat că Neagoe va să te scoată den scaun. Iar tu nevoiaște să-i sfărîmi capul, sau să-i tai nasul, sau să-i scoți un ochiu.

Deci domnul foarte priimi sfatul lui, pîrîndu-i că iaste adevărat, și să ispiti să facă acest lucru și trimise să aducă dentru acel neam drept pre iubitul Neagoe la dînsul. Iar alți boieri deaca înțeleseră, ziseră domnului:

— Doamne, părăsește-te de aceasta, nu asculta cuvintele lui Bogdan, că Neagoe iaste cu adevărat fecior al nostru și nu are întru sine hicleșug, cum știu toți boiarii Țării Muntenesti cu toată adevărînța.

Iar domnul zise:

— Deaca iaste așa, voi îl aduceți și jurați pentru dînsul.

Iar ei să nevoia să-l împreune să stea cu Bogdan de față. Ci el, călcăturiul și afurisitul, totdeauna sfătuia pre domn pre uciderea lui Neagoe și a neamului lui. Așa totdeauna îndemnînd Bogdan pre

domn, să aprinse cu minie spre uciderea lor, și vrea să nu știe nimeni de aceasta. Și de n-ar fi trimis Dumnezeu pre un călugăr de le-au spus, pre toți i-ar fi pierdut. Ci cu ajutorul lui Dumnezeu și pentru rugăciunea sfintului Nifon să mîntuiră de minia și de moartea cea năpraznică și au scăpat la un ostrov, den care au trecut Dunărea, ca Isus Navii Iordanul. Și merșeră iar la Mehmet pașa și-i spuseră toate patemiile cîte li s-au întimplat de la Vlad vodă. Iar pașa să aprinse cu dumnezeire spre răscumpărarea acelui neam (măcar deși era păgîn) și strînse oaste mare și trecu Dunărea dimpreună cu dinșii și făcu războiu lîngă orașul București și birui prea oastea Vladului vodă. Iar el văzînd oastea lui biruită și căzută, vru să fugă, iar, cu împiedecarea lui Dumnezeu, fu prins de oastea lui Mehmet pașa și-l duseră în București la pașa legat. Iar deaca-l văzu pașa, zise-i cu ocară:

— O, călcător de jurămînt, iată, să-ți fie după cuvîntul jurămîntului tău și să taie sabiia mea capul tău.

Cum să și umplu, că însuș pașa cu mîna lui i-au tăiat capul în oraș în București, supt un păr, ca și pre Avesalom cînd îl săgetă Ioav, fiind el încurcat de păr de ramura unui stejariu, în lunca Efremlui. Și să umplu judecata și răscumpărarea lui Dumnezeu, cea dreaptă. Și-i luară trupul de-l duseră la mănăstirea din Deal, care o făcuse frate-său Radu vodă, de-l îngropară.

Let. cant., p. 21—23.

¹ A zavidi = a pîrî; ² seamă, pl. semi = număr, cantitate, sumă; ³ a ijderi = a da naștere, a scornî.

Cele două fragmente relatează aceleași evenimente istorice: neînțelegerile dintre Vlăduț vodă (fiul lui Vlad Călugărul, frate cu Radu cel Mare, descendent al Mirceștilor) și Pîrvulești (familie de boieri olteni cunoscuți și puternici), precum și venirea la domnie a lui Neagoe (fiul nelegitim al lui Țepeluș vodă, deci descendent al Dăneștilor, aparținînd în același timp și familiei Pîrvuleștilor).

În timp ce primul fragment aparține vechiului letopiseț intern, scris în secolul XVI, cel de-al doilea derivă din *Viața lui Nifon*, integrată în *Istoria Țării Românești* (prin eliminarea pasajelor exclusiv hagiografice) abia în secolul XVII. În rîndurile din letopisețul intern, narațiunea concisă are ca scop notarea cîtorva puncte de reper pentru fixarea în memorie a unei relatări orale cu mult mai dezvoltate. Existența acestei relatări se reflectă chiar în fragmentul din *Viața lui Nifon*, scriere alcătuită de Gavril Protul, prin prelucrarea mărturiilor culese în mediul curții domnești a lui Neagoe Basarab îndată după sfînțirea minăstirii de la Curtea de Argeș. Povestirea evenimentelor se cristalizează în jurul unui raport typos-antitypos, specific istoriografiei medievale. Basarabeștilor și lui Vlăduț, aproape contemporani autorului, li se identifică în Antichitate

typosul adecvat: Isus Navi și Avesalom, feciorul lui David, cînd „s-au sculat asupra tătine-său“, iar momentele narațiunii se succed conform modelului antic. Comparația cu modelul (Iosua 3; Samuel 2, 16—19) evidențiază însă diferențe hotărîtoare. Gavril Protul nu copiază, ci surprinde alți oameni și alt moment istoric. Stilul scrierii sale nu corespundea însă funcției îndeplinite de istoriografie în cultura românilor din secolul XVI, de aceea intercalarea în letopiseț se face abia către mijlocul secolului următor, cînd se produce o deplasare vizibilă în funcția și mijloacele de expresie ale acestei istoriografii. Dibăcia însinuării, tehnica intercalării vorbirii directe, referirea la un model celebru, prezente la Gavril Protul, revin frecvent și în paginile ultimei părți a letopisețului.

Referirile la Avesalom ocupă un loc de seamă în *Învățăturile* scrise de Neagoe Basarab într-un timp apropiat de cel al redactării *Vieții lui Nifon*. Alături de necruțătoarele asemuiuri ale celor care-și trădau voievozii cu „Iuda care au vîndut pre domnul său“, trimiterile la „Avesalom, feciorul lui David“ ne dezvăluie existența încă unui topos aparținînd culturii medievale, care își găsise o formă mentală și o expresie lingvistică românească.

„SĂ RIDICE DOMN, CĂ PIARE ȚARA DE TURCI!“

[Radu de la Afumați]. Într-aceia vreme și pre Theodosie l-au ajuns moartea la Țarigrad.

Iar după aceea, Mehmet beiu au cerșut domnia de la împăratul aici în Țara Românească, zicînd că-l pohtește țara să fie el domn. Drept aceea împăratul crezu pre Mehmet bei și i-au dat domnia în Țara Rumânească. Iar Stoica logofătul, fiind într-aceia vreme la Poartă în Țarigrad, curînd au trimis aice în Țara Românească, la toți boiarii, ca să rădice domn cum mai curînd pre Radul vodă din Afumați, pentru că piare țara de turci. Într-aceia curînd s-au adunat boiarii toți și mari și mici și toată curtea și au rădicat domn pre Radul vodă din Afumați, ginerile lui Băsărab vodă, la leatul 7030 [1522]. Și au venit Mehmet bei cu steag de la Poartă, cu mulțime de turci și au intrat în țară. Iar Radul vodă cel Tinăr s-au gătit și au ieșit înaintea lui cu oaste, și au făcut războiu la sat la Glubavi, și au biruit Radul vodă pre Mehmet bei și au fugit Mehmet bei, de s-au mai gătit încă de războiu.

Let. cant., p. 43—44

[Costandin Cantacuzino postelnicul]. Atunce, pre acea vreme, era împărăția lui Odriiu. Și s-au întimplat de au fost acolo și Costandin Cantacuzino postelnicul, însă chemat de vizirul, ca să-l întrebe de zabava haraciului, cum au fost. Și-l pedepsea¹, zicînd că au făcut Ghica vodă și rumânii rușine împăratului

de n-au adus haraciul la vreme; și cum împăratul biruiască de la răsărit pînă la apus, și nu iaste altă țară mai rea decît Țara Rumânească, că nu apucă o nebunie să se potolească, alta rădică. Atunce Chiupriuliul vezirazimul foarte rău s-au miniat, poruncind gineri-său, lui Mustafa pașa, să vie aicea în țară el domn (adecă pașa). Și rindui 4.000 de turci să vie cu dînsul. Și au poruncit să omoare pre Ghica vodă.

Iar Costandin postelnicul, bunul creștin și vrednic de slujbă, el deaca înțelese de aceasta, mult plîns și să văieta pentru sāraca de țară, cum să-și piarză legea, și sfintele biserici să se facă meceturi turcești. Și-și căuta ajutor într-o parte și-ntr-alta, și pre nimenea nu-și găsia, făr'cît pre cel mare, puternicul Domnul și Dumnezeuul nostru Isus Hristos, carele au izbăvit pre izrailiteni din mîna lui faraon, și pre Noe din potop, și pre Lot din Sodom, și pre David din mîinile lui Saul, și pre tot neamul omenesc i-au răsкупărat cu sîngele lui și i-au scos din mîna diavolului. Așadar întări și inima robului său Costandin postelnicul și vitejaște cuteză de întră tocma la viziriul. Și cu mare groază deșchise buzele lui, și cu multe lacrimi i să ruga ca să se milostivească încă o dată pre Țara Rumânească, să le iarte greșalele, prinzîndu-se tare că nu vor mai face ce au făcut, ci va da haraciul împăratului la vremea lui și ce-i va fi porunca vor face. Și multe ca acestea zicea. Și-i aducea aminte în tot chipul.

Atunce dede Dumnezeu de-și conteni viziriul minia și îndată opri pre gineri-său, Mustafa pașa, să nu vie aicea. Și pentru voia lui Costandin postelnicul, au iertat pre Ghica vodă de moarte și pre Țara Rumânească de a lor greșală. Că pre acel Costandin foarte-l avea Chiupriuliul iubit, căci îl aflase că grăiaște drept și ține cu raiaoa împăratului și pohtește binele sāracilor. Avut-au sāraca de țară noroc pentru acel om bun, carele sta în toată vremea pentru binele ei și-l durea inima de creștinătate și de pămîntul țării, ca să nu-l piarză. Că și el era moșnean într-însa, cu case și cu olate, ca și alți boiari. O mare ciudă² făcu Dumnezeu cu Țara Rumânească, că o scoase din mîinile păgînilor și bisericile le mîntui de legea lui Mehmet, și-i trimise mare bucurie. Lăudat să fie numele lui în véci!

Let. cant., p. 144—146.

¹ A pedepsi = a certa; ² ciudă = minune.

Primul dintre fragmentele citate aparține *Analelor* în slavonă și este posibil să fi fost redactat chiar în vremea furtunoaselor domnii ale lui Radu de la Afumați. Întreaga lui construcție stă sub semnul strigătului de deznădejde: „piare țara de turci“, care-l apropie de *Cronica lui Ștefan cel Mare* sau de inscripția de la Războieni. Concluzia propozițiilor și predominarea coordonării în fraze transmit mersul precipitat al evenimentelor. Primejdia iminentă a transformării țării în pașalic se impune în prim plan prin cele două verbe la

prezent ce se diferențiază clar de ansamblul relatării la trecut: „zîcînd că-l pohtește țara să fie el domn“, și „piare țara“. Simplitatea exprimării își capătă adevărata ei valoare, dacă o alăturăm picturii contemporane de la bolnița Coziei sau celei de la Curtea de Argeș, mărturiile unui rafinament artistic păstrat intact într-o vreme de războaie aproape fără răgaz. Scrise la puțină vreme după încheierea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* sau a *Vieții lui Nifon* de Gavril Protul, paginile cronicii își au propriul lor stil, clar definit în raport cu al acelora. Scopul cronicarului nu stă în notarea unei mulțimi de fapte sau de date exacte, ci în fixarea cîtorva repere esențiale în legătură cu o singură direcție a evenimentelor, considerată decisivă pentru istorie: luptele cu turcii.

După mai bine de un secol și jumătate, s-a scris partea de cronică ce avea menirea să reabiliteze memoria postelnicului Constantin Cantacuzino. Autorul — Stoica Ludescu, probabil — a reconstruit literar chipul celui ucis, folosind modelul uman oferit de cronicile anterioare. De aceea în caracterizarea lui sînt reluate și adaptate formulări rostite altă dată în legătură cu Neagoe sau Matei Basarab. Reactualizarea scenei din *Cronica lui Radu de la Afumați* se face preluîndu-i-se chiar și strigătul de alarmă: „sāraca de țară, cum să-și piarză legea și sfintele biserici să se facă meceturi!“ Dar s-au schimbat și condițiile istorice și stilul cronicilor. Spre deosebire de Radu de la Afumați, Constantin postelnicul nu mai poate ieși înaintea invadatorilor cu oaste, ca „să facă război“ și să-i biruiască. Acum abia dacă „vitejaște cuteză de întră tocma la viziriul. Și cu mare groază deșchise buzele lui și cu multe lacrimi i să ruga“. Cronicarul ar părea total împăcat cu împrejurările umilitoare în care se făcea alegerea domnitorului țării, dacă nu am citi printre rînduri sensul acelei comparații, pline de revoltă și amărăciune, a imperiului otoman cu puterea „lui faraon“ și „a diavolului“, cu Sodoma și cu potopul, termeni cărora li se atribuia o putere de dammare nimicitoare.

Înmulțirea determinărilor în propoziții ca și amplificarea și complicarea subordonării în frază diferențiază clar al doilea fragment citat de cel dintîi și amintesc în bună măsură acea irumpere a formelor decorative specifice epocii.

„ȘI AȘA FĂRĂ VESTE I-AU TĂIAT PRE TOȚI“

[Mircea Ciobanu]. Mircea vodă iar au venit domn al treilea rînd. Și au trimis la boiarii carii era pribegi în Țara Ungurească, de i-au chemat, făcînd mare jurămînt. Deci ei crezîndu-l, s-au sculat de au venit, Stănilă vornicul și toți boiarii și cu toată curtea, de s-au închinat la Mircea vodă, de credință și legătură ce-au făcut. Iar cînd au fost la martie 3 deni, cu meșteșug mare au chemat pre Stănilă vornicul și pre toți boiarii și pre amîndoi episcopii și toți egumenii cu mulțime de călugări, în cetate în București. Și așa fără veste au

năpustit într-inșii pre beșliii¹ lui și pre mulți turci, de i-au tăiat pre toți, vărsându-se mult sînge nevinovat. Da-va seama înaintea lui Dumnezeu! Și au domnit Mircea vodă 5 ani și 8 luni, murind în scaun. Îngropatu-s-au în biserica domnească, în București, septembrie 21 deni, 7068 [1560].

Let. cant., p. 50.

[Mihnea al III-lea]. După aceasta, trecînd puțină vreme, Mihnea vodă fiind îndemnat de dracul, ca să să ridice cu sabie asupra turcilor, tare s-au turburat² asupra boierilor, zicînd că nu vor să stea cu el și pentru dinșii nu să poate scula asupra turcilor; iar ei ticăloșii nimic nu știa gîndul lui cel viclean, ci fără de veste i-au chemat într-o noapte să-i ospeteze în casele domnești. Deci începu a-i sili cu vinul și cu băutura și care cum ieșia la primblare, oamenii Mihnei vodă îi sugruma într-altă casă. Iar celor de la masă le părea, ticăloșii, că cei ce ies afară scapă de băutură și să duc pre la casele lor, de să vor fi odihnind. Și așa să trăgea tot unul cîte unul, pre rînd, ca să iasă afară, să scape; și care cum ieșia îl sugruma. Și zicea în surle și în trîmbițe și bătea în tobe ca să nu-i auză nimenea răcnind și nu lăsa nici o slugă boierească să intre în divan să priceapă. Însă boierii pre carii i-au omorît aceștia au fost: Radul Cîndescul vel vornec cu 2 frați ai lui anume: Negoită și Moise vel logofăt; Udriște vel spătar, și Diicul Buicescul vel cluciar, Radul Fărcășanul vel stolnic și Danciul Piriianul vel postelnic și Preda logofăt fii-său, și Badea Comăneanul vel comis, și Stroe Birsescul clucer, și Vasilie Cîmpineanul vel armaș și Mihai de la Pătroaie vel căpitan za roșii și pre alți mulți boieri, aruncîndu-i jos pă ferestri din casele domnești, cu streangurile în grumazi. Iar dorobanții să bucura, și-i călca cu picioarele și-s bătea joc de trupurile lor. Și nici la biserică nu-i lăsa să-i îngroape ca pe creștini, ci afară prin gunoaie.

Iar pre jupănesele lor le năcăja în tot feliul și le lua toată agoni-seala lor. Au doar făcea acestea Mihnea vodă de ucidea boierii că era ceva vinovați, ce numai de pizma cea rea ce era plămădită în inima lui, ca să să ridice asupra turcilor cu războiul. Deci știind că nu-i vor pristăni³ boierii, i-au omorît. Și nimic n-au folosit. Numai ce va da seamă înaintea lui Dumnezeu la înfricoșatul județ!

BAR, ms. rom. 4649, f. 256—256v.

¹ Beșliu = călăreț tătar de gardă; ² a se turbura = a se neliniști, a se supăra; ³ a pristăni = a fi de acord, a încuviința.

În literatura română a dobîndit o faimă deosebită scena uciderii boierilor din porunca voievodului Alexandru Lăpușneanu, așa cum a transmis-o *Letopisețul* lui Grigore Ureche și a prelucrat-o apoi, în spiritul secolului XIX, Costache Negruzzi. Dar mai știm — din alte

surse — că într-un chip similar a reușit să scape Mihai Viteazul de cămătarii ce încercau să se infiltreze în conducerea țării. Faptul că Mircea Ciobanul și Mihnea III Radu (fragmentele citate aici) foloseau același procedeu demonstrează că avem în față ceva mai mult decît un motiv literar comun mai multor scrieri. Aici, ca și în alte locuri, ne întîmpină unul din acele modele de acțiune în anumite situații, modele a căror preluare nu implica o anulare a personalității protagoniștilor, ci o continuă reactualizare a modelului însuși.

Alexandru Odobescu a folosit pentru elaborarea nuvelei *Mihnea cel Rău* paginile similare ale lui Costache Negruzzi, ceea ce ne întărește convingerea că în secolul XIX se mai păstra încă posibilitatea de a recepta tipologic, nu doar cronologic, faptele reținute de vechea noastră istoriografie.

Mulțimea de amănunte din cel de al doilea fragment (de la numele boierilor uciși, la menționarea ritmului obsedant al trîmbițelor și tobelor), așezată alături de relatarea concisă din primul, caracterizează încă o dată evoluția *Letopisețului Cantacuzinesc*: de la simplitatea și lapidarul notării cîtorva noțiuni considerate definitorii, spre acumularea de detalii specifică celei de a doua jumătăți a secolului XVII, acumulare în care se pierde uneori însuși miezul narațiunii. Variantele de cronici pline de amănunte și episoade colaterale, de intervenții ale autorului care își expune explicit (și nu o dată declamator) propriul punct de vedere, nu reprezintă formele inițiale, „complete“, care ar fi evoluat în timp spre simplificare, prin pierderea detaliilor. Dimpotrivă, acele stufoase variante reprezintă un stadiu virziu, ce s-ar putea numi „baroc“, al istoriografiei.

„RĂZBOI MARE, DE DIMINEAȚA PÎN-ÎN SEARĂ“

[Lupta de la Călugăreni]. Iar pînă vru a veni ajutoriul de la Batîr, turcii trecură Dunărea și începură a robi și a prăda. Și-si puseră tabăra la sat la Călugăreni. Iar Mihai vodă deaca văzu că i să zăbovește ajutoriul, el își strînse oastea cîtă avu și pripi de să loviră cu turcii de față, în apa Neajlovului, în vadul Călugărenilor. Și fu război foarte mare, la avgust 13 deni, de dimineața pînă în seară; și mult sînge se vărsă, cît și apa era amestecată cu sînge. Atuncea Sinan pașa, văzînd că nu-i sporește, întornatu-s-au cu rușine. Deci el strînse toți pașii și toate căpeteniile oștilor și făcură năvală mare asupra lui Mihai vodă, ca să izbindească într-un chip, și luară cîteva tunuri. Atunci Mihai vodă văzînd atîta hrăborie mare, el încă își strînse toți boierii și toți căpitani și ieșiră întru întîmpinarea lor de față. Și aciiși Mihai vodă, cu mina lui, tăie pre Caraiman pașa și înfrînseră pre turci înapoi. Iar boierii și căpitani, pre

capete, năvăliră asupra turcilor, de-i tăia și-i îneca în tină. Deci cu cîtă hvală venea Sinan pașa la acel război, mai cu multă rușine să întoarse. Și luo Mihai vodă toate înapoi și multe steaguri turcești.

Let. cant., p. 61.

[Radu Șerban]. Și cînd fu a treia zi, trecu munții. Iar deaca înțelese Sechi Moș, el începu a să lauda zicînd:

— Ia să vedeți acum acel rumîn gros ce va să pață; numai să-mi întinz aripa ciastă dreaptă, numaidecît îl voi birui.

Iar Șarban vodă rugă pe Dumnezeu și-și rîndui oștile și repede să porniră asupra unguirilor. Și de toate părțile fură ocoliți, și așa le dede o sabie și-i afundară la o tină mare, omorîndu-i și înecîndu-i acolo foarte rău, cît nu scăpară mai nimenea. Atunce la acel război află-să ucis și acel Sechi Moș crai, pentru nebuniia lui, și-și pierdu toată oastea, și-și pierdu și capul. Iar Șarban făcu mulțămîtă mare lui Dumnezeu și să întoarse iar înapoi de veni la scaunul lui în Tîrgoviște [...].

Și toți [...] ieșiră în tîmpinarea lui Șarban vodă. Și numai-decît trecură muntele, tăbărîndu-se în luncile Brașovului. Și dederă război mare în ziua lui sfinți Petru. Și aciiși dede Dumnezeu de birui pre văjmașul lui, pre Batîr Gabăr. Și multe trupuri fură tăiate de oastea lui, făcîndu-se de dinșii o movilă mare în lunca Brașovului. Iar Batîr Gabăr fugind, i-au căzut gujma din cap, și ca un cîine s-au ascuns și de-abia au scăpat, cu mare rușine. Și nu-i folosiră nimic penele cele multe ce purta, pînă au scăpat de s-au închis la Sibiiu, că de la singur Dumnezeu au luat acea plată. Atunce Șarban vodă dede mare mulțumită lui Dumnezeu și cu izbîndă mare purceseră de acolo să vie aici în țară.

Let. cant., p. 86, 88.

[Lupta de la Plumbuita]. Fost-au război mare, de dimineța pînă seara. Făcut-au tătarii mare năvală în multe rînduri, cît să amesteca unii cu alții, bătîndu-se tot cu sabiile goale. Și nimic nu putură folosi. Ci cînd fu în deseară, au dat Dumnezeu de au fost izbînda lui Matei vodă, iar Radul vodă au dat dosul, fugind cu mare spaimă și cu capul gol. Și multe trupuri au căzut jos de sabie [...]. Făcutu-s-au de trupurile aceloră o movilă mare în marginea orașului, dăspre Dudești, ca să să pomenească. Iar Matei vodă încă s-au întors în oraș, la scaunul lui, dînd laudă mare lui Dumnezeu pentru că l-au izbăvit de vrăjmași și ai lui, și ai țării.

Let. cant., p. 102—103.

[Lupta de la Finta]. Iar Matei vodă deaca înțelese așa, foarte să îngrijă tare și [...] tăbăritu-s-au la sat la Finta, pre apa Ialomîții [...] învăînd pre toți:

— Feții miei voinici viteji, rugați pre Dumnezeu și vă îmbărbătați, ca să stați toți gata de război. Că iată, vrăjmașul nostru Vasilie vodă sosește acum. Să nu care cumva să fie vreunul cu gîndul îndoit, ci cu credință și cu bărbăție, cu arme goale și să le stați împotrivă, precum ați fost și mai înainte. Să nu care cumva numele vostru cel bun să să surpe jos, că nu ne va fi de nici un folos [...].

Deci așa, pentru cuvintele lui cele dulci și bune, foarte să îmbărbătară și da război tare, bătîndu-se toată ziua în puști și în tunuri, în săgeți, în sabie, față cu față. Mai virtos boiarii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu slugile lor, tot cu sabiile goale intra într-înșii de-i gonea și-i răspindea în toate părțile. Atunce și Matei vodă cu toți împreună năvăli asupra vrăjmașilor foarte tare, cît îl și răniră cu un glonț la piciorul stîng, den josul genunchiului.

Iar cînd fu în deseară, făcu Dumnezeu o minune mare, că trimise lui Matei vodă un nor ploios, care să ivi dăspre austru, fiind ceriul prea seninat. Și venea asupra taberilor prea iute, cu un vînt foarte viforos. Și așa trecu preste tabăra lui Matei vodă. Iar cînd sosi la tabăra lui Vasilie vodă, acolo-și năpusti toată apa, ca cum ar cură un riu prea iute. Și picăturile era groase și virtuose ca o piatră. Unde-i loviia, ticăloșii îndată cădea duple cai jos. Și să făcu în tabăra lor apă multă, ca o baltă tinoasă.

Și așa fiind, îndată să năpusti toată tabăra lui Matei vodă și intrară pren mijlocul lor fără de nici o frică, tăindu-i foarte rău [...].

Strîns-au trupuri căzute în război [...] de au făcut o movilă mare la Finta. Înfîpt-au acolo și o cruce mare. Făcut-au și altă movilă, din jos de Tîrgoviște, lingă drumul cel mare.

Let. cant., p. 110—111.

Descrierilor de bătălii reproduse mai sus li se pot adăuga altele asemănătoare: lupta între Andrei Bathory și Mihai Viteazul, presupusa luptă de la Mirăslău, înfruntarea dintre Leon vodă și Matei Basarab la București, „deasupra viilor din jos de mînăstirea lui Mihai vodă“, luptele lui Constantin Șerban (*Let. Cant.* p. 74—75, 80, 97—98, 140, 141) etc. Folosind expresiile subliniate, se poate reconstitui o schemă literară comună, impusă desigur și de similitudinile existente în viața reală. „Fost-au război mare, de dimineța pînă seara“ ne amintește formula din balade sau basme: „și se luptară, se luptară, zi de vară pînă-n seară“. Bătăliile au loc în preajma unui „sat“, pe malul unei ape, în „luncile“ pline de „o tină mare“ unde nu o dată „apa era amestecată cu sînge“. Dușmanii vin cu „hvală mare“ dar se întorc „mai cu multă rușine“, „fugind cu mare spaimă și cu capul gol“ (acceptarea umilinței capului descoperit indică puterea ani-

hilatoare a sentimentului de groază). Războinicii se bat în „năvală mare“, „de față“, cu „sabiile goale“. Din trupurile rămase pe locul bătăliei se face o „movilă mare“, „ca să se pomenească“ evenimentul. Frecvența adjectivului „mare“ dezvăluie dimensiunile reale ale emoției celui care povestește aflat adeseori sub impresia participării directe la evenimente. Deși utilizează o schemă comună, fiecare din cronicari are un fel al său propriu de a povesti (Astfel de scheme repetabile mai sînt „codrii Cosminului“, „cetatea asediată“ etc.).

În descrierea bătăliei de la Călugăreni — fragment din *Istoria lui Mihai Viteazul* — se rețin mai multe amănunte decît în enunțarea simplă din *Cronica lui Radu de la Afumați*: „și au făcut războiu [...] și au biruit Radul vodă [...] și au fugit Mehmet bei“. Dar pagina despre Călugăreni (repovestită cu amplificarea detaliilor de Radu Popescu, adusă în literatura modernă de Nicolae Bălcescu) apare ca o simplă schiță în raport cu mulțimea informațiilor ce alcătuiesc descrierea bătăliei de la Finta. Pentru prima dată în istoriografia munteană (probabil prin similitudine cu *Viața lui Nifon* și cu *Istoria vlădicăi Matei*, care se inserau cam în același timp în corpul oficial de cronici) se reproduce „cuvîntul“ adresat de voievod, înainte de o bătălie, oștenilor săi și se menționează intervenția directă a divinității în favoarea celui ce luptă pentru dreptate. Cuvintele atribuite lui Matei Basarab descind direct din sfaturile despre războaie date de Neagoe în *Învățăturile* a căror traducere în românește tocmai se realiza. Cronicarul domnesc de la mijlocul secolului XVII reține de mai multe ori astfel de concordante voite de comportament între Matei Basarab și predecesorul său din celalt veac.

Două dintre fragmentele reproduse de noi [Radu Șerban] descind din *Istoria* lui Matei al Mirelor, *Istorie* care, la introducerea ei în *Letopisețul* de curte (probabil în vremea lui Matei Basarab), a fost prescurtată, simplificată și transformată în spiritul istoriografiei locale.

„DOUĂ VASE RELE“: GHINEA ȚUCALA ȘI RADU VARZARIUL

[Răscoala seimenilor] Și așa [dorobanții și seimenii] fiind turburați, cînd fu într-o zi, să strînsăra toți în curtea domnească ca să uci-gă pre doi boiari a lui Matei vodă, anume pre Ghinea Țucala vel vistier și pre Radul Vărzariul vel armaș, aruncînd prihană¹ cum el sfătuiască pre domn să nu le dea lefe. Și așa fiind ei turbați, ca nește porci fără de nice o rușine, suiră-să sus, în casăle domnești și dedără năvală unde zăcea domnul lor, căutîndu-i pre acei boiari supt căpățiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări și prin lăzi, până-i găsiră. Și așa, dinnaintea lui, i-au luat, cît să cutrimura de groaza lor, dezbrăcîndu-i de haine (iară unul dintre slujitori, scoțînd cuțitul, s-au slobozit la armașul Vărzariul și i-au tăiat o bucată din trup și puînd-o în năframă zicea că o va duce la casa lui

și o va frige și o va mîncea cu femeia și cu copiii lui și blestăma zicînd că fiind el neguțător l-au adus la atîta lipsă și sărăcie), și bătîndu-i fără milă pîn i-au scos afară la cîmp și acolo i-au omorît, înaintea tuturor oștilor. [...] Într-aceea turburare a lor, întîmplîndu-se lui Socol mare cluciariu Cornățanul a fi bolnav, zăcînd la gazda lui, ca nește hoți și pre el l-au ucis. Și li-au jăcuit casăle, luîndu-le tot ce-au avut.

BAR, ms. rom. 196, f. 64^v—66^v

[„Costandin sin Radului Vărzariul“] Să povestim și de Costandin, ce era la Grigorașco vodă vel păharnic, sin Radului armașul Vărzariul, fiind și el amestecat în singele lui Costandin postelnicul, precum era învățat la tată-său. Că, adevăr, cum nu poate face den mărăcine strugure și din rug smochine, așa nu să poate face din neamul rău, bun; ci din varza cea rea, ce-i zic morococean, au ieșit fie-său și mai morococean el. Că au luat acolo, la acel război plată, căzînd într-o tină, tins, ca un ciine ucis. Sămînța acestor nelegiuîți și îndrăciți s-ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să să scopească, ca să nu mai răsără muștar și ardei, ci să să topească și să să concenească². Atuncea au perit și Preda vel logofătul Bucșanul și Ivașco Cepariul și alții mulți. Că pre sfaturile lor cele rele puseră țara, pentru că se făcea soți și priiateni și-i învăța să omoare boiarii cei buni și înțelepți, ca să poată da jaf țării. Doamne, judecă-i cu matca focului!

Let. cant., p. 151—152.

[„Poveste a unor boiari răi“] Ghinea era grec, lăcăt-ar de la Rumele, și încă de mic își dobîndi această poreclă, ce-i zic Țucala, adecă olariu. Că olariul dincăt-ro-i iaste voia, dintr-acolo-i pune mînușa. Așa zicea și acel Ghine, că încăt-ro-i va fi voia, într-acolo va învîrți roata și va lua plata [...].

Iară Rădul armașul era de moșie rumân. Și tată-său era grădinariu de verze la Ploiești. Pentru aceia numele său s-au poreclit de i-au zis Vărzariul. O, rea sămînță au fost, că nu s-au făcut varză bună, ci de mic au răsărit fiul dracului. Deci cu reaoa a lui slujbă, ce să învățase încă din copilărie, ajuns-au la Matei vodă vel armaș, pre vrémea ce era și Țucala vel vistier. Acesta era om îndrăcit și fără de rușine și iubitor a vărsa singele oamenilor. Început-au a-și arăta veninul asupra săracilor, că să lăsa ca un șarpe minios, de mușca pre unii și pre alții. Și pre cine afla că era cu ceva putere, el le arunca prihană și năpăști și le lua tot ce avea. Nu scăpa de la el nici boiariu, nici călugăr, nici neguțător, nici nimeni. Pre unii omora la casa lui și le ascundea trupurile în gunoaie, iar pre alții îi purta pren tîrg tăindu-le urechile și nasurile, arunca-i pren oane. De frica lui își lăsa casele și moșiile și fugea. Toți țipa și să cutremura și nimenea nu le putea folosi; puțini scăpa de la el

neprădați, ca de la un pirjol. Că el, ca un drac, numai ce tușia și arunca cu buzduganul în sus, și cine-l auzia să ascundea de glasul lui. Și fiind el atîta de sîngerat, nici pre atîta nu s-au lăsat, ci-l indemnă dracul de sămănă vrajbă mare, ca un fecior de grădinaru, între Matei vodă și între Vasilie vodă și între Racoți, craiul Ardealului, zicînd cătră unul și cătră altul multe minciuni și cuvînte ficlene, pînă i-au prîlăstit³ și au plămădit pizma mare în mijlocul lor. Și pentru aceste spurcate ale lui fapte, vărsat-au mult sînge și robii din dăstul. Și au căzut asupra acestor 3 țări limbi streine, de le-au călcat și le-au prădat cum au fost mai rău, precum la istoria lui Matei vodă toate sînt scrise. Pentru aceea trimise Dumnezeu la acei 2 oameni răi plată degrab. O, slugi rele ca acelea să fie de 3 ori anathema! Că cu al lor sfat rămase domnul cu nume rău și cu scandală; și avînd avuție, să răsipi ca prahul. Și țara încă să pustii. Da-vor seama de toate ce au făcut înaintea înfricoșatului județ al domnului nostru Isus Hristos.

Let. cant., p. 153, 154—155.

¹ Prihană = reproș, vină; ² a conceni = a stirpi; ³ a prîlăsti = a ispiti, a înșela.

Prima povestire despre Ghinea Țucala vistier și Radul Vărzariul vel armaș se desfășoară pe un ton aproape neutru (surprindem totuși o umbră de compătimire) față de soarta celor doi boieri ai lui Matei vodă și de aspră condamnare față de seimenii și dorobanții „turbați ca niște porci fără de nici o rușine“.

Celelalte două fragmente reproduse de noi au fost scrise după moartea postelnicului Constantin Cantacuzino, la a cărui ucidere contribuiseră și intrigile lui Constantin vel paharnic, fiul lui Radu Vărzariul. Cronicarul nu scapă nici un prilej de a consemna în scris — lucru ce echivala, din punctul lui de vedere, cu o înfierare perpetuă — soarta nefericită, dar deplin meritată a celor vinovați de asasinarea postelnicului. Moartea lui Constantin paharnicul se petrece după cel mai riguros tipic al pieirii personajelor nefaste, așa cum îl cunoaștem din descrierile de bătălii: el cade „într-o tină, tîns, ca un ciine ucis“. În locul unui cuvînt de compătimire, cronicarul alcătuiește un pamflet, expus sumar în însăși desfășurarea evenimentelor, dar reprodus cu adevăratele lui proporții după încheierea paginilor dedicate domniei lui Grigorașcu vodă. Pentru a-și convinge cititorii de nocivitatea acțiunilor fiului lui Radu Vărzariul, Stoica Ludescu selectează evenimentele astfel încît să ilustreze proverbul: „cum nu poate face din mărăcine strugure și din rug smochine, așa nu să poate face din neamul rău, bun“ (cf. Luca 6, 44). Ce fel de om putea fi Constantin paharnicul dacă tatăl său, prieten cu alt „vas rău“, Ghinea Țucala, făcuse asemenea ticăloșii? se întreabă retoric autorul cronicii. Cu o știință a discreditării bine stăpînită (în nimic mai pre-

jos decît Radu Popescu), el își alege din limbajul cotidian un lexic dur și-și ridică sistemul de aluzii și invective pe temelia amănuntului degradant al presupusei ocupații inițiale a lui Radu armaș: „grădinaru de verze la Ploiești“. Întîmplările reproduse în pamflet creează o atmosferă de „sfîrșitul lumii“, construită după sugestii venite din *Apocalips*. Această atmosferă o contrazice însă vizibil pe aceea transmisă nouă — pentru exact aceeași perioadă — de *Cronica lui Matei Basarab*. Observăm astfel încă o dată cum o realitate unică narată din puncte deosebite de vedere ne apare sub înfățișări divergente. În cazul nostru „diferențele“ izvorăsc nu doar din discrepanțele între personalitățile autorilor, ci și din marea schimbare intervenită la sfîrșitul secolului XVII, în menirea și — implicit — stilul istoriografiei.

[CEREMONIA INSCAUNĂRII]

Deci boierimea și cu alți cu toți nu avură cum face într-alt chip, ci cu toții făcură sfat și aleseră dintru dinșii pre un boiaru anume jupan Costandin Brîncoveanu, marele logofăt, de-l rădăcă să le fie domn, că-l știa că iaste înțelept și să trăgea din odraslă domnească.

Atunce cu toții să închinară lui cu mare bucurie și toți cu un glas bun, ziseră:

— Într-un ceas bun să ne fii, măriia ta, domn până la adinci bătrînețe.

Și îndată-l duseră în sfînta mitropolie cu mare cinste, luundu-l de mină părintele Theodosie mitropolitul, pînă l-au băgat în sfîntul oltar, pre poarta cea mare împărătească și acolo l-au purtat împrejurul sfîntului prestol¹, sărutînd masa cea sfîntă și evanghelia cea dumnezeiască și cinstita cruce. Și închinîndu-se, au îngenuchiat înaintea prestolului, de i-au citit deasupra capului molitvele de domnie patriarhul Dionisie și l-au blagoslovit. Și așa ieșind de acolo, l-au pus în scaun domnesc pînă i-au cîntat „mnoga leta“, mergînd toată boierimea de i-au sărutat mina.

După aceea ieșind afară, numaidecît purceseră cu toții de meraseră la curtea domnească, ieșindu-i-nainte toți preoții cu litie și cu cîntări dumnezeiești, pînă l-au băgat în biserica domnească, de au sărutat sfintele icoane și au șezut în scaunul cel domnesc.

Atunce Costandin vodă au strigat cătră toți boiarii cu glas de bună cinste, zicîndu-le:

— Iată, am ascultat eu rugăciunea dumneavoastră de mi-am lăsat toată odihna și toate moșiile mele și mai mult fără voia mea m-ați rădicat domn. Acum dară să cade și dumneavoastră să vă arătați credința cea adevărată, cum că vă veți afla în toată vremea lângă noi cu slujbă dreaptă și credincioasă și veți face toate poruncile domniei fără nici o îndoială, precum și noi ne făgăduim să aveți dumneavoastră și toată țara de la noi dreptate.

Așijderea și boiarii răspunseră:

— Cum de vreme ce au dăruit Dumnezeu pre măriia ta cu domnia după pofta noastră, sintem bucuroși foarte să ne dăm credința neclătită.

Și cite unul, cite unul, pre rind, fiind sfinta evanghelie așezată în mijlocul bisericii, puseră miinile toți pre dinsa, jurându-se și legându-se cu numele marelui Dumnezeu, cum vor sluji domnului lor, cu credință și cu mare dreptate, dînd la mîna domnu-său și o scrisoare a lor încredințată², precum iaste mai sus scris.

Isprăvindu-se de aceasta, cu toți dimpreună să închinară și ieșind din biserică, suindu-se toți în casele domnești, șezînd în cîinstul scaun, alergă către dînsul toți boiarii mari și mici și toate gloatele, sărutînd mîna, zicea:

— Într-un ceas bun să ne fii măriia ta domnu și să ne stăpînești cu pace în toată viața mării tale.

Și aciaș porunci Costandin tuturor logofeților domnești de scrieră cărți pre numele lui la toate tîrgurile și la toată țara, dînd veste de prîstăvirea³ lui Șerban vodă și de domnie noao a lui Costandin vodă.

Let. cant., p. 190—191.

¹ Prestol = masa din altar; ² încredințată = autentică; ³ prîstăvire = moarte.

Cronicile muntenești redau ceremonialul alegerii și înscăunării unui domnitor, conform unei anumite scheme, vizibilă — cu modificări — și în istoriografia Moldovei (să ni-l amintim pe Ștefan la Direptate): „norodul” sau „țara”, în concordanță cu voința divină, cere ca un anumit boier, (de obicei urmaș — fie și indirect — al altor voievozi) să ia „coroana și scaunul a toată Țara Românească” (*Let. cant.*, p. 23). Acest boier, luat „cu sila” (*Let. cant.* p. 100), „mai mult fără voia” lui (textul reprodus aici) primește domnia numai după îndelungi rugăminți, determinat fiind nu de propria lui dorință de putere, ci plecîndu-se „glasului năroadelor” (*Let. cant.*, p. 23). În schimbul acestei „ascultări” la care se supune, voievodul le cere celor din jurul său propria lor desăvîrșită supunere.

Acestei scheme ideale (întîlnită în *Let. cant.* atît în partea preluată din *Viața lui Nifon*, cît și la începutul *Cronicii lui Matei Basarab* sau în adăugirile tîrzii făcute — prin reîntoarcerea la izvor — fragmentelor ce rezumau *Istoria* lui Matei al Mirelor) i se răspunde deseori printr-o atitudine vădit critică. Radu Popescu povestește — stăpînit de o adevărată desfătare a demitizării — ce eforturi au făcut în realitate acești voievozi ca să ajungă la domnie și ce dedesubturi îndoielnice ascunde strălucitorul ceremonial. Așa cum am văzut și în exemplele anterioare, relatările despre același eveniment, venite din izvoare diferite, se contrazic între ele, nouă revenindu-ne

deseori îndatorirea de a reconstitui adevărul istoric, aflat dincolo de adevărul literar al istoriografiei.

În legătură cu ceremonialul alegerii domnitorului, amintim comentariul lui Ion Neculce la înscăunarea lui Mihai Racoviță: «Să făcea a nu-i plăce să primească domnia, ca și fata cie ce dzisă unui voinic: „Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plîngînd”».

Stilul este stăpînit și reverențios, în vădită antinomie cu stilul pamfletului reprodus puțin mai înainte.

TEXTE: *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat românii*, ediție Nicolae Bălcescu și A. T. Laurian, „Mag. ist. pt. Dacia”, IV, 1846, p. 231—372; V, 1847, p. 3—32; *Letopisețul Țării Rumânești*, ediție Stoica Nicolaescu, „Rev. ist. arh. fil.”, XI, 1910, p. 97—99, 105—186, 347—355; M. Gaster, *Fragmente dintr-o cronică a Țării Românești*, „Rev. ist. rom.”, VII, 1937, p. 156—163; *Variante ale Letopisețului cantacuzinesc*, ediție N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942; *Istoria Țării Românești (1290—1690)*, *Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică de Constant Grecescu și Dan Simonescu, studiu introductiv de Dan Simonescu, București, 1960 [= *Let. cant.*].

STUDII: Nicolae Bălcescu, *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, „Mag. ist. pt. Dacia”, I, 1845, p. 10; N. Iorga, *Cronicile muntene. Întîiul memoriu. Cronicile din secolul al XVII-lea*, „An. Acad. Rom.”, sect. ist., s. II, t. XXI, 1898—1899, p. 303—326; C. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, București, 1906; Ilie Minea, *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu (Manuscrisul lui Șerban Logofătul)*, „Cercet. ist.”, I, 1925, nr. 1, p. 2—7; M. Berza, *Matei al Mirelor și Cronica cantacuzinească*, „Cercet. ist.”, IV, 1928, nr. 2, p. 117—125; Iulian Ștefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolele XVII și XVIII*, „Rev. ist. rom.”, IV, 1934, p. 141; *Viața sfîntului Nifon*, ediție și studiu introductiv de Tit Sîmedrea, BOR, LV, 1937, nr. 5—6, p. 257—299; Constant Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc*, „Rev. ist. rom.”, VIII, 1938, p. 87—94; Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939; *Viața sfîntului Nifon*, ediția unui text grecesc, traducere și studiu introductiv de Vasile Grecu, București, 1944; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945 (ed. a II-a, București, 1980); I. Ionașcu, *Despre logofătul Stoica Ludescu și paternitatea cronicii Istoria Țării Românești*, „An. Univ. C. I. Parhon”, s. št. soc., ist., 1956, nr. 5, p. 261—299; Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, „St. mat. ist. medie”, III, 1959, p. 7—99; Vasile Grecu, *Eine gar schöne Erzählung über Michael den Wojewoden. Ein venezianes Volksbuch*, Berlin, 1960; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului cantacuzinesc*, „Mitr. Olt.”, XIII, 1961, nr. 7—9, p. 498—504; I. C. Chițimia, *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, „Rsl”, VI, 1962, p. 27—38; P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, „St. mat. ist. medie”, V, 1962, p. 195—257; Șerban Cioculescu, *În marginea întîiei cronici a Țării Românești*, în vol. *Varietăți critice*, București, 1966, p. 29—44; Dan Simonescu, *Le chroniqueur Mathieu de Myre et une traduction ignorée de son Histoire*, RESEE, IV, 1966, nr. 1—2, p. 81—114 (vezi și „Glasul bisericii”, 1968, nr. 3—4, p. 436—453); P. P. Panaitescu, *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellerie dans le sud-est de l'Europe*, RESEE, V, 1967, nr. 1—2, p. 21—39; *Literatură română veche (1402—1647)*, ediție îngrijită, introducere și note de Gheorghe Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I,

II, București, 1969; Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești* (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim, „Studii”, 1970, nr. 4, p. 673—692; Sorin Niță, *Stabilirea înălțurii diferitelor variante ale Istoriei Țării Românești*, „Studii. Revistă de istorie”, 1971, nr. 2, p. 333—350 (vezi și *Mathematics in the archeological and historical sciences*, Edinburg, 1971, p. 401—409); Liviu Onu, *Date noi cu privire la Stoica Ludescu*, LR, XXI, 1972, nr. 1, p. 17—26; C. Velculescu, *Observații asupra Cronicii lui Mihai Viteazul din Letopisețul cantacuzinesc*, RITL, XXII, 1973, nr. 2, p. 219—223; Mircea Anghelescu, *Asupra cronicilor muntene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 65—69; *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literare artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976; *Continuitate și salt în transmiterea variantelor Letopisețului cantacuzinesc*, RITL, XXV, 1976, nr. 1, p. 51—63; Nicolae Edroiu, *Mihai Viteazul în lumina cronicilor din veacurile XVII—XVIII*, „Rev. ist”, XXX, 1977, nr. 7, p. 1257—1274; *Legende: reflexe în istoriografie*, RITL, XXVII, 1978, p. 23—33; Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae*, studiu introd., ediție și note de Adolf Armbruster, traducere de Radu Constantinescu, București, 1979; Idem, *Rumänische Chroniken*, ed. A. Armbruster, București, 1984; Alex. Stănculescu-Bîrda, *Letopisețul cantacuzinesc — varianta Căldărușani* — BOR, XCVIII, 1980, nr. 5—6, p. 655—662; Nicolae Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere? în vol. colectiv *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980. (V. S. Iosipescu, *Românii din Carpați...*, „Revista de istorie”, 1980, nr. 10, p. 1879—1881); Ștefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, RRH, XII, 1973, nr. 2, p. 361—373; idem, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, BOR, C, 1982, nr. 10, p. 853—867; idem, *Mostenirea politică a lui Mihai Viteazul în secolul XVII*, „Anuarul Inst. A. D. Xenopol”, 1985, 1986; Tudor Teoteoi, *Ascalon — a mistaken toponym in the „Life of Nippon II”*, RESEE, XIX, 1981, nr. 3, p. 611—612; A. Pippidi, *Pornind de la o carte nouă...*, „Anuarul Inst. A. D. Xenopol”, 1988, p. 432 ș.u.

CRONOGRAFE

Cronograf se numește, de obicei, o *cronică universală*, concepută de la „facerea lumii” până la o dată apropiată de cea a redactării. Deși cuvîntul *cronograf* reprezintă modelul după care a fost calchiat termenul *letopiseț*, acesta din urmă a fost folosit și pentru a denumi cronicile în care sînt narate evenimente ale istoriei unui singur popor. Ordonarea materialului istoric în cronograme este făcută, pentru partea de istorie antică, în spiritul ideii mesianice, iar pentru partea de istorie creștină, în cel al vestirii izbînzii forțelor creștine asupra „limbilor” păgîne. Modelul genealogic în tratarea evenimentelor precreștine, mai vizibil în așa-numitele *rodoslovii* (v. Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament... începînd de la Adam și pogorînd pînă la Hristos*) este aplicat și în cazul evenimentelor de istorie națională (v. *Kronika Polska* a lui J. Bielski, derivată din *Kronika wszytkiego świata* a lui M. Bielski sau *Letopisețul de la zidirea lumii pînă la 1601*, în care N. Costin înglobează

mai multe capitole din *De neamul moldovenilor*). Configurarea cursului istoric după modelul *arborelui genealogic* (v. și *arborele lui Iesei*), cu modelul îndepărtat în hinduism, unde arborele cu rădăcinile în cer era echivalat cu o *axis mundi*, este strîns legată de alte două modalități de a concepe istoria și anume cea a *corespondențelor* sau *catenelor* (v. *Palia istorică*), modalitate potrivit căreia evenimentele mai vechi sînt prefigurări sau prevestiri ale celor actuale ori viitoare, și cea a *succesiunii monarhiilor* (*translatio imperii*, cele 4 monarhii din viziunea lui Daniel, *incrementa atque decrementa*, etc.). În afara acestor idei generale asupra dispunerii materialului, cronogramele nu aveau însă o structură prea rigidă, în ele fiind incluse, acolo unde anumite corespondențe cronologice ori tematice păreau să permită acest lucru, diverse istorii (*diaforoi istorioi*), povești, hagiografii, inscripții, versuri, sentenții ș.a., cu o predilecție vădită pentru *miraculos* și pentru *oracole*.

Traducerile românești ale cronografelor s-au făcut atît după manuscrise grecești și slavone, cît și după ediții, dar regimul circulației lor în literatura română a fost cu precădere manuscris, ceea ce a făcut să apară un număr deosebit de mare de interpolări, contaminări și prelucrări parțiale. De altfel nici sursele după care s-au făcut traducerile nu erau mai puțin expuse, chiar în cazul tipăriturilor, acestor procese. Dintre tipurile de cronograme care au circulat în literatura noastră, cel al lui Moxa, cel tradus după ramura occidentală a cronografelor rusești (Iosif Lamski, 1617) și cel tradus după Dimitrie Tuptalo Rostovski (1651—1709) au suferit mai puține modificări pe teren românesc. Cele mai puternice transformări apar în cronogramele traduse în românește după ediții grecești de la Veneția (tipul Dorothei și tipul Kigalas). De altfel acestea alcătuiesc marea majoritate a manuscriselor românești de cronograme. Prin intermediul lor au pătruns în cultura română nu numai date de istorie antică și bizantină, ci și date despre evenimente mai recente, precum cele provenite din *Turcogrecia* lui M. Crusius (1526—1607), inclusă în edițiile venețiene de cronograme grecești, sau precum cele privitoare la istoria Veneției și la sistemul politico-administrativ al acestui oraș. Cronogramele au avut un rol important și în modernizarea și diversificarea lexicului românesc, începînd din sec. al XVII-lea (D. Mihăescu). Cel mai important aport al lor a constat însă în configurarea unei viziuni generale asupra istoriei universale și asupra locului istoriei românești în cadrul acesteia.

Din punct de vedere literar, influența cronografelor s-a manifestat prin vehicularea unui număr foarte mare de teme și subiecte istorice, de elemente de caracterologie a personajelor, de topoi descriptivi și chiar de forme de versificație, pe care, într-o măsură sau alta, le regăsim atît în folclor, cît și în opera unor scriitori români

ca Dosoftei, Miron Costin, N. Milescu, Antim Ivireanul, Constantin Cantacuzino stolnicul, N. Costin ș.a., până la Eminescu (v. vol. I, p. 200).

PENTRU CUM AU ÎNTREBAT AVGUST CHESARIU¹ ÎMPĂRAT
PRE DUHURILE NECURATE LA VRĂJEALNIȚA², LA CAPIȘTEA³
LUI APOLON DUMNEDZAU, ȘI CE RĂSPUNSU AU LUAT

Pre vremea ce era împărat samodărjețu⁴ acesta împărat Avgust Chesariu și oblădui toată lumea supt ascultarea lui, precum ne spun svintele scrisori a besearecii⁵, și în dzilele acestuia au fost și nașterea Domnului Nostru Isus Hristos, și precum spune și sveatii Evsăvie Pamfilu⁶ dentru videnia care au vădzut Daniil proroc de spune la pisanile sale⁷ și arată și pre Avgust Chesariu, cum au fost și el un împărat den cei patru împărați mari ce au vădzut, adecă cind au vădzut Daniil ceale patru gadene⁸ mari, adecă împărății, și o împărăție dentr-acealea arată să fie una aceasta a lui Avgust Chesariu. Că ce că și acesta împărat încă au împărățit lumea toată.

Așijdirea spune acesta Evsăvie precum acesta împărat, Avgust Chesariu, pre vremea ce împărăția s-au dusu la niște eleni ce să che-ma delfii și acolo, în cetatea delfilor, au fost o capiște a lui Apolon dumnădzău. Și era acolo la capiște și vrăjealnița de-ș vrăjia elenii, ca niște rătăciți. Deci oamenii grăia, iară dracii răspundea de ce-i întreba. Și așea credea elenii că sînt dumnădzăi vii de le răspunde și le grăiescu și le era pre voie de ce căuta sau nu le da nădejde. Și într-acesta chip îi cuprinseasă de era a loru⁹, precum să rătăcisă de le slujia. Iar împăratul acesta, dac-au mărșu la vrăjealnița, acolo la capiștea lui Apolon, la Delfi, au întrebat cine va împărăți pre după dînsul. Iar vrăjealnița nemic nu vrea să-i răspundă, ce tăcea.

Iar împăratul Avgust întrebă, oare că ce tace vrăjealnița de nu-i răspunde?

Și iarăș mai întrebă o dată, după dînsu să-i spuie, cine va împărăți?

Iar vrăjealnița i-au răspunsu dzicîndu așea:

Az¹⁰, ficioru den jidovi mă oblăduiaște, Dumnădzău a fericiților împărați.

Și aceasta casă va lipsi și drum bătut de sirgu să va face.

Ce te du de aici, de la a noastră casă!

Iată că și duhurile necurate au mărturisit pentru Hristos că va împărăți lumea, și cea de sus și ceastă de giosu, și viilor va fi împărat și morților.

Și într-acesta chip ș-au luat Avgustu Chesaru împărat răspunsul și s-au dus. Și audziră ș-alții mulți carii s-au prilejit acolo de aceasta și mult s-au minunat.

BAR, ms. rom. 86, f. 429^{r-v}

¹ Avgust Chesariu, Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus (63 î.e.n.—14 e.n.), împărat roman, nepot al lui Iulius Caesar; ² vrăjealniță = oracol; ³ capiștea = templul păgîn; ⁴ samodărjeț = autocrat; ⁵ scrisori a besearecii = Historia Ecclesiastica; ⁶ sveatii Evsăvie Pamfilu = sfîntul Eusebiu de Pamfilia (cca. 265—cca. 339), episcop de Chesaria Palestinei; ⁷ VT, Daniel 7,1—28; Hist. eccles., IX; ⁸ gadene = fiare; ⁹ a loru = ai lor; ¹⁰ az = eu (aici: pe mine (?). Cuvîntul lipsește în alte versiuni ale textului).

În afara versiunii reproduse mai sus, care își are sursa, după cum se indică în text, în Istoria bisericească a lui Eusebiu, în literatura română episodul mai este cunoscut și într-o formă mult mai redusă, derivată din *Lexiconul* lui Suida (sec. X), tipărită de Dosoftei în *Parimii preste an...*, la 1683. În această din urmă formă, răspunsul oracolului este versificat de către Dosoftei și apare precizat numele profetesei (Pythia), iar conținutul oracolului diferă parțial. Pythia, spre deosebire de sibile (v. comentariul la *Acrostihul sibilin*, infra) nu a fost adoptată în creștinism, de unde precizarea, în versiunea din *Parimii...*, că va fi izgonită în iad.

DIN A LUI SUIDA

Oti¹ Avgust Chesari, deaca stătu împărat, mearsă la capiștea idolească să-ntreabe pre Pythia idolul cine va-mpărăți după dînsul. Și-i dzisă:

Cucon evreu îm-poruncește,
a dumnędzăi fericiți ce-mpărătește,
această casă să lipsăsc
și la iad de-acmuș să lăcuiesc.
Deci te du milcom din capiștile nostre!

Și, ieșind de la vraje, Avgust au rădicat în Capetolie oltariu. Ș-au scris deasupra lătinește:

Oltariul acesta-i a-ntii născutului Dumnădzău.
O nomos autos esti tu protogonu Theu².

¹ Oti = că (abia), gr.; ² gr., în chirilice).

Dosoftei, *Parimiile preste an...*, f. 139^v

În versiunea din cronografe, în spiritul interpretării lui Eusebiu, împărăția lui August este văzută ca o ultimă împărăție, conform viziunii lui Daniel, fără să se observe neconcordanța dintre această interpretare datînd din primii secolii ai creștinismului și realitatea politică a sec. al XVII-lea. Contradictorie este și poziția față de actul mantic, care, pe de o parte, este inspirat de demoni, pe de alta îl vestește pe Isus. Dar, interesul pentru formula oraculară îl face pe traducătorul român, de altfel ca și pe alcătuitorul cronografului,

să ignore aspectul canonic al chestiunilor. Faptul că, în reproducerea acestor formule oraculare, criteriul prezenței în cronograf era tematic și nu cronologic sau de altă natură este dovedit și de prezența, alături de textul reprodus mai sus după BAR, ms. rom. 86, a unui alt episod cu caracter similar, relatînd consultarea oracolului din Memphis de către Faraon, în vremea lui Moise, episod așezat în cronograf în cu totul alt loc decît ar fi cerut-o desfășurarea cronologică a evenimentelor.

PRECUM Ș-AU VRAJIT ȘI FARAON ÎMPĂRAT LA CAPIȘTE LA VRAJALNIȚA

Pre acea vreme ce trimisease Dumnezeu pre Moysi proroc și pre frate-său, Aaron, preot și proroc, la Eghipt la Faraon, ca să scoată pre jidovi din robia lui Faraon, și-arată Dumnezeu minuni mari cu mîna lui Moysi și a lui Aaron. Și tot nu vrea Faraon să lase jidovii după învățătura lui Dumnezeu, precum mai întîiu am scris la poveastea aceasta. Ce au scos Moysi pre jidovi din robia lui Faraon. Iar împăratul Faraon, văzînd atîtea minuni ce făcea Moysi, pre care nu le putea să le facă vrăjitorii lui cei mincinoși cu dracii lor, ci nu mai putu răbda Faraon, ci se duse la Memfida lor, adică la capiștea egipteanilor, la vrăjalnița lor cea mare, și făcu jărtvă dracilor dumnezeilor lor. Și întrebă Faraon și zise:

— Carele iaste Dumnezeu mai mare dintru toți voi dumnezeii, ce să zice Dumnezeul lui Israil, cel mai mare du preste toți dumnezeii, să-m spuneți să știu!

Că gîndea Faraon că nu mai este alt Dumnezeu, fără-de acei diavoli ce credea ei. Iar duhul cel necurat răspunse din vrăjalnița și zise așa:

— Iaste în ceriu și mărire multă de pară de foc, din carea iase lumină fără săvîrșire și fără moarte, de carea să cutremură toate, ceriul și pămîntul, marea și tartariurile¹, și dracii cei mai din adînc au înghețat și au mărmurit de frică. Acesta iaste Dumnezeu fără părinte și singur el părinte, și părinte și fiu singur iar el. Și iaste cu treji bogății și iar singur neîmpărțit.

Iată că aicea singuri diavolii mărturisesc Sfînta Troiță și întru un ypostas Dumnezeu, neamestecată și neîmpărțită.

Și iarăș mai ziseră necuratele duhuri așa:

Și noi parte mică de inger am fost, ci ne-au scăpat. Iar tu, oblicînd, du-te tot tăcînd!

Aceaste cuvinte auzind Faraon de la aceale duhuri reale, îndată au și pus de au scris aceaste cuvinte de prorocenie în lespede de piatră. Și sînt acolo scrise la capiște. Și de acolo s-au pogorît iarăș la Eghipt. Și mult s-au minunat de aceasta, el și cîți au fost cu dînsul.

Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. rom. 51

¹ Tartariurile, Tartaros, în mitologia greacă, loc de osîndă, înconjurat cu trei ziduri și cu un brîu de foc.

Am reprodus textul acesta, după un ms. din familia ms-ului BAR 86, dar copiat mai tîrziu, între 1755—1757, în Țara Românească, de Stanciul logofetelul, deoarece prezintă interes aici o mențiune, și anume cea privitoare la căderea ingerilor, mențiune care are probabil rolul de a explica darurile mantice ale demonilor.

IVERSURI DE PE COLOANA RIDICATĂ DE ÎMPĂRATUL CONSTANTIN

Așijderea au mai rădicat împăratul Costantin ș-alt stîlp zidit den temeiu încă mai mare și mai înalt de acesta care să veade și pînă astăzi în Țarigrad, mare și minunat, în locul ce să chiamă Avrat Pazar turceaste, cum am dzice la Tîrgul de muieri. Și pre acela stîlp sînt săpate în marmură oameni călări împlătoșeați și încoifați, cu sulețale pren mîni și cu pavețe, de să văd ca avidoma. Și are și acela slove de carte grecești, ce nu să vădu de apur ce-i înaltu. Și slovele acealea sînt scrise stihuri părechi, carele dzic așa:

Stîlp în patru muchi,
aici l-au zidit
ca să vadză toți
și să-l vestească
precum la Rodos
așea-i și acesta:

den temeiu, cu tărie,
Costantin împăratul,
mirare de înălțime
oameni în toată lumea,
ș-alt stîlp au fost minune,
aicea-i de minune.

Căce că la Rodos au fost făcut de demult, de pre la eleni, un om iarăș de marmure, mare și minunat. Dece pre unde să strîmtează marea de întră corabiile la staniște, au fost zidit acel chip de omu mare și înalt, cu meșterșug, cît i-au fost un picior într-un țarmure și alt picior în celălalt țarmure. Și pentru picioare-i, pre dedesuptu, au fost trecînd corabiile de au fost întrînd la staniște. Atîta au fost lucru minunat și acolo acela, precum și la Țarigrad iaste minune mare stîlpul acesta, să-l vadză om și să-l prăvască.

BAR, ms. rom. 86, f. 155^v—156^r

Provenită, după cum se menționează în text, din relatarea unui vizitator al Constantinopolului („... să veade și pînă astăzi în Țarigrad... în locul ce să chiamă Avrat Pazar turceaste, cum am dzice la Tîrgul de muieri...”), știrea despre columna ridicată de Constantin împăratul ca o replică la Colosul din Rhodos nu apare în sursele grecești după care s-a tradus acest tip de cronografe. Că este vorba despre o relatare *de visu* o arată și precizarea că slovele grecești „nu să vădu de apur ce-i înaltu...”. Pentru identificarea inscripției trebuie emendate unele inexactități conținute în text:

este vorba, pe de o parte, de o confuzie privitoare la locul unde se află columna respectivă, pe de alta de o confuzie privind persoana ctitorului acestei colonne. Cum inscripția indică drept ctitor pe Constantin împăratul, dar nu oferă nici o precizare asupra datei ridicării columnei, cel care a introdus episodul în cuprinsul cronografului românesc, probabil ca și cel care a transmis textul ei, au socotit că este vorba de împăratul Constantin cel Mare (cca. 280—337), drept care inscripția a fost inserată în cronograf la sfârșitul capitolului consacrat vieții acestuia. În sursele privitoare la viața lui Constantin cel Mare nu se găsește însă nici o mențiune despre ridicarea unei astfel de colonne. În schimb, este cunoscută din alte surse columna ridicată pe locul fostului hipodrom, în sec. al X-lea, de către Constantin Porfirogenetul (905—959), fiul lui Leon Înțeleptul. Inscripția de pe această columnă a fost reprodusă, în traducerea latină, de către umanistul german J. Hartung (cca. 1505—1579) în a sa *Bibliotheca sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*, apărută în 1578. Comparînd textul reprodus de Hartung, care avertizează și el că nu a respectat „cuvînt de cuvînt“, în traducerea sa, textul grec al inscripției, ne dăm seama că, exceptînd partea privitoare la restaurarea columnei de către Roman (al II-lea, 959—963), fiul lui Constantin Porfirogenetul și cea referitoare la materialul din care era făcută columna, în rest conținutul lor concordă întru totul.

Iambi sunt

Hoc quadrilater miraculum

tempore corruptum, nunc Constantinus dominus

cujus filius Romanus gloriae sucesor

restauravit idem, ut sit melius quam vetus spectaculum:

etenim Colossus admiratio erat in Rhodo

et nunc hoc aes, sive ferrum, est magno miraculo, hoc loco.

Alcătuitorul român al cronografului avea știință și despre hipodrom, căci îl pomenește în altă parte în cuprinsul manuscrisului („la At-Meidan, cum am dzice La încurarea căilor...“, f. 186^v), dar, probabil în urma unei confuzii între cele două denumiri turcești, nu indică cu exactitate nici locul unde se află columna. De altfel, așa cum s-a observat mai demult, cronografele prezintă interes mai mult din punct de vedere literar decît istoric. Pentru alcătuitorul cronografului era importantă replica monumentală creștină dată Colosului din Rhodos (v. de exemplu referirile la antichitate în scrieri creștine, infra, p. 73), caracterul emblematic al inscripției în versuri și, nu în ultimul rînd, emoția în fața grandorii monumentului: „...iaste minune mare stîlpul acesta, să-l vadză om și să-l prăvască.“

(POVESTEA NINIILOR)

Avea împăratul în curți-ș un logoș, om mititel, pre anume Dever, și grozav la obraz și zbircit, carele să afla la measăle împăratului de-i făcea glume și risuri și să zăbăvia împăratul cu dînsul. Iar într-o dzî să duseasă împăratul de îmbla pren T[ia]rigrad de cerca pentru strîmbătățile oamenilor, precum mai sus scrisăm că în toate săptămîni[le] ieșia de făcea această cercare. Iară împărăteasa ș-au aflat prilejul ș-au intrat într-o cămară mică ce avea de taină și scotea dentr-un săcriu svinte icoane ce avea și să închina spre dînsăle și le săruta. Iară fiindu-i degrabă, au fostu uitat ușa cămării deschisă. Iară măscăriciul acela, logoșul, găsînd ușa cămării deschisă, au intrat acoloa și zări pre împărăteasa cum să închina svintelor icoane și le săruta. Și împărăteasa nu l-au fost vădzut. Deci logoșul acela s-au și mai apropiat și vădzu svintele icoane bine. Atunce l-au zărit și împărăteasa și numai ce să miră unde-l vădzu. Și o întrebă ce sînt acealea. Iară împărăteasa deade samă că-i sînt tinereățale și frămseațale [ei?], de ce le sărutu și le drăgăluiescu.

Iar dac-au venit împăratul ș-au ședzut la masă, iar Dever acela logoșul dvorîia și el acoloa la masă și făcea glume împăratului să ridză. Și feace sâmnu și pentru împărătease, precum are ninie, că așa sa dzicea acealea greceaste la împărătease. Și arăta cum le-au fost sărutînd pre ninii, adecă pre frămseață-ș împărăteasa. Iară împăratul, ca un vrăjmaș svintelor icoane, ș-au și luat prepus spre împărăteasa că are icoane ascunsă și să închină la dînsăle. Și i să aprînsă inema de minie și să sculă înfocat de la masă și intră la împărăteasa și începu a o ținea rău ș-a o mustra. Și o făcea închinătoar[le] de bodzi și de idoli și rătăcită de leage și eretică și altele multe ca aceastea. Iară împărăteasa pricepu-l că iaste lucrul spurcatului Dever acesta și ca o înțaleaptă deade samă cătră împăratul și dzisă: Ai credzut cuvintele acelu pucios, a măscăriciului, a lui Dever, cum am icoană de mă închin, de care lucru nu-i cum au spus el cătră împărăția ta, ce în vremea ce ai ieșit den curți și te-ai dus pen direptatea năroadelor, am venit și eu de am intrat în cămară-mi și mi-am luat oglinda și-m tocniia podoabele pre mine și mă căuta în oglind[ă] și vădzîndu-mă că sînt frumoașă și-m șeade bine cu nărocul împărăției tale și, fiind toate roabele mele cu mine, au nemerit și acel ris de oameni și m-au întreat ce sînt aceastea. Eu i-am spus că sînt niniile mele și, vădzîndu-mă în oglindă, im părea bine și săruta chipul și frămseațale. Iară împăratul, deacă audzi aceastea cuvinte spuînd împărăteasa, credzu și să potoli minia și să uită. Iar împărăteasa gonî prilejul lui Dever, a măscăriciului, și-i află prihană și pusă de-l bătură foarte asuprit. Și, daca-l bătură, îi dzisă împărăteasa: De țî-i voia ș-altă dată să te fereduiască așa, iar tu mai pomenească de ninii la masa împăratului. Iară cu vremea, la o masă ședzînd împăratul amîndoi cu îm-

părăteasa de să veselii și cu doi-trei den casa împăratului, iară împărăteasa feace sâmnu cătră împăratul să întreabe pre Dever pentru ninii să-i spuie ceva. Și-l întreabă împăratul să-i spuie de ninii. Iar Dever ș-au pus o mină la gură și cu alta arăta cătră împăratul și-i dzicea: Lasă-mă, lasă-mă, că pentru ninii nu voi mai spune nemic. Iară împăratul rîdea, că știa că l-au certatu împărăteasa pentr-aceasta.

Textul de mai sus, reprodus după BAR, ms. rom. 86, f. 292^{r-v}, prezintă importanță în primul rînd pentru istoria teatrului în Bizanț și în spațiul ortodox, temă ale cărei aspecte se bazează încă pe un material documentar insuficient. Avem în acest text atestări privitoare la menținerea obiceiului de a ține la curtea împărătească *logoși* sau *măscărîci*, în perioada iconoclastiei. Textul prezintă interes și pentru istoricul formării terminologiei teatrale românești. Prin intermediul său pătrunde în limba română și un termen neo-grec — *ninii* — care a fost ulterior eliminat de cuvîntul cu etimologie necunoscută *păpușă*. Cuvîntul *logoș*, de asemenea cu etimologie necunoscută, apare în epocă și la Cantemir, cu același sens, de unde se poate deduce că practica ținerii măscărîcilor la curtea domnească era cunoscută și la noi, cu aproape un secol înaintea atestării acestui obicei în *Condica* lui Gheorgachi.

TEXTE: Cele mai importante manuscrise ale versiunii Pătrașcu Danovici sînt: Ms. 5, *Fürstlich Hohenzollern'sches Museum-Sigmaringen*, copiat parțial (ff. 216—458), cca. 1679, de Vasile Grid, la Brașov; BAR, ms. rom. 3517, copiat în Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea de către doi copişti (I: ff. 1^r—25^v, 27^r—100^v, 103^r—271^v și II: ff. 25^r—27^v, 101^r—102^v, 272^r—608^v); BAR, ms. rom. 86, copiat în Moldova, în 1689, de Gavril diac ot Bălțătești; Ms. din Biblioteca Publică „V. G. Korolenko” — Harkov, inv. 819167, copiat în 1683 în Moldova, de către Gheorghe diac sîn Andronic, cu porunca și cheltuiala hatmanului Alexandru Buhuș, și dedicat mitropolitului Dosoftei. Versiunea Kigalas—Dosoftei se păstrează în BAR, ms. rom. 3456, copiat în 1732 de către Gavril diacul ot Focșani; ms. reproduce fidel o versiune pe care, în 1686—1689, cînd se afla la Strii, în Polonia, lucra Dosoftei. Textul inscripției de pe coloana împăratului Constantin a fost reprodus, după BAR, ms. rom. 3517, f. 182, de către N. A. Ursu în *Dosoftei, Opere*, I, 1978, p. 382 și note, p. 492. Celelalte texte sînt inedite.

STUDII: F. A. Lehner, *Fürstlich Hohenzollern'sches Museum zu Sigmaringen*, 1872; (M. Eminescu), *Recenzie* la „Pomăritul” lui D. Comșa, în „Convorbiri literare”, XI, 1877—1878, p. 198—199; M. Voileanu, *Codicele Mateiu Voileanu*, 1891; Ov. Densușianu, *Note asupra a trei manuscrise românești din Paris*, „Revista critică-literară”, III, 1895; I. Ștefănescu, *Legende despre Sf. Constantin în literatura română*, „Rev. ist. rom.”, I, 1931; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I—II, 1939; I. Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici*, „Rev. ist. rom.”, IX, 1939, reluat în *Opere istorice*, 1942; Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955; D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, „Rsl.”, X, 1964; idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, 1965; Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*,

„Contemporanul”, 1967, nr. 21; P. Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, „Studia bibliologica”, III, 1969; G. Bogaci, *File vechi, file îngălbenite* 1970; P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles*, „Revue roumaine d'histoire”, IX, 1970, nr. 4; idem, *Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în țările române*, „Mitr. Olt.”, 1970, nr. 5—8; E. Turdeanu, *Cronograful român de la Sigmaringen*, „Rumanian Studies”, 1971—1972; v. și idem, *Apocryphes...*, p. 331—338; P. Cernovodeanu, *Eminescu și cronografele românești*, „Caietele Mihai Eminescu”, II, 1974; O. V. Tvorogov, *Drevnerusskije hronografy*, 1975; N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, „Cronica”, XI, 1976, nr. 6; P. Cernovodeanu, *Variante autonome ale Războiului Troadei și circulația lor*, „RITL”, XXV, 1976, nr. 1; K. H. Schroeder, Radu Constantinescu, *Historia destructionis Troiae*, 1978; A. Stănculescu, *Cronografele — elementele influenței bizantine la români*, „Mitr. Ban.”, 1980, nr. 4—6; D. Mihăescu, *La plus ancienne synthèse roumaine des chronographes néo-grecs vénitiens du XVII-e siècle*, „RESEE”, XVIII, 1980, nr. 3 și XIX, 1981, nr. 1 și nr. 2; V. Vintilescu, *Eminescu și literatura înaintașilor*, 1983; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române*, 1983.

II. LITERATURĂ ETICĂ ȘI FILOSOFICĂ

DIOPTRA

[Cea 1660]

Țara Românească

Dascăl de slovenie la Școala domnească din Tîrgoviște, Staicu grămaticul este cunoscut pentru câteva traduceri efectuate într-o perioadă în care activitatea tipografică din Țara Românească stagnează. Dintre acestea, datată mai exact (1667—1669) este numai traducerea unei scrieri de polemică religioasă împotriva catolicilor și a curentelor reformatoare. Lucrarea, al cărei izvor nu a fost încă identificat cu exactitate, provine din mediul ortodox kievean de la începutul sec. al XVII-lea. În cadrul aceluiași manuscris (BAR, ms. rom. 1570) se află și un index de cărți oprite; acesta prezintă importanță pentru studierea apocrifelor religioase în general și mai ales pentru cele care au circulat în spațiul ortodox răsăritean, dar, fiind el însuși o traducere, nu constituie un izvor sigur pentru studierea apocrifelor religioase care au circulat în literatura română. Cartea de polemică religioasă și indicele, așa cum se prezintă ele în forma din ms. citat, fuseseră pregătite pentru tipar, dar nu au fost publicate. Indicele a fost reprodus de N. Cartoian în anexă la vol. I din lucrarea sa *Cărțile populare*...

O altă traducere atribuită lui Staicu grămaticul de către Diomid Strungaru și confirmată recent, după criterii de grafie și lexic, de către N. A. Ursu, este cea a „cronografului rusești”, după Iosif Lamski, în fapt traducerea așa-numitei redacții occidentale, ramură distinctă în cadrul cronografelor rusești. În cuprinsul versiunii românești a acestei scrieri apar câteva versuri fără calități artistice și unele mențiuni interesante cu privire la personaje mitologice și autori antici, reflexe, prin intermediar ucrainean, ale epocii de înflorire a istoriografiei umaniste din Polonia secolului al XVI-lea.

Un alt manuscris atribuit lui Staicu grămaticul (BAR, ms. rom. 312) conține elemente de gramatică slavonă cu o serie de exemplificări românești, noțiuni de prozodie și un fragment de lexicon. Sursa scrierilor din acest codex se găsește tot în literatura ucraineană de la începutul sec. al XVII-lea, traduceri avînd la bază ediția de la Evie din 1619 a gramaticii lui Meletie Smotritski și lexiconul tipărit de Pamvo Berinda la Kiev în 1627.

Altă traducere făcută de Staicu grămaticul este cea a *Dioptrei*, după o ediție ucraineană dintre cele apărute între 1612—1654 la Evie, Vilno sau Kutein a scrierii lui Vitalie de la Dubna. *Opus tripartitum* de edificare moral-religioasă, cu influențe apusene și cu

apeluri la exemple antice, *Dioptra* lui Vitalie de la Dubna a constituit, se pare, unul dintre modelele formale ale *Divanului* lui Canteмир. Importanța traducerii românești constă în faptul că în cuprinsul ei apar circa două sute de versuri, modeste ca realizare artistică, dar considerate semnificative ca mostre de versificație românească înainte de Dosoftei. Ca mărturie a unei direcții destul de importante de receptare în literatura română a unor mediate reflexe umaniste prin filieră polono-ucraineană, ele își păstrează însă semnificația culturală. Ele oferă totodată un bun termen de comparație pentru aprecierea valorii literare a operei lui Dosoftei și, implicit, pentru a arăta desprinderea de firava tradiție a versificației silabice slavone prin apelul pe care îl va face acesta la alte surse: poezia populară românească, versificația polonă cultă, stilurile politice neogrecești.

Ca moment în istoria versificației românești, versurile lui Staicu grămaticul din traducerea *Dioptrei* prezintă importanță și pentru faptul că au prilejuit o prelucrare destul de izbită artistică, în secolul următor, datorată ierodiaconului Gherasim (1789).

DIOPTRA

CAREA SĂ CHEAMĂ OGLINDA

SAU ÎNCHIPUIREA CEA ADEVĂRATĂ A VIETII OMENEȘTI ÎN LUME I. J

GRAIU ÎNAINTE CĂTRA CETITORIU

Prîimește cu dragoste, iubite cetitoriu, de la mine păcătosul, acest puțin dar slovenesc¹, Trei Dioptre, cum ai zice Oglinde de lume văzătoare², în carele fieteșcare dostoîlnicie, măestrie, spiță și mese-ree într-un înșelătoare lume, pe amăruntul, ticăciunea și nevoile le veri vedea. Că cumu e oglinda cea de fire de arată firea fieșcăriua după asemănarea firii, așa și această oglindă toate firile ceale ce sînt în lume le ia și, de va fi într-însele ceva bine sau rău, îl împarte și-l desparte, și se vede că acolo viața sa o vede tot omul.

Și în oglinda cea dentiu den destul va vedea ticăloasa deșertăciune a lumii aceștii și viața cea cu nevoie a celor ce petrec într-însa și cum lumca aceasta cu totul în rău zace și tot ce iaste într-însa, deșartă a deșertăciunii.

Iară într-a doa veri vedea năravurile ceale reale și măestria cea înșelătoare, chipuită o va vedea.

De-acii și într-a treia se va îndirepta cum celor ce obidesc deșertăciunea lumii li să cade să robească lu Is. Hs. și cu care înțelegere li se cade a-ș lua moștenirea cetății sale. Pentru că nu avem aicea cetate petrecătoare, ce cu lacrimi și cu suspini necurmat să cîutăm întru [venitoare] moșia noastră cea ceriurească. Că de vream [ce] cel laudat de lume³ Ulises, ca un chip al filosofilor, atîta-ș iubi a sa moșie⁴ (cea proastă și săracă foarte, un cuib de mare) ce o chiema

Itaca și atita doriia, de nu va merge acolo, măcară să se apropie ca să poată de departe vedea încaile fumul, dară cine întru credincioși așa tare de inimă va fi, carele pururea să vază den destul sus la ceriu urzirea cea prea frumoasă a moșii noastre și să nu slobozească în izvor de lacrimi cu suspini într-această zăpodie⁵ de plingere și să nu-ș puie gîndul întru suire cătră dinsa și inima lui. Sau cine să fie așa de nesimțitoriu să rabde peste toate zilele legăturile robiei și rane întru delungată gonire și să nu pohtească a vieții slobod și veasel întru bogată împărăția sa. Ah, citu e de bună și citu e de dorită moșia noastră cea ceriurească, de ară avea toț creștinii parte, de unde toț început am luat și toț den dumnezeiasca sămînță ne-am născut, toț den ceriu am pogorît. Pămîntul nu iaste moșia noastră, streini sîntem pre acest pămînt, cetățeani ai ceriului, trupul adecă pămîntean iaste, ce omul nu iaste trupul, om iaste sufletul în trup, mintea iaste ceriurească și dumnezeiască, rod a lui Dumnezeu sîntem. Zice filosoful, arată: Sufletul den afară vine în trupul cel muritoriu a lăcui, ca un strein oarecum, și cit oarece a petreace în trup și peste puțin i se încuie sălaşul și trupul în prah se întoarce, iar sufletul cel înțelegătoriu se întoarce întru moșia de unde au venit, unde nu e moarte, nici foamete, nici seate, nici boale, nu e plins, nici întunearece, ce lumină veacinică, necurmată zi. Nu e acolo soare, nici lună și nu schimbă iale cu încungiurărill[e] lor zilel[e] și noptile, ce iaste lumina aceii vieț[i], mielul carel[e] întunearecul soarelui și întunearecul lunii îl covîrșaste cu lumina lui. Nu e acolo iarnă, nici vară, ce veacinică primăvară iaste. Acolo pururea cresc florile și toate cite sînt acolo, frumoase și drăgăstoase sînt.

O, prea dulce și drăgăstoasă moșie ceriurească! Acolo șed apostolii, acolo purtătorii de biruință mucenici cîntă, Cununează-se⁶ fătașii⁷, șed preaslăviții dascali, bucură-se mărturisitorii, împărăteșe prorocii și patriarșii. Care limbă va putea zice nemăsurata fericire a împărăției ceriurești? Fericit ară fi cine ar putea aceasta, ce nu va putea care nu e iscusit⁸.

Acolo tuturor lucrurilor iaste destulie și presos, vistiiarul ei plin de rîgiiaste den ceasta în ceaia! Acolo întărită pace! Șed oamenii mie[i] în frumoseața păcii și în sălaşurile nădejzii. Și se vor adăpa den sațul casii tal[e] și den izvorăle dulceților tal[e] veri adăpa pre ei. Acolo prea mare slobodie! Cel de sus Ierusalim slobod iaste, carel[e] iaste mumă tuturora noo, Acolo mulțime de aur iaste, cetatea de aur curat⁹. Acolo prea slăvite sălaşuri, precum iaste zis: Citu-s de bune casele tale, Iacove, și umbrarele tale, Iisrailiule! Acolo paturi împodobite și moi. [Lăuda-se-vor preacuvioșii întru mărie și să vor bucura spre așternuturile sale.] Acolo necurmată cîntare și bucurie. [Glasul cel de bucurie și de mîntuire întru sălaşele dreptilor.] Acolo nu e rău, nici nevoi. [Nu va veni cătră tine răutate și rană nu să va apropia cătră trupul tău.] Acolo nu e nimic impuțit, ce toate curate. [Nu va avea în cetatea aceea nemica ce-i spurcat a-ntra.]

Acolo nu va putea nimea să greșască. [Acolo cale curată și cale sfîntă să va chema. Nu va trece pre acolo acel necurat.] Cei ce vor vieții acolo, fii lu Dumnezeu se vor chiema și sînt. [Chiema-se-vor și fii ai lui Dumnezeu celui viu.] Acolo vor fi toț împăraț. [Impărăți-vor cu mielșălul lui Dumnezeu și mielșălul lui Dumnezeu cu dinșii.] Acolo ne vom îndulci de tot binele. [Eu it¹⁰ voi arăta ție tot binele.] Acolo dorirea noastră se va sătura. [Sătura-mă-voi cînd mi să va arăta mărirea ta.] Acolo toț să vor ferici. [Ferice de ceia ce vor petreace întru casa ta, Doamne!] O, prea fericită moșie, mai bună iaste o zi în curțile tale decit mii!

De acum să-m îngăduiești, drag cetitor, căci eu-asupră am lungit cuvîntul, mai virtos de acea moșie a noastră ceriurească, că liubovul¹¹ ei mă duse spre multă cuvîntare. Bine iaste întru adevăr tuturor oamenilor să se înveațe de dinsa. Cu dinsa și tu, de veri vrea mai cald¹² să te înveț de moșia noastră cea ceriurească, des într-aceaste mici oglinde să te cauți, că te vor îndirepta viața ceștii vremi a o urî și cea veacinică a o iubi și-ț vor arăta toate deșertăciunile carele sînt în lume pe amăruntul, descoperindu-ț toate măestriile. Și înșelăciunile ei ți le vor descoperi și-ți vor arăta adevărata cale la împărăția noastră cea ceriurească. Ce cătră dinsa fără greșală, cum place lu Dumnezeu, și de vrăjmașii cei sufletești și trupești, de pornirile lor, fără pacoste să te păzească a călători și pre cale a spori să te spodobască¹³ adevăratul Dumnezăul nostru, Is. Hs. Amin.

[Versuri din] DIOPTRA

careia să chiamă Oglindă

Sau închipuirea cea adevărată a vieții omenești în lume, den multe dumnezești scripturi și părintești dogmate tocmită și pre limba slovenească schimbată și scrisă de destoinicul părintele Vitalie egumenul de la Dubna să-i fie lui pomeană de vecie, iar pre limba rumânească adusă de Staicu¹⁴ dascalul și izvodită.

Cartea I. Cap I

Să urîm dară toate cite sînt supt soare
Că sînt a vîntului mîngiire-înșălătoare
Și să dobîndim și viață deplin plinitoare.

Cartea I. Cap III

O, mare rușine și asupreală
Și, ce voi zice, norod fără opreală
Sau în lume idol scobit
Mai virtos viiarme pămîntean ticăit
Atîta te nevoești pre pămînt a te văznosi¹⁵
Și Spăsitorului nu vei a te închipui.

Cartea I. Cap VI

Ceale ce face înțeleptul într-o înceapere,
Nebunul acestea le face într-o sfârșenie.
Înțeleptului iaste mai nainte a gândi
Iar nebunul fără dăjde¹⁶ a le grăi.

Cartea a II-a. Cap XV

N-ai venit Vavilonul acesta a-l sălășlui,
O, gonitule, ce cu lacrimi a pomeni
Cel ceriurescul Sion, unde lăcuiaște
Părintele nostru, și într-ale lui, răpaos ne gătește.

Cartea a II-a. Cap XXI

Nu auzi trupul, lumea și pre diiavolul strigându-te
Și în fără fundul iadului a te munci ducându-te,
Ce pe Hs. auzi, pe Domnul și Mintuitorul tău
Și cu drag îl priimește pre el în casa sufletului tău.

Cartea a II-a. Cap XXXII

Cel ci vei creștinește viața ta a o sfârși¹⁷,
Neștiuta-ț moarte, dator ești a o pomeni,
Cărea cositoriului se închipuiaște,
Pentru că, fără vreamă, pre toți-i coseaște.
Și nu trîmbitează,
Cînd lucrează.

Toate firile de Dumnezeu sînt tocmite după poliția¹⁸ firii sale¹⁹.
Nu se satură calul de carne, nici leul de iarbă, că nu sînt asemenea
acestea firii lor. Iar sufletele noastre, pentru căci sînt duh, cum se
vor satura de lucrurile trupesti? Care asemănare iaste aurului către
duh? Că nimic nu iaste, den ceale puse înaintea noastră de lume,
chipuite sufletelor noastre.

Hameleonului i se pune înainte vînt, pe carele așijderea-l iu-
beaște trufașul. Sufletele noastre nu sînt hameleon.

Struțului²⁰ îi iaste asemenea hierul, ca și lacomului, aurul. Al-
tora tîna, ca trușanilor, iar altora veninul, ca pizmașilor.

Și pentru că nimic nu iaste dentr-acestea asemenea sufletului
nostru, nu poate sufletul să se sature de lucruri pămîntești.

BAR, ms. rom. 2341, ff. 1^r—3^v, 6^r, 8^v, 12^v—13^r, 19^r, 121^v, 132^r,
151^v, 173^v—174

¹ slovenesc = literar; ² Într-o serie de manuscrise românești ulterioare ale *Dioptrei*, în locul termenului *văzătoare* care corespundea originalului slavon (*tri zercala mîrazritelnaia*), apare, datorită unei greșeli de copist, cuvîntul *rizătoare*; ³ În originalul slavon sensul sintagmei era *Ulises cel lăudat de Omîr* [Homer], dar traducătorul, necunoscînd probabil numele lui Homer, a considerat că este vorba de o *mirom* și a tradus: de *lume*; ⁴ *moșie* = patrie;

termenul *patrie* apare, în acest context, în ms.-ele românești ale *Dioptrei* de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea; ⁵ *zăpodie* = vale; ⁶ *cununează-se* = sînt încununăți; ⁷ *fătașii* = părinții; probabil calc semantic după *roditeli*; în context: *părinți ai bisericii*; ⁸ *iscusit* = învățat; ⁹ În continuare, în cele mai vechi ms-e românești, este păstrat, pentru citatele biblice, și textul slavon, iar, marginal se fac trimiterele, după cum urmează: Psalom 143, [13], Isaia 32, [12?], Psalom 35, [16], Galat. 4, [26 și 31], Apoc. 21, [10—27], Cis. [Num.] 24, [5], Psalom 149, [5], Psalom 117, [15], Psalom 105, [?], Apoc. 21, [22], Isaia 11, [5], Isaia 1, [?], Apoc. 20, [recte 21, 22], Ishod [Exod] 33, [3?]; ¹⁰ scris: *uț*; ¹¹ *îubovul* = iubirea; ¹² *mai cald* = mai ardent; ¹³ *să te spodobeașcă* = să te învrednicească; ¹⁴ nume criptografiat; pt. modificările marginale, v. BAR, ms. rom. 2472, f. 4^v; ¹⁵ *a te văznosi* = a te înălța, a te trufi; ¹⁶ *fără dăjde* = inutil, fără a fi nevoie; ¹⁷ scris: *Cel ce va creștinește viața sa a o sfârși*; am introdus în text modificările copistului, modificări impuse de coerența textului și de confruntarea cu originalul slavon; la versul 4, trimitere marginală: *Isus Navi 6, [20]*; ¹⁸ *poliția*: bună deprindere; aici: obicei specific; scris: *policia*; cf. BAR, ms. rom. 2472, f. 92^r; ¹⁹ *sale* = lor; ²⁰ scris: *strusului*.

Ca procedeu compozițional, *dioptra* desemna perspectiva *panoramă* asupra lucrurilor terestre (perspectivă *critică* în baroc, *istorică* în „sociogonia“ romantică, etc.). Procedul deriva din înțelegerea actului artistic ca „oglină“ a realității. În literatura medievală se poate vorbi chiar de existența unei specii literare, cea a *Dioptrilor* (*Specula*) sau *Oglinzilor*. Majoritatea scrierilor care ar putea fi subsumate acestei specii au caracter de *modele* (*îndreptare*) morale. Acest lucru se vede clar din felul în care este glosat, în traducerea latină, titlul *Dioptrei* bizantine a lui Filip Solitarul: *Dioptra sive Regula...*, termenul *regula* avînd aici sensul originar de *îndreptar*, *instrument de măsură* (v. și supra, p. 69 sfîrșitul predosloviei *Dioptrei*: „... des într-aceste mici oglinde să te cauți, că te vor îndrepta...“). Regulile de comportament preconizate de scrierile de acest fel nu erau încă, în literatura medievală, prea clar diferențiate; ascețul, slujitorul bisericii, mireanul („omul de lume“) sau domnitorul primeau, prin intermediul acestor scrieri, o educație moral-religioasă în linii mari similară. Acest fenomen explică și elementele de educație religioasă din compoziția unor scrieri parenetice adresate urmașilor la tron (v. *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon* sau *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*). Odată cu diversificarea principiilor de educație în umanism, *dioptrele* se specializează și ele, apar *oglinzile princiare*, *manualele cetățenești* ș.a. (Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune...*, passim). *Dioptra* devine un procedeu compozițional care se atașează tot mai mult temei *universului ca spectacol* și celei adiacente, a *lunii ca teatru*.

În *Dioptra* a cărei predoslovie am reprodus-o mai sus, perspectiva din care sînt examinate lucrurile omenești este cea ascetică (cf. *Regula...* sf. Augustin). „Oglină de fire“ la care se face referință în p. oslovie este, metaforic, cunoașterea profundă, dincolo de aparență („măestria cea înșeătoare“), a vanității celor omenești („deșartă a deșartăciunii“).

Scrierea este împărțită în trei cărți sau dioptre, fapt pentru care e mai potrivit a i se zice, conform titlului din unele manuscrise, *Trei dioptre*, spre a o deosebi de scrierea bizantină omonimă a lui Filip Solitarul. Fiecare parte are câte 40 de capitole.

Partea I se ocupă „de urgisirea lumii aceștii deșarte“ și este, cum se vede din titlurile capitolelor care o compun, o examinare a lucrurilor omenești din perspectiva vremelniceii traiului pămîntesc. Sînt examinate astfel: scopul acțiunilor omenești (*Pentru deșartele sfîrșenii a lucrurilor omenești*), gîndirea și exprimarea (*Pentru deșartele judecări, Pentru nebăgarea în seamă de graiul, Pentru deșartele laude omenești*), demnitățile (*Pentru deșarta mării*), frumusețea trupeză, hainele, noblețea sau vechimea spiței, trufia, bogățiile, distracțiile, mîngîierile și speranțele, argumentîndu-se inanitatea tuturor acestora, supunerea la imperiul morții, caracterul pasager al vieții pămîntești, alienată de dumnezeire și ruptă de traiul veșnic (*Pentru străinătatea lumii aceștii*), recomandîndu-se pocăința, pomenirea morții, cultivarea tristeții și a amărăciunii (*Pentru folosul scîrbelor*).

Partea a II-a, „care arată că iaste lumea întoarsă întru năravurile ei“, insistă asupra înrobirii mirenilor către lume și mai ales către năravurile ce sînt considerate a fi preponderent sau exclusiv laice: trufia, lăcomia, curvia ș.a. Înțeleptul, ca și în *Divanul* lui Cantemir, este îndemnat să vadă dincolo de aparențele înșelătoare ale Lumii. Partea a III-a, care „învață că să cade celor ce urăsc această deșartă lume, cu mare destoinicie să slujească lui Is. Hs.“, este, în principal, un elogiu al vieții pustnicești și, totodată, un fel de pravilă monahală în care sînt expuse cele mai de seamă porunci (legi) ale traiului călugăresc: postul, tăcerea, iubirea de pustie, ascultarea sau „poslušania“, răbdarea, rezistența la tentații („iscușenii“), frica de Dumnezeu etc. Fiecare capitol se bazează pe dezvoltarea *themei*, adică a unui citat din *Biblie*, mai ales din *Cartea Psalmilor*; urmează ilustrarea *themei* cu unele exemple de istorie biblică și cu cîteva adagii, constituind un fel de concluzie a capitolului, formulată exhortativ și, în majoritatea cazurilor, versificată. Numărul de versuri românești care apar în traducerea lui Staicu grămăticul după scrierea lui Vitalie de la Dubna a celor *Trei dioptre* este destul de mare (peste 200 de versuri). Partea a III-a nu are, nici în traducerea românească a lui Staicu, pasaje versificate (le vom găsi însă în versiunea menționată, din 1789, a ierodiaconului Gherasim). Cele mai vechi manuscrise românești ale traducerii lui Staicu grămăticul atestă un efort în vederea realizării formei versificate (modificări topice pentru realizarea rimei, înlocuiri de cuvinte cu sinonime ale acestora, în glose marginale; în acest din urmă caz este vorba uneori de intenții artistice, alteleori numai de intervenții privind exactitatea traducerii).

Tendința anahoretică a scrierii este foarte pronunțată. Citatul-temă al primului capitol al cărții constituindu-l cunoscutele cuvinte

ale *Evangheliei după Matei* (6, 24): „Nimeni nu poate sluji la doi stăpîni“, sensul acestora este extrapolat, opoziția dintre idealul creștin și lăcomie („Nu puteți sluji lui Dumnezeu și lui Mamona“) din pasajul original devine în *Trei dioptre* o opoziție tranșantă între idealul creștin și traiul mirenesc în genere: „Să urim dară toate cîte sînt supt soare“. Scrierea nu ignoră totuși exemplele istorice, adagiile morale antice și nici ornamentele retorice, pe care le folosește ingenios în susținerea scopului urmărit. Evocarea lui Ulise, de pildă, se încadrează în tipicul folosirii exemplului antic în scrierile religioase medievale, în sensul că personajele ilustre antice sînt luate drept termeni de comparație pentru fapte și personaje din istoria biblică sau ecleziastică (v. de exemplu compararea lui Orfeu și Hermes cu David din *Stihurile la dumnezăiescul David*, în *Biblia de la București*: „Tacă Orfefs, leapădă Ermi lăuta...“; cf. și comparația dintre Ioan Damaschin și Orfeu în *Viețile sfinților* a lui Dosoftei: „...cătră potrivirea ceaterii lui ceii dulci și minunate, vor fi nebăgate în samă cîntecele lui Orfei“).

TEXTE: BAR, ms. rom. 2341; BAR, ms. rom. 2472.

STUDII: D. Strungaru, *Staicu grămăticul*, în „Rsl“, IV, 1960; idem, *Cronografele de proveniență rusă*, în „Rsl“, X, 1965; idem, *Staicu grămăticul. Contribuții la istoria scrisului românesc din sec. al XVII-lea*, Rezumat al tezei de doctorat, 1973; M. Moraru, *Precizări privind una dintre sursele Divanului lui Cantemir*, în RITL, t. 33, 1984, nr. 1.

RADU ȘI ȘERBAN GRECEANU

Cărturarii Șerban și Radu Greceanu originari din satul Greci (fostul județ Vlașca) s-au afirmat în viața politică și culturală a țării în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino¹ și Constantin Brîncoveanu; Șerban Greceanu (c. 1655—c. 1725) a deținut, rînd pe rînd, funcțiile de logofăt, vel-vistier, vel-logofăt și ispravnic; Radu Greceanu (?—c. 1710) a fost doar logofăt și cronicar oficial al domniei lui Constantin Brîncoveanu.

S-au remarcat, de asemenea, printr-o asiduă activitate pe tărîm cultural: ca *versificatori* au alcătuit „stihuri la stemă“ (ce preced *Biblia de la București* — 1688), *Pravoslavnică mărturisire* — 1691, *Mărgăritarele* — 1691, *Evanghelia greco-română* — 1693, *Mineele* — 1698; ca *traducători* au realizat tălmăcirea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostom — 1691, a *Pravoslavnicăi mărturisiri* de Petru Movilă — 1691, a *Mineelor* — 1698 (după textul grecesc al lui Maximos Marunios), a poemei grecești dedicate postelnicului Constantin Cantacuzino, *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a preacinstului Cantacuzino, marelui postelnic al Țării Românești* — cca

1696—1699; ca *editori*, au contribuit la revizuirea textului și, probabil, la alcătuirea primei ediții integrale a *Bibliei de la București* din 1688 (care se pare că ar fi fost tălmăcită de Nicolae Milescu și, în parte, de Dosoftei)²; ca *autori* se disting prin realizarea unor predoslovii structurate pe principiile politice fundamentale ce dirijează activitatea culturală din Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea, cum ar fi cele două predoslovii, „către voievod“ și cea „către binevoitorul cititoriu“ la *Mărgăritare*, predoslovia la *Pravoslavnică* mărturisire, la *Slujbele Sfintei Paraschiva celei Nouă* și a *Sfântului Grigorie Decapolitul* (1692), la *Evangelhia greco-română* și la cronică.

MĂRGĂRITARE

adică cuvinte de multe feliuri a celui întru sfinți

Părintelui nostru Ioan Arhiepiscopul Țarigradului a lui Zlatoust.

1691

Țara Românească

Această carte conține cuvântările rostite de cel mai de seamă predicator al răsăritului ortodox, Ioan Hrisostom³, cu prilejul marilor sărbători ale anului. Ele simbolizează „apa izvorului vieții de veci“ și slujesc edificării spirituale.

Traducerea, realizată la îndemnul lui Constantin Brîncoveanu, este precedată de opt versuri la stema țării, în limba română, și se continuă cu două prefețe, una dedicată domnului, iar cealaltă cititorului.

PREDOSLOVIE

*Prea luminatului, înălțatului și slăvitului Io Constandin Basarab
Voievod, den mila lui Dumnezeu domnu și oblăduitoriu a toată
Țara Românească, domnului meu milostiv*

Ce lucru mai bun și mai dumnezeesc supt soare iaste, prea luminat și înălțat Doamne, decît binele și folosul de obște? Ce lucru mai slăvit și mai lăudat în lume iaste decît den neștiut a face știut, și a cîștiga pre cei ce n-au cu ceea ce le lipsește? Și ce lucru mai sfînt și mai plăcut lui Dumnezeu, zic, iaste decît a povățui neștine⁴ la lumină pre cei ce trăiesc întru întunearecul necunoștinței și neștiinței? Căci cel ce iaste lipsit de cunoștințe și știința lucrului umblă întru întunearecul greșălii, asemenea ca unul ce noaptea însă vrînd

să surîndu-se⁵ nu numai că ce umblă nu știe, ce și cade mai de multe ori în mari vătămări și nespuse ale lui pagube.

Ierocliu filosoful⁶, în tilcuirea ce face stihurilor Pithagorei⁷ celor ce le zic de aur, zice: Moartea cuvîntătorului suflet iaste nedumnezeirea și necunoștința căreia împrejurul vieții urmează și răscoală cea fără-de-măsură, a netocmitelor și necuvioaselor poște; căci aflîndu-se, zice, în necunoștința celor mai bune ce sînt, de nevoie iaste-i a sluji celor ce mai reale sînt. [...].

Cu nemica omul mai asemenea lui Dumnezeu (ales împărații, craii, domnii și alți stăpînitori) nu iaste, fără ca făcutul bine și folos de obște cît pren omeneasca, zicem, puțință iaste; căci precum Dumnezeu făcătoriu și ziditoriu tuturor și pricina pricinilor iaste, așa și pronoiis⁸ și oțîrmuitoriu și păzitoriu de obște și toatei ființe de bine făcătoriu iaste.

[...] Însă nu numai să asemănă lui Dumnezeu cu aceia, ales biruitori cu bunăfacere, zice, de obște, ce încă pren aceia și monarhul (adecate domnul singur stăpînitoriu) să osebește den tirani. Zice, și dovedesc toți politicii și sfinții dascăli, căce domnul monarh, binele de obște caută, și la săvîrșitul carele iaste folos tuturor a-l aduce să uită; iară tiranul ala al său numai bine priveaște și lui-și numai adaos sileaste a cîștiga și, ca să-și împlă voia, singur își pune și-și face legi și dreptăți poștele lui. Drept aceia dară iaste și ticăloasă și plină de turbări și de lacrimi aceia politie⁹ și țară, carea suptu tiran, nu suptu domn, zace și să afliă.

[...] Istoreaste Ghiorghe Kedrinos¹⁰ în cartea istoriilor lui că chemînd pre Platon filosoful¹¹ întru altele l-au întrebat și aceia: ce lucru decît politie¹² iaste mai de folos? [...] Iară dumnezeescul Platon i-au răspuns: Nimică altă fără cît a face pre toți buni și vrednici. Cu ce dară? Cu învățături, cu cuvioase pilde, cu obicei bune și cu toate cealea care mai știuți, mai învățați și mai buni i-ar putea face, de nu pre toți, măcară pre mai mulți.

Căci aceia iaste tot greul, toată greșală și toată nevoia tuturor, a nu avea știința și cunoștința lucrului. Aceia iaste mai mare ceață și întunecare minții și știința și cunoștința adevărului, că de la aceia pogeară și spînzură toată greșala și vina tuturor lucrurilor și hotărîrilor.

Drept aciaia și acel luceafăr al lumii, stîlpul și coloana besărecii Răsăritului și pravoslavniciei credinți trîmbiță Ioan Zlatoust zicea: Cîștigați cărți, doftorii sufletului că aceasta iaste pricina tuturor realelor, neștiința și necunoștința scripturilor și adevărului.

Aceasta dară și multe ca aceste, prea luminat și înălțat Doamne, duple multe dovede și aiavea fapte, îți cunoaște, și știm că înalta-ți minte nu iaste alta, nici altele mai mult socotești, fără cît, cu ce moduri și mijloace ai putea aduce și a da folos și bine de obște, precum și adevărați sîntem, că de ar fi pren puțință, am auzi și noi

din gura Mării Tale, de ticăloasa patriia noastră, cel cuvînt ce oarecînd Gaie Chesariu de Roma¹³ lui zicea: „De cîrpati o am găsit și de marnură vă o am lăsat“. Ioan Zonara¹⁴ și alții mulți, de viața celui August istoresc.

[...] Zicem dară, pren toate aceasta iuți și greale vremi, a nu face și pre alții părtași la bunătate nu lași, ce iată, în tot chipul ca un pururea privighetoriu domn și bun stăpîn, la lumina cunoștinței povățuiești și den cea ce nu știu să știe a-i aduce pre toți nevoiești. Și aceasta mai aleasă și mai de folos iaste, că nu numai la ceale politice pămîntești¹⁵ care ca umbra și fumul trecu, ca și la cele neputrede și cerești, unde iaste adevărata moștenire omenească a-i trage pren buna faptă te silești. Aceia știind-o adevărat, ca singură numai adevăte bună faptă, iaste nemoartă și vecinică.

Împăratul Vasilie¹⁶, învățînd pre fiul său cel mare Leon împărat¹⁷, în capetele învățaturii, aceasta în cel dentiiu scrie și zice: „Cîștigă și foarte iscusit folositoriu de viață, nu numai împăraților, ce și celorlalți, tuturor iaste învățătura, căci cel ce cîștigă, aceia și trupeaște și sufleteaște foarte se foloseaște, i proci¹⁸.

Și iarăși mai jos zice: „Că precum soarele pre pămînt, nefiind de față, toate întunecate și neosebite sînt, așa și învățătura den suflet lipsind, toate amestecate și netocmite să află. Dirept aceia dară apucă învățătura (zice) bunei fapte și vei dobîndi viața iubită de Dumnezeu căci numai fapta bună de toate alte cîștiguri iaste nemoartă“.

Coboară dară Măria Ta, ca un adevărat și pre legi domn, mult silindu-te și nevoind ori cu ce mijloc de a aduce și știință în sufletele omenești, lucru iubit de Dumnezeu și folos de obște, mai yrtos rodului¹⁹ nostru românesc, vîzîndu-l atîta scăzut și lipsit de multe și ales den învățătură (care decît toate alte trebuințe în firea omenească, aceea capul iaste); căci, iarăși zic, aceea lipsind, nici omul desăvîrșit om să poate numi, nici lumina de-ntunerec osebi, nici adevărul den neadevăr să poate cunoaște și judeca.

Pentru aceea dară, ca să poată avea fieștecarele cunoștința celor ce ar fi și ar citi (că a citi neștine și a nu înțelege, în zadar și în deșertăciune iaste), Măria Ta noao mieilor și plecatelor slugilor ai poruncit, ca și aceste alese cazăni și sfinte învățături, căroră și Mărgăritariuri le zic, ale preafericitului și marelui sfînt și dascăl Zlatoust Ioan, duple limba grecească într-a noastră românească să le întoarcem.

Cură și rost²⁰ de aur îi zicem împreună cu toată lumea, acestui Ioan, nu doară că fălcile, gingiile, dinții, maselele și limba-i și că acestea care facu gura de aur i-au fost sau au putut fi, ce numai căci cuvintele și graiurile lui mai scumpe și mai folositoare era, și încă sînt la cei ce le ascultă, decît aurul, mărgăritariul și alte prea scumpe pietri. Și căci den rostul lui cură învățăturile mai iubite și mai dulci, nu numai decît miierea sau zahărul, cum s-ar zice, ce și decît acea

amvrosie²¹ și nectar (de care elenii bănuiră că era mîncarea și băutura dumnezeilor lor) mai cu dulciață și mai cu dragoste au fost și sînt.

Plinit-am dară duple puțină noastră știință, porunca Mării Tale și duple puțină-ne am silit așa scoțîndu-le ca să poată fieștecare român, ce și puțină învățătură ar avea, să înțeleagă. Și măcară dea Dumnezeu toți cititorii de ar pune acea nevointă și osîrdia, ca citînd cu mintea să poată înțelege, și ca sufletele ceale însetoșate de spăsenie²² ca să se poată adăpa de-ntr-aceastea ca den apa izvorului vieții de veaci, carea Domnul Dumnezeu mintuitoriu nostru Hristos zice și făgăduiaște samaritanii și tuturor credincioșilor creștini. Ioan Evg., cap. 4 stih. 14.

[...] Cartea lui Meletie Sirig²³ împotriva ereziilor calvinești și întrebărilor lui Chiril Lucari²⁴, patriarhul Tarigradului, ce au fost și adaosele ce Dositei patriarhul Ierusalimului²⁵ iară împotriva acelor calvinești eresii de aci de colea au adunat, încă cu voia-ți și bucuros a să tipări greceaste ai fost. Care toate acestea nu cu mici sau cu puține cheltuiiale ale Mării Tale s-au tipărit și s-au făcut.

Rugăm dară și, den adîncul inimii rugăm pre Dumnezeu cel puternic și milostiv, carele toate cite sînt le-au orînduit și tocmit, cu adîncă și vecinică înțelepciunea sa, pren care înțelepciune și împărății împărătesc, și puternicii scriu direptate, pen-tr-însa marii să măresc și domnii biruiesc pămîntul (Solomon cap. 8 stih 15, 16) și carele viața și lumina cea adevărată iaste. De aceea zic, rugăm, ca să lumineze și să întărească pre Măria Ta la toate cele bune și folositoare și pînă la adînci ani și prea cinstite bătrîneate să te trăiască și fericit să te păzească. Patriii, noao și rodului nostru pururea mîngîiare, bucurie și slavă dîndu-te și avîndu-le.

Al Mării Tale mici, plecați și direapte slugi Șarban al doile Logofăt i Radul Logofăt.

BAR, CRV II 91 f 1^r—10.

CĂTRĂ DE BINEVOITORIUL CITITORIU:

Iată, cititoare de binevoitoriu, că-ți întinz masă. Însă nu masă trupească, gătire persiană (cum s-ar zice) adecăte cu mirodii și alte amestecături ca acealea, care numai ceriului gurii dau pre scurt gust și plăcere, și iarăși după aceia flămînzești, însetoșazi și mai de multe ori peste sațiu mîncînd și bînd bolnăvești și moarte în cea de apoi îți pricinești.

Ce masă zic, duhovnicească, de adevărata dulciață și de toate bunătățile plină și bogată, și cu tot feliul de roadă, în folosul sufletului împodobită și gătită. Den carea hrînindu-se, cu cît mai mult ia, atîta mai mare poftă îi dă, și-l însănătoșază și îmbărbătează.

Iaste dară aciasta, scumpele și folositoarele de suflet și de trup învățături și dascălii ale marelui dascăl Sfântul Ioan Zlatoust, unul den cei aleși stilp întăritoriu săborniceștii și apostoleștii a Răsăritului și adevăratei pravoslavnice credințe și îndireptătoriu.

Cari prea dulci învățături și alese cazanii (Noi den noi-ne adevărul mărturisim mișcat, ce den porunca prea înălțatului și prea luminatului Domnului nostru Ioan Constandin Basarabă voveod împinși sintem) duple limba grecească pre a noastră românească, le-am întors precum și alte cărți am făcut și încă facem.

Primește dară iubite cititoare, aceastea cu întinsă și dragăstoasă frunte și cu inima curată. Și citindu-le pune-ți mintea ca să înțelegi ce cetești, că de vei înțelege și cu dreptu și creștin sufletu le vei lua, creade cum însuși vei priceape, că atita cunoștință și dulceată vei simți, cât sațiu că numai tu singur vei mărturisi [...].

BAR, CRV II 91, f 10^r—14^r

¹ Șerban Cantacuzino, domn, nepot de fiică a lui Radu Șerban (1678—1683); a domnit în Muntenia; ² vezi p. 114, capitolul *Biblia de la București*;

³ Ioan Hrisostom = Ioan Zlatoust = Ioan Gură de Aur, patriarh al Constantinopolului (347—407); autor de predici și cuvântări în care opune modelul de viață agitat, axat pe jocuri, pe distracții și ceremonii modelul spiritual al ascetului creștin; ⁴ neștine = cineva; ⁵ șurindu-se = a se furișa; ⁶ Ierocliu = Hierakles din Alabanda (sec. I î.e.n.); ⁷ Pitagora, filosof și matematician (580—500 î.e.n.); ⁸ pronoișis = protector, îngrijitor; ⁹ politie = cetate, oraș, stat; ¹⁰ Kedrenos Gheorghe, cronicar bizantin din sec. XI—XII; ¹¹ Platon, filosof grec (427—347 î.e.n.); ¹² politia = viață obștească; ¹³ Octavian, fiu adoptiv al lui Cezar. Împărat roman aparținând celui de al II-lea triumvirat (Marc Antonius, Lepidus, Octavian August); ¹⁴ Ioan Zonaras, cronicar bizantin (? — după 1159) scrie o istorie universală deosebit de interesantă adăugând la istoria sfintă și cercetarea unor etimologii semitice, precum și extrase din Iosephus. Studiază raporturile romanilor cu Palestina. Relatează legenda lui Enea și cea a Romei; citează versuri din Sofocle. Tratează istoria creștinismului. Include numeroase povestiri contemporane. Critică iconoclasmul; ¹⁵ politice pământesti = rânduială statornicită; ¹⁶ Vasile I Macedoneanul, împărat bizantin (867—886) neclintit ortodox, cu deosebite talente militare, bun judecător, constructor de palate și mănăstiri, ocrotitor al săracilor; ¹⁷ Leon VI, împărat bizantin (886—912) și filosof; ¹⁸ I. proci = și celelalte; ¹⁹ rod = neam; ²⁰ rost = gură; ²¹ amvrozie = ambrozie = hrana preferată a zeilor greci conținând germenii imortalității; ²² spăsenie = mîntuire; ²³ Metetie Sirigul (1586—1664), profesor la școala patriarhiei din Constantinopol; ²⁴ Chiril Lucaris, vezi capitolul „Mărturisirea ortodoxă”; ²⁵ Dositei al Ierusalimului, patriarh al Ierusalimului; a trăit între anii 1641—1707; a fost patriarh între anii 1669—1707.

Predosloviile encomiastice de mai sus sînt străbătute de un puternic caracter umanist-renascentist ce apare ca o împlinire a unor coordonate spirituale date de filonul elenic (vezi apelul la izvoare ca Pitagora, Platon etc.), de elementele bizantine (vezi citate din Ioan Zlatoust, Ioan Zonaras, împăratul Vasilie) și de achizițiile din Occident („cum ar fi elogiul cunoașterii”; ex („...den neștiut a face știut...”).

Frații Greceanu se folosesc de tema „fortuna labilis” („...la ceale politice pămîntesti, care ca umbra și ca fumul trecu...”). Această temă este dezvoltată cu mult mai nuanțat în predoslovia adresată cititorului. Bucuriile lumii materiale înfățișate metaforic prin imaginea unei mese „cu mirodii” („...care numai cerului gurii dau pre scurt gust și plăcere”) sînt privite ca deșertăciune, în timp ce plăcerile spirituale sînt înțelese ca „de suflet și de trup învățături folositoare”. Ei promovează, în același timp, principiul edificării morale prin realizarea „faptei bune” („...cu nemica omul mai asemenea lui Dumnezeu... nu iaste, fără ca făcutul bine”).

Cu toate acestea, autorii se desprind treptat din sfera eticului religios și se orientează înspre cea a valorilor morale, umanizante. Modelele spirituale tradiționale se întrupează în forme noi, desecise, în secolul al XVII-lea, umanismului apusean: *elogiul autodesvîrșirii prin cultură și venerația față de carte* — componente fundamentale ale spiritualității umane („...în folosul de obște al neamului omenesc” sau „...cu învățături, cu cuvioase pilde, cu obiceiuri bune și cu toate ceale care mai știuți, mai învățați și mai buni i-ar face...”); *elogiul virtuții* — ca unică trăsătură capabilă să asigure consacrarea personalității umane („Dirept accia dară apucă învățătura bunei fapte și vei dobîndi viață iubită de Dumnezeu, căci numai fapta bună de toate alte cîștiguri iaste nemoartă”); *interesul pentru glorie sau elogiul guvernării înțelepte*, prin care autorii se referă la rolul conducătorului unei țări în concentrarea tuturor resurselor materiale și umane în scopul prefacerii, ridicării și afirmării acesteia („...de cîrpaci o am găsit și de marmură vă o am lăsat...”).

Temele predilecte ale scrierilor sînt prezentate de frații Greceanu în formă voit-artistică. *Metaforele* („lumină” cu sensul de cunoaștere și „întunec” sau „întunecarea minții și a sufletului”, cu cel de neștiință, „luceafăr al lumii”, „stilpul și coloana bescăricii” semnificînd știința, „de cîrpaci” și „de marmoră” simbolizînd vremelnicia și, respectiv, durabilitatea în timp a unei opere majore, „...sufletele ceale însetoșate de spăsenie să se poată adăpa dentraceastea ca den apa izvorului vieții...” relevînd importanța cunoașterii), sînt adevărate virtuți de expresie românească.

Epitetele („iuți și greale vremi”, „cuvioase pilde”, „privighetoriu domn”); *comparațiile* (învățătura asemuită cu binefacerile aduse de soare pe pămînt, cu mierea și zahărul, cu ambrozia și nectarul, înțelepciunea și frumusețea roștirilor lui Ioan Zlatoust aidoma aurului, mărgăritarului și a altor pietre scumpe) conferă textului culoare și vin să ateste pendularea literaturii noastre vechi între metafora de obîrșie autohtonă („miarea”) și resursele clasic europene („amvrozie și nectar”).

În construcția narațiunii lor, frații Greceanu se folosesc, adevărați, de tehnica portretului. În enumerarea, la superlativ, a trăsăturilor,

rilor sfintului Ioan Gură de Aur, autorii urmează, pe de o parte tiparele genului, pe de alta, se folosesc de tema tradițională a superiorității laturii morale față de cea materială. Pentru a-și susține ideea, ei se folosesc de unele imagini ce aparțin spiritualității comune, cunoscute în literatura română încă din scrierile lui Varlaam. Ca și în viziunea acestuia (*Șapte taine a besericii*) și în cea a fraților Greceanu, „cuvintele și graiurile” sînt mai scumpe și mai folositoare decît „aurul, mîrgăritariul și alte prea scumpe pietri”.

Formulele de umîlință, specifice genului encomiastic („prea micilor și plecatelor slugilor ai poruncit... al mării tale mici, plecați și direapte slugi”) completează tabloul bogat al figurilor de stil folosite de frații Greceanu și fac lectura textului sugestivă, plastică și atrăgătoare.

TEXTE: Radu Greceanu în colaborare cu Șerban Greceanu, *Mărgăritare* adică *Cuvinte de multe feluri a celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan Arhiepiscopul Țarigradului a lui Zlatoust*, 1691.

STUDII: C. Filitti, *Cine erau Frații cărturari Radu și Șerban Greceanu?* „Rev. ist. rom.”, IV, 1934, p. 65—70; G. Călinescu: *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 37; St. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1947, p. 306—310; Lucian Predescu, *O controversă literară religioasă. Contribuția Fraților Radu și Șerban Greceanu în cultura bisericească și laică*, „Glasul bisericii”, XXI, 1962, nr. 5—6, p. 20—30; Virgil Cîndea, *Nicolae Milescu și începutul traducerilor umaniste în limba română*, „LL”, VII, 1963; Eugen Negrici, *Figura spiritului creator*, București, 1978, p. 165—182; Dan Horia Mazilu, *Cronica mînteni*, București, 1978, p. 194—228; N. A. Ursu, note la ediția *Dosoftei, Opere I*, București, 1981.

FIZIOLOGUL

[sec. XVII — sfîrșit]

Țara Românească

Către sfîrșitul secolului XVII s-au tradus în limba română variante ale *Fiziologului*, manualul de simbolică (nu de științe naturale) despre a cărui răspîndire în cultura europeană stau mărturie sute de reproduceri manuscrise, de picturi, miniaturi și sculpturi, ca și influențe incontestabile asupra multor scriitori. Pildele din *Fiziolog* inserate de Neagoe Basarab în *Învățăturile sale*, alături de prezența anumitor animale cu funcție simbolică în artele plastice (de la cahelele din vremea lui Ștefan cel Mare, la miniaturile de pe slujbenicul mitropolitului Ștefan, contemporanul lui Matei Basarab) atestă, în consens cu manuscrisele slavone păstrate, pătrunderea *Fiziologului* în cultura română înainte de traducerea lui în limba noastră.

Într-una din primele copii păstrate (cea a ieromonahului Serafim de la Bistrița), parabolele despre animale sînt puse sub semnul lui Luca apostolul, patronul pictorilor. În celălalt vechi manuscris, alcătuit la 1695 de Costea Dascălul din Șcheii Brașovului, parabolele din *Fiziolog* apar adăugate la sfîrșitul *Florii darurilor* (la a cărei alcătuire autorul le și folosea). Așezarea în alte manuscrise alături de hagiografii sau de „cuvinte” de edificare, ne sugerează întrebuintarea diferitelor povestiri despre animale ca material narativ ilustrativ. Spre a înțelege cum se făcea în comunicarea orală această îmbinare, recurgem la cercetarea atentă a romanului *Varlaam și Ioasaf* sau a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, unde principiile abstracte sînt pe de o parte explicate, pe de alta fixate în memorie cu ajutorul unor astfel de povestiri.

Pornite de la cîte un izvor scris în slavonă, textele românești de la sfîrșitul secolului XVII (din care vom reproduce în continuare cîteva fragmente) și din XVIII s-au păstrat în copii din Țara Românească și sudul Transilvaniei. Se pare că varianta lui Damaschin Studitul, transpusă în limba noastră abia după jumătatea secolului XVIII (deși îi servise ca sursă de inspirație lui Dimitrie Cantemir), s-a răspîndit mai ales în Moldova și în jurul centrului cultural din Șcheii Brașovului.

Se conservă încă numeroase picturi murale ce vădesc cunoașterea directă a *Fiziologului*, cartea legată deopotrivă de arta cuvîntului scris sau rostit și de artele figurative.

PILDA PENTRU VULPE

Vulpea deaca flămînzește, să culcă la soare, numai abia adiind¹, ca cum ar fi moartă. Și deaca o vîd păsările, sar pre dînsa, socotind că iaste moartă și încep a o scobi. Iară ea sîrind îndată șupește² cite una dintr-însele și cu aceea să hrînește.

Pildă. Așa și diavolul, cînd va să facă sminteală vreunui om, îl îndreaptă spre căi rele și ascunde de dînsul lucrul cel rău, pînă-l va săvîrși, ca să să îndulcească puținel. Și așa pri-ncet, pri-ncet, îl învață spre răotate, ca să piiaie³ desăvîrșit, în veci.

BAR, ms. rom. 2513, f. 258

¹ A adîia = a respira; ² a șupi = a smulge, a prinde repede; ³ să piiaie = să piară.

Această parabolă, izvorită din motivul narativ al înfruntării dintre patrupeze și zburătoare, poate fi raportată atît la poveștile populare românești despre vulpe, cît și la numeroase fabule esopice, a căror traducere este contemporană cu a *Fiziologului*. Tot la sfîrșitul secolului XVII, Dimitrie Cantemir își construia *Istoria ieroglifică* — folosind schema luptei animalelor înaripate cu patrupezele, așa cum

a fost notată în varianta latină. Romulus a fabulelor esopice. În *Istoria* lui Cantemir un rol însemnat îi revine Vulpii, a cărei comportare amintește parabola din *Fiziolog* sau alte narațiuni înrudite cu ea.

Despre răspîndirea pildei în varianta citată aici sau în cea prelucrată de Damaschin Studitul, ne aduc mărturii picturile unor biserici de țară, unde, alături de alte animale-simbol, apare și vulpea încercînd să înșele o pasăre.

Dacă, prin materialul narativ, *Cuvînt pentru vulpe* se încadrează unei serii deosebit de prolifică, prin tilcuire aparține acelor numeroase texte din literatura de edificare în care se descria cu minuțiozitate procesul complex de formare a proastelor deprinderi și se propuneau soluții de îndreptare (reamintim fragmentul din *Varlaam și Ioasaf* reprodus în volumul I al *Crestomației*).

Traducătorul a reușit ca prin conciziunea și claritatea limbajului să facă aceste „cuvînte“ ușor de înțeles și de reținut pentru cei ce le citeau sau le ascultau. Chiar regionalismele (ca sens sau lexic): *a adia*, *a șupi* etc. sînt perfect inteligibile în structura limbii a frazei.

CUVÎNT PENTRU ALBINA

Albina, după cum zice Ezechiil proroc, iaste mai mică decît toate jigăniile cite zboară, iar însă foarte meșteră, și rodul ei iaste mai de treabă decît toate bunătățile. Și nimini nu poate pricepe lucrul ei și iaste minunată în ochii tuturor. Ostenințele ei luminează besericile tuturor sfinților și să cheamă spășitoare de suflete creștinești. Și omul nici nu o paște, nici nu o îmbracă, ci de toate își poartă ea grijă.

Pildă. Așa și tu, oame, părăsește-te de răotăți și fă bunătăți și-ți adu aminte de ceasul morții [...] pînă nu să închid ușile pocăinței. Că apoi vei rămînea afară de cetate, plîngînd și jălcuindu-te fără de mîngîiere în veci.

BAR, ms. rom. 2513, f. 265^v

Despre simbolica albinei în literatura română ar fi necesar să se alcătuiască un studiu special, pentru că înaintașii noștri au manifestat o receptivitate aparte față de topoi ce o includ. Se știe că parabolei albinelor ce nu se lasă gonite de fum (expusă doar în cîteva rînduri ale romanului *Varlaam și Ioasaf*), Neagoe Basarab i-a dat o dezvoltare aparte, mărturie a simțului său de observație și a îndemînării exprimării artistice. Tot așa, preluînd o afirmație care, de la Vasile din Caesareea Capadociei, cunoscător și iubitor de cultură antică, trecuse în cultura europeană, autorul *Învățăturilor* amplifică simbolul puterii de discernămint: „Fiți înțelepți și chibzuți de nu

mai mult, încăi ca albinelă“, pentru că „albina... să socotește și să ferește și nu să pune pe florile cele amară, fără numai pre cele dulci și își ia dintr-acelea hrană“.

Pasajul din *Fiziolog* reprodus de noi s-a întîlnit cu credința populară în rolul benefic al albinei, frecvent inclusă în basme printr-ajutoarele decisive ale eroului pozitiv. La această simbioză se raportează acele mișcătoare rînduri ale lui Neagoe, unde din simbol al lucrătorului (cum o prezintă *Fiziologul*), albina se transformă în simbol al dragostei materne, pe care însă nu o poate egala: „... O, maica mea... nu pociu să socotescu și să număr ostenințele tale, cît te-ai ostenit pentru mine. Ce numai ce știu pre albină, că să ostenește ea multu, că aceea niciodată de dulcele florilor nu să poate satura, nici de osteneală. Așijderea ni să pare să fie ea mai ostenitoare și decît alte păsări (N.N.: în *Fiziolog albina* face parte din categoria păsărilor), ce însă socotiiu și chibzuiiu că aceea numai ziua ce să ostenește, iar noaptea ea să odihnește și să răpaosă; iar pe tine, o draga mea maică, eu te aleș mai ostenitoare decît dînsa“.

Posibilitatea de a folosi în exprimarea propriilor gînduri simbolurile comune, conferindu-le o valoare nouă, îi caracterizează pe toți cărturarii noștri însemnați din vechime. Îl mai amintim doar pe autorul *Istoriei ieroglifice*, ce încadrează albinele grupei mai largi a „muștelor“, pe a căror trudă se sprijină întreaga piramidă socială.

Importanța textelor din *Fiziolog* stă în această asumare a lor ca parte integrantă a culturii noastre, atît sub aspect narativ cît și simbolic.

TEXTE: M. Gaster, *Il Physiologus rumeno* [text și studiu] „Archivio glottologico italiano“ X, 1886—1888, p. 273—304; C. N. Mateescu, *Un Fiziolog românesc din veacul al XVIII-lea*, „Calendarul revistei Ion Creangă pe anul 1914“, p. 40 etc.; „Ion Creangă“, 1914, nr. 2, p. 36, 58; 1915, nr. 9, p. 257; nr. 10, p. 274; nr. 11, p. 298; nr. 12, p. 320; 1916, nr. 1, p. 2—11; nr. 2, p. 39; nr. 3, p. 67; nr. 4, p. 103; Margareta Mociornită, *Traduceri românești din „Fiziolog“ (Cel mai vechi text)* [și studiu], „Cercet. lit.“, I, 1934, p. 83—101; Cătălina Velculescu, „Fiziologul“ de la Bistrița [și studiu], RITL, XXXI, 1982, nr. 2.

STUDII: D. Găzdaru, *Motivul „amărită turturică“ în literatura română și în literaturile romanice*, București, 1935; idem, „Arhiva“, XVIII, 1936, XLIII, nr. 3—4, p. 182—195; XLIV, 1937, p. 167—171; Maria Golesecu, *Motive de animale în sculptura decorativă și semnificarea lor simbolică în arta religioasă*, „Bul. Com. Mon. Ist.“, XXXVI, 1943, p. 36—42; Maria Golesecu, *Cum arată inorogul și ce știu românii despre el*, „Cercetări folclorice“ I, 1947, p. 62—76; Mihai Moraru, *Alegoria animalieră... (Contribuția Fiziologului)*, RITL, XXI, 1972, nr. 3, p. 481—490; R. Oancea, *Fiziologul și implicațiile sale din Învățăture*, „LL“, II, 1974, p. 277—286; Radu Crețeanu, *L'influence des livres populaires sur les beaux arts*, „Synthesis“, III, 1976, p. 101—120; Teodora Voinescu, *Radu Zugravu*, București, 1981; G. Popescu-Vilcea, *Miniatura românească*, București, 1982; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, p. 180—183; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983 (ms. 2150, 2513, 2516,

neincluse în *Bibl. c.p.*); P. Olteanu, *K istorij Fiziologa v slavjanskich i rumunskoj literaturach*, „Paleobulgarica“, VIII, 1984, nr. 2, p. 38—58; Andrei Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, București, 1984; L. Valmarin, *Studii de literatură română...*, Buc., 1987 (Vezi și RITL, 1988, nr. 1—2 ș.u.).

CHIRIACODROMION

1699

Transilvania

Cartea de instruire religioasă (*Chiriadromion* — Calea Domnului) ce cuprinde 81 de predici — a ieșit din teascurile tiparniței mitropolitane din Bălgradul Ardealului (Alba-Iulia) datorită tipografului din Țara Românească, Mihail Iștvanovici, ucenic al lui Antim Ivireanul.

Prin structura și conținutul ei moralizator-didactic, lucrarea continuă o veche tradiție a spiritualității românești deschisă de *Evanghelia cu învățătură* de la Brașov (1581) și urmată de cea de la Bălgrad (1641), de *Evanghelia învățătoare* de la Govora și Dealu (1642—1644), de *Carte românească de învățătură* tipărită la Iași, în 1643 de Mitropolitul Varlaam.

O vreme s-a crezut că acest *Chiriadromion*, a șasea tipăritură din această serie, reprezintă sau o retipărire a *Evangheliei* de la 1641 sau o nouă ediție a *Cazaniei calvine* (Iorga, *Istoria*). Cercetările au dovedit însă că avem în față o nouă ediție. Este vorba de o ediție revizuită și, pe alocuri modificată, a *Cărții românești de învățătură* a lui Varlaam. Ea conține 6 predici în plus față de cartea lui Varlaam: la Crăciun, la Bobotează, 2 la Paști, la cei patruzeci de Mucenici, la ziua proorocului Ilie reproduse, se pare, după culegerea de omilii *Cheia Înțeleșului* tipărită de Ioanichie Galeatowski la 1678. (De curînd, cercetătorul Eugen Pavel a făcut dovada și a altor izvoare.)

Chiriadromionul a apărut în perioada trecerii Transilvaniei de sub dominația otomană sub cea austriacă. Deși diploma din 1691 a împăratului Leopold¹ garanta autonomia politică, administrativă, religioasă și culturală, tendințele de atragere a românilor spre catolicism, manifestate în epocă, au fost atât de puternice încît au dus la dezbinarea bisericii (așa cum reiese din conținutul declarației semnate la Albă-Iulia, în ziua de 7 octombrie 1698). În contextul supunerii noului regim, tipărirea în Transilvania a cărții *Chiriadromion*, care conține predici în spirit tradițional ortodox, constituie un act de curaj. Reunind numele craiului Budei și al Țării Ungurești, al craiului Ardealului și al guvernatorului, titlul cărții vine să confirme trăinicia conștiinței independenței politice a Transilvaniei.

[PREDOSLOVIE]

Preasfințitului

și de Dumnezeu alesului păstoriu Chir Atanasie, arhiepiscopul și Mitropolitului scaunului Belgradului, al Vadului, al Maramureșului, al Silvașului, al Făgărașului și a toată Țara Ardealului și a părților Țării Ungurești, Vidicului, Sălagiului și al Crasnii, ca unui adevărat stăpîn și după darul duhului sfînt, părinte sufletesc, plecate închinăciuni.

Nice un lucru nu iaste mai bun și mai lăudat întru această lume, prea sfințite Părinte, decît folosul și facerea de obște². Și iară a-și cîștiga cineva nume nemuritoriu. Și pentru ce aceste doao: pentru că ce că folosul și binele de obște aseamănă, zic, a fi lucru dumnezăiesc. Iară cîștigarea numelui nemuritoriu încă se vede a fi o ființă de pururea lăudată și cît viețuiește omul întru această lume, și după ce să mută dintru această viață, cum pentru aceasta avem bune dovediri întru toate lucrurile celor vechi, că ce că aceia s-au trecut iară numele lor le vedem scrise și istorisite pînă astăzi în mii de cărți [...].

Grijaște — zice — pentru nume, că acesta îți rămîne decît o mie de comori mari de aur. De care lucru, aceste doao socotindu-le sfinția ta de amîndoa ai nevointă ce ai sîrguit ca să se lătească cuvîntul propoveduirii dreptei evanghelii supt toată păstoria turmei ce-ț iaste încredințată de la Dumnezeu în eparhiia sfinții tale.

Iară cu cîștigarea numelui nemuritoriu, căci că n-ai cruțat cheltuiale la lucrul acesteii sfînte cărți, însă împreună cu cinstitul protopop Gheorghie notăreșul Dăianul și cu dumnealui Raț Iștfan Kișfaludi odărbirăul³ Belgradului, ce cu osîrdie ai fost nevoitoriu împreună cu dumnului a o bate în tipariu pentru folosul și luminarea neamului nostru românesc, căci că foarte au fost lipsă sfintelor besearici și pravoslavnicilor creștini de aici din Ardeal, de această dumnezăiască carte, neavînd pre înțeleș din destul cuvîntul sfîntei Evanghelii, iar acum îndestulîndu-să toți și strălucindu-le cuvîntul Evanghelii spre înțeleșul limbii lor [...].

Oamenii cei ce ședea întru întunerec văzură lumină mare și cei ce ședea în ținutul și în umbra morții lumină străluci lor: că ce cu adevărat moartea cuvîntătorului suflet iaste nedumnezăirea și necunoștința sfinției și a înțelegerii cuvintelor dumnezăiești. Pentru aceia dară și sfinția ta, ca un bun priveghetoriu al turmei lui Hs., văzînd lipsa sfintelor besearici și necunoștința științii a prostului⁴ norod, ai silit, din cît au fost puțină, împreună cu cei mai sus pomeniți. Însă ajutoriu nelipsind și de la prealuminatul și înălțatul biruitoriu a toatei Ungrovlahii, Io Costandin Brîncoveanu Basarab voevod⁵, carele nu cu puțin s-au arătat (și pururea să arată) luminătoriu credinței pravoslavnice, întărînd-o cu dumnezăieștile cărți, în

tot chipul tipărindu-le, carele fiind patronaș⁶ al sfintei mitropolii de aici din Ardeal și tuturor celor ce năzuesc supt a mării sale milă sfinții tale nu Ț-au trecut cearerea, ce după polta sfinții tale și a cinstitului săbor⁷ neîntimplindu-se de această dată neamului nostru românesc aici în Ardeal meșter pentru lucrul tipografiei mării să s-au milostivit pentru dragostea sfintelor besearici a mă trimite pre slujba sfinții tale și a sfintului săbor, ca, ce ar fi de lipsă sfintelor besearici, prin puțință să se îndestulească, de care mila atotputearnicului Dumnezeu să umbrească pre sfinția ta și pre măriia sa, împreună și pre cei ce au fost părtași cheltuialei la acest dumnezeiesc lucru, ca și de acum înainte să puteți lumina sfânta besearică cu dumnezeieștile scripturi mai de viu⁸. Al căruia dar și ocrotire îl rugăm să fie ca sfinția ta pururea [...].

BAR, CRV 115, f. 1—3

¹ Împăratul Leopold I, împărat al Imperiului habsburgic; a domnit între anii 1658—1705; în urma războaielor cu turcii a încheiat pacea de la Carlowitz; „diploma leopoldină” din 1691 recunoaște principatul Transilvaniei, instituțiile și individualitatea lui în cadrul imperiului; ² facerea de obște = a face un bine pe plan obștesc; ³ Racz Istvan Kiszfaludi odărbirău, intendentul cetății Belgrad; ⁴ prost = simplu; ⁵ Constantin Brîncoveanu a domnit în Țara Românească între anii 1688—1714; ⁶ patronaș = ocrotitor; protector; ⁷ săbor = sobor, adunare, întrunire, sfat; ⁸ mai de viu = mai viu, mai pregnant.

Din predoslovie de mai sus, închinată, după moda vremii, mitropolitului Ardealului, se desprinde ideea umanistă a promovării „faptei bune” spre „folosul de obște”. Virtutea, concretizată în *fapta bună*, asigură consacrarea numelui celui ce o împlinește. Pentru a-și argumenta teza, autorul predosloviei se folosește de tema — larg răspândită în Evul Mediu — a *deșertăciunii bunurilor materiale* (care duc în final la „moartea sufletului”) în antiteză cu tema umanistă a *elogiului adus gloriei*: „Grijaște — zice — pentru nume, că acesta îți rămîne decît o mie de comori mari de aur” sau: „[...] că ce că aceia s-au trecut, iară numele lor le vedem scrise și istorite pînă astăzi în mii de cărți”.

Din multitudinea posibilelor „fapte bune” tipograful alege, spre exemplificare, *fapta tipăririi cărților* care, dintr-odată, proiectează predoslovie în curentul umanist al vremii. Cu prilejul tipăririi acestei cărți „oamenii cei ce ședea întru întunecare văzură lumină mare [...] că ce cu adevărat moartea cuvîntătorului suflet iaste [...] necunoștința sfinților și a înțelegerii cuvintelor dumnezeiești”.

Paginile prefetei la *Chiriadromion* scot în evidență și concepția despre moarte a autorului ei. În viziunea acestuia, ca și în a aceleia ce i-a fost model — Varlaam —, ca și în cea a lui Dimitrie Cantemir sau în poezia ceremonialului de înmormîntare, moartea este imaginată ca o *trecere*, ca o *mutare* în altă viață („după ce să mută dintru această viață”).

Prin enumerarea participanților la realizarea cărții, coborîtori din diferite zone ale țării (Moldova cu *Cazania* lui Varlaam, Transilvania cu cheltuiala mitropolitului Atanasie, a notăreșului Dăianu, a obărbirăului Raț, Țara Românească cu patronajul lui Constantin Brîncoveanu și arta tipografului Istvanovici), autorul predosloviei pune în lumină sentimentul de solidaritate și unitate românească ce nu poate fi înăbușit nici în cele mai tulburi împrejurări istorice: „[...] cu ce osîrdie ai fost nevoitoriu împreună cu dumnealui a o bate în tipariu pentru folosul și luminarea neamului nostru românesc [...]”.

În predoslovie la *Chiriadromion* sînt evidente elementele de scris și retorică veche, într-o structură și suită gramaticală clară. Pentru a releva rolul cărții în viața socială, Mihail Istvanovici folosește *metafore* ca: „oamenii cei ce ședea întru întunecare văzură lumină mare”, „cei ce ședea în ținutul și în umbra morții”, „moartea cuvîntătorului suflet” și epitete precum: „comori mari de aur” etc.

Ediția de la 1699 operează unele modificări de conținut față de cea de la 1643, ce se datoresc noului context politic. Varlaam asemănase *dominația turcească* din vremea lui cu potopul, cu focul Sodomei, cu robia evreilor, cu pustiirea Ierusalimului. În ediția realizată la Alba-Iulia se păstrează elementele de comparație folosite de Varlaam, dar în scopul relevării unei noi realități istorice pentru Transilvania și anume — *dominația habsburgică* — („cu venirea altor limbi streine pre noi”). În concepția editorului, la fel ca în cea a lui Varlaam, noua soartă politică a Transilvaniei este înțeleasă din perspectiva *temei pedepsei divine*.

[CUVÎNT DESPRE CUMPĂTARE ȘI SIRGUINȚA SUFLETEASCĂ]

„[...] Precum mulți creștini sînt și acum ai vremii aceștia cărții [...] nice țin tocmealele cele adevărate ale credinței cei bune ci dau lor-și înșiși slobozie și volnicie trupului întru mîncări și în nesațiul pintecelui. Și le este urît a posti și a-și da lor-și vro osteneală sau nevoință, temîndu-se să nu-și vatem sau să-și mirșăvească¹ aici trupul lor cest putred ci fără-de nici o osteneală și fără de nici o răbdare socotesc a fi moștenitori împărăției ceriului, imblînd pe calea cea largă care duce la peire, nebăgînd în seamă porunca adevăratului învățătoriu [...] Și acestea toate știindu-le ei, le acopăr și cînd cetesc sfintele Scripturi, unde află ceva pentru post, alte tîlmăcături fac și după pofța inimii lor; iar nu după cum iaste gîndul Sfintei Scripturi și al bogoslovilor² celor vechi, cari era plini de darul Duhului Sfînt, iară nu ca noi îmibuibați de mîncări și amețiți de beuturile cele multe”.

BAR, CRV 115 f. 21^v

¹ A *mirșăvi* = a slăbi; ² bogoslov = teolog.

Dacă Varlaam în *Cartea românească de învățătură* își exprimase deschis opiniile antiprotestante, considerându-i pe luterani și pe calvini drept „eretici“, editorul *Chiriadromionului* a adoptat o atitudine mai diplomatică, dictată de noua situație religioasă, încă neclară, a Transilvaniei: actul de unire cu biserica apuseană fusese semnat, dar adevărul mentor spiritual al întregii biserici ortodoxe rămăsese Constantin Brincoveanu. Ca urmare, termenul „eretic“ a fost cu desăvîrșire evitat în ediția de la 1699, iar aluzia la luterani și calvini a fost formulată în chip evaziv („mulți creștini ai vremii aceștia“). Cu toate acestea, unele epitete („trupul lor cest putred“) pot dezvălui cititorului adevărata profesiune de credință, tradițional ortodoxă, a realizatorului ediției. Spre deosebire de Varlaam, care și-a sprijinit demonstrația cu privire la însemnătatea postului pe argumente alese din *Vechiul Testament*, Mihail Iștvanovici s-a folosit de *Noul Testament* (I. Lupaș, *Carte*). Imaginea „porții“ ca element de comparație pe de o parte și tendința de metaforizare pe de altă parte relevă expresivitatea poetică a limbajului folosit de editor.

[EPILOG]

a tipografului cătră cei ce să vor întâmpla a ceti cu bucurie

„[...] După aceasta iarăși cu cucerie ne rugăm unde vă s-ar întâmpla a găsi nescăi greșale, au lunecături în lucrul acesta al nostru. Căci că pre multe locuri nu precum în izvodul cel vechi am lăsat, ce am schimbat au fața cuvîntului, nu a vremii¹, am mai scăzut, am mai adosu, nu cu socoteală ca aceia să facem strămutarea împotriva Sfintei Scripturi au în rînduiala dogmelor ce ține și poruncește prevoslavnică besearecă a Răsăritului, au arătîndu-ne mai iscusiți în știință decît cei ce dintîi au tocmît izvodul² cărții aceștia să nu fie, ce mai vîrtos unde am mai adaus cite ceva, am socotit mai spre întărire. Căci că întîi pre unde au și avut mărturii din Sfînta Scriptură, n-au fost însemnate în ce loc și în cîte capete și stihuri și mai și ascultători lor asemănîndu-se ca și cînd ar spune oarecine unui om strein vrînd drum și să fie închisă într-o casă să nu vază cu ochii încotro-i îndreptează și ieșînd de acolo să n-aibe nice un folos.

Deci pentru aceasta vă rugăm, știîndu-ne că nu vom fi scăpat nice noi de cea firească obicină³, ori lunecare⁴, au lipsă ați găsi au în cuvinte, au în ortografie, au în gîndul sfintei Scripturi, au în slove. Pentru că și tipariul au fost foarte vechi și tocît la acesta lucru cu blîndețe ne smerim să îndreptați, nepuîndu-ne în ponos⁵ ca să vă arătați săvîrșitori cuvîntului aceuia ce ne poruncește Domnul [...].

BAR, CRV f. 416^{r-v}

¹ A schimba fața vremii = a schimba timpul verbal; ² a tocmî izvodul = a compara cu originalul; ³ obicină = obicei; ⁴ lunecare = deviere; ⁵ nepuîndu-ne în ponos = nefăcîndu-ne reproșuri.

În epilog, editorul își expune metoda de lucru. Recunoaște că s-a folosit de „izvodul cel vechi“ dar ține să releve, bineînțeles, cu modestia specifică epocii (nu „arătîndu-ne mai iscusiți în știință decît cei ce dintîi au tocmît izvodul cărții aceștia“), că nu l-a copiat întocmai. El își justifică modificările operate în text, adăugirile sau rezumările, prin noile cerințe ale vremurilor. Cu alte cuvinte, mutațiile politice și religioase ce au avut loc în Transilvania au creat necesitatea găsirii unor argumente în plus față de cele ale predecesorilor pentru menținerea și întărirea credinței strămoșești.

Cu acest prilej, autorul enumeră și dificultățile întâmpinate pe întreg parcursul elaborării lucrării (necunoașterea surselor, tiparul vechi și tocît). Pentru a sublinia importanța indicațiilor bibliografice, editorul alege din diversitatea figurilor de stil *metafora*. În viziunea acestuia, nesemnarea bibliografiei folosite în ediția precedentă este echivalentă cu situația „cînd ar spune oarecine unui om strein vrînd drum și să fie închisă într-o casă să nu vază cu ochii încotro-i îndreptează și ieșînd de acolo să n-aibă nice un folos“. Iată deci că alcătuitoarea *Chiriadromionului*, prin importanța covîrșitoare ce o acordă *bibliografiei*, se situează pe poziția filologului umanist.

TEXTE: Mihail Iștvanovici, *Chiriadromion sau Evanghelie învățătoare care are întru ea cazanii de toate duminicile preste an și la praznicile domnești și la sfîntii cei amintiți*, 1699, BAR, CRV, 115.

STUDII: G. Comșa, *Istoria prediciei românești*, București, 1921, p. 58—59; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, București, 1928, vol. II, p. 79; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. II, București, 1930, vol. II, p. 211; *Documente istorice transilvane*, Cluj, 1940, vol. I, p. 464—467; Florea Mureșan, *Cazania lui Varlaam 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 131; I. Lupaș, *Cartea românească de învățătură de la 1643, retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699*, „Mitr. Mold.“, 1957, nr. 10—12, p. 791—806; Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 97; O. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 114; Doina Lupan, *Circulația tipăriturilor de la Bălgrad în cele trei țări române și contribuția lor la realizarea unității spirituale a românilor*, „Apulum“, X, 1980, p. 265—270; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București, 1983, p. 82—83.

IOAN ZOBA DIN VINȚ

SICRIUL DE AUR

1683

Transilvania

După o întrerupere determinată de năvălirea turcilor și a tătarilor în anul 1657, când Alba Iulia a fost distrusă de incendii, în 1683 se reia lucrul de carte la tipografia instalată la Sebeș. Rolul de inițiator și de promotor al tipăririi cărții românești l-a avut în această perioadă Ioan Zoba de Vinț în calitatea sa de secretar al marelui sobor. În 1664, Ioan Zoba de Vinț fusese înnobilit împreună cu fratele său, Oprea. Bunele relații cu casa princiară i-au facilitat obținerea autorizației de a publica cărți în limba română. Nu detinem informații asupra împrejurărilor în care a luat ființă tipografia din Sebeș; prima carte tipărită aici poartă mențiunea „tipărită în tipografia noao, în cetate, în Sas-Sebeș”. Scopul cărții era de a veni în ajutorul preoților români. Când mitropolitul Sava Brancovici a fost înlăturat, i s-a confiscat și averea personală. Printre alte bunuri a fost găsită și o tipografie completă (inventarul din 9 iulie 1680) care a fost dusă la Alba Iulia. Este posibil ca această tipografie să fi fost asamblată la Sebeș. În eforturile făcute pentru înființarea unei tipografii românești, românii au găsit sprijin la sașii din Sebeș. În 1684 tipografia este mutată la Alba Iulia. Ioan Zoba de Vinț publică la această tipografie *Sicriul de aur* (1683), *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare* (1685), *Ghid spiritual pentru uzul absolvenților școlilor calvine* (1685), *Ceaslovețul* (1687), *Molitvenicul* (1689); în ultimii săi ani de viață se mai tipăresc două cărți, *Rînduiala diaconstvelor și cu a văzglășeniilor* (1687) și *Poveste a 40 de mucenici* (1689), fără aportul său. Ioan Zoba de Vinț explică în *Molitvenic* ce l-a determinat să tipărească lucrări în limba română: „că mulți dintre preoți neînțelegînd tipicurile, rînduialele, foarte cu nedestoinicie s-au isprăvit toate slujbele”. Este conștient de opera de pionierat pe care o face și de dificultățile întâmpinate din cauza limbii care nu era încă formată: „Știu, iubite cetitorule, că vei afla lipsă de slove, în cuvinte, încă mai tare întru înțeles. Săvai că în cît am putut m-am silit”.

SICRIUL DE AUR

(Propovedaniia a opta)

Cînd moare cineva care iaste singur, de i-au murit toată fămeia lui.

Cuvînt din cartea lui Iov Patriarhul cap. 16 stih 6, 7:

„De voiui și grăi, ce amărăciune-mi va trece? De voiui și tăcea, ce nevoie să va depărta de la mine? Nu, ce mă ostenește pre mine.

[...] Că oamenilor așa le pare, cum bunii și temătorii de Dumnezeu să aibă noroc bun, iară răii să aibă noroc rău și plată rea, bunii iară dobîndă bună, nu numai în ceriu, ce și pre pămînt. Pentru că bunilor au făgăduit Dumnezeu că-i va păzi și-i va agiuta, iară pre răi că-i va amistui în urgiia sa. Ce, o, lucru minunat! Că oamenii lui Dumnezeu pat supărare multă în ceastă lume, iară răii să bucură; bunii zuoa și noaptea plîngu cu amar mare. Care lucru minunat, cînd ară fi preceput Sfînt David craiu și proroc, într-acest chip cuvîntă, Psalm 72, zicînd: „Adevăr bunu-i Dumnezeu al lui Israil, ce celor direpți cu inima. Iară mie, puțin de nu să lunecară picioarele mele și puțin de nu se vîrsără pașii miei cînd pizmîia pre cei nebuni, cînd vedea pacea păcătoșilor. Că nu-s întru legăturile morții și-i sănătoasă virtutea lor. Și în osteneală cu oamenii nu sînt și cu oamenii nu iau supărare. Pentru aceea, ca un lanț de aur cuprinde pre ei făliia, fietecarele de ei să îmbracă întru nemilă. Și pentru grăsimie stau afară ochii lor, merg în gîndurile inimii lor. Cugetară și grăiră hiclenie, strîmbătate în fălie grăiesc. Pun în ceriu gura sa și limba lor îmblă pre pămînt. Pentru acēea întorcu-să oamenii lui încoace, storcu-se lui ape în păhar de plin. Și zic: cum ară ști Dumnezeu și să iaste știință în nălție? Iată, cești păcătoși carii-s pre lume în pace, mulțescu-și bogățiile. Adevăr, în deșărt mi-am curățit inima mea și am spălat în nevinovăție mînule mele. Și fuii bătut toată zuoa și fu supărarea mea în toate dimineți”. [...].

(Propovedaniia a treisprezecea)

Cînd moare dosăditul carele n-au luat parte în bunătățile înșelătoare a fiilor aceștii lumi.

Învățătură

Nice un bine nu să agonisește cu muncă, cu osteneală și cu grijă mai mare ca spăseniia de vecie a sufletelor.

1. Întîiu. Oca iaste aceasta. Că bunătățile pămîntești și avuțiile de multe ori le agonisăsc cu strîmbătate; că furul cu furtisagul, vrăjitoriul cu vrăjitura, năsălnicul cu năsălnicia agonisește ceva cu păgubitura sufletului său. Iară spăseniia nime nu-și poate dobîndi, fără numai prin poarta trimtă și prin calea îngustă, cu truda și cu grija, numai singur [...].

Auțiți, creștinilor, că cu nice un preț nu să poate agonisi spăseniia, fără numai ca singele Domnului Isus Hristos? De unde puteți lua aminte direptatea învățăturii, care iaste aceasta, că nice un bine nu să poate agonisi cu muncă, cu osteneală și cu grije mai mare ca spăseniia de vecie. [...].

Sicriul de aur este un text, primul în literatura română originală, de literatură omiletică. Critica internă făcută a produs numeroase argumente pledînd pentru originalitatea cărții (v. bibliografia). „Discursul literar se dezvoltă pornind de la un pasaj scriptural, prielaj pentru o pledoarie morală, comentat și întregit cu numeroase citate din întregul evantai al cărților sacre. Comentariile ajung să trateze multiple alte probleme diferite de tema centrală, cea funebră, cum ar fi relațiile între părinți și copii, căsătoria, viața familială” etc. (Anton Goția, *Studiu introductiv*, p. VIII). *Sicriul de aur* înseamnă o încercare de transpunere în limbă românească a unei terminologii teologice, deci el reprezintă o contribuție demnă de luat în seamă la constituirea limbii literare românești. Din punct de vedere literar, pe lângă plasticitatea unor imagini („avuțiile de multe ori le agonisesc cu strîmbătate; că furtul cu furțișagul, vrăjitoriul cu vrăjitura, nășălnicul cu nășălnicia...”, „răutățile și greutățile s-au apropiat ca o turmă sau ca un șirag mare”) se remarcă utilizarea dialogului, autorul imaginîndu-și un interlocutor care i-ar pune întrebări: „De-aici ară putea întreba cineva doară el au fost mai vinovați și mai păcătoși decît ceilalți? Răspuns: Ba n-au fost Isaac mai păcătoși...”. Caracterul moralizator, cum era de așteptat, este precum-pănitor.

TEXTE: *Sicriul de aur*, „tipărită în tipografia noao, în cetate, în Sas-Sebeș”, 1683; Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, București, Editura Minerva, 1984, p. LXI, 305 (ediția mai cuprinde și un glosar și un indice lexical).

STUDII: Studiul introductiv al lui A. Goția la ediția citată; I. Lupaș, *Nobilitatea popii Ioan din Vinț în Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. 1, București, 1928; Octavian Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978; *Istoria literaturii române*, vol. 1, București, 1964, p. 477—479.

PENTRU SINGURUL ȚITORUL GIND

1661—1664

[Moldova?]

Traducerea *Vechiului Testament* în limba română făcută de spătarul Nicolae Milescu la Constantinopol în anii 1661—1664, cînd îndeplinea acolo funcția de capuchehaia al lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, a prilejuit și prima versiune românească a unui text clasic al umanismului european. Este *Rațiunea dominantă*, mic tratat de morală religioasă scris în sec. II e.n., atribuit unui discipol al filozofului alexandrin Poseidonios din Apamea. *Peri avtokratoros logismon* a fost mai întîi tradus în latină de Erasmi din Rotterdam (*De superatrice ratione*), apoi în limbile franceză, germană, cehă, italiană, spaniolă, olandeză, engleză.

Urmașii au fost sensibili la mesajele textului (fidelitatea față de tradiție, sacrificiul pentru libertate, dragostea maternă etc.), în care se găsesc motive ale tradiției ebraice și elenistice. Pentru aceleași rațiuni Nicolae Milescu va fi păstrat în traducerea sa din *Vechiul Testament* acest text (apocrif pentru canonul biblic ortodox), care a circulat atît sub autoritatea — falsă — a celebrului istoric Josephus Flavius, cît și ca a IV-a Carte a Macabeilor.

Rațiunea dominantă tratează despre evenimente din anul 168 î.e.n., cînd sirienii (diadohii lui Alexandru cel Mare) ocupaseră Ierusalimul, exercitînd o cruntă opresiune militară asupra locuitorilor și încercînd convertirea lor forțată la modul de viață și concepțiile grecești. Ei pradă templul, interzic practicarea vechilor ritualuri, batjocoresc și robesc pe locuitori. Supus unei aspre dominații politice și economice, lovit în convingerile și obiceiurile lui străvechi, poporul se răscoală sub conducerea macabeilor și, în urma unor lupte crîncene, izgonește din țară pe sirieni. Acest război popular de eliberare, care a adus și unele îmbunătățiri ale condiției țăranilor, rămăsese în conștiința generală un exemplu de rezistență împotriva asupririi și de fidelitate față de tradițiile patriei. De mare popularitate se bucura istoria relatată de Iason și repovestită în *A doua carte a Macabeilor* privind moartea în chinuri a șapte tineri (confundați în mod greșit cu macabeii înșiși), care, împreună cu mama lor și bătrînul Eleazar, au rezistat atît fîgăduielilor, cît și amenințărilor regelui sirian Antioh al IV-lea Epiphanes, refuzînd să sacrifice zeilor. Pseudo-Iosephus vede în lupta celor șapte tineri un conflict între rațiune și pasiuni: călăușiți de prudență (în sens de rațiune practică), întăriți prin virtuțile curajului, dreptății și înfrînării, eroii domină pasiunile plăcerii (lăcomia, pofta, trufia etc.) ca și ale durerii (minia, frica, suferința fizică etc.). Iată de ce, fără să scadă valoarea literară a acestui episod, descris cu un puternic realism, autorul revine mereu asupra înțelesului său filozofic: „Vezi dar că rațiunea este capabilă să domine pasiunile?” Mai convingătoare decît expunerea teoretică, sistematică, din capitolele introductive ale tratatului, partea narativă trebuia să demonstreze adevărul tezei lui Pseudo-Iosephus.

Tradus mai întîi de Milescu, text revizuit și tipărit în *Biblia de la București*, 1688, tratatul a fost succesiv reeditat în diferitele ediții ulterioare ale *Bibliei* (Blaj 1795, Buzău 1854—1856), dar nu a atras decît recent atenția cercetătorilor literaturii române vechi, care au văzut în *Rațiunea dominantă* primul text umanist tradus în limba română. Familiarizați cu filozofia și literatura antică, traducătorii lui Pseudo-Iosephus știau că, filozofic și literar, opera acestuia era o noutate în cultura română a vremii. Dar o noutate care răspundea unei curiozități în formare, mereu mai accentuată în deceniile ce vor urma. De aceea, ideea stoică fundamentală a lucrării *Despre rațiunea dominantă* nu va rămîne izolată în literatura noastră filozo-

fică. Peste zece ani Cantemir reia, în *Divanul*, referințele la stoici, iar când, în aceeași operă îndeamnă ca „socoteala dreaptă și întregă pe greșitoarea poftă să o stăpânească” el acceptă, negreșit, capacitatea rațiunii de a domina pasiunile.

Pe de altă parte, într-o epocă de înăsprire a dominației otomane, episodul povestit în *Rațiunea dominantă* exalta „păzirea legii celei de moșie”), fidelitatea față de tradițiile patriei.

A LUI IOSIP LA MACAVEI CARTE

adecă

PENTRU SINGURUL ȚIITORIUL GÎND

Cap I

Prea filosofesc¹ cuvînt vrînd a arăta, de iaste singur stăpînitoriu² patemelor³ cel bun credincios gînd⁴, svătuire-ași dară voao drept ca să luați aminte cu osîrdie la filosofie⁵, pentru că și de treabă⁶ iaste spre știință la tot cuvîntul, și, într-alt chip, a cei prea mare bunătați, zicu dară înțelepciunii⁷, cuprinde laudă. De să arată dară⁸ gîndul a birui celor opritoare patemi ale înțelepciunii — de lăcomia pîntecelui și de pohtă — iară și de ale dreptății contenitoare pateme a birui să arată, în ce chip răului nărav, și celor ale vitejiei contenitoare patemi — a mîniei și uciderii și durerii.

Cum dară poate fi, ar zice neștine, de biruiaște⁹ gîndul patemile, uitarea și neștiința nu stăpînește? De ris ispitindu-se a zice, pentru că nu biruiaște gîndul patemile sale, ce ceale ce sînt împotriva dreptății și vitejiei și întregii firi. Și pre aceastea nu ca doară să le surpe, ce ca nu la eale să să supuie. De multe părți dară și de aiurelea ași putea voao să arăt că singur Țiitoriu iaste patemilor gîndul, ce mult mai virtos aceasta a dovedi dentru bărbăția celor ce pentru bunătațe au murit, a lui Eleazar¹⁰ și a celor 7 frați și maicii lor. Pentrucă toți aceștea ceale până la moarte dureri nepregătindu-le, dovediră că biruiaște gîndul patemile.

Pentru bunătați dară slobod sînt a lauda pre bărbății cei ce pre aceeaia vreme pentru bună bunătațe¹¹ au murit cu maică-sa; iară pentru cînte ferici-i-ași. Pentru că laudîndu-se nu numai de cătră toți oamenii de vitejie și răbdare, ce încă și de ceia ce i-au căznit, pricină fură a să surpa cea deasupra limbii¹² tiranie, biruind pre tirani cu răbdarea, cît a să curăți fu pren ei moșia¹³. Ce și pentru cea ce cercăm acum a zice, dară, slobod va fi, începînd povestea în ce chip avem obiceiul a face. Și așa, la cuvîntul care iaste pentru ei mă voui învîrteji¹⁴, mărire dînd celui întru tot înțelept Dumnezeu.

Cercăm¹⁵ dară acum de singur Țiitoriu iaste patemilor gîndul, și aleagem ce poate fi gîndul, și ce e patima, și cite-s ale patemilor chipuri, și de biruiaște gîndul pre toate aceastea.

Gîndul iaste dară minte cu drept cuvînt¹⁶, mai cîstînd viața înțelepciunei, și înțelepciunea iaste cunoaștere dumnezeieștilor și omeneshilor lucruri ș-ale acestora pricini¹⁷. Aceasta dară iaste a Legii învățătură¹⁸, pren carea ceale dumnezeiești cu cînte, și ceale omeneshi cu folos le învățăm. Iară chipurile înțelepciunii sînt mîntea¹⁹, dreptatea, vitejia și întregăciunea²⁰ minții, iar mai chiar²¹ decît toate iaste mîntea dentru carea dară gîndul biruiaște patemile. Și firile²² patemilor sînt ceale cuprinzătoare doao: dulceața și durerea²³ și dentr-aceastea amîndoa și prejur²⁴ suflet iaste. Și multe-s și prejur dulceața, și următoare sînt durerilor patimilor. Mainte dară de dulceața iaste pohta, și după dulceața bucuria. Și mai-nainte de dureare iaste frica, și după dureare mîhnirea. Iară mînia de obște patimă iaste dulceații și durerii, de va cugeta neștine cînd s-au întîmplat la el. Iară întru dulceața iaste și voia cea cu rău nărav, mai cu multe chipuri fiind decît toate patimile, însă la suflet mîndria, iubirea de argint, iubirea de price²⁵ și zavistia, iară la trup a mîncea de toate și a mîncea singur.

Precum doao răsădituri²⁶ trupului și sufletului fiind dulceața și durearea, multe sînt odraslele răsăditurilor acestora. Dentru carele pre fieștecarea cel atotlucrătoriu gînd curățindu-le și privindu-le și adăpîndu-le și în tot chipul mai turnîndu-le, dumeștecește²⁷ cele ale năravurilor și ale patimilor materii. Pentru că gîndul iaste povătuitoriu bunătaților, iară patemelor singur Țiitoriu, și caută oarece întiu pentru el den ceale opritoare fapte ale întregăciunii minții; că singur Țiitoriu iaste patemelor gîndul. Iară întregăciunea minții iaste biruința pohtelor. Și dentru pohte unele sînt sufletești, altele trupești, și acestora amîndurora gîndul să arată a birui [Lacună]. Eu așa socotesc. Deci den ceale den apă pohtînd, și den pasări, și den dobitoace și de toate fealurile de mîncări care sînt oprite noao după leage ne ferim și pentru a gîndului biruință. Pentru că să opresc ale pohtelor patimi, întorcîndu-se de mîntea cea întreagă, și să înfrînează toate ale trupului porniri de gînd.

BAR, CRV 86, p. 740 II — 741 I.

¹ Prea filosofesc = filozofic în cel mai înalt grad; ² singur stăpînitoriu = stăpîn absolut; ³ patemelor = pasiunilor, în sens larg (emoții, afecte); pentru autorul cărții pasiunile sînt o parte înăscută a naturii umane, ele trebuie să fie controlate iar nu stîrpite; ⁴ cel bun credincios gînd = rațiunea dreaptă; gînd, din traducerea românească, nu înseamnă, deci, minte; ⁵ filosofie: referirea, în fraza următoare, la scopurile cuprinsului filozofic al tratatului — a) cercetarea unei probleme; b) dobîndirea virtuții celei mai înalte — arată că autorul folosește termenul în înțeles foarte larg, atît epistemologic, cît și etic; ⁶ de treabă = necesar; ⁷ a cei prea mari bunătați... înțelepciunii = a virtuții celei mai înalte... prudența. Înțelepciune în filozofia greacă, ca virtute, înseamnă atît capacitatea de a cunoaște adevărul, cît și de a-l aplica, de aceea traducerea prin „prudență” (în sens de „înțelepciune practică”) este preferabilă; ⁸ În cele ce urmează autorul face descrierea pasiunilor opuse virtuților: a) înțelepciunii i se opun 1) lăcomia pîntecului și 2) pohta; b)

dreptății i se opune 3) răul nărav; c) vitejiei i se opun 4) mânia; 5) uciderea și 6) durerea. Stoicii cunoșteau numai patru pasiuni: dorința, frica, tristețea și plăcerea; ⁹ biruiaste = stăpânește; ¹⁰ Eléazar, mare preot evreu în Ierusalim, în timpul domniei lui Ptolemeu al II-lea; după o tradiție relatată de mai mulți autori clasici, el ar fi trimis la cererea suveranului egiptean câte șase învățați din fiecare dintre cele douăsprezece triburi ale Israelului, grupul de 70 (de fapt 72) de traducători ai Septuagintei; ¹¹ bună bunătate (gr. kalokagathia) = caracterul și comportarea unui om desăvârșit; ¹² limbii = neamului; ¹³ moșia = patria; ¹⁴ mă voi învîrteji = mă voi întoarce; ¹⁵ cercăm = cercetăm; ¹⁶ minte cu drept cuvînt = mintea capabilă să cugete drept; ¹⁷ Pînă la Pitagora, înțelepți erau numiți aceia care se îndeletniceau cu cunoașterea lucrurilor divine și umane, a originilor și cauzelor acestora („princiipi” pentru traducătorul român); înțelepții în chestiune sînt cei care s-au numit apoi, cu modestie, filosofi, iar îndeletnicirea lor reprezintă filosofia însăși; este cea mai veche definiție filozofică a filozofiei și sîntem în fața celor dintîi formulări în românește a acestei definiții; ¹⁸ autorul înțelege Legea lui Moise; ¹⁹ mintea: corect „prudentă”. „Mintea” este o inconsecvență terminologică a traducătorului; ²⁰ întregăciunea = deplinătatea; ²¹ chiar = clar; ²² firile = naturile, originile, cauzele; ²³ dulceața și durerea = voluptatea și durerea; ²⁴ prejur = împrejur; ²⁵ price = ceartă; ²⁶ răsădituri = vlăstare; ²⁷ dumeștecește = domesticește, îmblinzește.

Spătarul Milescu a fost desigur atras de mesajul filozofic și epic al scrierii. Problema virtuților și a viciilor nu era firește nouă: cărțile de învățătură, omiliile, predicile și cazaniile relatau neconținut, în nesfîrșite variante, acest subiect comun filozofiei antice, medievale, ca și doctrinei religioase a vremii. Dar în tratarea teoriei sale Pseudo-Iosephus nu recurgea la obișnuita soluție a autorității scripturistice, la îndemnurile pioase sau evocarea amenințătoare a chinurilor postume.

Tratînd subiectul din perspectiva rațională a filozofiei stoice, autorul anonim recurge numai la virtuțile explicative ale acestei filozofii și la argumente de fapt (exemplul, pe care autorul îl socotește convingător și îl folosește în scopuri filozofice, este al rezistenței celor șapte frați). Dominarea pasiunilor este rezolvată în limitele personalității umane, cu mijloacele rațiunii, fără intervenții miraculoase. Episodul invocat nu este expus ca un martiraj, cum va face mai târziu literatura hagiografică, ci ca o luptă (certamen) în sensul vechi al termenului, în care se manifestă caractere puternice, complet și frumos realizate (autorul relevă kalokagathia eroilor săi, idealul de desăvîrșire umană al antichității). Confruntarea dintre cei șapte tineri, încurajați de dascălul și de mama lor, și tiranul Antioh este astfel relatată încît să amintească cititorilor legenda Niobei. Pseudo-Iosephus, om de cultură grecească, nu putea, evident, ignora legenda niobizilor (posibilitatea unei influențe directe a fost chiar afirmată de unii cercetători).

Capitolul XV al scrierii tratează tocmai drama mamei macabeilor după modelul Niobei, fiica lui Tantal și soția lui Amphion, regele Thebei. Mîndră de cei șapte fii și cele șapte fiice ale sale, Niobe a provocat gelozia Latonei (care nu avea decît doi copii). Apollon și

Artemis, mîniați de mîndria Niobei i-a ucis toți copiii iar pe ea au transformat-o într-o piatră din care, vara, curgeau lacrimi. Sufărînțele Niobei au fost un motiv predilect al literaturii și artei antice.

Cap XV

Iară pre muma¹ celor tineri, care era cu Avraam la un suflet² nu o au mutat³ cea denpreună patimă⁴, nu fiilor⁵. Muma cea mai cu dor, doao lucruri fiind înainte, buna credință și a celor șapte fii mîntuire, cea după vreamă⁶ după a tiranului făgăduință, buna credință mai mult au îndrăgît ceia ce mîntuiaște la veacinică viață după Dumnezeu. O, în ce chip aș grăi după închipuire⁷, ceale iubitoare de fii ale părinților patime, a sufletului și a chipului asemănare, la un copil minunat chip⁸ mic de copil pecetluindu-se⁹? Mai virtos că maicile, fiind mai pătimașă¹⁰ decît tații, la naștere sînt mai împreună pătimitoare. Pentru că cu cît sînt mai slabe de inimă¹¹ și mai iubitoare la naștere¹² sînt maicile, cu atîta mai virtos sînt iubitoare de fii. Și decît toate maicile făcutu-s-au a acestor șapte muma mai iubitoare de fii, carea cu șapte nașteri, cea cătră ei răsedind iubire cu dragoste¹³, și pentru multele dureri ale fieștecăruia dentrinșii cea învățată muma¹⁴ avînd cea denpreună pătîmire cătră ei, pentru frica cea dumnezeiască n-au băgat samă de a fiilor deșartă mîntuire. Și încă și pentru cea bună bunătate¹⁵ a fiilor și cea cătră leagea lor bună patimă¹⁶ mai mare avea dragostea la dînșii. Pentru că drepti era și întregi la minte¹⁷ și tari de suflete¹⁸, iubitori de frați, iubitori de maică, așa cît și până la moarte ceale ale legii păzind, asculta pre ea. Ce însă, măcară că atîtea fiind ceale de iubirea fiilor spre cea denpreună pătîmire trăgînd, ei¹⁹ pre muma-sa asupra nici unuia dentru ei, ceale de toate fealiurile cazne au putut să mute gîndul ei. Ce cîte un fiu și împreună pre toți muma îndemna la cea pentru bună credință moarte. O, fire sfîntă și iubire de părinți²⁰ și înțelegeare iubitoare, cu dragoste și hrană²¹ și ale maicelor neînfîrte patimi! Cîte unul strămîtîndu-se²² și arzîndu-se, vîzînd muma, nu se schimba pentru buna credință. Trupurile fiilor vedea prejur foc²³ topîndu-se, și ale mînilor și ale picioarelor deagete pre pămînt adiînd²⁴ și cealea ale capetelor pînă la bărbii cîrnuri ca niște obraze²⁵ înainte zăcînd. O, mai amar acum maica [de] dureri ispitîndu-se²⁶ pentru durerile ceale ce era asupra lor. O, singură muiare²⁷, buna credință întreagă născîndu-o nu te-au mutat cel dentiiu născut dîndu-și suflarea, nici al doilea care era în munci n-au văzut la tine jale, nici al treilea dîndu-și sufletul, nici ochii fieștecăruia vîzînd, ca juncii asupra muncilor căutînd cazna lor și nările însemnînd înainte moartea lor n-ai plîns. Vîzînd trupurile fiilor arzîndu-se și preste mîni mîni tăîndu-se și preste capete capete tăîndu-se de la grumazi și preste morți morți căzînd și movilă vîzînd danțul fiilor pren munci²⁸, n-ai lăcrămat. Nu sînt așa ale sirinilor²⁹

viersuri, nici glasurile de lebădă trag cătră iubirea auzului pre cea ce aud glasurile de fii cu cazne pre maică strigind³⁰. Pentru că în ce chip la sfătuire întru al ei suflet³¹ văzind groaznici sfeatnici — firea și nașterea și iubirea fiilor și a fiilor strămutături³² — doi sorți fiind muma³³, de moarte și de mintuire pentru fii, n-au cunoscut pre cea ce mintuia șapte fii spre mintuire de puțină vream, (ci) de cea de Dumnezeu crezătoare a lui Avraam tărie, fata³⁴ și-au adus aminte. O, maica neamului, izbînditoare de leage³⁵ și scuti-toare³⁶ bunii credințe și pren osteneala ficaților³⁷, purtătoare de bir[ul]ință. O, ceaia care ești decît bărbații spre tărie mai bărbată și decît bărbații cătră răbdare mai vitează. Pentru că în ce chip chivotul³⁸ lui Noe întru cel den mulțimea lumii³⁹ potop purtînd lumea, tare răbda valurile, așa și tu păzitoare legii de toate părțile întru ceale ale patimilor răvărșindu-te cu potop și cu tare vînturi, cu ale cuielor munci cuprinzîndu-te vitejaște ai răbdat cea pentru bună credință fortună.

BAR, CRV 86, p. 748 II — 749 I.

¹ Cîteva manuscrise vechi o numesc Ana, Salomeea sau Salomonis. În tradiția orientală numele ei ar fi fost Așmuna sau Șamuna; ² mama macabeilor era gata să-și sacrifice fiii după exemplul lui Avraam care voise să-l jertfească pe Isaac; ³ *nu o au mutat* = nu i-a schimbat convingerea; ⁴ *denpreună patimă* = simpatia; ⁵ *nu fiilor*: corect „a fiilor”; dragostea pentru copii n-a putut schimba hotărîrea mamei. În continuare, lacună în trad. 1688: o rațiune a fiilor stăpînă peste patimi și credință mai scumpă mamei decît propriii ei copii. Din această frază au rămas în traducere cuvintele „cea mai cu dor”; ⁶ *Cea după vream* = temporară, pieritoare; ⁷ *aș grăi după închipuire* = aș imita, aș mima. Pasajul trebuie înțeles: Cum aș putea înfățișa pasiunile părinților iubitori de copii [care fac] ca asemănarea sufletului și a feții să se imprime în caracterul unui prunc?; ⁸ *chip* = caracter; ⁹ *pecetluindu-se* = imprimîndu-se; ¹⁰ *pătimașă* = pătimitoare, pasională; ¹¹ *slabe de inimă*: gr. *asthenopsychoi* = slabe de suflet, sensibile; ¹² *iubitoare la naștere*: calc pentru gr. *polygonos* = foarte fecund, prolific; ¹³ *iubire cu dragoste* = gr. *philostorgia* = dragoste vie pentru ai săi; ¹⁴ *cea învățată muma*: în original *ēnagkasmenēn* = constrînsă. ¹⁵ *bună bunătate*: gr. *kalokagathia*, v. nota 11 p. 96; ¹⁶ *bună patimă*: gr. *eupatheia* = docilitate, ascultare, supunere; traducătorii au citit *eupatheia* (desfătare) și au redat prin calc; ¹⁷ *întregi la minte* = temperați; ¹⁸ *tări de suflete*: traducătorii au unit două calități, menționate în text, „viteji” și „cu suflet nobil”; ¹⁹ *ei* = ei. Fraza trebuie înțeleasă: deși mama avea atît de multe motive să sufere împreună cu fiii săi, chinurile felurite n-au putut să-i schimbe hotărîrea de a-i îndemna să primească moartea; ²⁰ *iubire de părinți* = iubire părintească (în cazul de față maternă); ²¹ *înțelegere iubitoare, cu dragoste și hrană* = dragoste părintească aprinsă și hrănitore; ²² *strămutîndu-se* = fiind torturat; ²³ *pre fur foc* = cuprinse de foc; ²⁴ *adiînd* = zbătîndu-se; ²⁵ *obraz* = măști; ²⁶ *ispitîndu-se* = fiind încercată; ²⁷ *O, singură mular* = o, femeie unică; ²⁸ *și movilă văzînd danțul fiilor pren munci* = și cum gloata privea înțeleștarea fiilor în chinuri; ²⁹ *sirenilor* = sirenelor; ³⁰ *lacună*: „cît de multe și cît de mari erau chinurile care o munciau pe mamă în timp ce fiii săi erau torturați cu roata și focul!” și alte două fraze; ³¹ *la sfătuire întru al ei suflet* = tribunalul ei interior; ³² *strămutături* = torturi; ³³ *doi sorți fiind muma* = mama dispunînd de două decizii; ³⁴ *fata* = mama; ³⁵ *izbînditoare de lege* = apărătoare a legii (cea care

face să triumfe legea); ³⁶ *scuti-toare* = protectoare; ³⁷ *osteneala ficaților* = textual „prin lupta viscerelor” = (victorioasă) printr-o luptă interioară; ³⁸ *chivotul* = corabia, arca; ³⁹ *den mulțimea lumii* = care a umplut lumea.

Pentru ilustrarea temei fundamentale a cărții — lupta pentru lege strămoșească prin dominarea fricii, poftii și a altor pasiuni — în afara eroismului tinerilor macabei este exaltată abnegația mamei lor care își învinge dragostea firească pentru copiii săi, manifestînd astfel un sentiment superior, acela de a-i vedea jertfindu-se pentru lege. Mecanismul psihologic al acestei decizii este admirabil expus în acest capitol care asociază calități literare cu o profundă cunoaștere a ideilor filozofice și etice ale stoicilor. Referirile la motivele literare răspîndite în epocă (cîntecele sirenelor și ale lebedei etc.) nu lipsesc în acest text pentru a cărui redare în limba română traducătorii au trebuit să depună eforturi deosebite, luptînd atît cu fraza cît și cu terminologia de neobișnuită concentrare filozofică și psihologică. Am încercat să dăm mai multă claritate textului prin îndreptarea punctuației, dar deplina lui înțelegere presupune fie lectura în paralel cu originalul grecesc, fie compararea cu o versiune românească modernă, așa cum am procedat pentru fragmentele publicate în „Rațiunea dominantă”, p. 190—214.

TEXTE: BAR, Filiala Cluj-Napoca, ms. rom. 45, filele 447—455; *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură*, București, 1688, filele 740 II — 750 II; *Biblia*, Blaj, 1795, p. 883 și urm; *Biblia sau Testamentul vechiu și nou* IV, Buzău, 1855, p. 503—521.

STUDII: J. Freudenthal, *Die Flavius Josephus beigelegte Schrift Ueber der Herrschaft der Vernunft (IV. Makkabäerbuch), eine Predigt aus dem ersten nachchristlichen Jahrhundert*, Breslau, 1869; R. B. Townshend, in *The Apocrypha and Pseudepigrapha of The Old Testament in English*, ed. by R. H. Charles, vol. II, Oxford, 1913, p. 653—685; Virgil Cândea, *Tratatul „Despre rațiunea dominantă”, prima operă filozofică publicată în limba română (1688)*, în *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 172—214.

III. LITERATURĂ POLEMICĂ ȘI RELIGIOASĂ

MĂRTURISIREA ORTODOXĂ

1691

Țara Românească

Mărturisirea ortodoxă este o operă de dogmatică realizată pe baza izvoarelor tradiționale de Petru Movilă¹, personalitate marcantă în cultură, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, Galiției și a toată Rusia, ce s-a afirmat prin preocupări editoriale (scrieri originale, prefete, traduceri, corectări de texte) și printr-o vie activitate în direcția dezvoltării școlii și tipografiei românești (Cîmpulung — 1635, Govora — 1637 și Trei Ierarhi, cu profesori, meșteri tipografi și material tipografic adus din Ucraina). S-a remarcat, de asemenea, ca reorganizator al învățămîntului (a restructurat Colegiul de la Lavra Pecersca ce s-a unificat în 1632 cu Școala Frăției ortodoxe din Kiev; a întemeiat Academia moveleană — prima universitate ortodoxă la nivelul exigențelor institutelor de învățămînt superior din Europa; aici s-a declanșat curentul kievo-movilian ce a iradiat în întreaga ortodoxie). *Mărturisirea ortodoxă* a apărut într-un context istorico-religios deosebit de frământat (biserica ortodoxă din Polonia se unise cu Roma și se înființaseră școli iezuite în scopul atragerii tinerilor ruteni și moldoveni spre catolicism) și a reprezentat poziția bisericii ortodoxe față de acuzațiile de erezie declanșate de apariția, la Geneva, în 1633, a confesiunii de credință ortodoxă, dar cu tendințe calvinizante, a patriarhului Chiril Lucaris. Această operă a lui Petru Movilă precum și întreaga sa activitate neobosită pe tărîmul luptei pentru apărarea ortodoxismului a deschis, în lumea Răsăritului, o epocă de reformă a culturii bizantino-slave; în urma contactului cu umanismul apusean, cultura tradițională a cunoscut prin Petru Movilă un proces de occidentalizare fără a se abate însă nici un moment, de la tradiție.

În anul 1691 apare la tipografia domnească de la episcopia Buzăului, din îndemnul domnitorului Constantin Brîncoveanu, *prima ediție în românește a Mărturisirii ortodoxe*, în traducerea lui Radu Greceanu, cu aportul filologic al stolnicului Constantin Cantacuzino. Traducerea s-a făcut după o ediție grecească tipărită în Olanda în 1667. *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă s-a mai tipărit în 18 ediții românești, în versiuni ale traducerilor lui Filaret Scriban, Barbu Constantinescu, Ghenadie Enăceanu.

Prin tălmăcirea lui Greceanu s-au transmis cuvinte și forme arhaice de origine slavonă ori grecească, specifice textelor bisericești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, cărora traducătorul le redă

înțelesul în românește între paranteze. De exemplu: *ipostasis* (adecăte supt stare); *prognosis*, *proorizmas* și *pronia* (adecăte mai nainte cunoștință, mai nainte horărîre și mai nainte gîndire și grijuire). În traducerea lui Greceanu sensul frazei este îngreunat, uneori, din pricina fidelității exagerate a traducătorului față de topica din originalul grecesc.

Dincolo de aceste neajunsuri, tălmăcirea lui Radu Greceanu este corectă, fluentă, literară, în spiritul limbii românești și are meritul de a fi introdus, pentru prima oară, în circuitul culturii noastre, cea mai importantă operă a mitropolitului Kievului, Petru Movilă. Citatele din *Scriptură* întîlnite în originalul grecesc nu au fost luate după *Biblia de la 1688* ci s-au tradus din nou, cu acribie filologică și cu intenționalitate artistică.

Traducerea lui Radu Greceanu s-a retipărit prin grija preotului Nicolae M. Popescu și a diaconului Gh. I. Moisescu, la București, în 1942, însoțită fiind de o *precuvîntare* scrisă de mitropolitul Bucovinei, Tit Simedrea. Această ediție reproduce, alături de traducerea lui Radu Greceanu, și cel mai vechi text grecesc, o copie a versiunii aprobate în 1643 la Constantinopol ce se păstrează la Paris.

PRECUVÎNTARE

*Prea luminatului, prea înălțatului și prea slăvitului, den mila lui
Dumnezău domn și oblăduitoriu toatei Țării Românești
Ioan Constandin B. Basarab voevod domnului meu milostiv*

Iată, luminate și înălțate doamne, pravoslavnică mărturisire a sfintei și adevăratei beserecii Răsăritului și pre limba românească, den porunca Măriei Tale, întoarsă. Carea de multă vreme, cu mare pohtă în gîndul Măriei Tale era să se isprăvească, drept ca să vie și aceasta în lumina și în cunoștința rodului românesc.

Acesta este dară canon² și îndireptariu, pren care dogmele dumnezeestii și apostoliceștii a Răsăritului besereci să cunosc și să îndireptează; asemenea ca arhitectonii, zidirile, cioplrile și tot ce lucrează ei, cu acelea îndireptînd le fac.

Și precum acei mari meșteri, fără de acel canon și îndireptariu nice pot lucra, nici isprăvi vreun lucru lăudat în meșteșugul lor, așa nici un creștin adevărat fără de aceasta, au ceva sfînt să lucreze, au vreo ispravă să facă de spăsenia sufletului nu poate. Petru Moghila, prea sfințitul mitropolit al Kievului, mult a o face au ostenit și au priveghiat, mai vîrtos pentru cei ce era supt păstoria³ sa creștini ruși.

Între carii ruși, cei ce urăsc dreptatea și vor să rătăcească și alții ca dînșii orb pre orb trăgînd, ca amîndoi în groapă să cază, (cum zice Scriptura), multe zizanii și eresuri⁴ au sămănat. Pîntru să smulgă și să dezrădăcineze acea pacoste și răutate dentru acei ade-

vărații creștini, această carte mult asudînd o au făcut precum ispita⁵ și hotărîrea a patru patriarși a Țarigradului, a Alexandriei, al Antiohiei, și al Ierusalimului și a multor arhierei și clirici ai marii beserecii Țarigradului o adeverează și o credințază.

Așijderea și cartea lui Nectarie⁶ patriarhului Ierusalimului, o mărturisește și o dovedește, cari în cartea cea grecească sînt acestea.

Aceasta dară și Măria Ta vrînd să faci, ca un pururea privighe-toriu și adevărat domn, spre folosul de obște al neamului rumânesc, ca și altele multe bune ce ai făcut, poruncit-ai mie, plecatii și micii slugi să o prepuu⁷; Și așa, după puțină-m știință o am făcut. (Însă aceasta mărturisesc, că precum și la alalte ce am prepus și am scos, împreună cu frate-mieu Șarban, al doilea logofăt, de s-au tipărit, așa și la aceasta mai virtos ajutoriu și îndireptătoriu mai grelelor cuvinte și noime⁸ am avut pe dumnealui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic. Și iată s-au tipărit tot cu a Măriei Tale poruncă și cheltuială.

Unde Domnul Dumnezeu, carele mai nainte de a zidi lumea au cunoscut și au ales vasele Tale (cum zice Apostolul) acela dară ce au cunoscut și pre Măria Ta ales vas și au orînduit spre oblăduirea și oțîrmuirea Țării și a rodului nostru rumânesc cărui și bătrîn moștean⁹ ești, pre acela, prea puternic și numai singur veșnic, Dum-nezeu rugăm, și cu o inimă toți rugăm, ca întru mulți, norociți și fericiti ani să te trăiască, să te păzească și să te fie noao multora, pururea ajutoriu, mîngăiere și folos.

A Măriei Tale mică, plecată și nevrednică slugă, Radul Logofăt Greceanul.

Petru Movilă, *Mărturisirea* [...], trad. de Radu Greceanu, București, 1942, p. 186—187.

¹ Petru Movilă, fiul domnitorului Simion Movilă (1596—1646); s-a instruit în Polonia; ² canon = cumpănă (fig.); ³ păstorie = conducere, îndrumare religioasă, biserică; ⁴ eres = abatere de la credința ortodoxă; ⁵ ispita = (aici) critica textului; ⁶ Nectarie, patriarh al Ierusalimului, (1660—1669); ⁷ prepuu = a traduce; ⁸ noimă = sens, înțeles (al unui cuvînt); ⁹ moștean = băștinaș.

În această predoslovie Radu Greceanu aduce un adevărat elogiul mitropolitului Petru Movilă care și-a dedicat întreaga activitate propășirii spiritualității noastre. Rolul de conducător spiritual al colectivității din care Petru Movilă făcea parte este evidențiat de traducător prin folosirea unei *metafore* bine cunoscute în cultura medievală —, aceea a „păstorului“ ce poartă de grijă „turmei“: „au ostenit și au priveghiat mai virtos pentru cei ce era supt păstoria sa creștini ruși“. Radu Greceanu relevă împrejurările elaborării *Mărturisirii* [...], ecourile produse în Răsărit și necesitatea tradu-

cerii ei în românește folosindu-se, de asemeni, de o *metaforă* deosebit de frecventă în epocă, cea a „luminii“; se mai folosește de *principiul* umanist-renascentist al *edificării morale* prin realizarea „faptei bune“: „ca să vie și aceasta în lumina și în cunoștința rodului rumânesc“ și să fie „spre folosul de obște al neamului rumânesc“.

Pentru a evidenția caracterul normativ al cărții, Radu Greceanu se folosește de *comparație*. În viziunea sa, conținutul acesteia are funcționalitatea unei zidarului — cumpăna — ce slujește în construcții la determinarea direcțiilor verticale. Abaterea de la dreapta credință este interpretată de Radu Greceanu ca „rătăcire“ și redată în chip *metaforic*: „orb pre orb trăgînd, ca amîndoi în groapă să cază“. Această metaforă a cunoscut o largă răspîndire în Evul Mediu atît în cultura noastră orală, fiind reprezentată de proverbe ca: „orbul pe orb povătuind / cad amîndoi în mormînt“, cît și în cultura universală. Tabloul pictorului Bruegel, *Parabola orbilor*, bazat pe un text biblic este cea mai vie mărturie în acest sens (A. E. Elsen, *Temele*).

Predosloviea lui Greceanu la *Mărturisire* [...] face parte din literatura encomiastică. Ea se prezintă ca o adevărată „îchinare“ adresată voievodului țării, în spiritul vremii în care a fost elaborată. Atît formula inițială cît și cea finală alcătuite din numeroase adjective privitoare la domn („prea înălțat“, „prea luminat“, „prea slăvit“, „oblăduitoriu“, „milostiv“) și, respectiv, la traducător („mică, plecată“, „nevrednică slugă“) înfățișează raportul existent în epocă dintre domn și scriitor, cel dintîi avînd merite hiperbolizate, cel de al doilea minimalizate.

În conținutul lucrării se pleacă de la principiul universal potrivit căruia omul este o pîrtică a naturii, un microcosmos față de cosmos. În traducerea lui Greceanu aceste două noțiuni sînt definite prin *metaforele* „lume mică“ și „lume mare“ care de fapt traduc exact termenii grecești fără a-i prelua întocmai, cum s-a întîmplat ulterior cu neologismele respective; această modalitate de a traduce anumite noțiuni cu mijloace deja existente în limba română facilitează accesul cititorului la înțelegerea textului. Microcosmosul are, în viziunea lui Radu Greceanu, însușirile generale ale naturii: „căci ține în sineș pilda a toatei marii lumi“. Concepții cosmogonice care consideră că lumea își are izvorul într-o putere spirituală supremă există, desigur, în mitologiile tuturor popoarelor, încă din cele mai vechi timpuri. Textul tradus de Greceanu reflectă însă concepția cosmogonică creștină după care „lumea aceasta cea văzută și materiile s-au zidit, zămisluit den fără de materie...“. În creștinism, concepția despre zidirea lumii este antropologică deoarece în centrul creației se află omul. Dar spre deosebire de religiile de mistere unde sufletul dobîndește uneori materialitate sau este divizat fie în două,

fie în mai multe compartimente, în mitologia creștină există două lumi: lumea materială (în expresia lui Greceanu simplu și clar denumită „văzută” sau „suflet cuvântătoriu” și „trup material”) și lumea spirituală („nevăzută” sau cum o denumește traducătorul, de astă dată în limbaj figurat, metaforic: „acea de gînd lume”).

Într-unul din fragmente Petru Movilă se referă la superioritatea reprezentărilor iconografice față de cultul idolilor. Poziția sa își află izvorul în aceea a iconodulilor care nu admiteau ideea promovată de iconoclaști a posibilității unirii pur intelectuale cu divinitatea. Promotorii iconodulilor considerau că adevărul transcendent poate fi perceput numai cu ajutorul imaginilor deoarece acestea se aseamănă cu prototipul lor divin. Afirmațiile lui Petru Movilă privitoare la importanța icoanei reflectă argumentele iconodulilor ce-și fundamentau concepția despre icoană pe ideea de *întrupare*: imaginile lui Crist îl înfățișează în natura lui umană, nu în cea divină.

Direcția urmărită de iconoduli apăra, în primul rînd, dezideratele oamenilor de rînd, devotați tradiției, ce simțeau nevoia unor reprezentări concrete în credința lor (W. Tatarkiewicz, *Istoria*). Icoanele mijloceau înțelegerea conținutului slujbei atunci cînd aceasta nu se oficia în limba vorbită de popor. Venerînd icoanele, iconodulii apărau integritatea creștinismului față de păturile conducătoare ce respingeau cultul imaginilor în consens cu musulmanii, evreii, maniheiștii (W. Tatarkiewicz, *Istoria*). Așadar, cultul icoanei devine, și în concepția lui Petru Movilă ca și în literatura Bizanțului, un argument politic în lupta sa pentru apărarea specificului spiritual tradițional și a ființei noastre naționale.

Pentru a explica deosebirea dintre icoană și idoli tălmăcitorul Radu Greceanu se folosește de un limbaj plastic, simplu și pe înțeles: icoana nu este altceva decît reproducerea chipului unei ființe umane reale („fățășare ce pune în față lucru adevărat, care are ființa sa în lume”), în timp ce idolii țin de închipuire („aflări omenesti”). Arta literară a textului este dată, pe de o parte, de *limbajul metaforic*. Pe de altă parte, arta literară a traducerii rezidă în folosirea, cu naturalețe, a limbajului vorbit (pe care azi îl vedem arhaic), în concretețea exprimării lipsite de înflorituri. Formule ca: „punem în gîndul nostru”, „ne suim cu gîndul”, „să să umple gîndul mai lesne”, sugerează o stare de spirit elevată printr-o imagine palpabilă, la îndemîna tuturor.

TEXTE: Petru Movilă, *Pravoslavnica Mărturisire a săborniceștii și apostoleștii beserecii răsăritului*, trad. Radu Greceanu, Buzău, 1691; Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă*, trad. Radu Greceanu, ed. îngr. de Nicolae M. Popescu și Gh. I. Moisescu, pref. Tit. Simedrea, București, 1942.

STUDII: Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul în special cu calvinismul în veacul al XVII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, „An. Acad. Rom.” mem. secț. ist., tom. XII,

1889—1890, p. 1—116; C. Erbiceanu, *Petru Movilă*, „BOR”, XXXIII, 1900—1910, 5—10, p. 89—120; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă 1688*, „Studii și documente privitoare la istoria românilor”, vol. VII, București, 1904, p. 130—142, 149—152; Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, „An. Acad. Rom.” mem. secț. ist. tom. XXXIV, 1911—1912, p. 70—82; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 290—295, 297—300, vol. II, p. 310—313; P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, Paris, 1926; Antoine Malvy, Marcel Viller, *Introduction in La Confession orthodoxe de Pierre Moghila, métropolitite de Kiev (1633—1646)*, Paris, 1927; P. P. Panaitescu, *Curs de influență polonă și rusă în vechea cultură a românilor*, București, 1932—1933, p. 315—339, 352—357, 367—379; T. G. Bulat, *Petru Movilă prinț de Moldova, apărător al ortodoxismului*, Iași, 1941; Teodor Petrovici, *Petru Movilă, mitropolitul Chievlui*, București, 1941; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1941, p. 11—12; Teodor Bodogae, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 ani. Considerații istorice în legătură cu sinodul de la Iași, Sibiu*, 1943; Iustin Moisescu, *În legătură cu „Mărturisirea ortodoxă”*, „BOR”, LXVI, 1948, V—VIII, p. 200—210; Gh. Lungu, *Un important moment istoric al legăturilor culturale și bisericești ruso-române: Petru Movilă*, Mitropol. Mold., XXX, 1954, 11, p. 840—860; *Proverbe românești*, ed. alcătuită, prefată, glosar și indici de George Muntean, București, 1967, p. 300; G. Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Petru Movilă, în Literatură română veche*, vol. II, București, 1969, p. 260—263; Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturei*, București, 1974, p. 23—35, 80, 81, 92, 94, 96, 101, 123—124, 147, 219, 221; W. Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, vol. II, București, 1978, p. 58—70; V. Căndea, *Rățiunea dominantă, Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 15, 48—50, 52, 55, 59—61; Albert E. Elsen, *Temele artei*, vol. I, București, 1983, p. 261.

PSALTIRE

1651

Transilvania

Apariția cărții este legată de numele lui Simion Ștefan — mitropolit al Transilvaniei — prin a cărui grijă s-a înfăptuit și prima traducere integrală în limba română a *Noului Testament* (vezi *Cres-tomație* . . ., vol. I).

Lucrarea se înscrie în coordonatele progresiste ale timpului, pe plan general, prin folosirea limbii naționale în cultură, și, în mod special, prin sublinierea (la fel ca în toate celelalte texte românești anterioare) unității de neam a locuitorilor Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei (destinația cărții „pre limbă rumânească” cuprindea pe toți românii).

La mai bine de un secol de la cele mai vechi traduceri ale psalmilor, păstrate în limba română, tălmăcirea de față face probă exer-

cițiului la care a fost supus în tot acest timp cuvîntul românesc scris: atenția sporită pentru înțelegerea textului se împletește cu adoptarea unei tot mai bogate experiențe a altor culturi privind grafica de carte.

Predoslovie către Măriia Sa Craiul Ardealului cinstitului și luminatului și înfrînsătutului cu destoinicie și cu creștinătate milostivului Gheorghe Racoți¹.

[. . .] Cu multe lucruri frumoase arată și aduce înainte că nu-i nici un folos a grăi în limbă streină în săbor².

Întîiu zice așa că cine grăiaște în limbă streină nu grăiaște oamenilor ce lui Dumnezeu, nu spre înțelesul oamenilor și spre înțrămarea³ lor, unde nime nu le înțelege și nime nu să înțrămadză den cuvintele lui.

A doa oară zice că cine grăiaște în limbi streine numai pre sine să înțrămadză, nu pre adunare, unde pre el nime nu-l înțelege, iară noao ni să cade toate să le facem spre înțrămarea adunării.

A treia, asămănă cuvintele în limbă streină cinghiilor⁴, buciniilor, trîmbițelor și alăutelor. Acealea de sună numai și nu dau osebitură, de nimică-s întru soția⁵ oamenilor, cu trîmbița de nu va sufla de gătit⁶, au de încălecat și de gătit spre războiu, nime nu să va ști gata, nici ști de ce să ținea, că și Dumnezeu al totputearnicul, cislă⁷ 10, porîncise oamenilor săi în pustie să se fie de glasul buciniului și în slujba dumnezeiască și la purceadere⁸, că, de bucina cu 2 bucine, trebuia să se adune toată mulțimea, iară de bucina cu unul, numai bătrînii să aduna; cînd bucina de purces toată tabăra purcedea. Așa cuvintele în limbă streină, de nu să va tilcui să se înțelege, de nimică-s sunetele lor întru adunare, ca și glasul cinghiilor, fără osibituri, că nime nu să înțrămă dintru eale.

A patra, cine grăiaște în limbă streină numai ce-i prost înaintea celor ce grăiaște, că ei nu-i înțeleg lui nemică, cum n-ari vrea să împreune cu ei ce știe el, și înțelege, și iaste la inima lui.

A 5: cine învață au să roagă lui Dumnezeu în limbă streină întru adunare⁹ opreaște ascultătorii ca să nu poată zice amin, pre rugăciunea lui cumu-i obicina¹⁰, că pre ce nu înțelege nu poate zice amin, ca să întărească cu aceia și să pecetluiască rugăciunea lui. Mai apoi întărește singur cu pilda sa că săva c-au vrut putea grăi, mai mult decît alții, Pavel în limbi streine și încă zice așa că mai voiaște într-adunare¹¹ să grăiască 5 cuvinte cu înțeles ca să înveaște și alții, decît zece mii de cuvinte în limbi streine [. . .]. Sfintele taine, cumu-i botedzul și cina Domnului, i proceia¹², trebuiaște să le slujim și isprava lor și folosul lor trebuiaște să le spunem și alte cranguri¹³ a credinței dreapte, trebuiaște să le răspundem cu înțeles, iară să le vom face acealea în limbă streină, în carea nu în-

țeleg ascultătorii, ei de acoloa ce folos vor lua? Despre cina Domnului, zice Domnul Hristos să o facem spre pomeana lui, iară să o va face învățătorul în limbă streină și ascultătorii nu-i vor înțelege, atunce necum să¹⁴ fie spre pomeana lui Hristos, ce mai virtos va fi uitată pomeana sfinției sale în veci, pomeana morții lui Hristos și alte bunătăți a sfinției sale cu de totul să vor îngropa și uita, că ascultătorii aud sunetul și urletul cuvîntului strein, ce nici un folos nu-i pot lua. Pentr-aceaia să arată luminat și aiave, dintr-aceastea din toate, că rugăciunile dintr-adunări încă și dintr-alte locuri, liturghiile, rugăciunile și cîntările și alte slujbe dumnezeiești numai ce-s în deșart în limbă streină, celora ce nu o înțeleg; și înaintea lui Dumnezeu încă nu-s voite carele-s în limbă streină și nu le înțeleg și cu vină să vor păgubi ceia ce slujesc slujba dumnezeiască în limbă streină neînțelegîndu-o, cum fac papii de Rîm și cei bărați¹⁵ leaniși și patări¹⁶, ce să cheamă părinți, și deavestăvnici¹⁷ și călugărițe, carii nemică nu știu carte și încă cîntă Tatăl nostru și ave Măriia și psalomi în limbă streină fără de toată știința, ce aceia-s ca gaițele¹⁸ și ca păsările carele-s fără de toată știința și încă vor să grăiască ca și omul, așa și aceia ce grăiesc în limbi streine neînțelegîndu-o.

Acestea toate văzîndu-le și luîndu-le aminte, Măriia Ta, milostive doamne craiu, foarte dumnezeiaște și pre mare lauda lui Dumnezeu ai porîncit noao, slugilor Măriei Tale împreună cu Semeon Ștefan, Mitropolitul din scaunul Belgradului, esteje iprociaia¹⁹, să izvodim psaltirea lui David den limbă jidovească pre limbă rumânească ca să o poată ceti, înțelegîndu-o și mic și mare. Pentrucă vedem aiave că tot cinul²⁰ besearicilor rumânești și grecești iaste den psaltire, că toate slujbele dumnezeiești sînt înfrînsătate cu psalomi den psaltire. Pentr-aceaia foarte lăudăm obiceiul lor că au slujbă și rugăciuni den Scriptura Sfîntă, nu din aflături omenești, că adevăr, în deșartu-l cînstesc pre Dumnezeu cu aflături omenești [. . .], ce numai această au fost sminteala că n-au fost celînd în limba lor, ce în limbă streină, carea mulți n-au fost înțelegînd, neci popii, netocma²¹ ascultătorii, pentru carea mulți au mers cu mare dor²² la besearică, ca să înțelege rugăciunile și cîntările și mingăierile carile sînt în psaltire, iară neînțelegînd au mersu acasă mîlniți, iară pentr-aceaia ne-am silit din porunca Măriei Tale și am izvodit și le-am isprăvit cu cheltuiala Măriei Tale, carele pohtim și noi de la Tatăl, domnul nostru Isus Hristos să fie spre lauda numelui sfinției sale, și pre înțrămarea sufletelor tuturor creștinilor.

După aceastea rugăm același Dumnezeu să te custe²³ pre Măriia Ta cu toată cîstită casa și țara Măriei Tale, întru ani mulți și fericiți, înflorînd cu pace și cu de toate bunătățile lui Dumnezeu și să

te ia supt scutul și supt arepile sfinției sale și să-ți fie stincă tare, ca și lui David, împotriva a tuturor pizmașilor ca să putem și noi viia supt arepile Măriei Tale în pace [...].

BAR, CRV 60*.

¹ Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei (1648—1657, 1658, 1659—1660); ² scris pe margine: *beseareică*; ³ *întrămăre* = întărire, fortificare; ⁴ *cînghie* = harpă; ⁵ *soțila* = tovarășia; ⁶ *de gătit* = de pregătit; ⁷ *cisla* = numărul; se citează din a patra carte a lui Moise, *Numerii*, cap. 10; ⁸ *purcedere* = pornire, plecare (la drum); ⁹ scris pe margine: *săbor*; ¹⁰ *obicina* = obiceiul; ¹¹ scris pe margine: *besearecă*; ¹² *i proceaia* (sl.) = și altele; ¹³ *cran-guri* = (la pl.) ciclu, crug; ¹⁴ *necum să* = nu numai că, nici vorbă, nici gînd să...; ¹⁵ *bărați* = preoți catolici; ¹⁶ *patăr* = lipsit de judecată; nescotit, fără minte; ¹⁷ *deavestăvnici* = îndrumător (liturgic); ¹⁸ *gaițele* = păsări care pot imita sunetele scoase de alte păsări (*Garrulus glandarius*); ¹⁹ *esteje i prociaia* (sl.) = de asemenea și alții; ²⁰ *cinul* = rînduiala, ordinea; ²¹ *netocma* = darămite, cu atît mai mult (sau mai puțin); ²² *dor* = dorință; ²³ *să te custe* = să te țină în viață. *(Prefetele sînt nepaginate în original.)

Fragmentele originale, care deschid sau închid această lucrare, se constituie în trei texte: primul, o închinare adresată principelui Ardealului, Gheorghe Rákóczi, urmată de o „predoslovie către cetitoriu (despre lauda și de folosul psaltirii)” și, ultimul, la sfîrșitul volumului, care cuprinde, pe lîngă unele date obișnuite în „notă asupra ediției” și o pledoarie în favoarea efectuării traducerilor după originale, și nu după versiuni intermediare.

Cerința de carte în limba poporului este susținută prin referirea la „autorități”; se citează postulate universale recunoscute, adevăruri fundamentale evidente, care nu mai au nevoie să fie demonstrate: „nu-i nici un folos a grăi în limbă streină în săbor”.

Critica la adresa preoților care oficiază într-o limbă neînțeleasă de vulg (și uneori chiar și de ei înșiși) se face în termenii persiflatori ai unei vorbiri populare: „cum fac papii de Rîm și cei bărați leaniși și patări... ce aceia-s ca gaițele și ca păsările carele-s fără de toată știința și încă vor să grăiască ca și omul”...

Elogiul meritelor aceluia care a tutelat apariția cărții este un encomion tipic exprimării biblice.

Textul se caracterizează printr-o pronunțată notă de didacticism, atît de des întîlnită în textele religioase românești dintre sec. XVI—XVIII: *Cazanille* (evangeliiile cu învățătură, evangheliile cu tile), *Viețile sfinților*, *Patericile* etc. La acestea se adaugă și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În faza traducerilor selecția titlurilor se justifică și prin posibilitatea pe care o oferea scrierea respectivă de a instrui, a informa, a educa moral. Literatura medievală și renescentistă este în mare parte didactică, datorită acordului care trebuia realizat între orice conținut etic și „doctrină”.

Raportarea la practici din viața laică — pentru a ușura drumul spre sufletele oamenilor al psalmilor (al căror conținut nu era în totalitate ușor de înțeles) — accentuează eficiența îndemnului la lectură; medicii au recomandat — și recomandă încă — administrarea diluțiilor tămăduitoare, dar dezagreabile, în asociație cu soluții paliative: „cum fac și vracii cei știutori cînd dau băutură amară bolnavului ei ung usrele paharului din afară cu dulceață [...]”.

Avertismentul din încheiere este aidoma celui din *Noul Testament de la Bălgrad* (v. *Crest.* vol. I).

PREDOSLOVIE CĂTRA CETITORI

[...] Știind aceasta că apa totu-i mai curată și mai limbede în izvor decît în pîraie, că de ce să depărtă apa de izvor, totu-i mai înmestecată și mai turbure. Așa-i și izvoditul Scripturei Sfinte, încă totu-i mai curată în limba ce-au grăit duhul sfînt, în legea veache prin prooroci, carea-i limba jidovască, iară în Testamentul Nou grecească, că de ce să depărtă de limba întru carea au grăit duhul sfînt, totu-i mai înmestecată și mai strămutată, cum să veade den multe izvoade și limbi. Pentr-aceala și noi izvodind psaltirea lui David prooroc, mai virtos ne-am silit a socoti izvodul limbii jidovești, întru carea iaste scrisă, și după aceeaia am socotit izvoadele a mulți dascali mari; și carii am vădzut că-s mai aprîpie de izvodul lui Izrail noi încă am ținut împreună cu ei, după aceastea, am socotit și izvodul celor 72 de dascali carii au izvodit den limbă jidovască, în grecească (din grecească dup-aceia în multe limbi) și unde am vădzut că nu s-au foarte depărtat de izvodul jidovăsc, noi am lăsat în loc, numai că am sămnat cum că să osibească de cel jidovesc și unele cuvente le-am pus pre rînd, ce le-am închis în parintijiș cumu-s aceastea (.); iară altele le-am pus pre margene, cu ceaste slove: jid., nu-i, ce să zic că în izvodul jidovesc nu-s, și la tot psalomul, întîiu am pus summa și părțile psalomilor, arătînd care psalom cîte părți are și care parte pînă în ce stih au soroacă cuprinde, și despre ce grăiaște prorocul. După aceaste am pus și titulușul unde l-am găsit și jidoveaște și am tocmit psalomii toți cu stihuri ca să poată afla mai indegrab ce va vrea să caute. Dup-aceastea, știind că nici un lucru ce-i făcut de mină de om nu poate fi fără greșală, pentr-aceia vă rugăm să iertați ce-am greșit, au cuvînt, au în tipar. [...]

BAR, CRV 60, p. 299^v.

Ideea de a merge la sursă, în cazul textelor traduse, și a nu apela la tîlmăciri din alte limbi este științific argumentată de autorul ultimului text al *Psaltirii*: aforismul *traduttore, traditore* se susține prin: „de ce se depărtă de limba întru carea au grăit duhul sfînt, totu-i mai înmestecată și mai strămutată”.

O comparare ulterioară a textelor cu „izvoadele” a mulți dascăli mari¹ denotă conștiinciozitatea semnatarilor de a pune sub ochii cititorilor rezultatul muncii lor: „unde am vădzut că nu s-au foarte depărtat... noi am lăsat în loc, numai că am sămnat cum că să osibeaste”...

[CINTECUL LUI DAVID (21)]

Cîntecul lui David dat dascalului cîntătorilor la vremea zorilor [...]. Încungiurără-mă giunci mulți și taurii Vasanului¹ încungiurără-mă.

Și deschiseră spre mine gura lor ca un leu răpind² și răcnind.

Ca apa sînt vărsat și să rășchirără toate oasele mele și fu inima mea ca ceara topindu-se, în mijlocul mațelor mele.

Și să uscă ca un lut tăria mea și limba mea să lipi de gingiile mele și m-ai pus în prahul³ morții.

Că mă încungiurără pre mine cîinii, adunarea vicleanilor încungiurără-mă și săpară minule mele și picioarele mele.

Și număra-voiu toate oasele mele, iară ei caută și privescu spre mine.

Împărțiră veșmentele mele șie; și pre veșmîntul meu aruncară sorți.

BAR, CRV 60, p. 34^r—37^r.

¹ Vasanul, ținut pe malul Iordanului, bogat în pășuni; ² răpind = devorînd; ³ prahul = praful; țărîna.

O serie de comparații, folosite pe parcursul scrierii pentru a da claritate și expresivitate limbajului, au devenit familiare, nu numai prin uzul lor în diversele scrieri, dar și prin folosirea lor în vorbirea cotidiană: sentimentul unei iminente amenințări se concretizează în imaginea unei devorante guri leonine („deschiseră spre mine gura lor ca un leu”...); slăbirea rezistenței, a puterii, a voinței, posibilității de apărare — în topirea cerii („inima mea ca ceara topindu-se”...); aceeași putere, istovită, sleită de confruntări se pietrifica („să uscă ca un lut tăria mea”).

Alături de metaforă și alegorie — constată specialiștii (v. *Dicționar de termeni literari*) — comparația este una dintre primele figuri de stil pe care le-a creat imaginația poetică; așa se explică prezența ei în cele mai vechi texte literare, precum și în graiul popular. O exprima ce se remarcă prin prezența comparațiilor cîștigă adesea pe lîngă plasticitate și prin inteligibilitate. Cu timpul poeții moderni au considerat comparația prea didactică, preferîndu-i metafora.

[CINTECUL LUI DAVID (101)]

[...] Că să sfîrșiră ca fumul zilele mele și oasele mele arseră ca focul.

Bătut fuiu ca iarba și să uscă inima mea că mă uitaiu și de-a mîncarea pîinea mea.

De glasul geamătului meu, să lipiră oasele mele de piiala mea.

Asămănaiu-mă pelicanului¹ pustiei și fuiu ca huhurezul pustiilor.

Privegheiu și sînt ca pasărea singură în pod.

Toată dzua ocărăsc pre mine pizmașii miei, carii mă clevetesc, spre mine să giuară.

Pentru aceaia pîine ca cenușa mîncaiu și băutura mea cu plîngere mestecaiu [...].

Dzilele mele ca umbra plecată și eu ca iarba usca-mă-voiu.

BAR, CRV 60, p. 189^v—192^v.

¹ Scris marginal: „pelican iaste pasăre din Eghipt carea-și învie puii cu singele său, fiind omorîți de șarpe”.

Față de versiunea coresiiană a psalmului (reprodusă în volumul I al *Crestomației*) aceasta este net mai izbutită din punct de vedere al limbii.

Dacă cea dintîi trădează o accentuată servitute față de textul slavon (cu care este intercalat cel românesc), psaltirea tipărită la 1651 nu numai că nu-și denotă atît de vizibil „izvodul limbii jidovești”, dar ea vădește exercițiul de susținut scris românesc al deцениilor ce-o preced.

Observația se întemeiază pe unele stîngăcii de expresie românească la Coresi (versetele 11, 14, 15), pe o topică aservită modelului (versetele 1, 4, 19), pe calcuri (*nesăturatul* < sl. *nejasyti*, în *premie-zare* < sl. *vă prjopalovljnje*), pe preferința pentru formele inverse (*uscă-se*, *lepiră-se*, *însingură-se*, *împutară-mi*, *spămînta-se-vor*, *iveaște-se*, *aduna-se-vor*), pe uzul unor cuvinte care cu timpul au o circulație tot mai restrînsă — pînă la uitarea lor în paginile vechi (*a podobi* = a se asemana, *beare* = băatură, *pamente* = pomană, *premiezare* = mijloc, înjumătățire); folosirea cuvintelor citate nu depășește cu mult sfîrșitul secolului XVII (v. *Dicționarul limbii române*).

Nu se poate spune că textul de care ne ocupăm ar fi comparabil cu limpezimea unei traduceri din secolul XX, dar, în confruntare cu textele ce i-au premers, el reprezintă o replică în progres: chiar dacă în destule locuri traducerea este identică în ambele versiuni, majoritatea pasajelor incriminate din Coresi, aici cîștigă în claritate, în limpezime (datorită fie topicii, fie unor forme gramaticale mai evoluat, fie aflării corespondentelor românești pentru unii termeni,

precum și folosirii unor sensuri și cuvinte care s-au impus cu timpul în vorbire, fiind mai în spiritul limbii române.

În afară de consemnarea comparației de texte, întreprinsă de cei ce-au trudit la întocmirea *Psaltirii* de la 1651, ne întâmpină adesea și unele explicații enciclopedice în notele la text (v. mai sus — *pelicanul*).

TEXTE: fragmente în diferite culegeri: T. Cipariu, *Analecte* (p. XXI, (100); A. Lambrior, *Carte de citire* (p. 66), M. Gaster, *Chrestomație*, I (p. 152); I. G. Sbiera, *Mișcări culturale* (p. 48), ș.a.

BIBLIA [DE LA BUCUREȘTI]

1688

Țara Românească

Este prima traducere integrală a *Bibliei* în românește, operă capitală pentru evoluția culturii naționale, socotită drept act oficial de naștere al limbii române literare.

Apărută sub domnia lui Constantin Brâncoveanu, lucrarea a fost inițiată de unchiul acestuia, fapt pentru care este cunoscută și sub numele de *Biblia lui Șerban* (*Cantacuzino*); ambii domnitori fiind recunoscuți pentru mecenatismul care i-a caracterizat.

Traducerea are la bază izvoare grecești, neignorare fiind cele slavone, latine sau ebraice; ea este rezultatul unei munci colective, pomenită fiind doar contribuția fraților Radu și Șerban Greceanu, a mitropolitului Ghermanos de Nissis, a episcopului de Huși, Mitrofan, și a altor „oameni ai locului”, „carii” au luat „lumină și dentr-alte izvoade vechi”.

Diferitele informații, precum și cercetarea textului și confruntarea acestuia cu traduceri fragmentare anterioare au dus pe majoritatea specialiștilor la concluzia că tălmăcirea celui mai important monument literar al veacului al XVII-lea se datorează unui mult mai mare număr de colaboratori, cu precădere laici, și că în afară de cei citați, în laboratorul *Bibliei* de la 1688 nu poate fi pusă la îndoială existența traducerii *Bibliei* de către Nicolae Milescu (*Vechiul Testament*), după versiunea greacă (*Septuaginta*), tipărită la Frankfurt, în 1597 (traducere pe care unii cercetători o socotesc text de bază — îndreptat numai la București — v. Virgil Cândea), poate și intervenția stolnicului Constantin Cantacuzino (N. Iorga), iar „izvoadele vechi” se presupun a fi *Palia de la Orăștie*, textul *Evangheliei* (1682) și al *Apostolului* (1683) tipărite la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, *Noul Testament* de la Bălgrad (1648; similitudinile frapante constatate de cercetători i-au îndreptățit să afirme că textele origi-

nale au fost preluate din această tipăritură), *Psaltirea* în proză a lui Dosoftei și chiar tipăriturile lui Coresi (v. N. Cartoian, Ioan Bălan ș.a.).

Versiunea pe care o avem este recunoscută deci ca fiind o operă de largă colaborare națională, care, de altfel, se și adresează tuturor românilor, răspîndindu-se repede în cele trei provincii românești: „s-au dăruit neamului rumănesc”...; o unitate de neam împlinită simbolic la nivel cultural.

Purtînd, din punct de vedere dogmatic, amprenta criticismului luteran, traducerea filologică, științifică a acestei *Bibliei* are în plus meritul de a fi îmbogățit literatura română cu prima tălmăcire a unei scrieri filozofice. Este vorba de tratatul *Despre rațiunea dominantă*, atribuit de unii cercetători lui Josephus Flavius (*A lui Iosip la Macavei carte. Adecă pentru singurul țiitoriu gînd*), lucrare de mare reputație în literatura universală, prin care se introduc idei despre rațiune ca facultate dominantă, despre demnitatea și autonomia omului rațional (v. p. 92 și urm.).

Operă de proporții monumentale (933 pagini mari — în afară de prefețe — cu textul dispus pe două coloane, a câte 59 rînduri fiecare), *Biblia de la București* interesează istoria literaturii române, mai ales, prin limba sa; inegală sub raport valoric (lucru firesc într-o epocă de formare a limbii și ca rezultat al mai multor colaboratori) s-a constatat a fi mai puțin unitară sub aspect fonetic și sintactic și mai unitară în ceea ce privește sistemul morfologic și vocabularul. Cercetări de dată mai recentă au evidențiat faptul că limba acestei cărți are un număr de moldovenisme mult mai mare decît oricare altă tipăritură munteană din a doua jumătate a sec. XVII (I. Gheție).

Textele biblice sînt precedate de 8 „stihuri asupra stemei” țării și, de asemenea, de două predoslovii (o scrisoare a domnului Șerban Cantacuzino și o scrisoare către domn — pentru închinarea cărții), din care se detașează scopul tipăriturii, virtuțile celor ce au contribuit la realizarea ei. Paternitatea celor două predoslovii a fost atribuită de unii cercetători stolnicului C. Cantacuzino (N. Iorga, V. Cândea), lui N. Milescu (predosloviea lui Dositheii — P. Haneș), fraților Greceanu (predosloviea lui Șerban — A. Plămădeală), traducerii, compunerii sau compilării din grecește (Mircea Anghelescu).

Spre deosebire de *Noul Testament*, presărat cu mulțime de fragmente originale (vezi *Crestomația*... vol. I, p. 90), în *Biblia de la București* aflăm, pe parcursul textului, doar trei predoslovii, și și acestea se presupune a fi reproduse, cu simple modificări grafice sau înlocuiri de termeni (v. infra), după tipăritura de la Bălgrad, din 1648 (*Predosloviiia sfintului Marco evanghelistul, Predosloviiia a Lucăi evanghelistul și De Ioan evanghelist, cine au fost?*).

La jumătatea cărții psalmilor apar 10 versuri sub titlul: *Stihuri la dumnezăiescul David*, o formulă de încheiere (*Lui Dumnezău slavă*)

și un titlu al întregii psaltiri (*A armoniei sfinte, ca mișarea de dulce cântările lui David*). S-a avansat ideea că versurile respective, incluse la finele psalmului 76, ar fi de asemenea compuneri „originale” (G. F. Tepelea). Este vorba însă de o epigramă grecească (care se află în ediția Frankfurt, 1597, p. 506 și ediția Veneția, 1687, aceeași pagină), obișnuita podoabă literară, care precede atâtea din operele bizantine, originale sau traduceri (Virgil Cândea).

Volumul se încheie cu datele obișnuite într-o *notă asupra ediției* sau un *argument editorial*.

BIBLIA

adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage, toate care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca prea bunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Catacozino Basarabă¹ voievod și cu îndemnarea dumnealui Costadin Brâncoveanu² marele logofăt, nepot de sor al mării sale, carele după prestăvirea³ acestui mai sus pomenit domnu, putearnicul Dumnezău, den aleagerea a toatei țări rumânești, pre dumnealui l-au coronat⁴ cu domnia și stăpînirea a toată țara Ugrovlahiei⁵. Și intru zilele mării sale s-au săvîrșit acest dumnezăiesc lucru. Carele și toată cheltuiala cea de săvîrșit o au rădicat⁶.

Tipăritu-s-au întiiu în scaunul mitropoliei Bucureștilor în vremea păstoriei prea sfințitului părinte chir Theodosie,

Mitropolitul țării și exarhu⁷ laturilor⁸.

Și pentru cea de obște priință s-au dăruit neamului rumânesc la anul de la facerea lumii 7197

iară de la spăsenia lumii 1688

în luna lui noiembrie, în 10 zile.

Ioan Șarban Catacozino Basarabă voievod, den mila lui Dumnezău domnu și biruitoriu a toată Ugrovlahia.

Celor ce să află lăcuiitori supt stăpînirea noastră, preasfințitului mitropolit chir Theodosie, iubitorilor de Dumnezău episcopi, preacuveoșilor egumeni, smeriților preoți, blagorodnicilor⁹ boiari și tuturor celorlalți pravoslavnicilor¹⁰ creștini, cel de la Dumnezău ajutoriu poftim.

[...] Să dobîndim [...] înțelepciunea aceia carea Solomon cu multe fealiuri de făgăduiale învață pre fiul său, să neguțitorească cu dinsa mai bine decît cu aurul și decît fiecă altă avere, zicînd: „Fericit iaste omul care au aflat înțelepciunea și pămînteanul care știe înțelegerea, mai bine cu ea să neguțitorească decît cu avuții de aur și de argint”. Adevărat că adîncă bogăție sînt avuțiile și bunătățile care ne dobîndește talandul. Iară care să fie și talandul acestă? După tilcuirea dumnezăiescului David, care zicea: „Cuvintele Domnului sînt cuvinte curate, argint lămurit¹¹ și de șapte ori cură-

țit” și alta nu e fără cît cuvîntul lui Dumnezău cu care are a neguțători omul spăsenia lui și a fratelui său. Acest dumnezăiesc cuvînt măcară că cu multe fealiuri de nume lăudîndu-se să arată noao la dumnezăiasca scriptură, întiiu ca cum să zice apă vie care stinge ațîțarea poftii cei spurcate, sau pîinea vieții carea, mîncîndu-o, sufletul leapadă stricăciunea morții, au vin dulce care pică, în inimile celor ce-l beau, bucuriile raiului, au luminătoriu care ne luminează să nu ne poticnim împlînd în noaptea deșărtării cei lumești, au sabie care junghe inima bălaurului celui viclean, au pavază de foc cu care ne apărăm de săgețile ceale aprinse cu foc ale satanii, au piatră întărită preste care stau neclintite duhovniceștile zidiri, au chiaie care ne deschide visteria dumnezăieștii fericiri, au canon¹² care ne stîmpără necazurile lumii aceștii, au iarbă care ne vindecă toate vătămăturile ceale sufletești, sau carul credinței asupra căruia ca niște biruitori vom să intrăm în raiu, sau, mai desăvîrșit, piatra cea de mult preț, ce să zice cărbune, care ne-au pus dragostea lui Dumnezău ca un semn, ca să ne cunoaștem că sîntem ai lui. Cu aceste și cu altele aseamene de să și tilcuiește, cum am zis, cuvîntul lui Dumnezău, iară încăși mai cu cuviință decît toate să arată cînd să numește taland¹³. Căci cu acesta ne aducem aminte că darul ce am luat nu l-am luat numai pentru noi ce și pentru alții.

[...] Și după cum zic filosofii elinilor, așa încă la besearică talandurile ceale duhovnicești, cînd nu se dau de la unii la alții nu se zic talanduri. Și o mărturisește înțelepciunea unde zice: „Grădina închisă și fintină pecetluită, ce folos iaste de la amîndoa?”

[...] Și auzînd aceasta, eu, smeritul domn, den gura Domnului mieu adease a zice: „Privegheați, că nu știți în ce ceas Domnul nostru vine¹⁴, cunoscutu-mi-am datorie nepărăsită, mai nainte de a sosi sfîrșitul nemerniciei mele, după darul ce mi s-au dat den mila lui Dumnezău, să neguțitoresc duhovniceasca neguțitorie și să dau celor ce sînt supt ascultarea noastră talandul care m-au încerezut¹⁵ Domnul. Și aceasta am făcut la tălmăcirea aceștii Sfinte Scripturi, făcînd multă nevointă și destulă cheltuială. Despre o parte puînd dascali știuți foarte den limba elinească, pe prea înțeleptul, cel dentru dascali ales și arhiereu Ghermanonisis¹⁶. Și după petreacerea¹⁷ lui pre alții care s-au întîmplat. Și despre altă parte, ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsii¹⁸ intru a noastră limbă, ce și de limba elinească avînd știință ca să o tălmăcească. Cari luînd lumină și de-ntr-alte izvoade vechi și alăturîndu-le cu cel elinesc al celor 70 de dascali, cu vrearea lui Dumnezău o au săvîrșit precum să veade. Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor, pentru strîmtarea limbii românești, iară încăși avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și sloveanilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească. Și după isprăvirea tălmăcitului aceștii folositoare și sfinte osteneale, luînd după cum să cade și voia de la sfînta și muma noastră besearica cea mare, s-au

dat în tipografie de s-au tipărit în sfînta mitropolie den București, fiind arhieru și păstoriu creștinescului acestuia norod, preasfințitul părintele nostru chir¹⁹ Theodosie Mitropolitul [...].

Rog dară să priimiți cu bucurie cea bună îndurare cu care ne-am nevoit pentru folosul obștesc și să rugați pre Dumnezeu și pentru a noastră spăsenie.

BAR, CRV 86, p. I—V.

¹ Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești (1678—1688); ² Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688—1714); ³ prestăvire = moarte; ⁴ au coronat = au încoronat; ⁵ țara Ugrovlahiei, denumire care desemna, în actele interne slavone, Țara Românească; ⁶ au rădăcut = au suportat; ⁷ exarhu = demnitate, în ierarhia bisericească, situată între mitropolit și patriarh; ⁸ lături = ținuturi învecinate; ⁹ blagorodnicilor = nobililor; ¹⁰ pravoslavnicilor = ortodocșilor; ¹¹ lămurit = curățit, limpezit; ¹² canon = impunităciune; ¹³ taland = dar; ¹⁴ Matei 25/13; ¹⁵ m-au încrezut = m-au încredințat; ¹⁶ Ghermanonisis (Ghermano de Nyssa, Capadocia), preluat în *partibus* pe care Mitropolia bucureșteană era autorizată a-l sfinți și păstra. Rolul său însă „trebuie cu totul redus“. El n-a fost decît ce spune cu laude, ca pentru un răposat, prefața *Bibliei*, un erudit de elinește (v. N. Iorga, *Biblia*...); ¹⁷ după petrecerea = după stingerea, după moartea; ¹⁸ pedepsiți = iscușiți, cunosători; ¹⁹ chir (precedă nume de persoană) = domn, jupîn.

Ne-am oprit la elogiul pe care „luminatul“ domn Șerban Cantacuzino îl aduce înțelepciunii, una dintre „virtuțile cardinale“ (termenul a fost folosit pentru prima oară de către „părintele bisericii“ Ambrosius (sec. IV), care a socotit sub acest nume însușirile morale pozitive — fundamentale — ale omului, între care se mai considerau: curajul, temperanța și dreptatea).

Alegînd din *Pildele lui Solomon* (cap. 3/13—14), pasajul cu lauda înțelepciunii, a capacității superioare de înțelegere și judecare a lucrurilor, autorul asociază și una dintre „virtuțile teologale“ supreme recunoscute de morala creștină; s-au considerat trei „virtuți teologale“: credința, nădejdea și înțelepciunea; iubirea în sensul datoriei celor învățați de a le face cunoscute („darul ce am luat nu l-am luat numai pentru noi, ci și pentru alții“).

În acest fel, smeritul domn socotește că va putea „neguțitori talandul“ cu care l-a „încrezut“ Domnul (v. și infra: Matei cap. 25).

Metafore, epitețe, hiperbole îmbracă într-un limbaj înflorit, imprumutat din textele biblice (la care autorul acestor gânduri se referă des), semnificația nevoii de a cunoaște cuvintele *Scripturii*: „cuvinte curate, argint lămurit și de șapte ori curățit“ (ps. 11/6), care nu trebuie să rămînă „grădină închisă și fîntînă pecetluită“ (*Cîntarea cîntărilor* IV/12).

Succesiunea tropilor imprimă argumentației nu numai armonia, orchestrația versului, dar și suflul maiestuos al retoricii: „apă vie care stinge ațîțarea poftii...“, „piinea vieții care...“, „vin dul-

ce...“, „luminătoriu...“, „săbie...“, „au pavăza...“, „piatră întărită...“, „chiaie...“ etc.

Se reține, ca normă științifică, adoptată de tîlmăcitorii, puși în dificultate de „strîntarea limbii românești“, reproducerea termenilor fără corespondent în română „precum se citesc la cea elinească“, după modelul „latinilor și slovenilor“.

Prea luminatului, prea creștinului, prea slăvitului,
iubitoriului de Hristos, domnu și oblăduitoriu a
toată Ugrovlahia IOAN ȘERBAN CANTACUZINO BASARABA
VOIEVOD dragostea cea întru Hristos și apostoleasca
blagoslovenie aducem mării tale.

[...] Drept aceea și vrednicia mării[!] tale neasămănată iaste, căci că neamul și despre tată și despre mumă să trage de multe împărății și domnii, măcară că slăvit au fost, iară în cea de apoi întru boierie slujăia. Iară măriia ta pre acesta la puteare domnească l-ai rădăcut, însă domnind iară împărătească, și stăpînind iară cu mare cuviință, norodului povăzuitoriu fiind, iară de noroadă a purta grijă și spre limbi fiind făcătoriu de bine; pentrucă prea milostiv ești și dulce făcătoriu de bine, chivernisești și bine oblăduiești, iară n-ai pre altul aseamenea, plinești chipul părintesc cel împărătesc. Iară mai virtos cînte strămoșilor făcîndu-te, au de strămoși cîstîndu-te. Drept aceeaia dăruitu-ți-s-au și ceale peste fire lucruri nu numai căci den tinerea te-ai arătat luminat spre politiceștile stăpîniri și spre toate te-ai arătat știut. Și la primejdiile vremii ales otcîrmuitoriu și curățitoriu de tiranii patriei și de obștea sfîntelor mănăstiri și biseareci den temelie bun chititor¹ și înnoitoriu dumnezeiescului mormînt și sfîntului muntelui Athonului² de multe ori întru multe ajutoriu. Și cea decît toate mai mare sfînteii și catholiceștii și apostoliceștii biseareci în multe părți te-ai arătat ajutoriu cu multe fealiuri, care lucrul acesta iaste cel dentiu al bunătăților. Drept aceeaia Fotie³, patriarhul Țarigradului, scriînd cătră Mihail⁴, biruitorul Bulgariei, zice, adecă cealealte lucruri mici aduc folosințele, iară nevoia care iaste pentru besearică nemoarte ciștigări, nemortului suflet lucrează. Și ajuți besearicii: întîiu, că scriptura cea noo răsipită fiind, după izvodul cel vechiu și cu nevoie aflată a să citi de preoții cei de țară la rînduiala tipicului elinesc, spre lesne cetire o ai tocmît. A doa că ai tîlmăcit în limba românească și o ai tipărit și dintr-a mării[!] tale cheltuială, atîtea cărți făcînd le-ai dat maicii bisearicii a să citi. A treia că veachea scriptură tîlmăcîndu-o pre limba românească aiave a să citi o ai făcut. Că de vremea ce după politiceștile legi nu să cade omului grec a nu ști legile grecilor, cu cît era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu, care iaste Sfînta Scriptură. Și adevărat la rumâni s-au plinit cuvîntul apostolului Filip⁵. Care au zis cătră hadîmul⁶ împărăteasii Ethiopilor⁷: care

cunoști ceale ce citești? precum zice bogoslovii⁹: Cel ce nu cunoaște să nu să cunoască. Dirept aceea spre muștrare zicea Dumnezeu jidovilor pren Isaiia⁹, precum zice apostolul către corintheani: „cu alte limbi și cu alte buze voiu grăi către dînșii și nici așa nu mă vor asculta”¹⁰. Aceasta și la rumâni s-au plinit. Că, cu glas strîin grăind lor Dumnezeu, nu asculta, iară acum Sfînta Scriptură prin nevoînța mării tale să citeaște și cunoscută să face și la mari și la mici. Și de vreme ce cel atocma¹¹ apostol Costantin¹² împărat, căci au scris Sfînta Scriptură la o samă de cărți ca să citească pre la besearicile ceale den Tarigrad, să laudă și să cinsteaște, cu cît mai vîrtos vreadnic de mii de laude ești măriia ta, care la un norod întreg dai cuvîntul lui Dumnezeu, ca oarece luminează fiind până acum supt acoperămînt și o pui în sfeășnic, ca să lumineaze celor den casă ai besearicii noroade: rumânilor, moldoveanilor și ugrovlahilor.

[...] Și de vreme ce Ulfila¹³ episcopul gothilor iaste lăudat că pre vremea lui Valendian¹⁴ au tălmăcit unile părți ale Sfîntei Scripturi spre limba lor ca să să întărească oamenii neamului său den pîinea cea vie a învățaturii duhului, cu cît mai vîrtos ești măriia ta vreadnic de cinste tălmăcind și dînd nu oarecare părți, ce toată Scriptura și nici la puțină pârțiea de limbi, ce la întregi și de multe fealiuri de noroade.

[...] Și de are Ptolomeu¹⁵, împăratul Eghiptului, mai mare laudă care au tălmăcit Sfînta Scriptură den limba ovreiască spre cea elinească, decît au zidit ceale de la Memfes¹⁶ piramide și au tocmît ceale patru cărți de astronomie, cu cît mai vîrtos măriia ta ești vreadnic de multe și mari laude care o ai tălmăcit spre limba cea de moșie a locului, nu spre trufă precum acela, ce pentru mîntuirea noroadelor și duhovnicească hrană a credincioșilor.

[...] Dirept aceeaia rugăm ca și de-acum înainte să fii a toată bunătatea și buna credință pildă, nu numai celor den zilele mării[i] tale, ce și în urma mării[i] tale. A tot neamul omenescu, buna și marea învățătură, bune și mari lucrînd. Pentru care mai vîrtos și cea nespūsă și veacinică împărăția ceriurilor va dărui mării[i] tale moștenire neclătîtă și lăcaș nemutat și peste fire întru cîștigarea dumnezeieștii desfătaciuni cei nestricate în veacii veacilor amin!

Dositheu, den mila lui Dumnezeu Patriarh sfîntei cetăți Ierusalimului și a toată Palistina, rugătoriu de sănătate mării[i] tale.

BAR, CRV 86, P. VI—VIII

¹ Chititor = ? ctitor; ² este vorba de muntele Athos din peninsula Calcedică (Grecia), unde erau, alături de mănăstirile călugărilor de diferite națiuni, și trei schituri românești, cărora mulți boieri și domni le închinau moșii întinse și diferite alte averi; ³ Fotie (Fotius), patriarh al Constantinopolului (cca 820—891) și scriitor ecleziastic, începătorul schismei care a adus despărțirea bisericii de răsărit de cea de apus; ⁴ Mihaîl, probabil Mihaîl al III-lea supra-

numit Porfirogenitul, împărat al Constantinopolului, născut la 839 și mort în 867; ⁵ Filip, apostol, supranumit evanghelistul; ⁶ hadîm = eunuc; ⁷ probabil Candas, regina Etiopiei care a introdus creștinismul, la care ea însăși se convertise prin intermediul trezorierului său, eunucul Judas, care primise revelația apostolului Filip în timpul unei călătorii la Ierusalim; ⁸ bogoslovii = teologii; ⁹ Isaiia, primul din cei patru mari profeți (785—681 î.e.n.); se citează sub numele său renumita compoziție: *Imn despre ruinele Babilonului*; ¹⁰ *Intîia epistolă către corinteni a sf. Apostol Pavel*, cap. 14/21; ¹¹ atocma = la fel, deopotrivă; ¹² Constantin cel Mare, împărat roman (306—337), care a unificat Imperiul roman, mutînd capitala la Constantinopol, oraș întemeiat de el, în locul fostei colonii grecești Byzantion; a făcut să crească prestigiul religiei creștine; ¹³ traducerea *Bibliei* în gotică, de către Ulfila (369) constituie cel mai vechi text de limbă germanică cunoscut pînă astăzi; ¹⁴ Valentinian, împărat roman (cca 321—375); ¹⁵ Ptolomeu II Philadelphul, rege al Egiptului, care a ajutat pe scriitori și a pus să se traducă *Biblia* în grecește (*Septuaginta*); ¹⁶ Memphis, oraș în Egiptul antic, grandioasă capitală a faraonilor.

Elogiul la adresa domnitorului se întemeiază aici pe calitățile deosebite ale acestuia, privite atît din perspectiva îndatoririlor bu-nului creștin, cît și sub aspectul înzestrărilor personale, cu obîrșii adînci în meritele străbunilor.

Comparativ cu figurile celebre ale personalităților care au contribuit, din cele mai vechi timpuri, la traducerea *Bibliei* (ca împăratul Constantin, episcopul Ulfila sau regele Ptolomeu), descendentul Cantacuzinilor se singularizează, arătîndu-se că, în „competiția” cu cei citați, a adus lumina „în sfeășnic”, „dînd nu oarecare părți, ce toată scriptura”, tuturor „rumânilor, moldovenilor și ugrovlahilor”, în „limba cea de moșie a locului”, „pentru mîntuirea noroadelor și duhovnicească hrană a credincioșilor” și „nu spre trufă”.

Expresia scrisorii către domn, semnată de Dosithei, este encomiastică, cu vădite accente ale stilului bisericesc.

Datele de cultură universală demonstrează enciclopedismul autorului.

Datele de postfață, formulate lapidar, poartă atît suflul cucernic, recunoscut în morala creștină printr-o atitudine umilă, smerită (sîntem „pătimași ținuți de slaba fire”), cît și ideea moralei antice că orice creator trebuie să treacă prin toate stările sufletești încercate de semenii săi: „*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*” (Vezi Publius Terentius Afer, *Heauton timorumenos*, I, 1, 125); aici „și noi sîntem oameni” și firea „nu lasă nici pre un om a rămînea fără greșală”.

(PILDA TALANȚILOR)

[...] Un om mergînd departe chemă slugile sale și deade lor averile lui.

Și unuia îi deade cinci talanți, altuia doi, iară altuia unul, fiecăruia după putearea lui, și să duse numaidecît.

Și mergînd cel ce au luat cei cinci talanți au lucrat cu ei și făcu alți cinci talanți. Așijderea și cel cu doi, dobîndi și el alți doi. Iară cea ce au luat unul, mergînd, săpă în pămînt și ascunse argintul domnului său.

Iară după multă vreme veni domnul slugilor acelora și luo samă cu ei. Și mergînd cel ce au luat cei cinci talanți aduse alți cinci talanți, zicînd: „Doamne, cinci talanți mi-ai dat, iată alți cinci talanți am dobîndit cu ei“.

Și zise lui domnu său: „Bine iaste, slugă bună și credincioasă, spre puțin fuseși credincios, spre mult te voi pune; intră în bucuria domnului tău“.

Și venind și cea ce au luat cei doi talanți zise: „Doamne, doi talanți mi-ai dat, iaca alți doi talanți dobîndit-am cu ei“.

Zise lui domnul lui: „Bine e, slugă bună și credincioasă, pre puțin ești credincios, spre multe te voi pune; intră în bucuria domnului tău“.

Și venind și cea ce luase un talant zise: „Doamne știutu-te-am că ești om nesilnic¹, secerînd unde n-ai sămănat și adunînd de unde n-ai răsipit. Și temîndu-mă, merș și ascunșu talantul tău în pămînt. Iată, ai al tău“.

Și răspunzînd domnu său zise lui: „Slugă rea și leaneșă, știuși că seacer unde n-am sămănat și adun de unde n-am răsipit. Cădea-se dară să fii pus argintul meu la schimbători și, viînd eu, fire-aș luat al meu cu dobîndă. Luați dară de la el talantul și-l dați celui ce are zece talanți. Că la tot cea ce are da-i-se-va și i să va prisosi (iară de la cea ce n-are, și ce are lua-se-va de la el). Și pre sluga netreabnică aruncați-l întru întunearecul cel mai de afară; acolo va fi plînsul și scrișnirea dinților“.

BAR, CRV 86, p. 769/II—77/I

¹ Nesilnic = puternic, tare.

Pilda talanților se constituie într-o admirabilă narațiune, în care ideile se succed în fraze concise și clare, introduse de iterativele și particulele deictice din vorbirea de toate zilele: și, iară, așijderea.

Dialogul înviorază povestirea, o face mai expresivă, ca de atîtea ori în nenumărate pasaje biblice, evitîndu-se astfel ariditatea și monotonia disertației abstracte (v. Matei, Cap. XXV/14—30).

Prin spusele „slugilor“ și observațiile „domnului“, parabola evoluează spre deznodămînt — concluzie menită să sublinieze esența, învățătura morală: orice om dotat, fie materialicește, fie spiritualicește este dator să-și ajute aproapele; se condamnă egoismul, lenea, nepăsarea față de cei din jur; „darurile“ nu trebuie să le ascundem numai în folosul nostru.

Tilcuirea evangheliei respective în fața credincioșilor adăuga învățăturilor din cărțile canonice argumente din viața de fiecare zi.

TEXTE: Scurte fragmente în creștomatiile cunoscute; *texte independente*: Virgil Căndea, *Rățiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 190—214; Biblia 1688, Pars VIII, *Ruth*, în „Dacoromania“, Jahrbuch für östliche Latinität. Prefață, textul pe înțeles, notele de Paul Miron, transcrierea textului chirilic de Stela Toma, indice de Elza Lüder, Freiburg und München, 1980.

STUDII: Del Chiaro, *Istoria della moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 43; Ștefan D. Grecianu, *Scrierile lui Radu Logofetul*, *chronicarul*, în „Revista Română“, I (1861—1862), p. 575; Tim. Cipariu, *Principia*... p. 111—112; B. P. Hsdeu, *Viața, faptele și ideile lui Nicolae Spătaru din Mîlesci*, în „Traian“, 1870, nr. 7, p. 32; Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Mîlescu*, Paris, 1883, p. 6, 9, 43—44; G. Sbiera, *Mișcări culturale...*, Cernăuți, 1897, p. 53; N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Mîlescu*, în „An. Acad. Rom.“, s. II, mem. sect. ist., tom. XXXVIII, București, 1915—1916, p. 37—54; Const. Solomon, *Biblia de la București 1688. Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932; N. Iorga, *Biblia lui Șerban Vodă*, în „Revista istorică“, XXIV (1938), nr. 7—9, p. 193—196; Virgil Căndea, *Nicolae Mîlescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în LL, VII, București, 1963, p. 29—76; id. *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii“, XVI, 1963, nr. 3, p. 650—671; G. F. Tepelea, *Versuri în metru antic în Biblia de la București (1688)*, în LR, XII, 1963, nr. 1, p. 81—85; Petre Haneș, *N. Mîlescu, traducător necunoscut a opt cărți cunoscute din Biblia de la 1688*, în Gl. Bis., 23, 1964, nr. 1—2, p. 30—49; Mircea Anghelescu, *Note la Biblia din 1688*, în LR, XX, 1971 nr. 3, p. 305—308; Ion Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române literare*, în SLLF, II, 1972, p. 53 și urm.; Antonie Plămădeală, *Biblia de la București. Cine a făcut traducerea?* în BOR, 96, 1978, nr. 9—10, p. 1004—1018; Doru Mihăescu, *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Biblii românești, Mitrofan, episcopul de Huși*, în Mitr. Mold., 55, 1979, nr. 5—6, p. 314—334.

IV. LITERATURĂ LEGENDARĂ

DOSOFTEI Viețile svinților

1682—1686

Moldova

În activitatea literară a lui Dosoftei, cunoscut mai ales ca poet, textele în proză ocupă un loc destul de important, atât cantitativ, cât și valoric. Ele atestă nu numai calitățile de filolog, traducător și editor ale lui Dosoftei, ci și remarcabilul său talent literar. Intervalul de timp necesar pentru pregătirea ediției sale din *Viețile svinților* a fost mult mai mare (cca. 25 de ani; v. Șt. Ciobanu, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară*) decât cel consacrat versificării și editării *Psaltirii* din 1673 („... tocmită în 5 ai, foarte cu osîrdie mare“). Acest lucru nu se explică decât ținînd seama de faptul că Dosoftei aplică și în cazul acestei ediții a *Proloagelor* (*Vieților svinților*) principiile pe care i le cunoaștem din întregul activității sale literare. El nu se oprește niciodată la un singur izvor în traducerea textelor, confruntă sursele, caută să completeze lacunele și să înlăture inadvertențele, este interesat nu numai de exactitatea traducerilor, ci și de expresivitatea lor, este atras de latura miraculoasă sau fabuloasă a narațiunilor, chiar dacă ea contravine unor canonicități textului, năzuiește mereu să dea formă poetică materiei narative.

În *Proloagele* sale el folosește surse diferite. În afara sinaxarelor grecești, care constituie modelul său principal, atât pentru majoritatea legendelor, cât și pentru versurile care apar în tipăritura sa (v. N. A. Ursu, note la ed. Dosoftei, *Opere*, I, 1978), el mai folosește și manuscrise slavone din seria *Mineelor*, alcătuită în Moldova în secolele al XV-lea și al XVI-lea, ca și unele traduceri contemporane cu el, făcute în spațiul ucrainean. Un rol destul de mare în cadrul colecției sale hagiografice îl deține materialul extras din cronografele grecești tipărite la Veneția, material pe care Dosoftei îl folosește cu citări exprese în mai multe locuri din tipăritura sa.

Concepția lui Dosoftei asupra valorii hagiografiilor are și ea determinări multiple. Cum se știe, cultul sfinților, ca reviviscentă a politeismului antic, a avut rolul de a pune în circulație literară o serie de legende locale. Cum sfinții patronau o comunitate alcătuită pe baze naționale, profesionale (patronii breslelor), cetățenești (patronii orașelor-cetăți) și, pînă prin secolul al X-lea, nu erau canonizați încă oficial, ci prin sufragii populare, între legendele sfinților și cele ale eroilor au existat mereu contaminări. Dosoftei consideră

că valoarea exemplară a hagiografiilor este mult mai pregnantă atunci cînd acțiunile narate sînt mai apropiate cititorului. În acest sens el introduce în tipăritura sa o pledoarie pentru sanctificarea unor sihaștri moldoveni:

„Că și-n vremea de-acum mulți svinți sînt de petrec cu noi, carii numai Dumnădzău îi știe la inema lor.

Dară tocmai și din rumâni, mulți sînt carii-am și vădzut viața și traiul lor, dară nu s-au căutat, fără numai Daniil de Voroneț și Rafail de Agapia, i-am sărutat și svintele moștii. Apucat-am în dzilele noastre părinți nați la bunătăți și-n podvig, și plecați la smerenie adîncă: părintele Chiriac de Beserecani, gol și ticăloșit în munte 60 de ani. Și Chiriac de Tazlău, Epifanie de Voroneț, Partenie de Agapiia. Dară Ioan de Rîșca, arhiepiscopul acel svînt și minunat, Inochentie de Pobrata și Istatie? Că Dumnădzău, svinția sa, nice un neam de rodul omenesc pre pămînt nu lasă nepartnic de darul svinții sale, ce preste toți au tins mila sa și-au deschis tuturor ușe de spăsenie“ (*Viețile svinților*, IV, f. 152^v).

Pledoaria sa are aspectul unui demers din rațiuni de patriotism local. Dar, dacă privim generic și istoric noțiunea de *patriotism*, vedem că ea se constituie și pe baza cultului patronilor unor comunități. Pe Dosoftei îl conduce, în activitatea sa culturală, dorința de a oferi comunității cu care se simte congener un număr de bunuri culturale. De aceea el acordă mai puțină atenție rigorii canonice în culegerea sa de povestiri și versuri hagiografice și mai multă elementului legendar atractiv al acestora.

Povestirea pe care o reproducem mai jos este un exemplu foarte grăitor în această privință. Incriminată în indexurile de cărți oprite (v. comentariul), *Viața sf. Macarie Rîmleanul* este o legendă plină de elemente miraculoase și de viziuni conținînd modalități artistice narative apropiate de universul cărților populare și de cel al basmelor fantastice.

POMENIREA PREACUVIOSULUI PĂRINTELE NOSTRU MACARIE RÎMLEANUL¹

Trei părinți svinți bătrîni, Serghie și Righin² și Theofil³, de la mănăstirea lui sveatii Asclapie, ce-i în Mesopotamia, adevă țara între apele Tîgrul și Efratul, să voroviră în bună voroavă să îmble să cutriere pămîntul. Și-ncepînd calea, mearsără de cutrierară locuri de-nchinăciuni. Și mearsără și pre la puțul cel de apă⁴ [...].

Și ieșînd din Ctisifon, mearsăm 24 de dzile, pînă la părțile Indiei. Și aflăm o cășcioară de cătră apusul cetății. Și ieșînd oamenii indieni, ne goniră dintr-acea casă. Că nu șed cu orașe, ce rășchirați. Și iarăș întrăm într-altă casă fără om și masăm⁵ 2 dzile. Și adevă⁶ veniră omul cu femeia-ș, în cap în loc de cununi purta săgeți⁷ ascuțite. Și să spăriară, gîndind că sîntem iscoade. Și mearsără de-ș

chemară soții. Și veniră vro 40 de oameni. Și cercind prin casă, ne-aflară la rugă și pusară foc casii. Noi deadem afară cu multă frică. Și nențălegindu-le limbii să răspundem, ne-nchisără într-o casă strîmtă, dzeace dzile nemîncăți. Iară noi făceam rugă dzua și noaptea, cîntînd și slăvind pre Dumnădzău. De-aciaa veniră cu mulții și aflîndu-ne îngenunchiați la rugă, ne luară și ne petrecură cu prăjini pină ne scoasără din țară. Și eram nemîncăți 70 de dzile, cum Dumnădzău știe [...] Și mearsăm multe dzile spre răsărite. Și sosim în 40 de dzile la loc cu pomăt frumos și rodit și dulce la mîncat, preste samă de mult [...] Și de-acolo mearsăm în țara căpîcînilor⁸ și nemica rău nu ne feaceră, numai ce ne căuta. Pre-alocurea era cu mueri și cu copii, lăcuia pre supt pietri ca herile în viedzuni⁹. Și iarăș luînd drumul spre răsărit 100 de dzile și mai bine, sosim în țara pithicilor, nemică altă nu vedeam, numai pithici¹⁰. Și fugiră de noi deaca ne vădzură [...] Și deaca ieșim din țara moimelor¹¹, venim la munte nalt unde nice soarele nu lucia, nice copaci era, nice verdeață. Numai gînganii veninate, și glasuri de șueratul lor, și scîrșcări de dinții lor, de aspide¹² și de bălauri și ehidne¹³ răspundîndu-ș, și dzimbri, și vasiliscuri¹⁴, și alte heri neștiute, și onochetavri¹⁵, și inorogi¹⁶, și leoparduri. [...] 4 dzile audzînd șueretul zmeilor, ne-am astupat urechile, că nu puteam răbda șueretele lor. Și trecînd muntele sosim la rîpă mare și adîncă, unde nice urmă de om era, nice fire de om îmblase pe-acolea. Și zăbăvind 7 dzile, cugetînd cum vom face, și ne rugăm lui Dumnădzău să ne scoată de acea rîpă. Și adecă o ciută veni improtiva noastră, și muği de departe naintea noastră. Și luîndu-ne pre urma ei sosim la alte ripi și [primejdii]. Și surupîndu-ne abia cu nevoe putum de ne pogorîm [la un] șes. Și era ciredzi de cerbi și ciute, și trecum [acel loc?] ¹⁷ prin ciredzi de ciute, și de pili, fără nevoe. Și neaflînd drum [...] mearsem 70 și mai bine de dzile și sosim la loc șes, plin de pomăt cu roadă. Și lumină nu să mai vedea acolo, numai negură întunecată. Și ședzînd pușintel, plînsăm și ne tînguim că ni s-au închis calea și lumina. Și plîngînd acolo 7 dzile, adecă o porumbiță, zburînd stătu la loc nalt și purceasă nainte-ne. Noi [...] mearsem după dînsa. Și sosim la un znămă¹⁸, stîlp de piatră cu cămară. Și scriia în țărălă¹⁹: „Acest stîlp au rădicat Alexandru, împăratul machedonilor, cînd au gonit pre Darie persul. Cine va vrea să să-nderepte adze de-acicea, să ia na²⁰ stînga din cătro vin apele. Și cine va-mbla, să ia sunetele apelor și va ieși la lumină. Că na direapta sînt munți și ripi și iazere mare pline de șerpi“. Deaca citim stîlpul lui Alexandru, dobîndim la suflet. Și [...] purceasăm luînd na stînga. Și deaca mearsăm 40 de dzile, ne tîlneaste putoare grea și iute. Și leșinam de putoare, și ne rugam lui Dumnădzău să ne ia sufletele. Și eram în multă voia rea. Și venia hreamăt mare, ca de nechedzături de cai mulți. Și deaca curmăm din cale, vădzum nainte-ne iazer mare. Și mulțime de muncîți²¹, cît nu să vedea apa de

dîșii. Și adecă boacete și vaete și plinsuri cu țipete multe, ca de mulțime de oameni din iazer [...] Și cu frică mare trecum de acel iazer de osîndă. Și de-acolo în cîteva dzile sosim unde era 2 munți nalți. Și-ntr- dîșii căutăm de vădzum un uriaș foarte mare, legat cu 8 lanțuțe de aramă preste trup, cu 4 na direapta, și cu 4 na stînga. Și foc mult supt dînsul de-l ardea. Și țipetele i să audzia 30 de mile. Și deaca ne vădzu, acel om mare începu a să boci, și să-nchina cu capul la pămînt. Și era trupul lui pîrjolit de nu să vedea nice un păr pre trupul lui. Iară noi de frică ne-am acoperit obrazele pînă-l trecum. Și-mblînd 5 dzile, tot îl audziiam. Și sosim la strămnină²², cu dilboană adîncă și mare. Și de margine era o muiare despletită mare. Și un bălaur împleticit colăcit de la picioare pînă la capul ei preste trup. Și cînd vrea să grăiască, o lovia preste gură șarpele. Și părul ei era pînă-m pămînt. Și alte glasuri nepovestite ieșia din acea groapă de gloate multe [...] Și trecînd locul cu frică, sosim la cîmpie strașnică și slăvită. Și adecă 4 bărbați sta acolo, cu chip slăvit și nepovestit. Și-naintea lor, darde²³ ascuțite de lucia. Și foc mare fără samă, și smoală, și iarbă pucioasă, zmei și ehidne și chelei²⁴. Și acei 4 bărbați avea în capete cununi de aur cu mărăgăritari, țîind a mîna toiage de aur. Și deacă-i vădzum, cădzum la pămînt și ne rugăm: Miluiți-ne bărbați cerești. Și să nu să atingă de noi dărdzile acealea și focul! Și răspunsără acei bărbați svinți: Sculați cu pace de vă păziți calea [...] Și audzînd aceastea de la svinții bărbați, luăm îndrăznire. Și mearsăm 40 de dzile, îmblînd nemîncăți, fără numai apă. Și fără veaste ne veni glas de cîntători a gloate multe, și miros de mir scump. Și din glasul cîntecelor ș-a tămîilor, adormim. Și-n somn ni să-ndulciră budzele, ni să-ndulciră ca de stride²⁵. Și deșteptîndu-ne, vădzum besearică mare de cristal și în mijlocul ei ca-n chip de jărtvinic²⁶. Și ieșia fintină ca laptele din jărtvinic, cît dziceam că și-i²⁷ lapte. Și bărbați strașnici și minunați sta pregiur apa aceia cîntînd cîntări îngerești. Și deacă-i vădzum, ne-am înfricoșat și stam uimiț izumiți²⁸. Iară un svînt bărbat frumos, de-aceia ce sta pregiur apa aceia fintini, ne socoti și dzisă: Această-i fintina de fără moarte cruțată²⁹ direpților. [...] Și cu multă frică și bucurie, sosim la alt loc, nice leac gustați, cum Dumnădzău știe. Ce budzale noastre de dulceața aburilor acelora, trei dzile să lipia ca de stride. Și iarăși venim la un loc cu pîrău mare și băum de ne săturăm, slăvind pre Dumnădzău. Și era-n-amiadză-zi, pripăc³⁰, și ședzum lîngă pîrău sfātuind ce vom face. Și din pîrău ieșia lumină de strălumina. Și socotim în patru părțile lumii, și nu sufla vînturile de la noi. Și-ntr-alt chip sufla vînturile acealea. Și unghiul despre apus era vearde a ceriului, ca prajii³¹. Iară a răsăritului, ca trestia. Iară miadză-noaptea, ca singele curat. Iară amiadză-dzul, alb ca omătul. Și stealele ceriului era mai strălumină, și soarele mai herbinte, cu șapte părți³². Și copacii, preste măsură de mare. Și mai deși și mai rodiți. Și munții aceia, mai nalți decît pre

la noi, și mai faeși³³. Și pământul acela, luminat ca focul, și cumu-i laptele, și pasările, pre fealiu, carea-și în cîntecul ei. Și eram mai mult de 100 de dzile nemîncați, cum Dumnădzău știe. Și fără veaste veniră la noi gloate fără samă de mulți bărbați, și femei și copii, cei mai mari era de un cot. Alalți și mai scundzi. Și ne-am spăriat de dinșii deacă-i vădzum, să nu ne cumva mănînce. Și gîndiam cum vom face. Și dzisă fratele Serghie³⁴: Dăi fraților să ne zborim³⁵ părul, să ne facem ciuhași³⁶ și să alergăm asupra-le. Sau ne-or mîncea, sau or fugi. Și feacem așa, și purceasără fuga scîrșcînd cu dinții asupra-ne, și trăsînd, și apucîndu-și cuconii. (Aceștia au războiu cu cucoarale)³⁷. Și trecînd pîrăul mearsăm unde lăcuia ei. Și aflăm acolo un fealiu de buruiănă³⁸ ca laptele și ca stridia de dulce. De un cot era de-asupra pămîntului. Și mîncăm de ne săturăm de dînsă, și ni s-au schimbat fața, și virtutea ni s-au adaos [...]. Și iarăși purceasăm pre cale nainte. Și mearsăm opt dzile neștiînd calea. Și fiindu-ne de acea cale nemblată multe dzile, aflăm peștera lui Sveatii Macarie, luîndu-ne pre o cărărușe. Și era peștera aceeaia ca o besearică svîntă grijită și podobită. Atunce rugîndu-ne și făcîndu-ne svînta cruce, ne bucurăm. Și intrînd innontru, pre nimerea n-aflăm. Și dzisăm între noi: Această cășcioară a fire de om iaste. Ce să așteptăm pînă în sară, să vedem. Și-ngăduînd puțintel, adecă miros de mir foarte minunat să feace în peșteră și ne veniia la nări. Și luînd aminte spre răsărit de la peșteră, vădzum închipuitură de podoabă de bărbat groznic, cu nemică altă îmbrăcat, fără numai cu peri albi. Că veniia adevăr fericitul Macarie. Și-i crescusă părul capului de ai mulți, și-i acoperiia tot trupul³⁹ [...]. Și desfăcînd părul de pre obraz, voroviia cu noi. Și-i era părul alb ca omătul, ni să punea pre ochi ceață de albiia lor. Și vădzum fața lui. Și de multe bătrînețe nu i să vedea ochii, că-i era slobodzite sufruncealele⁴⁰ preste ochi. Iară unghiile la mîni și la picioare cîte de un cot era. Iară musteața, acoperindu-i gura, pogoriia de să mes-teca cu barba, și-mpreună-i agiungea pînă la picioare. Și cînd grăia, ț-părea că grăiaște de fund. Și-i era piialea ca de țăstul de broască. Și ne-ntreba de unde sîntem. Și ce ați venit la mine? Și-i spusăm toate tîmplările noastre, și cum ni-i voia să agiungem unde odih-neaste ceriul. Și ne răspunsă: Fiii miei, nu poate neștiine muricios, și-mbrăcat cu trup, să între mai innontru sau să socotească minunile lui Dumnădzău și putearea. Că eu păcătosul mult m-am silit ș-am pus poară⁴¹ să o fac aceasta [...]. Și era amu sară. Și ne dzisă: Fiii miei, stați în laturi puținel, că am 2 coconi aicea și vin din sară în sară. Și mă tem, vădzîndu-vă streini, să nu vă vatăme. Iară noi gîndiam că-s oameni. Și cum ne deadem în laturi, adecă 2 lei groznici veniră reapede din pustie și cădzură la picioarele lui rugînd de i să-nchinară. Iară noi de frică cădzum gios. Și puîndu-și mînule preste dinșii le dzisă: Cuconașii miei cei buni, de la firea oamenilor veniră neștini la noi, și să nu le faceți strîmbătate, că sînt șerbii lui

Dumnădzău. Și ne chemă svîntul Macarie: Veniți, fraților, la noi, nu vă teamereți. Și vom face vecerniia. Și mearsăm la svîntiia sa, și cursără leii de ne-ntimpinară, lingîndu-ne pre la picioare și pre cap. Și ca niște oameni cuvîntăreți genunchînd picioarele, ni să-n-chinară [...]. Și feacem vecerniia. Și ședzum toată noaptea, și a doua dzî dzisăm svîntului Macarie: Spune-ne, cinstite părinte, cum ai venit aicea? Și ne dzisă: Fraților, plecați audzul de-ascultați în cuvintele rostului⁴² mieu, să-nțăleageți de rîndul mieu, cum am venit aicea. Eu, smeritul, am fost ficior unui Ioan singlitic⁴³ din Rîm. Și mă-nsurară fără voia mea. Și nuntînd, cînd fu sara de măn-chi-sără cu mireasa, nunta giucînd, eu mă feciu că mi-i pre-afară, și ieșiiu de m-am ascuns la o femeae săracă și mișea, de-am ședzînt ascuns 7 dzile, Dumnădzău să o pomenească. Și-m aducea veștile⁴⁴ pînă-n 7 dzile. Iară dzilele nuntii mele feaceră bocîndu-le și cău-tîndu-mă și nu mă aflară. Iară eu, deacă trecură aceale 7 dzile, m-am sculat noaptea, slăvind și mulțămînd [...] și aceii mueri sărace. Ș-am ieșit la drumul cel mare [...]. Și-ndată purceși a merge. Și mă tilni o asîna sălbatică pascînd. Și o giuraiu de dzîși: Ai, pre Dumnădzău ce te-au zidit, arată-mi lăcaș omenesc. Și-ndată stătu de mă apropiiau. Și mergea naintea mea, și m-au dus 2 dzile. Și tilnim un cerb mare. Și să-ntoarsă asîna sălbatecă. Și mă dusă cerbul 3 dzile. Și iarăși ne tilni un bălaur și cerbul să-ntoarsă. Iară eu de frică începui a giura pre bălaur să nu-m facă nevoe. Și scu-lîndu-să bălaurul pre coadă, ș-au deșchis gura și grăi ca omul dzî-cînd: Bine-ai venit, șerbul lui Dumnădzău Macarie, că sînt 12 ai de cînd te-așteaptă muntele acesta. Și ia că ț-am gătat și casă de lăcuit, poruncită de Rafail arhanghelul. Și-ncă și chipul tău mi-au zugrăvit, și graiul, și iată că te vădzuu astădzi. Că sînt 8 dzile de cînd te-aștept, de n-am mărș nice la mîncat, nice la băut. Și astă sară vădzuu un ședzătoriu⁴⁵ pre nuor luminat și-m veni glas dzî-cînd: Scoală, Anail, de priviteadză⁴⁶ pre șerbul lui Dumnădzău, Macarie. Și acmu ia-mblă de-ți vezi locul. Și mă dusă pînă la ușea aceștii peștere. Și deac-am intrat innontru, am aflat o leiță moartă și puî amîndoi scîncînd, neavînd ce suge. Ș-am luat de i-am hrănit cu mugur ca cuconii miei prisne⁴⁷. Iară pre maica lor am îngropat afară în pămînt [...]. Și încă noi vorovînd, adecă corbul veni de să pusă în mijlocul nostru cu o piine și giumătate în gură. Pusă nainte-ne și să dusă. Și ne dzisă bătrînul: Cunoscute-am că nu ne-au părăsit Dumnădzău, ce încă ne-au trimis și hrană. Și voaă și mie, de-ndulcit. Că iată că mulți ai pînă astădzi de cînd luăm hrană de la această pasăre în toate dzile giumătate de piine. Iară astădzi luăm de la dînsă piine de noi de toți. Deci să mîncăm întîi, de-acia voi spune și de păcatele mele. Și deaca mîncăm și feacem blagoda-renie, începu a dzice cătră noi: Deacă-mplui aicea 12 ai, ieșiiu na 7 ceas și ședzuu cu cești ținci. Adecă Satan începu a mă ispîti. Căutaiu, vădzuu un nemeteț de păioră⁴⁸ scump, femeesc, dzăcînd

gios înainte-mi. Iară eu, un ticăit, m-am uimit și nu mi-am făcut cruce⁴⁹, și l-am luat de l-am băgat înnontru. Ș-am cugetat ce poate fi, de unde s-au luat acesta lucru pre-aceastea locuri. Și cind fu a doa dzi, ieșind, iarăș aflaiu o cizmă frumoasă femeiască [...] Adecă o nevastă ședea de-asupra unii pietri, îmbrăcată cu haină de aur foarte scumpă, neprețuită. Și de frămseătea ei nu era sațiu. Și dzîșu cătră dînsă: Dincătro te-ai luat de-ai nemerit aicea? Iară ea plîngea cu jeale, cît mă feace de plînși și eu de milă-i. Și răs-pundzîndu-mi cu ovillite boacete, ea-mi dzîșă: Eu, mișel de ea, mă răspundzu nevasta lui Macarie, fată de singlitic rîmlean, că mă logodiră părinții după dînsul cu sila fără voia mea, netrebuin-du-mi a mă mărita. Și scăpînd eu de la gioc și de la patul cel de nuntă, am fugit luînd drumul cel mare. Și necunoscînd drumul, am luat munții și pustiile în cap și iată c-am nemerit aicea neștiînd unde mă duc. Iară eu, un ticăit, tot încă fiînd uimit, o credeam ce grăiaște. Iară ea cu meștersug măguliia bietul meu suflet, și eu nu pricepea, îngreuiat de păcatele mele⁵⁰. Și o luaiu de mină de o adușu într-această peșteră. Și jeluindu-o de foame, îi dediu să mănince de-acest mugur, să nu moară, iară lacrămile ei nu să mai opriia. Și-mi era sufletul ovilit pentru dînsă. Și eram uitat nefă-cutu-mi cruce. Și cînd fu sara, îm feciu ruga uitit [sic] și cu urît feciu slujba lui Hs. de vecernie. Și m-am culcat la odihnă. Și eu, un ticăit, deac-am adormit, iară ea îndată veni lîngă mine și deș-chidzîndu-mi leanca ș-au băgat mîna și mi-au pipăit tot trupul, și eram în somnul meu cu totul îngreuiat. Iară eu, un ticăit, ce nu mai poftisiam nice urmă de păcat trupăsc, m-am uimit cu gîndul, mi-am îndrăgit de dînsă și o luaiu să mă culc cu dînsă. Și amu cumu-și sositu într-îns păcat, îndată fu nevădzută de la mine. Și m-am aflat eu, un ticăit, dzăcînd cu fața-n gios pre pămînt, ca de somn greu. Și deaca m-am trezit din înșelăciunea lui Satan, mi-am venit la fire. Și mi-am socotitu-mi greșala, ș-am aflat că-i multă și fără de samă foarte. Și ieșind din chilie, am plîns cu amar. Și leiî ceștia nu mi-au venit 8 dzile la mină, și nu mă asculta, cunoscînd păcatul meu. [...] Ș-am socotit să mă mut aiurea într-altă parte, să nu mă cumva înșeli iarăși, și voi fi lepădat de la fața Domnului. Și m-am sculat de-am ieșit de la peștera aceasta. [...] Și-ntorcîndu-mă la chilia aceasta, am genunchiat naintea lui Dumnădzău 40 de dzile și 40 de nopți nemîncat. Și deaca m-am sculat, vădzuu peștera aceasta avînd lumini în 4 unghiurile casii. Și un bărbat în porfiră⁵¹ îmbrăcat. Și cunună de aur în capul lui, cu pietri scumpe. Și cînta cîntec preaslăvit și ceresc. Și glasul lui, ca de nărod mare cîntînd. Și deaca obîrși⁵² cîntecul, să feace miroseală strașnică. Și-n-dată să feace nevădzut acela ce s-au vădzut. Și-ndată iarăși întră nuor de foc în peșteră și culeasă acea lumină nepovestită din casă. Și suindu-să nuorul, să feaceră tunete, fulgere, și cutremururi, și copacii și munții și pietrile, și pasărilor ceriului zbiera cu glasuri

mare dzicînd: "Aghios, aghios, aghios ei, kyrie. Adecă Svnt, svnt esi. Gspdi, Gspdi⁵³. Ce să dzice rumâneaste: Svînt, svînt, svînt ești Doamne. Și m-am spăriat eu, feții miei. Ș-am fost mut 70 de dzile. Și leii aceștia era trîntiți⁵⁴ la pămînt [...] Și de-atunce, fiii miei, m-am rugat să moriu mai bine decît să fiu viu. Ș-am cunoscut că-i omul o nemică. Și m-am spăriat mirînd și nepricepîndu-mă cum m-am spodobit a vedea minuni ca aceastea. Și de-atunce-a-s 70 de ai și mai bine odoacă⁵⁵. Și eram atunce de 48 de ai. Iată, aceastea-s eari-ați audzît, fraților. Și v-am spus ce-am lucrat pre lume. Să mă iertați, pentru Dumnădzău. Și di-ți putea și voi suferi ca aceastea, rămîneți aicea. Iară de nu, Dumnădzău să vă-nderepteadze din-tea, rămîneți aicea. [...] Și adecă sosiră leii amîndoi din pustie. Și puîndu-i sfîntul mînule preste înșii, i-au blagoslovit, și cădzură de să-nchinară svîntului Macarie. Și dzisă cătră noi svîntul Macarie: Puneți mînule și voi în capete-le! Iară noi cu frică multă feacem ascultare. Și-i dzisăm: Dă-ne blagoslovenie, cinstite pîrinte, să ne ducem în lume să povestim de tine, și de svînta ta petrecere să strigăm în toate besearicile și în mănăstiri. Și la Ierusalim, la preacuviosul episcop. [...] Și ne dzisă: Spășiți-vă cu pace, sufleteștii miei fii, rugîndu-vă pentru noi. Și ne petrecură leii trei dzile, de-acii ne sărutară urmele picioarelor, și să-ntoarsără cătră svîntul. Iară noi călătorim cătră lume oreceva dzile, și sosînd la pirău și pușinel adormînd [...] Și deaca ne deșteptăm și ne vădzum, am cugetat mirîndu-ne ce de cale, și cit de groznică o trecum ca prin vis [...] Și făcînd rugă pre scurt pre la toate svînte locuri, ne-am întors la mănăstirea noastră, de-am povestit călugarașilor cite vădzum și pățim. Și de svîntul Macarie de toate am spus [...].

¹ La octomvrie 23, într-această d zi...; v. J. Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, 1863, p. 48; ² În m-sele grecești apare forma *Hygin*; forma din versiunea Dosoftei presupune o sursă latină; cf. V. Căndea, în D. Cantemir, *Divanul*, 1969, nota 120, p. 492: Cantemir folosește versiunea lui Dosoftei; ³ În bibliografia critică, Theofil este considerat, în unele studii, autorul posibil al acestei hagiografii; ⁴ *puțul cel de apă*..., nu apare menționat în NT, Matei 2,1—12, singurul loc din textul biblic unde ar fi putut figura acest episod; ⁵ *masă* = poposirăm, rămaserăm peste noapte; ⁶ *ade-că* = iată că; acest sens este foarte des folosit în text, în continuare; ⁷ glosat marg.: *țăpușă*; ⁸ *căpcini*: kynocephali, oameni cu cap de câine; cf. *Alexandria*; ⁹ glosat marg.: *cuiburi*; ¹⁰ *pithici*, cu sensul originar de maimuțe (pitheci), apoi *pitici*; ¹¹ *moime* = maimuțe, v. nota anterioară; ¹² *aspidă* = animal fantastic, șarpe veninos, v. NT și *Fiziologul*; ¹³ *ehidne* = animale fantastice, jumătate șarpe, jumătate femeie; numele vine de la Ehidna, fiica lui Tartaros și a Geei; ¹⁴ *vasiliscuri* = monștri fabuloși, care ucid cu privirea (*Fiziolog*); ¹⁵ *onochentavri* = animale fabuloase, centauri; ¹⁶ *inorogi* = animale fantastice, unicorni (v. *Fiziologul*, *Istoria ieroglică* etc.); ¹⁷ [] *deter.*; ¹⁸ *znamân* = semn; ¹⁹ *țăr-călam* = cerc, circumferință; ²⁰ *na* = la; ²¹ *muncii* = chinuți, osîndiți; ²² *strămnină* = stirmină, glosat marg.: *ripă*; ²³ *darde* = lănci; ²⁴ *chelei* = cai negri fabuloși; ²⁵ *stride* = miere neîncrepută, fagure de miere; ²⁶ *jărtvinic* = jertfelnic, altar de jertfă; ²⁷ *că și-i lapte* = că este chiar lapte; ²⁸ *izumiți* =

fără rațiune, scoși din minți; ²⁹ *cruțată* = aici: păstrată pentru...; ³⁰ *prîpăc* = zădăf, căldură mare; ³¹ *ca prajii* = de culoarea prazului; cf. gr. *hryso-prasos* — piatră prețioasă; v. și *Apoc.* 21, 19—20; ³² *cu șapte părți* = de șapte ori; ³³ *faeși* = arătoși; în *Viețile sfinților*, f. 225r, la 14 dec., mai apare și alt sens, în glosa marg. a lui Dosoftei: *stuhósă*; ³⁴ În versiunea latină (Migne, PL, LXXIII) aici apare: „Eu, păcătosul Theophil am zis...”, de unde atribuirea scrierii lui Theofil; v. supra, nota 2; ³⁵ *să ne zborim* = să ne zburim; ³⁶ *ciuhași* = sperietori; cf. ciucă, ciuca bătailor; ³⁷ glosa nu apare în ms-ele slavone și grecești, dar referirea la războiul pigmeilor cu cocorii era cunoscută din lexicoane; ³⁸ glosat marg.: *legumă*; ³⁹ Tot textul, de la începutul povestirii pînă aici este rezumat în versiunea din *Minee* astfel: „... să umble să încungiure pămîntul. Și purcegînd într-aceia cale, aveau adevase groaze și despre oameni și despre hiară, cu scribă și cu patimă rea, cîte odată lipsiți tocmă și de hrana buruienilor sălbatece. Deci călătorind multe zile, ajunseră la un loc unde să vedea urme de om, după care s-au și îndreptat de au mers la o peșteră care să vedea a lăcuiri om într-însa, că era grijită binisor. Și intrînd într-însa, aștepta ca să vază pre cel ce lăcuia acolo. Și peste puțin, simțind un miros frumos, văzură asămănare de om împodobit cu părul său. Și acesta era preacuviosul lui Dumnezeu, Macarie Rimleanul.” (*Minee* de la Buzău, 1698, II, f. 103r); în continuare am reproduș cu dreptate, în textul versiunii lui Dosoftei, pasajele pe care le omite versiunea din *Minee*; ⁴⁰ glosat marg.: *sprinceane*; ⁴¹ *am pus poară* = m-am chinuit, am făcut eforturi; ⁴² *rostul* = gura; ⁴³ *singlitic* = senator; ⁴⁴ glosat marg.: *răspunsurile*; ⁴⁵ *ședzătoriu*, cf. VT *Isaia* 6, 1—3; ⁴⁶ *privitează* = întîmpină, salută; ⁴⁷ *prisne* = adevărat, fără amestec, curat; ⁴⁸ *nemeteș de păioră* = năframă, vâl de crep, mătase; ⁴⁹ marg.: „Să-și facă pururea tot omul Svînta Cruce, Is. Hs. Nika.”; ⁵⁰ În *Minee* apare aici următorul pasaj: „Deci zis cătră dînsa: Unde vei să mergi, de vream ce nici eu nu te voi lăsa să te afli aici cu mine? Iară ea zise: Venit-am ca să lăcuiesc în pustiu al acestuia.”; ⁵¹ glosat marg.: *urșinic*; ⁵² *obirși* = sfîrși; ⁵³ cf. VT, *Isaia* 6,3; ⁵⁴ glosat marg.: *oboriți*; ⁵⁵ *odoacă*: chiar.

Versiunea tipărită de Dosoftei a acestei povestiri hagiografice este o scriere literară întru totul remarcabilă. Nu numai talentul narativ deosebit al lui Dosoftei, ci și opțiunea pe care o face el între diferitele surse ale textului conferă valoare artistică acestei povestiri. Față de versiunile incomplete sau, mai degrabă, epurate ale acestei hagiografii, pe care le întîlnim în *Paterice* și în *Minee*, versiunea Dosoftei se adresează celei mai valoroase tradiții în transmiterea textului, optînd pentru forma literară unitară a acestuia. Pentru faptul că această formă este în același timp și forma originară a textului pledează mai multe argumente.

Concepută în mediul greco-iudaic al Alexandriei, probabil în secolele III—IV, hagiografia de față conține o serie întregă de elemente literare care-i dovedesc sorgintea. Cele mai importante dintre acestea sînt elementele comune cu așa-numita versiune *Pseudo-Callisthenes* a romanului lui Alexandru cel Mare, elaborată în același mediu și în aceeași perioadă. Nu este vorba numai de contaminările între cele două scrieri, evidente la nivelul diverselor episoade: stilul lui Alexandru, călătoria la iad și la rai, descrierea unor populații și a unor animale fabuloase etc. Este vorba de o corespondență mai profundă, care privește în întregime structura celor

două scrieri, și anume de faptul că acest Macarie (Rimleanul) reprezintă, ca personaj, o însumare a trăsăturilor *fericiților gymnosoști* care apar în *Alexandria* (Ivanție împărat). Acest lucru îl arată și numele sfîntului, același cu numele generic al *blajinilor* sau *fericiților* (*makarioi*). Îl dovedește apoi situarea peșterii sale în preajma raiului. În acest caz avem de-a face cu o reinterpretare în sens creștin a vechiului motiv al *insulelor fericiților* (*Makarioi nysoi, Insulae Fortunatae*). Îl dovedesc apoi chiar elementele care diferențiază hagiografia de romanul lui Alexandru, în sensul că hagiografia constituie o replică și o contrapuneră a *ecumeniei creștine* față de cea stabilită de eroul politic Alexandru (fapt dovedit, între altele, și de evoluția și remanierile în sens creștin pe care le suferă itinerariul lui Alexandru în tradiția medievală). Itinerariul celor trei sfinți părinți depășește limitele ecumenice stabilite de stilul lui Alexandru, dar, în același timp, depășește și limitele canonicității prin viziunile despre rai pe care le conține, ceea ce a dus la includerea acestui itinerar în indexurile de cărți oprite (v. indexul publicat de N. Cartoian, *Cărțile populare...*, II, Anexa, unde hagiografia este menționată între cărțile „de cuvîntători mincinoși tocmită” astfel: „De un Macarie pustilnic, călugăr al Rimului, ce au mers trei călugări la dinsul, doosprăzeace mile de rai.”).

Ca *apocrif religios* această povestire pornește, ca mai toate apocrifele, de la un pasaj obscur din textul biblic și construiește în jurul acestuia o *legendă*. Pasajul de la care pornește acest apocrif pare să fie cel din Gen. 3,24, în care, după relatarea izgonirii lui Adam din rai, se spune că în partea de răsărit a grădinii Edenului Dumnezeu a pus niște heruvimi care să învîrtească o sabie de foc, păzînd astfel drumul care duce către pomul vieții. Textul biblic apare ca o glosă în versiunea Dosoftei (Geneza 3, 24). Spre deosebire de alte legende apocrife de tipul *iter ad paradisum* (v. *Călătoria lui Sith la rai*, în vol. I, p. 197; v. M. Gaster, *Apocrifele...*) în care elementul principal îl constituie acest *lemn al vieții*, în legenda de față elementul principal este descrierea raiului prin intermediul unor viziuni (cf. *Ezechil* 28, 13).

Itinerariul celor trei sfinți părinți are trei părți: prima, un pelecet la locurile sfînte, destul de puțin important în economia narrațiunii și care nu prezintă interes față de altele de același fel; a doua, un traseu care îl repetă aproape întru totul pe cel al lui Alexandru cel Mare din *Alexandrie* și a treia, relatarea călătoriei fantastice a sf. Macarie. Aceasta din urmă constituie și mobilul primelor două părți ale itinerariului care nu reprezintă de fapt decît căutarea (*quête*) celei de a treia.

Ca *hagiografie*, povestirea conține mai multe elemente caracteristice genului. La fel ca Alexie, omul lui Dumnezeu, și Macarie părăsește casa părintească în noaptea nunții. Ca în atîtea povestiri din *paterice* este călăuzit în drumul său de arhanghelul Rafail

(cf. *Tovit*) și apoi conviețuiește cu doi pui de leu (v. *Povestea sf. Gherasim cu leul* ș.a.). Animalele-călăuză care-i conduc pe cei trei părinți apar, cum se știe, și în *Viața sf. Eustatie Plachida*. Macarie este supus ispitirilor diavolești ca atâtea personaje din *paterice*, dar nu rezistă integru acestora. Se suppose apoi penitenței și are viziuni. Pentru fiecare dintre aceste episoade comune *Vieții sf. Macarie Rîmleanul* și altor hagiografii, în textul din versiunea Dosoftei vom găsi o mult mai marcată predilecție pentru fabulos, pentru expresivitate, pentru depășirea canoanelor genului. De aceea versiunile din *Minee* și din *Paterice*, prin comparație cu versiunea lui Dosoftei, se vede că emendează și astfel de alunecări spre fantastic, care, chiar dacă nu contraveneau canoanelor religioase, contrariu totuși, prin exagerarea stilistică, canoanele genului.

Motivele literare din povestire sînt recurente: se repetă itinerariile celor trei sfinți părinți, al lui Macarie și al „soției” acestuia. De trei ori apar animale-călăuză, trei sînt urmele femeii pe care le găsește Macarie, de trei ori are viziuni în care apare divinitatea. Unele inconsecvențe stilistice, privitoare mai ales la persoana narațiunii, sînt generate de anumite dificultăți, care apar destul de des în textele literare medievale, în alternarea stilului direct cu cel indirect. Lexicul deosebit de bogat al povestirii, pregnanța epitetelor, expresivitatea metaforelor, precum și încărcătura fabulativă a scrierii au făcut ca ea să capete o circulație deosebită. Cantemir o menționează în *Divanul* (v. nota 2). Din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea se păstrează un număr mare de copii manuscrise ale versiunii tipărite de Dosoftei.

TEXTE: Mse. grecești. A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, 1893; H. Delehay, în „*Analecta Bollandiana*”, XXIV, 1905; idem, ibidem, XXXIX, 1921; Fr. Halkin, în *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ed. a III-a, 1957, t. II.; BAR, ms. grec 966, copiat la mîn. Sf. Treime (Radu Vodă), probabil în sec. al XVI-lea.

Mse. latine. Migne, PL, LXXIII, p. 425—428 menționează faptul că Macarie Romanul nu este cunoscut în *Martirologhionul* roman. Unicul ms. după care este reprodusă versiunea din PL este relativ recent („caractere plane recenti”) și provine din abazia Einhamen. Dar versiunea tradusă de I. Armașenko în slavă, la 1659, v. N. Petrov, *O vlijanij* ..., are un original latin, diferit totuși de cel reprodus în Migne, ceea ce probează că au existat și alte versiuni latine.

Pentru versiuni armenesti, v. ed. Ispahan, 1641 și *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, *Subsidia Hagiographica*, 10.

Mse. slavone. A se vedea bibliografia, sub Pypin, Popov, Petrov. BAR, ms. slav 154, copiat în Moldova la sfîrșitul sec. al XV-lea.

Mse. românești. Sînt cunoscute trei versiuni: una similară cu *Mineele*, alta cu *Patericele* și alta, cea mai numeroasă, conținînd copii după tipărirea lui Dosoftei (versiunea completă). Ms. 76, Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, din 1747—1748, reprezintă o traducere diferită de cea a lui Dosoftei, dar tot din familia versiunii complete.

Ediții. Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților* ..., Iași, 1682—1686; M. Gaster, în „RIAF”, an III, vol. V, pp. 89—112.

STUDII: A. Pypin, *Pamjatniki star. russk. lit.*, 1862; J. Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavonicus*, 1863; A. Popov, *Opisanje rukopisej...* Hludova, 1872; N. Petrov, *O vlijanij zapadno-evropejskoj literatury na drevne-russkuju*, în „*Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademij*”, II, 1872; M. Gaster, *Apocriifele în literatura română*, în seria *Conferințe publice ținute la Ateneul Român*, IV, 1883—1884; A. Vassiliev, *op. cit. supra*; N. Petrov, *Opisanje ruk. sobr. nahodjaščihsja v gorode Kieve*, II, (Ms-ele Lavrei Pacerska), 1896; Iv. Franko, *Apokriji i legendi*, II, 1896; S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în „*An. Acad. Rom.*”, seria II, t. XXXIV, mem. secț. ist., 1911—1912; Șt. Ciobanu, *Dosoftei, mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară*, 1918; V. Căndea, note la D. Cantemir, *Divanul*, 1968.

MINTUIREA PĂCĂTOȘILOR

1691

Moldova

Amartolon Sotiria, adică *Mintuirea păcătoșilor*, tălmăcită de pre limba elinească pre limba românească reprezintă o traducere a operei — cu același titlu — editată la Veneția, în 1641 de călugărul cretan Agapie Landos, format în mediul de cultură de la Muntele Athos. Cartea cuprinde o dedicație către Fecioara Maria, un cuvînt către cititori și trei părți a câte 38,23 și respectiv 69 capitoare¹. Ea a fost tradusă în românește în Moldova, în secolul al XVII-lea, după unele opinii, de Dosoftei (N. A. Ursu, *Alte traduceri*). Cea mai veche copie a traducerii românești a acestei cărți a fost realizată în 1691 de ieromonahul Silvestru de la Agapia și se păstrează la BAR, ms. rom. nr. 1284. Traducerea românească din Moldova este selectivă și prescurtată. Alături de prefață sînt traduse 55 capitoare din totalul de 61 și 67 de minuni în loc de 69. În schimb, traducerea mai tîrzie din Muntenia — așa cum reiese din ms. nr. 2174, datat 1696, și ms. nr. 2517, datat 1699 — respectă, cu strictețe originalul pentru partea I-a și a II-a și omite partea a III-a. În țara noastră se cunosc peste 30 de manuscrise ale operei lui Landos.

PENTRU ÎMPĂRĂTEASA ȚĂRAI FRÂNCEȘTI² CAREA FIIND CU
MÎNILE TĂIATE LE-AU VINDECAT CEA INTRU TOT PUTEARNECA
DESPUIETOARE³

Iară scriem cum că era în țara francească era un împărat avînd împărăteasă cu carea au făcut o fată foarte frumoasă. Și o numiră Mariia. Deci s-au tîmplat de-au murit împărăteasa, iar împăratul s-au însurat al doilea rînd. Cercînd carea era mai frumoasă muiare pre locurile lui, care o aflară ce o cit era frumoasă la trup, atîta era grozavă la suflet și atîta să biruia⁴ de zavistie⁵ cît nici cum nu să ferii

ca să auză cum iaste alta undeva mai frumoasă decît dînsa. Deci văzînd pre acea cucoană a împăratului cum avea frămseată pre ea minunată, începu întru inima ei dureari născînd pre diavolul și cerca prilej ca să omoară cu zavistia ei pre acea nevinovată fecioară pentru ca să nu se facă mai frumoasă decît dînsa.

Deci se [în]timplă împăratului a merge oareunde iar scorpia află vreme ca să facă pohta⁶ ei de zavistie și grăi unei credincioase slugi căruia îndrăznea mult: „Voi ca să-mi faci un dar pre ascunsu ca să nu înțeleagă nimeni și să-ți dau atîte daruri cît să te faci întru cei mai mari a [îm]părăției [...]. Iar ea zise lui: „Muiarea cea dentii carea au avut împăratul au făcut o fată nu cu împăratul, ce cu alt oarecare om, cu prilejuri reale. Pentru aceia ca o naștere de preacurvie face lucruri de ne umplem de rușine și de va mai trăi va să rușineze casa mea. Ce te rog să o iai mîine și vezi cum o duci la o grădină. Iar tu luînd-o să o duci într-un loc pustii și să o omori și să o ascunzi. Să nu audă cineva. Și pentru semnul de mărturie nemineoasă să-i tai mînule să mi le aduci“. Deci sluga s-au făgăduit să [îm]plinească pohta ei și s-au gătit de cu sară cu o rudă a lui și priiatin [...]. Iară pre la miezul nopții i-au deșteptat împărăteasa pre dînsii și pre fată și au zis fetei: „Mărie, du-te cu acești oameni în cutare loc că voi veni și eu preste puțin ceas ca să ne primblăm“.

Așadar, au luat pre fată și s-au dus departe, în locuri pustii, iar Mariia au cunoscut viclenie lor că era înțeleaptă den fire. Și rădică ochii ei cătră ceru și lăcrămîndu să ruga zicînd: „Despuietoare, Născătoare a lui Dumnezău, nu am altă nădejde și agiutor făr-numai darul tău. Ce răspleteaște celora ce au vrajbă pre strîmbul⁷ spre mine“. Iar oamenii ziseră ei: „nu plinge, că nu vei avea rău despre noi“. Iar ea zise lor: „pentru căci birfiți că măstihă-mea⁸ m-au înșelat și m-au dat pre mînule voastre făr-de veaste să mă omoriți. Ce spuneți să fac rugă cătră despuietorul dînd sufletul meu“. Iar ei ziseră: „Bine ai cunoscut să nu fii vînit după noi că ea ne-a poruncit ca să te omorîm“. Mariia zise: „Dară nu vă temeți de Dumnezău să mă omoriți pre strîmbul? Nu știți cum darul lui nu lasă ca un giudecător drept lucru ca acesta ascunsu ce v-a izbîndi cu voi și cu aceia prea iute certare că nici aceia nici voaoă nu v-am făcut rău nici odănoară? Ce de vă iaste voia să lipsiți de această fărdelege, lăsați-mă la acest loc pustii și ziceți cum m-ați omorît. Că aicea nu iaste nimeni să mă ocrotească și voi muri de foame. Să nu vă spurcați mînule voastre întru ucidere“. Acestea și altele multe cu lacrimi zise. Li s-au făcut jale și ziseră ei: „Noi ne mîhnim pentru tine și te-am lăsa vie. Iar aceia ne-au zis să-i ducem mînule tale să crează moartea ta. Și de nu vom face cuvîntul ei ne va face mult rău. Iar de te vom lăsa și vie, hiarele⁹ te vor mîncea. Iar ea răspunse: „Amar iaste și o moarte și alta. Ce am mîngăiare cum m-au mîncat hiarele, iar nu oamenii. Și veți fi vino[va]ți și voi de această fărdelege. Faceți dară, pentru numele Preacestei care au născut pre cel adevărat

Dumnezău și giudecătorul tuturor. Nu mă omoriți [...]. Ce de vreame ce ziceți că i-ați făgăduit mînule mele, tăiați-le să le vază, să să bucure, și pă mine mă lăsați aici să mor de durere“. Deci aceia primiră să o lase vie. Atuncea Mariia pentru să fugă de moarte, puse mînule ei pre un lemn și le tăiară den încheieturi și le-au dus împărătesei carea le-au dat nenumărate daruri. [...]

Că un tînăr ficior unui hatman¹⁰ au ieșit la vînat într-aceale părți. Că era boiaru mare foarte bogat și cu vrerea lui Dumnezău s-au apropiat de acea pădure și auzînd nemîngăiată plîngere, o cercară pînă cînd o au aflat și mierîndu-să de primejdiia ei și frămsețile ce avea, o întrebă de povestea ei și nemică nu le răspundea ce plîngea cercînd agiutor. Iar boiarul zise slugilor: „Lăsați-o că nu iaste de întebat acuma ce de vreame ce domnul meu m-au îndreptat aici pentru dînsa, luați-o binișor să o ducem în cetate“. Deci aducînd-o socotiră cu nevointă¹¹ cu ierbi de multe fealuri pînă o vindecară și se miera toți de înțelepciunea și frîmsețea ce avea. Și de multe ori o întrebă a cui fată au fost. Și pentru căci i-au tăiat mînule. Iară ea nu vroia să-i spuie nici cum. Dară pre acel curat și prea iscusit obraz și frîmseată a ei au îndrăgît dentru toată inima lui tînărul și într-una din zile, zise tînărul cătră hatmanul: „Părintele meu, cunosc cum îți sînt drag și te rog să-mi faci acest dar. Noi sîntem bogați și nu ne trebuie lucruri. Cînd va cel bogat să să căsătorească trebuie să nu caute altă fără numai soție să numai să-i placă. Aceasta voi să-mi faci dumneata mie. Să iau fata care am afiat în pustie că nu-mi trebuie slujba mînurilor ei“. Iar hatmanul zise: „Noi putem ca să luăm fată de domn ca și noi și tu vei să iai pre aceasta care nu iaste atîta cît iaste fără mîni și ne va fi rușine?“ Iar el zise: „Părintele meu, aceasta nu poate să fie că frămsețile și mintea, învățatura o mărturisesc de sînge împărătesc. Iară de ar fi și acelui mai mic om fată, eu o iubescu. Și de nu o voi lua pre aceasta, cu adevărat pre alta nu voi mai lua. Și va trece viața mea cu multă voie rea“. Deci văzînd bătrînul voia și polita tînărului s-au plecat și i-au făcut nunta cu bucurie foarte și cu multă avere.

Iar împăratul, tatăl Mariei, era întru multă scîrbă¹² neștiind unde ar fi fata lui. Că împărăteasa au zis că au fugit într-o noapte pre ascunsu și nu știe ce s-au făcut. Iar el plînge fără mîngăiare [...]. Și trimitea oameni întru multe fealuri de locuri cercînd și au scris poruncă să să adune toți domnii și boiarii lui ca să facă alergare de cai pentru să ia puțină mîngăiare să nu se omoare singur de voie rea. Deci ieșînd porunca aceia au și ajiunsu și la hatmanul acela unde era fata împăratului și vrînd bătrînul să margă, iar fiul lui nu l-au lăsat: „[...] Eu voi merge pentru tine. Și iubeaște pre soțul meu ca și pre tine și de va naște mai nainte de ce mă voi întoarce, să o păzești [...]“.

Și el să dusă pentru părintele lui și mergînd la [îm]părăție, cu vrearea lui Dumnezău, au făcut atîta izbîndă și preavitejești biru-

înți la acea alergătură de cai că toți îl lăuda foarte. Iar vicleana împărăteasă l-au îndrăgit și chemînd pe o slugă a lui l-au întrebat: „De unde iaste domnul tău și are muiare?” Iar sluga i-au răspuns zicînd ei toate, cum au aflat o fată într-o pădure [...] Și iată acum într-acest ceas au venit cărți de la tatăl lui cum muiarea lui i-au născut doi feți, deci să se bucure. Atuncia, acea rea și vicleană au zămislit dureri cunoscînd fărdelegea ei și dăruind pre slugă l-au rugat cînd va scrie domnul lui răspunsul cătră hatmanul să aducă la dînsa pre trimiși ca să porunciască și ea ceva. Și el să făgădui să facă așa. Deci, după ce au scris tînărul răspunsul către părintele lui să poarte de grijă soției lui și altele pecetluind cartea, au trimis pre slugă care slugă recunoscînd vicleniia s-au dus la împărăteasă și l-au ospătat pînă l-au îmbătat foarte și adormind sluga. Iar împărăteasa au luat cărțile acelea și au scris altele scriind iscălitura boiarului cu prilej bun și o au pus în carte întru carea scris aceasta: „Părintele meu, să știi cum aceasta, noru-ta, iaste fată a unui făcător de rău și pentru răutățile ei i-au tăiat minule. Și copiii care i-au făcut nu sînt ai mei. Deci, te rog, îndată ce vei citi cartea mea, să o pierzi cu feciorii ei și de nu voi auzi de moartea ei nu voi mai veni acolo. Aceasta carte au dat năpîrca ducătorului de cărți și au dus hatmanului carele vîzînd ce iaste scris, se miera mîhnindu-să ce va să facă. Deci să sfătui cu o credincioasă a lui slugă cum va face, iar sluga i-au zis lui: „Să nu faci o fărdelege ca aceasta să o omori ce o dă mie să o ducem la locul unde o am aflat să o las acolo. Și domnul să-i poarte de grijă [...]”.

Iar Mariia au rămas într-acele necălcat loc cu multă mîhnire și nemîngîiate fealuri așteptînd moartea. Deci bucinînd¹³ și plîngînd văzu o cărare și luă cuconii¹⁴ în brață și mergea pînă cînd ajunse la o peșteră unde era un sihastru carele vîzîndu-o gîndi cum iaste nă-lucire. Iar dacă auzi de patimile ei s-au mîhnit și lăsînd pre dînsa în peșteră, s-au dus într-alt loc. Și-n toate zilele ducea ei rădăcini și ierbi de carele minca și se hrăniia. [...] Au petrecut cîteva zile pînă cînd au sosit bărbatul ei în țara lui și înțelegînd de carele s-au făcut au plîns mult și luînd slugile, zise lor: „Să mergem să cercăm locul aceala [...]”.

Iar într-aceea noapte se arată Preacista în somn Mariei zicînd: „Miine vine cel credincios al tău bărbat ca să te ia și de acum să nu mai ai scîrbă nici de dănaoară. Și pentru credința ce ai avut cătră mine ca să mă chemi agiutor la scîrbele tale, de acum să înceteze toate nevoile tale, să să întoarcă întru bucurie”. Iar ea răspunse mulțămînd [...]. Acestea zicînd cu chip plecat, auzi pre împărăteasa îngerilor care zise: „Iată-ți minule sănătoasă cu agiutoriu fiului și Dumnezăului meu”. Acestea zicînd, să află Mariia cu minule întregi. Pentru aceia, de bucurie s-au deșteptat și văzu o acea prea mare minune a ta despuietoare și era vederea adevărat. Dară cine

poate să spuie bucuria care au luat și mulțămirea către Preacista?: Toată noaptea aceia au petrecut rugîndu-se și închinîndu-se [...].

Iar făcîndu-se ziuă, auzi voroavă¹⁵ de oameni și ieșînd, văzu pre bărbatul ei carele vazănd pre dînsa lăcrămă de bucuria ei. Iar ea spuse lui minunea arătînd minule ei carele vāzîndu-le toți s-au spāimîntat foarte și lăudînd pre Făcătoarea de bine s-au întorsu la oraș. Și porunci boiarul să facă sărbătoarea Preacistei 8 zile [...].

Zise lui, Mariia: „Pînă acum am ascunsu și n-am vrut să arăt cine sînt. Iar de vreame ce iaste voia lui Dumnezău să vā arăt să știți dar că sînt fata împăratului vostru și cîte am pățit mi le-a făcut împărăteasa [...].

Au purces ei și a treia zi sosînd la frînci i-au [în]tîmpinat pre dînșii împăratul și alergînd au căzut pre grumajii ei sărutînd-o cu lacrimi fără sațiu. Iar procleata¹⁶ de muiare a împăratului s-au ascunsu și fiind cercată o aflară și aprinzînd foc mare în mijlocul cetății o arseră cu tot cit nici oase n-au rămas [...].

BAR, ms. Rom. 1284, f. 75^v—78^v

¹ Cartea este o compilație din Metafrast, sinaxare, penticostare, *Viața sî. Ioan Damaschinul* de Ioan, patriarhul Antiohiei, și culegerile italiene de povestiri despre minunile Maicii Domnului: *Miracola della gloriosa Vergine Maria* (secolul al XIV-lea) și *Libro dei cinquanta miracole della Vergine* (secolul al XV-lea); ² țara frîncască = Franța; ³ despuietoare = stăpîn, atolputernic; ⁴ să biruia = era stăpînită; ⁵ zavistie = invidie, pizmă, gelozie, ură, dușmănie; ⁶ pohta = poftă; ⁷ pre strîmbul = pe nedrept; ⁸ mașihă = mamă vitregă; ⁹ hiare = fiare; ¹⁰ hatman = dregător în divan, în Moldova, însărcinat de domn cu comanda întregii oștiri; ¹¹ nevoință = sîrg, îndemn; ¹² scîrbă = întristare, mîhnire, supărare; ¹³ a bucina = a anunța, a vesti; ¹⁴ cucon = prunc; ¹⁵ voroavă = convorbire; ¹⁶ procleată = ticăloasă, rea, păcătoasă.

Capitolul al III-lea al scrierii *Mintuirea păcătoșilor* face parte din ciclul de legende ce tălmăcesc lumea înconjurătoare prin prisma miracolelor. Acest tip de legende sfinte conține elemente și motive pe care le regăsim, de multe ori, în basme.

Din cele 69 de „minuni” pe care le cuprinde cartea, numai această „minune”, a 11-a, are circulație orală (S. Fl. Marian, *Legende*). Povestea „Fetei cu mîinile tăiate” a fost datată, pe teritoriul nostru, ca anterioară răspîndirii culegerii lui Landos. S-au înregistrat numeroase variante în nordul și sudul Dunării. Unele variante conțin episoade diferite de cele din *Amartolon Sotiria*, dar identice cu unele episoade din basmele Europei apusene. Folclorul românesc cuprinde numeroase narațiuni despre („femeia pedepsită” și vindecată printr-o intervenție miraculoasă (Cătălina Velculescu, *Cărțile populare*). În stratul străvechi, miracolul era produs de diferite elemente cu puteri supranaturale (o apă, o plantă, un lac, o giră, o fîntînă, etc.). Contactul cu creștinismul a dus la înlocuirea, în unele variante, a

acestor elemente cu Fecioara Maria. Se pare că „Minunea a 11-a“ a influențat basmul românesc numai în momentul în care versiunea scrisă s-a întâlnit cu cea orală care circula de mult în folclorul românesc (C. Bărbulescu *Analiza*).

„Minunea a 11-a“ din traducerea românească a cărții lui Agapie Landos ne înfățișează povestea „fetei cu mâinile tăiate“ care nu este altceva decât un basm. Cadrul fabulos al desfășurării acțiunii (curtea împăratului și pădurea pustie) este specific basmului. Traseul eroilor, situațiile dramatice și deznodământul în care sînt cuprinse motive de largă circulație („al fetei oropsite“ — de tipul Albei ca Zăpada și al Cenușăresei —, al „mutilării eroinei“, „vindecarea miraculoasă“, „elogiul adus sărăciei și înțelepciunii“, „visul profetic“, „răsplata fetei bune“, „pedepsirea răufăcătorului“) fixează textul în universul ficțiunii. Personajele (împăratul, fata împăratului, maștera, fiul hatmanului) la care se adaugă adjuvanții cu funcții ocrotitoare (sîhas-trul) și cu funcții miraculoase (Maica Domnului) sînt specifice scenariului basmului fantastic. Descrierea personajelor pozitive conține imbinarea dintre frumosul fizic și cel moral (fata împăratului este frumoasă, înțeleaptă și bună; fiul hatmanului este viteaz și milos). Personajele negative (mama vitregă) sînt rele, pizmașe, intrigante, răz-bunătoare.

Limba textului este simplă, clară și cursivă. Povestirea este, adev-seori, înviorată de *dialog*. *Invocația* către Fecioara Maria care apare ca un leitmotiv pe parcursul povestirii, îndeplinește funcții cu caracter ritual ce conduc la restabilirea dreptății: „și pentru credința care ai avut cătră mine ca să mă chemi agiutor la scîrbele tale, de acum să înceteze toate nevrile tale, să se întoarcă întru bucurie“. Traducătorului nu-i este străină *metafora*; pentru a reda încolțirea sentimentului de gelozie în sufletul mamei vitrege, tălmăcitorul spune: „Începu întru inima ei dureări născînd pre diavolul“. Frecvente sînt în limbajul acestuia *comparațiile* mamei vitrege cu „scorpia“ și „nă-pirca“ sau *epitetele* ca „procleată“, „prea vitejești“, „curat“, „înțeleaptă“ etc. Nu mai puțin interesantă este folosirea *adverbului interogativ* „căci“ cu sensul de „pentru ce“, „de ce“ cunoscut, mai ales în Transilvania secolelor XVI, XVII, întâlnit uneori la Varlaam și, destul de des la Dosoftei.

TEXTE: /Agapie Landos/, *Amartolon sotiria adevă Mintuirea păcătoșilor de pre limba elinească pre limba românească*, trad., probabil, de Dosoftei, între anii 1661—1671 și copiat de ieromonahul Silvestru de la Agapia, 1691, BAR, ms. rom. 1284;

STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 438; S. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, București, 1904; D. Stănescu, *Cultul Maicii Domnului*, București, 1925; C. Bărbulescu, *Analiza basmului românesc*, „Fata cu mâinile tăiate“, „Rev. de etn. și folcl.“, XI, 1966, nr. 1, p. 27—40; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, vol. II, p. 141—159; Ov. Bărblea, *Mică enciclopedie a po-*

veștilor românești, București, 1976, p. 239—241; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 201—202; N. A. Ursu, *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei*, „L.R.“, XXVII, 1978, nr. 5, p. 495—507; Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 56—58.

CER NOU

[Sfîrșitul secolului XVII]

Țara Românească

În secolul XVII un rol important în dezvoltarea școlii, culturii și tiparului în Moldova și Țara Românească l-a avut Petru Movilă, descendent al unei cunoscute familii de voievozi români, mitropolit al Kievului. La cererea domnitorului Țării Românești, Matei Basarab, mitropolitul trimite în anul 1635 o tiparniță completă și meșteri tipografi; aceștia au tipărit înții cărți slavonești, apoi, ajutați de meșteri români, au imprimat texte românești.

În anul 1665 se tipărește la Kiev, în limba slavonă, cartea lui Ioanichie Galeatovski, *Cer nou*... care a fost de două ori tradusă în românește (la sfîrșitul secolului XVII și la sfîrșitul secolului XVIII) și a circulat în copii manuscrise, contaminate — unele — cu *Amartolon Sotiria* a lui Agapie Landos. În schimb, traducerea românească după *Cheia înțeleșului*, scrisă de același autor, s-a tipărit în anul 1678, la București.

Cele două cărți ale lui Ioanichie Galeatovski s-au remarcat în același timp și ca manuale de omiletică, valoroase îndreptare de măiestrie a predicii în literatura română.

Cartea lui Ioanichie Galeatovski: *Cer nou făcut cu stele noi* [...] conține o suită de povestiri, între care figura și istoria Genovevei. Legenda Genovevei, venită din Europa apuseană, creată în spiritul vechilor tradiții medievale, ilustrează o temă larg cultivată: aceea a inocenței ultragiutate și se înscrie în sfera literaturii miracolelor. O variantă scurtă, adaptată și tradusă după o versiune latină a legendei, a pătruns și în cartea lui Ioanichie Galeatovski, unde figurează ca minunea a opta. Printr-o confuzie, Genoveva devine numele „domnului Brabanției“; Sifrid, voievodul Romei, este numit „voievod român“, dovadă clară a conștiinței latinității poporului român.

[GENOVEVA DE BRABANT]

Fata lui Ghenevef, domnul Brabanției, era foarte dumnezeiască și nădăjduitoare spre Preacista. Și așa, cu ajutorul sfinției sale, fiind stearpă, au început în pîntece fecior de bărbatul ei, Sifrid, voievodul Romei. Întru acea vreme Sifrid s-au dus în oaste și au lăsat pre un

slujitoriu al său ce-l chema Galion, om viteaz, ca să socotească¹ pre doamna-sa, carele dup-aceia cu multe tocmeale s-au nevoit ca să poată curvi cu dînsa, aducîndu-i vestea cum au murit domnul ei la oaste, prin cărți hicleane. Și ea nicicum n-au făcut acela lucru. Iar deaca au venit domnul Sifrid din oaste, Galion, slujitorul lui au spus lui așa că în casa lui tot bine s-au lucrat ce s-au lucrat, numai mu-iarea lui iaste întinată cu curvia. Decî bărbatul ei miniindu-se au poruncit slugilor să o ia să o îneace cu pruncul împreună, carele zicea că nu e născut cu dînsul. Iar slugile luîndu-o nu o au înecat, ce o au dus într-o pustie și o au lăsat acolo.

Deci umblind prea acea pustie, s-au arătat ei Preacista și o au mîngîiat pre dînsa. Apoi preaste 6 ani, ieșindu bărbatul ei la vînat și așa s-au aflat pre doamna sa în pustie, ce doamnă-sa n-au vrut dup-aceia să vițuiască cu dînsul pîn cîndu nu va zidi besearecă la acel loc, unde s-au arătat ei Preacista și o au mîngîiat în scîrba ei. Și așa domnul ei îndată au zidit besearecă la acel loc și o au sfințit Ghidulf episcopul.

BAR, ms. rom. 3231, f. 151^v—152^v.

¹ Să socotească = să îngrijească, să vegheze.

Cadrul minunilor variază: Maica Domnului vindecă bolile cele mai grele, mîntuie de pieire orașele, scapă mănăstirile de pîrjolul vrăjmașilor, vine în ajutorul celor pedepsiți pe nedrept, redă vederea celor orbi etc. Minunile se săvîrșesc în „țara Frîncească“, în „Cetatea Verdenului“, în „țara Hispaniei“ etc.

Legenda Genovevei a avut de întîmpinat concurența unui motiv înrudit, „fata cu mîinile tăiate“, pus în circulație de o altă culegere de minuni ale Fecioarei Maria. Inclusă în scrierea lui Agapie Landos, *Mîntuirea păcătoșilor*, a circulat simultan cu legenda Genovevei, dar cu un ecou mai larg decît aceasta, pentru că se stabilise o legătură cu basmele din folclorul românesc (cf. C. Bărbulescu, *Analiza istorică a basmului român „fata cu mîinile tăiate“*).

În literatura turcă se cunosc mai multe variante ale romanului popular *Genoveva de Brabant*, al cărui conținut, de asemenea, a contaminat numeroase nuvele și basme. O nuvelă mult îndrăgită și larg răspîdită printre turci este cea intitulată *Helvacî güzeli* (*Frumoasa halvițareasă*). Subiectul nuvelei se aseamănă — în pofida unor mici diferențe — cu cel al romanului Genoveva, dar predomină elementul realist, care îl covîrșește pe cel fantastic.

Se evidențiază în text stilul popular, frazare clară, expresie nudă, fără o pudoare falsă.

TEXTE: BAR, ms. rom. 1630; 2024; 3231; 4648.

STUDII: Grigore Pleșoianu, *Istoria Genovevei de Brabant*, București, 1838; Constantin Ienibace, *Istoria completă a Genovevei de Brabant*,

Craiova, 1879; *Genoveva sau învingerea nevinovăției*, București, Steinberg, 1894; S. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului la români. Studiu folcloric*, București, 1904; Gh. Comșa, *Istoria predicilor la români*, București, 1921; Dumitru Stănescu, *Cultul Maicii Domnului la români*, București, 1925; P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*, Extrait des „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France“, V, Paris, 1926; D. Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureștilor*, București, 1935; N. N. Condescu, *La légende de Gênéviève de Brabant et ses versions roumaines*, București, 1938; Felix Karlinger, *Genoveva als Legende und als Volksbuch*, „Synthesis“, III, 1976; *Romanische Volksbücher, Querschnitte zur Stoffgesichte und zur Funktion ausgewählter Texte* (Barlaam und Joseph, Magelone, Genovefa, Bertoldo), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978.

V. LITERATURĂ POPULARĂ

ESOFIA

[Sfârșitul secolului XVII]

Transilvania

Cercetările efectuate asupra fabulelor esopice dovedesc că ele au fost șlefuite în primele veacuri ale erei creștine, adică în perioada de înflorire a culturii elenistice. Dar cele mai vechi urme ale textului au fost descoperite pe un papirus egiptean din secolul IV e.n., după care romanul s-a răspândit nu numai în Orientul asiatic și Europa răsăriteană, ci și în cea apuseană prin traduceri în limba latină.

În literatura română, *Esopia* pătrunde destul de târziu, probabil începând de pe la sfârșitul secolului XVII. Traducerile românești s-au efectuat din versiunea bizantină și din cea neogreacă. Între numeroasele texte ale *Esopiei* copiate la noi, unele cuprind numai *Viața lui Esop*, altele *Pildele lui Esop cu toate jiganiile*, iar câteva și viața și fabulele, al căror număr diferă de la text la text.

Cel mai vechi manuscris este copia lui Costea dascălul din 1703. În ediția lui Petru Bart din 1795 a apărut *Viața și pildele prea înțeleptului Esop*, o traducere din rusește a versiunii occidentale. Tot la sfârșitul secolului XVIII s-a tipărit și o transpunere a unei variante latine, iar la mijlocul secolului XIX se realizează o nouă traducere din greacă.

Către sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, în pictura murală din Țara Românească apare ilustrată de multe ori fabula *Bătrînul și moartea* (Vezi și A. Paleolog, *Pictura exterioară...*).

Pildele lui Esop, atât de răspândite prin manuscrise și tipărituri, au fost una din lecturile fructuoase ale poetului Grigore Alexandrescu.

ISTORIE LUI ISOP

După câteva zile chemă Xant ucenicii la prânzu și zise lui Isop: Du-te de cumpără ce este mai bun de toate.

El să duse și zicea într-o sineși: Învăța-voi eu pe stăpînul meu de nu va grăi nebunește.

Și să duce în tirgu și cumpără tot limbi de porc și le găti oaspeților. Și deade unuia cite o limbă fiiartă. Iar ucenicii lăudară bucatele ca nește bucate filosofești, pentru slujba limbei către cuvînt.

Iar Isop puse iar limbi fiiarte; și și iar cerură și alte bucate, el alt nu mai punea, numai limbi. Iar ucenicilor li să uriră cu un feal de bucate și ziseră: Pînă cînd tot limbi că ne vor durea limbile noastre?

Xant zise cu minie: Nu mai ai alt, Isoape?

El zise: Nu.

Xant îi zise: O, om ușor blestemat, dacă¹ nu ți-am zis să cumperi ce va fi mai bun?

Isop zise: Prea mulțumescu să mă cerți într-atîtea oameni filosofi. Ce-are să mai fie de treabă și mai bun în viață decît limba, că toată știința și filosofia să învață cu dînsa, pentru dînsa sînt dările și închinăciunile și toate cîntările și scopotele² pentru dînsa să fac munte și să dreg cetățile și să țin oamenii și, mai pe scurt ai zice, toată viața noastră pentru dînsa stă, ce nimica nu e mai bun decît limba. Pentru aceasta ucenicii ziseră că au grăit Isop drept. Și dascălul au greșit. Și să duseră cineș pre acas.

Iar a doua zi iar imputară lui Xant de aceasta. El răspunse că nu are aceasta cu știrea lui, el cu hicleaniile acei slugi de nimica că astăzi voi schimba. Voi grăi înaintea voastră. Și zise să cumpere ce este mai bun și mai prost, că vor să cineză ucenicii miei cu mine. Iar Isop neschimbîndu-se nimica și iar cumpără limbi și le găti și le puse dinaintea oaspeților. Iar ei șoptea unul către altul: Iar limbi de porc. Și mai preste un ceas, iar puse limbi și mai apoi iar limbi. Iar Xant nu putu răbda, ce zice: Ce este aceasta, Isoape, dară nu ți-am zis iar să cumperi ce este mai bun și mai prost?

Iar el zise: Dară ce este mai rău și mai prost decît limba, o, stăpîne, au nu se căsipescu pentru dînsa cetăți, au nu să ucid oamenii pentru dînsa, au nu să fac toate minunile și blestemele și jurăminte strîmbe pentru dînsa? Au nu să strică munte și domnii și împărații pentru dînsa? Și, mai scurt ai zice, viața toată pentru dînsa iaste plină de destule greșale. Deacă zise Isop aceasta, unul din ceia ce ședea zise lui Xant: De nu-ț veri ținea mințile, iar acest om te va nebuni, că cumu e chipul, așa este și sufletul.

Iar Isop zise: Tu mie îmi pare, o, ome întăritor și iscoditor, întăritînd stăpînul asupra slugiei.

Iar Xant zise către aceasta, aflîndu-ș prilej să bată pre Isop. Și zise: Robule, deaca făcuș pre prăiatinul iscoditor, tu mi-adu om neiscoditor.

BAR, ms. rom. 1436, f. 132^v—133^v.

¹ dacă = oare; ² scopotele = cîntecele.

Valorile estetice și filosofice constituie cele mai adecvate semnificații ale pildelor, snoavelor, tilcurilor esopice; valorile lor pozitive ridicîndu-se la elogiul omului simplu, capabil să-și pună stăpînul

în încurcătură. Ascuțimea minții lui Esop, vorbele lui, puternic marcate de înțelepciunea populară, implică în orice răspuns o judecată estetică. Cu cât mai mult încearcă stăpînul să-l subaprecieze, cu atît arta lui devine și mai personală și mai sugestivă, căci „nici tîlcuirea nici cuvîntarea, nici din istoria cea mai dinainte de el învățînd, ci cu fabule, adică cu pilde și povățuiri vînează mințile care-l ascultă“. (din ediția *Alexandria. Esopia. Cărți populare*, prefată de I. C. Chițimia, București, 1966, p. 105).

Esop, ca om, este puternic caracterizat de capacitatea de a se împotrivi poruncilor „filosofice“ ale stăpînului său. Răspunsurile lui sînt spontane, reacționînd direct la corectarea frazelor nesăbuite. La porunca stăpînului de a fierbe „o lînte“, Esop îl ascultă și îi pune în farfurie un singur bob de lînte; invitîndu-și prietenii la masă, stăpînul dorește să mănînce numai „ce e mai bun“ și sigur că Esop îl va asculta și îl va ospăta numai cu limbă fiartă. Puterea inteligenței sale se îndreaptă și aici spre o logică spontană, menită să contureze înțelepciunea și talentul: „oare ce este mai dulce pre lume decît limba ori de prieteșug, ori de rugăminte, ori de dragoste, de vîndut și de cumpărat și de toate veselile și tocmealele, de întrebări de sănătate și de spăsenie; căci cu limba pacea să tocmește, cetățile se zidesc“ (p. 124). Cu acest răspuns expresiv Esop își dovedește direct superioritatea sa, originalitatea deplină, valoarea de sinteză a cuvintelor „cu limba pacea se tocmește, cetățile se zidesc“, adresate tuturor oamenilor comunică un adevăr.

Mai departe, textul selectat spre analiză are o sferă mai largă de cuprindere a istețimii sale. Esop găsește și aici un răspuns dibaci pentru a riposta stăpînului care cere să mănînce „ce e mai rău și mai amar“. Replica lui pune și aici accentul pe un domeniu specific de manifestare a personalității umane; căci ce poate fi mai rea decît limba: ea strică cetățile, ea omoară oamenii, ea grăiește minciuni, blesteme, jurăminte strîmbe; pe plan social relația dintre individ și mediu este dezechilibrată de cuvinte, de nenumăratele răutăți ale limbii. Și astfel apare evident faptul că orice încercare de a se opune lui Esop se dovedește inutilă. Arta lui de a găsi mijloace cu care să-și afirme inteligența este condiționată de lucruri firești pe care le cunoaște din experiența generațiilor anterioare și în același timp doarește să le comunice oamenilor.

Folosirea cuvintelor cu multiple sensuri, răspunsurile prompte ale eroilor populari Lokman, Esop, Nastratin Hogea, Eulenspiegel sau Păcală au stîrnit întotdeauna hazul; ridicolul unor situații prinse în vorbele lor se transforma în glume usturătoare. Nastratin Hogea rîde de satrapul îngust la minte și hapsîn; Păcală, om cu adînc spirit mucalit, se preface mort spre a încerca fidelitatea nevestei; Esop găsește soluții ingenioase pentru a-l scoate din încurcătură pe stăpînul său care pusese rîmășag că va bea apă mării. Printr-o origi-

nalitate deplină, dar și printr-o adîncă unitate umană, acești eroi manifestă în numele înțelepciunii seculare aspirația spre dreptate a oamenilor.

Cît de vie și curentă este limba fabulelor se observă și din faptul că nu are nevoie de explicații multe în subsolul textului.

PILDELE LUI ISOP

[VULTURUL ȘI VULPEA]

Vulturul și cu vulpea își făcuse prieteșug între ei. Și pentru întărirea prieteșugului își făcură cuiburile într-un loc. Adecă vulturul își făcu cuibul într-un copaci înalt, iară vulpea își făcu viezuina la rădăcina copaciului, jos. Și să îndemîna unul cu altul, adecă: cînd nu avea vulturul hrană, îi da vulpea, iar cînd nu să întîmpla la vulpe, îi da vulturul.

Deci vulturul scosese puii în vîrful copaciului, iar vulpea își scoasă puii la rădăcina copaciului.

Iară cînd fu într-o zi, să dusă vulpea să-și vîneze; iară vulturul veni de la vînat și era foarte flămînd, și el și puii lui, căci nu putusă căpăta nimic de vînat. Iar puii vulpii ieșiră afară din viezuină și se juca. Deci vulturul, văzînd puii vulpii jucîndu-să, și el fiind flămînd, să slobozi și-i apucă și-i sui în cuib de-i mîncă cu puii săi.

Apoi veni și vulpea și, văzînd ce au făcut vulturul, să umplu de jale. Și nu-i era atîta jale de pui, cît îi era jale de prieteșugul lor. Și schinciia și ohta într-o sine și să mira cum ar putea face să-și izbîndească cu vulturul. Și nu avea nici o putere, că fiind vulpea dobitoc cu patru picioare, iar vulturul pasăre zburătoare, nici într-un chip nu avea putere să-și răsplătească.

Deci făcu așa cum fac cei mici și mișei¹, cînd îi năpăstuiesc cei mari și-i necăjesc, de le iau cu sila cîte ceva ce au: începu a suspina și a blestema pe vultur. Și preste puțină vreme ajunsă osînda pe vultur. Că era pe acele locuri niște păstori cu o turmă de oi și pusese pe foc o bucată de carne să se frigă. Iară vulturul văzu și să slobozi de o luo și, ca o gadină lacomă ce era, nu socoti că s-au lipit de ea cărbuni aprinși. Și cum sosi la cuib și bătea vîntul, să aprinseră cărbunii cu foc și arsă cuibul. Și fiind puii mici, n-au putut zbura, ci căzură din cuib jos. Iară vulpea sări de-i apucă și dinaintea ochilor vulturului îi mîncă. Și vulturul sta și privii, neavînd nici o putere.

[TÎLCUL]

Într-acelaș chip să aseamănă oamenii carii strică prieteșugul pentru lăcomia și asupresc pre cei neputincioși. Iară măcar de ar și scă-

pa de dinșii, fiind neputincioși să-și izbândească, iară de dreptatea lui Dumnezeu cea puternică și de certarea lui, nicidecum nu vor putea scăpa.

I. C. Chițimia, D. Simonescu, *Cărțile populare*, I, p. 161

[RÎNDUREAOA ȘI ȘOIMUL]

O rîndurea șădea pe un copaci și cînta. Iară un șoim o văzu și să slobozi de o prinsă.

Și vrînd să o mănince, zise rîndureaoa cătră șoim:

— Iartă-mă, că sînt mică și nu te vei sătura de mine. Ci mai bine mergi de-ț prinde alte păsări, mai mari și mai grase, ca să te sature. Iară șoimul răspunsă zicînd:

— Dar nebun sînt eu să-m las fărîma din gură și să caut alta mai mare, carea nu o văz nicăirea!

[TÎLCUL]

Mulți oameni sînt de nimic și nebuni de-și lasă hrana și agonisita din mîini, nădăjduind alta mai bună și mai mare. Și-ș pierd și cea puțintică de la mînă.

Ibidem, p. 163

[JDERUL ȘI COCOȘUL]

Jderul prinsese un cocoș și, vrînd să-l mănince, după cum i să și cădea pe dreptate, începu a-l ocări zicînd:

— Căci² deștepți tu pe oameni noaptea cînd dorm și nu-i lași să se odihnească?

Iară cocoșul zice că face aceia pentru binele și folosul oamenilor; că-i deșteaptă să se scoale să lucreze și să-și facă trebuințele.

Și iară zise jderul cocoșului că e amestecătoriu de singe, căci să împreună cu mumă-sa și cu surorile lui. Răspunsă cocoșul zicînd că și aceia e de folosul oamenilor, să se facă oao multe. Iar jderul zise:

— De vreme ce ai tu atîta răspunsuri, pînă mă voi prici cu tine, eu voi rămînea flămînd.

Și îl apucă de-l mîncă.

[TÎLCUL]

Așa sînt oamenii cei răi, precum și jderul. Că omul cel rău să silește în tot chipul să viclenească cum ar putea face rău cuiva. Și de nu-i poate afla nici o vină, el îi face rău cu năpaste asuprită.

Ibidem, p. 164

¹ Mișel = sărman; ² căci = de ce.

Cele trei fabule reproduse din *Pildele lui Esop* au o deosebită importanță atît din punct de vedere lingvistic cît și literar. Proba înțelepciunii, corectitudinea cu care se răspunde la acele întrebări cu tîlc alcătuiesc de fapt schema tuturor fabulelor incluse în cartea lui Esop.

Fabulele și motivele din *Esopia* au stat la baza dezvoltării fabulei culte. La Fontaine, Lessing, Krîlov, Grigore Alexandrescu au realizat capodopere literare în domeniul fabulei avînd ca sursă primă de inspirație pildele lui Esop.

TEXTE: BAR, ms. rom. 1536; BAR, ms. rom. 1867; BAR, ms. rom. 2456; BAR, ms. rom. 1151; BAR, ms. rom. 1436; Ediții: *Esopia sau Vieța pildele prea înțeleptului Esop*, ed. de M. Sadoveanu, București, 1913; *Esopia. Din fabulele lui Esop*, ed. de Ion Pillat, București, 1933; *Esopia*, ed. de I. C. Chițimia, în „Cărțile populare în literatura română”, București, 1963 p. 117—234; *Cărțile populare* ed. de I. C. Chițimia și D. Simonescu, București, 1963.

STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, 1883, p. 184 (ed. II de M. Anghelescu, București, 1983); *Un nou manuscris vechi — Isopia voronețeană*, Cernăuți, 1922; D. Furtună, *Esopia dascălului Ștefan de la Putna*, București, 1924; St. Berechet, *O ediție necunoscută a fabulelor lui Esop*, RL, XXIV, nr. 1—3, 1938; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, II, p. 312; Al. Alexianu, *De cînd cunosc românii fabula esopică? „Tomis”, II, nr. 4, p. 12, 1967; I. C. Chițimia, Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 397—401; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947; I. C. Chițimia, *Problema raporturilor dintre cărțile populare și folclor*, „AUB”, Filologie, X, 1961, nr. 23, p. 37—70; O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 212—222; Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, București, 1980; A. Paleolog, *Pictura exterioară din Țările Române*, București, 1984.

SINDIPA

[Sfîrșitul secolului XVII]

Transilvania

Colecția de povestiri anecdotice *Sindipa* își are originea în literatura indică; romanul, tradus în limba pehlevi (în primele veacuri ale erei noastre), a călătorit în Siria, un puternic focar de cultură, și apoi, în secolul al IX-lea, a trecut în literatura bizantină. Versiunea grecească, tradusă, după cum s-a dedus, de către Mihail Andreopulos după un text original sirian, a pătruns în literaturile slave și în literatura română. Versiunea românească de la sfîrșitul secolului al XVII-lea face parte din familia versiunilor orientale, fiind foarte apropiată de cea grecească, siriană, spaniolă și persană.

La Biblioteca Academiei RSR se păstrează un număr însemnat de manuscrise care ne îngăduie să precizăm originalul versiunilor românești și circulația lor în literatura română.

Căpătînd un colorit creștin, romanul s-a bucurat de un succes însemnat atît în lumea ecleziastică cît și în cea a mirenilor atrași de intrigile „pocitanilor” și de acele snoave hazlii, mucalite care urmăreau să transmită cu malițiozitate răutatea și viclenia femeilor necredincioase.

A DOUA POCITANIE A PRIMULUI FILOSOF

— Și altă pocitanie¹, ascultă-mă, o, împărate, să spui împărăției tale. Un om avea o pasăre și grăia ca și omul cu limba și să chiiamă anume papagalo; și o ținea în cușcă și era învățată să grăiască ca și oamenii. Și stăpînu-său îi zicea foarte tare să caute și să socotească cînd el să ducea departe de acasă la neguțătoria lui. Iar stăpîna pasărei, au fost avînd ibomnic și au fost viind în casă pe taină și să culca cu dînsa. Și știa și slujnica ce avea. Și precit să zăbovia bărbatul ei, ibomnicul tot au fost mergînd de să culca cu fămeaia. Iar deaca au venit bărbatul muierei de unde au fost dus, au întrebat pe papagalo:

— Ce au văzut a muierei meale, să-m spui.

Și pasărea îndată au început a-i spune ce au făcut fămeaie lui, precum în toate nopțile să culca cu ibomnicul ei. Iar bărbatul ei auzind așa, l-au giunghiiat într-inimă foarte rău și o au urgisit și n-au mai vrut să să mai împreune cu dînsa. Iar fămeaia lui ș-au prepus pre slujnică că au spus bărbatului de cîte au făcut. Și au chiebat pre slujnică cu minie și cu amar i-au zis:

— Cu adevărat ai spus bărbatului mieu?

Iar slujnica să jura precum n-au spus jupînu-său nimica.

Numai zise:

— Să știi că papagalo au spus toate faptele tale.

Iar fămeaia auzind așa, au gîndit să facă un meșteșug pasărei ca să o scoată de minciună. Și au luat cușca stăpînă-sa de unde era și o au pus într-alt loc. Și au pus aproape de cușcă o pîiatră de rîșniță și toată noaptea întorcea. Și pasărea auzind sunetul pietrei, i-au părut că tună. Și iar au pus înaintea pasărei o oglindă și tot să căuta în oglindă și-i părea că fulgeră. Și au muiat un bureate în apă și l-au spînzurat deasupra cușcăi și să clătia bureatele și o stropia și-i părea că ploaie toată noaptea. Și pasărea să ascundea în unghiurile cușcăi, pîrîndu-i că tot tună și fulgeră și ploaie. Și a doua zi să scoală stăpînul pasărei și s-au dus la pasăre și au început a o întreba ce au văzut astă noapte. Iar papagalo au zis:

— Astă-noapte, tunete și fulgere și ploaie și nu m-au lăsat să văz nimica ce au făcut într-această noapte. Iar stăpînul pasărei, auzind acelea cuvinte a pasărei, au sîmuit că de cîte au grăit, de nici unele nu iaste adevărat, că într-această noapte, de cîte au zis, de nici unele n-au fost, că pasărea tot birfește, că nici n-au ploaie,

nici n-au tunat, nici n-au fulgerat. Și cite au grăit de fămeaia mea toate sînt minciuni. Aceste fapte umblind și făcînd să-și tocmească vina și rușinea, toate acestea le-au făcut.

BAR, ms., 1436, f. 84^v—85^v

¹ Pocitanie = învățătură.

Pildele din *Sindipa* în mare măsură alcătuiesc un cod etic popular, intens condiționat de echilibrul moral al omului. Bazate pe un umor sănătos, pe relații sincere și umane, pildele funcționează cu scopul de a preveni sau de a se opune chiar unor hotărîri pripite, nedrepte care, abătute de la normal și firese, devin necruțătoare față de inșiși membrii familiei.

Povestirile narate de către soția împăratului atrag după sine pilde de răspuns cu reacții prompte și percutante la viclenii și urîtenii, la defecte și răutăți. Chemarea la ponderație și precauție, la normal și firese se degajă deci din toate cele 14 narațiuni ale filosofilor care vin să-l apere pe prințul condamnat, povestind cîte două pilde fiecare. Prima dintre ele, prin cunoaștere și înțelepciune, vedește o putere notabilă de luptă împotriva hotărîrilor luate în grabă, nejustificate. Momentul următor, narat în a doua pildă, împinge planul expunerii spre demascarea vicleniei, nestatorniciei și infidelității. Povestirile explică astfel strădania de înălțare a nevinovăției umane. Așa se explică și faptul că a doua pildă a celui dintîi filosof impune atenției împăratului un subiect mai complicat, ce presupune un nou punct de înnodare a intrigii, declanșată de astă dată de către papagalul vorbitor.

Un motiv vechi — pasărea grăitoare — a înregistrat aici o simplă deformare în sensul apropierii ei de o realitate socială (morală) de dată mai recentă: viclenia femeilor, fenomen mai apropiat în timp de povestitor și mai ușor de înțeles pentru împărat.

Motivul pasărei grăitoare își are propria lui vechime istorică. El nu apare ca un motiv izolat, ci ca unul integrat în mituri și credințe, basme și legende, unde figurează și ca un mijloc de deplasare mai rapidă în spațiu — imaginea pasării fiind corelată cu nostalgia unui spațiu îndepărtat. În textul nostru papagalul, considerat o pasăre năzdrăvană, are un rol pasiv în evoluția ulterioară a povestirii, căci modul lui de a acționa depinde mult de purtarea femeii pusă sub observație. Dorința de a afla adevărul despre femeie, folosind pasărea vorbitoare, creează o stare de înverșunare împotriva bărbatului. Femeia nu lasă loc îndoielii asupra cinstei sale, fiind sigură pe vicleniile ei, și spulberînd orice bănuială și neliniște a bărbatului. Concluzia este clară: personajul feminin triumfă asupra incapacității bărbatului care nu poate deosebi un adevăr de o viclenie muierască.

Structura de ansamblu a pildei nu este alta decât cea frecventă în povestirile narate de către soția împăratului, povestiri încadrate în aceeași atmosferă dominată de minciună, lașitate, necinste.

Ca exprimare literară, pilda este clară, concisă, ceea ce îi conferă o calitate expresivă sporită. Limbajul este popular în topica frazei și în lexic: *ibomnic*, *fămeaie* etc.

PRIMUL CUVÎNT AL FILOSOFULUI AL ȘAPTELEA

Au fost un om și s-au jurat să nu șază într-un loc, numai să îmble, să învețe toate drăciile muierestii. Și s-au înstrăinat și au îmblat din loc în loc, și nevoia să învețe acelea ce doria. Și unde îmbla, timpină pre un om pre cale, și l-au întrebat pre dînsul și el i-au spus toate pre adevărat: ca el îmblă ca să învețe toate meșteșugurile muierilor. Și i-au zis omul:

— În zadar te trudești, că nu vei putea să găsești, să te înveț să găsești meșteșugurile muierilor. Iar de vei vrea să te înveți puține meșteșuguri dintr-însele, găsește un loc singur și strînge cenușe sau praf de pămînt și șezînd deasupra cenușei, mîncînd și bînd cîte puțin și fiîndu-te să nu te afunzi, atuncea te vei putea învăța meșteșugurile muierestii. Atuncea tînărul au ascultat acele cuvinte ce l-au învățat și au șezut pre cenușe și pre praf, și au mîncat cîte puțin, și au șezut 45 de zile și toate meșteșugurile muierilor le-au scris. Și deaca au trecut acele 45 zile, toate drăciile muierestii s-au învățat și le-au scris. Și s-au întors de să ducea acas, la părinții lui. Și mergînd pre drum, au nemerit la un sat și au mers într-acel sat de au mas. Și a doao zi, un om au făcut masă mare și au chemat oameni mulți, și au chîemat și pre acel om strein, și au șezut cu acei oameni chîemați; și nu vrea să mînînce călătoriul la masă, ca ceilalți oameni chîemați. Atuncea au zis către călători:

— De unde ești și de unde vii?

Și streinul au răspuns și au zis:

— Sînt om strein de departe și am venit de pre locurile mele ca să poci să știu să scriu și să aflu faptele muierestii și drăciile.

Atuncea au zis stăpînul casei fămeiei sale:

— Acest om iaste străin și nu l-am văzut să mînînce, și iaste strein de pre locurile sale; și au îmblat prin toate satele, și toate faptele muierestii s-au învățat și le-au scris. Iar tu, o, muiare, să-l iai pe dînsul în cas și pune bucate să mînînce bine.

Iar muiarea au făcut precum au zis bărbatul său și i-au pus masă, și au șezut călătoriul și s-au ospătat, și apoi l-au întrebat muiarea, și au zis:

— Ce ai făcut, ome, de ai scris toate faptele muierilor?

Și au zis:

— Așa iaste, că nici una cîte fapte sînt ale muierilor, toate le-am scris.

Iar muiarea l-au priceput că iaste fără de minte și nebun, și au zis către dînsul:

— De vreme ce toate faptele muierestii le-ai scris, și eu muiare sînt, și voi face un meșteșug, de voi face un lucru drăcescu către tine, ca să văz, iaste la tine scris? Și să-ți spui a unii muieri fapt și ascultă, de va fi scris, ce-ți spui. Fost-au un om și avea o muiare foarte înțeleaptă și cinstită. Deci omul acei fămei cleveția pre toate muierile și le suduia; iar muiarea celui om ce cleveția i-au zis bărbatului său:

— Nu sudui pre toate muierile, ce numai pre cele rele.

Și au zis bărbatul ei:

— Ba, pe toate le suduiesc, că sînt rele!

Și au zis muiarea:

— Nu zice așa, că nu ți s-au prilejit să te împreuni cu vrana de acele muieri.

Iar bărbatul i-au răspuns:

— De s-ar fi prilejuit să iau vreo muiare de acele rele, i-aș fi tăiat nasul cu cuțitul.

Iar era aproape de casa lui, de să sfădiia în toate zilele, iar el le suduia pre dinsele. Iar într-o zi, au zis muiarea către bărbatul său:

— Ce-i face astăzi, bărbate?

El au zis:

— Mă voi duce la plug, iar tu fiiarbe bucate ce va fi și adu să mînînc la plug.

Iar ea s-au dus în tîrgu și au cumpărat pești și au dus bucate la plug la bărbatul ei și au mîncat. Iar întorcîndu-se acasă, fămeia au aruncat pești pre breazda plugului, unde cîte 2, unde cîte 3. Iar bărbatul s-au sculat și au început a ara cu plugul și arînd găsea pești pre arătură și au strîns toți peștii. Și deaca au însărat, s-au dus acasă vesel și au zis fămeiei sale:

— Făcut-ai ceva bucate?

Iară muiarea au zis:

— N-am făcut nimica, că n-am avut cînd merge în tîrg să cumpăr ceva.

Iar el i-au zis:

— Iacă, ți-am adus pește și pune de fiiarbe.

Iar ea au zis:

— Unde ai găsit pește, bărbate?

El au zis:

— Am găsit pre arătură.

Iar ea s-au dus de au ascuns peștele, iar cînd au fost la cină, i-au pus pre masă numai pîine. Iar bărbatul au zis:

— Dară peștele unde iaste?

Iar muiarea au zis:

— Ce pești ceri tu, o, bărbate?

Bărbatul au zis:

— Peștele care Ț-am adus de la țarină.

Iar muiarea îndată au început a să zgăria cu unghile pre obraz și au început a striga cu glas mare zicînd:

— Auziț, vecinilor!

Și vecinii s-au strîns, mirîndu-să, și au zis:

— Auziț, boiari, cum zice bărbatul mieu să-i fierb pește ce au adus de la țarini?

Iar bărbatul iar au zis:

— Dumneavoastră, boiari și fraț, eu, arînd cu plugul, am găsit pești pe brazdă și i-am strîns și i-am adus și i-am dat muierei mele să-i fiarbă; și acum zice că nu i-am dat nimica.

Atuncea muiarea au strigat tare zicînd:

— Dracul au intrat într-însul, ce mă rog să-l legaț, că mă va ucide. Deci zicînd muiarea așa, vecinii l-au legat de mîini și de picioare cu un lanțu de hier și toată noaptea zicea:

— O, săracul de mine, de nu aș fi găsit pește, nu mi-ar fi mie ciudă!

Iar muiarea iar au strigat, zicînd:

— S-au nebunit bărbatul mieu.

Și deaca s-au făcut zio, au venit vecinii și el, săracul, răspundea drept, iar muiarea striga și zicea că s-au nebunit. Și vecinii credea pe muiare zicînd:

— Adevărat, acest om s-au nebunit.

Și a treia zi i-au zis muiarea bărbatului său:

— Foame ți-e, să-ț dau să mănînci?

Și el au zis:

— Ce ai să-mi dai să mănînc?

Ea au zis:

— Un pește prăjit.

Și el au zis:

— Bine, o, muiare, acei pești sint care am adus de la țarină?

Și muiarea au zis:

— O, boiari, încă diavolul tot îl ține.

Iar el, săracul, iar zise că nu-i va mai zice aceste cuvinte.

Atuncea muiarea lui i-au dat de au mîncat de acei pești. Și atunci au zis bărbatul muierei sale:

— O, muiare, dezleagă-mă, că altă dată nu-ț voi mai aduce aminte de pește. Și el, săracul, n-au mai cutezat să zică de pește, numai de au zis: N-am știut și ce pești sint aceia.

Și atuncea l-au dezlegat și i-au zis:

— Bărbate, cîte ai zis, toate sint bune, numai pentru ce sudui ai toate muierele? Ce nu sudui ai numai pre cele rele, ce ocărăști, și pre cele bune? Ț-am zis, bărbate, nu sudui pre dînele, ce mai măl-

com, iar tu tot le sudui ai; și ai zis că de-ai hi avut muiare rea, i-ai fi tăiat nasul sau o ai ucide. Pentru aceia Ț-am făcut și eu cîte ai văzut și să nu te mai lauzi că vei birui pre muiare.

BAR, ms. 1436, f. 123^v—126^v

¹ *călători* = călător (în exprimare populară a singularului: *primari*, *pădurari*, *dăogari* etc., din formele mai vechi cu *u* final: *primariu*, *pădurariu*, *dăogariu*, păstrate și azi — vezi în text: călătoriul).

Tema ostilității dintre bărbat și femeie ajunge în „cuvîntul“ filozofului al șaptelea un pretext pentru a ni-l înfățișa pe bărbatul care caută să învețe, în patruzeci și cinci de zile, toate „meșteșugurile și drăciile muieresti“.

Sezînd pe un morman de „praf de pămînt și de cenușe“, și, „mîncînd și bînd cîte puțin“, bărbatul vrea să demonstreze celor din satul în care poposește, că el a scris și a învățat toate faptele muieresti. Dar intervenția unei povestitoare istețe demonstrează bogăția ineputabilă a fanteziei feminine.

Textul, expus într-o manieră stilistică populară, dovedește o strălucitoare mobilitate spirituală cu care este înzestrat naratorul. Acest limbaj simplu produce un plăcut efect literar, fiind complinit de mulțimea figurilor de stil și a expresiilor populare care acționează asupra întregii structuri a povestirii.

TEXTE: BAR, ms. rom. 1436; BAR, ms. rom. 1766; BAR, ms. rom. 5115; BAR, ms. rom. 3391. Ediții: *Istoria Syndipii Filozofului*, Sibiu, ed. Ioan Bart 1802; *Istoria Syndipii filozofului acum a doua oară tipărită*, Sibiu, 1834; L. Morariu, *Din Sindipa filozof al codicelui C. Popovici*, în „Bibliotecile noastre“, III, 1926, nr. 1, p. 1—2. *Sindipa*, ed. D. Simonescu și Elena Dumitrescu, București, 1963, p. 347—401. STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, 1883, p. 54—77 (ed. II de M. Angheliescu, București, 1983); L. Morariu, *Un nou vechi ms. bucovinean*, „Junimea literară“ XII, 1923, nr. 10—11, p. 398—399; I. Cazan, *Un document folcloric: Peștii pe brazdă*, „Sociologie românească“, București, 1927, p. 231—240; Perpessicius, *Jurnal de lector*, „RFE“ VIII, 1941, nr. 2, p. 393—398; C. N. Velichi, *Un poète slavo-roumain: G. Peșacov*, „Rsl“, XVI, 1968; Keith Hitchins, *Reflexions of Indis in Roumanian Popular Literature*, XVI to XVIII Centuries, „Indo-Asian Culture“, 1965, p. 106—125; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, II, p. 350—360; M. Angheliescu, *Un ms. necunoscut al Sindipei*, LR, 1975, nr. 1.

POVESTE DESPRE VICLENIA MUIEREASCA

[Sec. XVIII, început]

Țara Românească

În ms. BAR 480, conținînd un *Pateric* (*Otecinic*) scris în anul 1700, „în zilele prea bunului și creștin domnu Io Costandin Basarab Brincoveanu voievod, den porunca dumnealui cinstitul și blogorod-

nicul jupan Mihai Cantacuzino vel spatar“ de către copistul Mitrea logofătul, se află, adăugată de mîna unui popă Iorga ot Cocorăști (Prahova), nu mult după data copierii ms-ului, și o scurtă povestire despre „o diavoliță de babă“, „mai dracul decît toți dracii“. De factura unei snoave populare, această povestire nu este totuși prea departată ca tendință de alte povestiri din paterice. Întîmplările din viața sfinților părinți (monahi) strînse în paterice conțineau la rîndul lor un bogat material de origine folclorică. Se cunosc mai multe tipuri de paterice, în funcție de materialul și de structura culegerilor (sinait, egiptean, roman, kievean etc.; *Lavsaiiconul* episcopului Paladie, *Livada duhovnicească* sau *Limonarionul* lui Ioan Moshos, *Patericul pe alfavita* etc.), dar, dat fiind caracterul de culegere pe care îl aveau aceste culegeri, conținutul lor a fost într-o continuă transformare. În procesul circulației manuscrise, între culegerile de povestiri de tipul patericelor și alte manuscrise miscelane s-au produs neconținut schimburi de materiale. Unele povestiri, precum *Istorie despre Pavel cel prost*, au avut o circulație independentă deosebit de intensă (o întîlnim în *Codex Suprasliensis* și în *Izbornikul* din 1076, pentru a nu cita decît două dintre cele mai vechi manuscrise slavone). Patericul este indicat drept sursă, în unele mse., și pentru texte care nu mai au decît o vagă legătură cu viața monahală. Cunoscuta *Istorie a tutunului* poartă, în unele msse. românești, titlul următor: *Învățătura pentru tăbac scoasă de la Oteșnic*. Sub denumirea de *Otecinic* apar, într-un alt ms. (BAR, ms. rom. 1163 de la înc. sec. al XIX-lea, fost ms. Gaster 102), prorocii cu caracter apocaliptic: *Otrencicul* /sic/, *adecă viețile sfinților părinți văzătorii de Dumnezeu*, *adecă prejdovediți, pentru judecata lumii*. În titlul altui ms. de pateric (BAR, ms. rom. 3163, din 1706) se specifică faptul că povestirile cuprinse în ms. respectiv nu fac parte din culegerile hagiografice (proloage, minee); *Otecinic de viețile sfinților părinți care nu sînt în săbranii*. Nefiind direct legate de serviciul religios, patericele au putut îngloba, cu mai multă ușurință decît mineele, povestiri din cele mai diverse surse. Acesta este, probabil, și unul dintre motivele pentru care a fost notată într-un manuscris de pateric *Povestea despre viclenia muierească*. Un alt motiv îl constituia desigur și spiritul povestirii, consonant cu multe alte „istorii“ din paterice, referitoare la ispitirile pe care diavolul, femeile, vrăjitorii le făceau părinților monahi.

Într-acest Otăcinic am scris și eu, popa Iorga, această poveste care am auzit-o de¹ niște dascăli.

Vorbind dascălii, zise unul dintre dinșii că au dat Dumnezeu oamenilor vrednicie cît pot ca și îngerii. Iar altul zise că unii pot ca și îngerii iar alții sînt mai răi decît diavolul, cît nu poate diavolul să facă ce face omul. Iar ei ziseră: Cum să fie așa? El zise că în cutare oraș era un om foarte de cinste și bogat, și fămeia lui încă era creș-

tină bună. Și era amîndoi îndurători și milostivi, umblîndu și păzindu porîncile lui Dumnezeu, numai era mîhniți căci copii nu avé. Iar vrăjmașul diavolul care nu va, nici pohtește binile oamenilor, el multu să trudi și umblă după acei de cinste oameni ca să-i vîneze cumva, să le facă pacoste, să-i învrăjbească și să le strice dragoste și liubovul³ lor cel curat ce avé între dinșii și nu putu. Iar după multă nevointă ce făcu el și nu isprăvi nimic, într-o zi stătu înainte porții acelu om și cu glas lin începu a să jeli și a zice: O, amar mie, vai de mine, dar eu cu ce slujbă și agonisire voiu să mergu înainte tatălui meu? Vai de mine, becisnicul și decît toate slugile mai nevoiaș, cu ce ochi va să-m caute stăpînul meu, într-atîta vreme să mergu eu cătră dînsul fără nici un rod? Ci acum, de s-ar afla cineva ca să-m fie de ajutor, eu cu ce ar pohti l-aș dărui.

Iar o babă, auzindu-l așa cu umilință plîngînd, veni la dînsul. Zise: Ce-ți este, fătul meu?

Iar el îi spuse toată pricina și cum că el este diavolul și de atîta vreme bate războiu cu acei oameni și nu poate face nimic.

Iar ea zise: Piu, blestемate și decît toți mai mișel și becisnic, dar ce să-m dai tu mie și eu acum să-i fac să să învrăjbească⁴ încă mai că vor sparge și casa de s-or lăsa.

Iar dracul zise: De vei face tu aceasta, ce vei vrea ț-oi da, aur, argint cît vei vrea, că eu am destul de acela.

Iar acea diavoliță de babă și mai dracul decît toți dracii nu să bucură nici la bogăție multă, ce să tocni numai pă o pereche de cizme. Și merse la muiere acelu om creștin în chip de cerșetoare. Și după ce o milui, ea zise: Fata mea, eu ție răul nu țe-ș vrea, că iată că ești bogată și cinstită, numai țe-aș spune o vorbă.

Iar ea zise: Spune, măicuță!

Iar baba zise: Umblînd eu pîn case cerînd, am auzit că bărbatul tău a îndrăgit pă alta, căci tu nu faci copii. De vei pohti să fii eu casă ca și pîn-acum, tu, fata mea, să mă ascuți pă mine, că eu nu-ț voiu răul. Dacă va veni bărbatul tău, să te faci a-l păduché și să tai 3 peri din barbă cu cuțitul lui cel mic, să mi-l dai la mine, că eu știu oarece și nu te va mai urî.

Iar pă de altă parte să întilni cu acel om și zise: Jupîne, bogat și cinstit ea tine nu este altul, țe-aș spune o vorbă.

El zise: Spune, babo!

Ea zise: Jupîneasa ta s-au îndrăgit cu altul și ție va să-ț taie gîtul, ca să mori, să ié pă acela.

Iar el începu a o bate cu friul pă cap. Iar ea, încă bătîndu-o, zice: Pasă⁵, că o vei afla cu cuțitul la gît!

Iar el mergîndu nu-i puté ieși acel cuvînt din grije, ci iș prinse nevasta cu cuțitul în mînă la gîtul lui și aciaș făcură vrajbă cît sparseră casa și să lăsară.

Aceste văzînd dracul, puse păreché de cizme într-o prăjină lungă
și de departe le tinse babii zicînd:

Ține, babo, ține,
că mi-e frică să mă apropiu de tine,
că tu ești mai ascuțită decît mine
și decît cea ce m-au trimis pă mine.

Socotiți, fraților, ce destoinicie au unii oameni pămînteni, cît nici
dracul nu prinde cu dinșii.

Aceasta auzind noi de la dascali, am început a zice: Г<о>с<по>ди,
помилун!

Popa Iorga ot Cocorăști.

¹ de = de la; ² cît = încît; ³ liubovul = iubirea; ⁴ seris: învrășbească;
⁵ pasă = mergi.

Faptul că apare menționată, chiar la începutul povestirii, sursa orală a acesteia, nu înseamnă desigur că nu există și versiuni scrise ale acestei snoave, dar, pentru perioada culturală căreia îi aparține versiunea din acest manuscris, este destul de importantă mențiunea că povestirea a fost *auzită* și că nu reprezintă transcrierea unui alt text, ci notarea unei variante orale. Stilistic, mărcile oralității nu sînt foarte pregnante. Putem nota totuși predominanța *dialogului* (chiar notarea *interjecției* în cursul dialogului: „Piu, blestемate...”), a relațiilor sintactice copulative și un început de versificare a părții finale, în spiritul stereotipurilor finale din povestirea folclorică. În același timp, tot în plan stilistic, există multe similitudini cu alte povestiri din paterice, al căror model îl respectă și snoava aceasta: moralizarea finală, lamentația diavolului în termeni similari altor lamentații din cronicile rimate și din textele religioase. Chiar și mențiunea sursei orale apare foarte frecvent și în alte povestiri din paterice (v., de exemplu, în BAR, ms. rom. 1429 din 1676, f. 199^v; Alt părinte bătrîn de la Tivea ne-au spus...; f. 204^v: Spusu-ne-au unul din părinți grăindu...; f. 212^r: Un frate întrebă pre un bătrîn grăindu..., etc.) și, dacă particularitățile grafice și formale nu ar arăta că este vorba într-adevăr despre un text introdus în cuprinsul patericului de către acel Iorga ot Cocorăști, am putea considera că este formula inițială obișnuită pe care o găsim și în alte texte din paterice. Lipsa de preocupare pentru determinarea locului acțiunii (El zise că în *cutare* oraș...) apare de asemenea, deși mai rar, în unele povestiri din paterice.

Importanța scurtului text de mai sus constă și în faptul că aparține unei specii a *comicului*, snoava, mai rar întâlnită în textele românești vechi.

În comparație cu alte povestiri cu tendințe, subiect sau personaje asemănătoare (*Sindipa*, *Ivan Turbincă*, *Dănilă Prepeleac*, *Kir Ianulea*

ș.a.), povestirea de față este redusă la liniile esențiale ale motivului, ceea ce o face să poată fi considerată o *formă primară* a speciei povestirii comice. Totuși, față de cea mai veche versiune europeană, indicată de Gaster (*Lit. pop. rom.*, ed. I, p. 156, ed. a II-a, p. 106) ca fiind în *El conde Lucanor y Patronio* a infantului Don Juan Manuel (1282—1349), versiunea românească conține în plus episodul referitor la prețul convenit de diavol cu baba (o pereche de cizme) și poanta finală (mefianța diavolului, înspăimîntat de viclenia de care dăduse dovadă baba). Citind ediția Stuttgart, 1839 a scrierii lui Don Juan Manuel, Gaster indică prezența povestirii în *Exemplul XLVIII* al acesteia, sub titlul: *De lo que contesció el diablo con una muger pelegrina*. În ms. original al scrierii, din anul 1335, povestirea se află însă în *Exemplul XLII*, sub titlul: *De lo que contesció a una falsa beguina* și, în această versiune, episodul amintit mai sus lipsește. Atît în versiunea manuscrisă, cît și în cele tipărite, deși există unele diferențe privind profesiunea femeii respective (pelerină, soră laică într-o mănăstire), totuși apare și o trăsătură comună, anume falsa religiozitate a acesteia. Acest element lipsește în versiunile românești. Toate elementele subiectului povestirii, în forma pe care am reprodus-o, se regăsesc și în *Povestea vorbei* a lui Anton Pann. Într-o formă similară, snoava este reprodusă, în 1891, în „Românul literar”, București, nr. 890, 721, de către V. C. Dela Cosmești (Virgiliu Cișman?). O altă versiune similară, în D. Furtună, *Isvodiri din bătrîni*, Ed. Gh. Macarie, 1973, p. 124—125.

VI. LITERATURĂ VERSIFICATĂ

DOSOFTEI

(1624—1693)

Dosoftei constituie o culme a literaturii române poetice în epoca veche și din acest punct de vedere poate fi mai mult valorificat decât s-a făcut pînă acum, într-o *Crestomație de literatură română veche*, care și-a propus să sublinieze tocmai valorile de artă literară în apariția și creșterea lor progresivă.

Crestomația nu este o lucrare de istorie literară propriu-zisă, totuși anumite date de acest tip, reduse la esențial, sînt necesare pentru încadrarea și înțelegerea operei în contextul momentului literar.

Dosoftei, cu numele de mirean Dimitrie Barila, se trăgea dintr-o familie de aromâni. S-a născut în 1624, iar tinerețea și-a petrecut-o în bună parte în Polonia de sud-est (de unde și cunoașterea foarte bună a limbii polone), înrundindu-se chiar cu o familie de aromâni cu numele de Papară (Kiriac Papară), existentă în aceste părți polone. Aci va fi mers pentru studii, iar carte va fi învățat la școala Frăției ortodoxe de la Lwów (reorganizată de Petru Movilă), unde între altele se studiau polona, slavona, greaca și latina, de asemenea retorica și poezia, ceea ce este semnificativ pentru formația omului de carte Dosoftei. Ruda lui însăși era aci profesor de retorică și poezie.

Revenit în Moldova, viața lui Dosoftei a început să decurgă cu peripeții ca într-un roman. În anii 1647—1648 este ierodiacon la Mitropolia Moldovei, iar în 1649 îl aflăm printre călugării de la mănăstirea Probata, unde, după toate probabilitățile, s-a dedicat (în continuare) studiului și cărții, ceea ce a avut ca urmare creșterea competenței și înălțarea lui rapidă în rang: la numai 34 de ani (1658) este ales episcop de Huși, peste un an (1659) este instalat episcop la Roman, iar la 43 de ani (1671), sub domnia a doua a lui Gheorghe Duca-Vodă (1668—1672), este ales mitropolit al Moldovei. În această calitate, Dosoftei s-a străduit să introducă serviciul religios în limba română, căci o bună parte din textele liturgice (rugăciunile în sine) rămăseseră în limba slavonă. Și aceasta printr-o muncă personală de transpunere. A pornit cu texte de largă răspîndire sau de trebuință instituțională (chiar dacă se mai traduseseră), și anume cu traducerea *Psaltirii* (în proză și versuri) și a continuat cu un *Acatist al Născătoarei de Dumnezeu* (1673), un *Molitvenic de-nțăles* (1681),

un *Liturghier* (1679), un *Octoih* (1683), operă imnografică tipic ortodoxă, de asemenea, *Viețile sfinților* (1682—1686), cu multe legende și motive de importanță literară ș.a. El argumentează convingător această întreprindere a sa, care contravenea unei tradiții canonice prelungite a folosirii limbii slavone, devenită din ce în ce mai puțin cunoscută de cărturari.

Dar, pentru că tipografia de la mănăstirea Trisfetitele din Iași, de pe vremea lui Vasile Lupu, se risipise, Dosoftei și-a tipărit primele traduceri (*Psaltirea în versuri* și *Acatistul*) în Polonia, la mănăstirea Uniew, după care s-a îngrijit de instituirea alteia în Moldova, cu material tot de la Uniew (nu prea de calitate), aci publicînd *Liturghierul* (1679), iar ulterior a obținut material tipografic nou de la patriarhul Ioachim al Moscovei, cu care și-a publicat celelalte opere.

Dintre toate interesează din punct de vedere al artei literare *Psaltirea* versificată (1673) și *Viețile sfinților* (1682—1686) și acestea intră în atenția *Crestomației*. Însă înainte de a trece la selectarea de texte de aci și la comentarea lor, merită să fie schițat în continuare romanul vieții lui Dosoftei de la alegerea lui ca mitropolit.

Într-o vreme, cînd confruntarea dintre turci și poloni devenise acută, cu ascendent al celor din urmă, aparent sau real, mai ales prin hatmanul și ulterior regele Jan Sobieski, Dosoftei (ca și Miron Costin) a făcut politică filopolonă și s-a pomenit pe drumuri nefavorabil. Mai întîi, după lupta de la Hotin (1673), deși cîștigată de hatmanul Sobieski, totuși voievodul Ștefan Petriceicu, dat de partea polonă, și filopolonul Dosoftei au trebuit să se refugieze în Polonia, fiindcă în țară turcii reușiseră să instaleze domn pe Dumitrașcu Cantacuzino. Revenit în Moldova în 1675, Dosoftei se vede închis de Cantacuzino; dar peste puțin timp este iertat de domn și repus în scaunul mitropolitan, probabil pentru evidente merite cărturărești. Nu era altul mai ilustru ca el pentru mitropolie. De-acum își va duce susținut activitatea, sub o serie de domnii următoare: Antonie Ruset, Gheorghe Duca (în a treia domnie), Ștefan Petriceicu (în a doua), Dumitrașcu Cantacuzino (din nou) și Constantin Cantemir, pînă cînd Sobieski, care despresurase Viena de turci (1683), întreprinde, în 1686, o expediție în Moldova pentru o pretinsă și definitivă alungare a turcilor. Dosoftei îi iese înainte cu onoruri, convins de salvare. Sobieski făcînd cale întoarsă, fără vreun succes palpabil, Dosoftei a trebuit să-l urmeze (a făcut-o de bună voie, nu silit, cum s-a opinat de unii cercetători). În Polonia s-a bucurat de onoruri (există relații în acest sens), dar nu putea să fie mulțumit, păsîndu-l dorul de țară. După șapte ani, în 1693 s-a stins din viață îndurerat. În refugiu a tradus în rusește o serie de cărți din grecește, care să-l readucă pe mitropolitul Iasinski al Kievului, înclinat spre reformă, la calea dreaptă, ceea ce a și reușit, înlăturînd astfel o desprindere a acestuia de patriarhia de la Moscova.

Așadar, Dosoftei a făcut politică din patriotism, nu cu scop de parvenire, căci n-avea nevoie de așa ceva (era doar mitropolit), însă preocuparea lui permanentă a fost cartea și scrisul, atingând cu acestea una din treptele cele mai înalte ale literaturii române vechi.

PSALTIREA ÎN VERSURI

1673

Moldova

Între textele biblice *Psaltirea* a avut una din cele mai însemnate funcțiuni literare. Pentru frumusețea ei poetică, cu psalmi inspirați din sentimente variate, în expresie lirică emoționantă, *Psaltirea* s-a desprins din întregul *Bibliei* și a circulat separat ca o carte captivantă de lectură. Conținea într-adevăr poezie! Marele filolog antic, Ieronim din Strydonul Dalmației (cca. 348—420), autorul *Vulgatei* în prima redacție, a tradus-o nu mai puțin de trei ori din grecește: *Psalterium Romanum* (cca. 383), *Psalterium Gallicanum* (cca. 387), *Psalterium iuxta Haebreos* (cca. 393). Numărul copiilor de *Psaltiri* este enorm. După invenția tiparului, lângă *Biblia lui Gutenberg* (1455) se așează imediat două psaltiri scoase de Johann Fust și Peter Schöffer în excepțională artă grafică: *Psalterium Moguntinum* (1457) și *Psalterium Benedictinum* (1459). În curînd a urmat șirul de traduceri și tipărituri în limbi naționale: germană (1475), italiană (1476), franceză (1480), olandeză (1480), slavă veche (1491, la Cracovia și 1495, la Cetinje) etc. De altfel, în majoritatea literaturilor, *Psaltirea* a devansat traducerea altor texte biblice. Aceasta dovedește căutarea și citirea ei cu pasiune.

În secolul al XVI-lea au început versificările în limba latină și în limbi naționale. Este adevărat că cele mai multe se datoresc unor scriitori înclinați spre reformă, pentru că aceștia se simțeau eliberați de tradiția respectării întocmai a cuvîntului și structurii textului sacru (cum cerea canonul), îngăduindu-și să meargă cu poezia psalmilor mai departe. Se citează mereu începuturile cu Clément Marot și ai săi *Cinquante psaumes de David* (1543). Dar începutul a avut loc mai devreme și nu în rîndul reformatilor, pentru că frumusețea psalmilor invita singură la o poetizare în versuri. Astfel, un Joannes Campensis (cu numele adevărat Johan van der Campen), la îndemnul episcopului și poetului polon Jan Dantyszek, a transpus psalmii în versuri latine sub titlul *Psalmorum omnium iuxta hebraica veritatem paraphrastica interpretatio* (Cracovia, 1532), desfăcută repede, încît oficinile europene s-au grăbit să tipărească, în scurtă vreme, alte peste treizeci de ediții. Aceasta înseamnă căutarea cu neșat, printre intelectualii timpului, a poeziei psalmilor. În aceeași vreme umanistul Eoban Koch (își zicea Hesus) a publicat *Psalterium Davidicum carmine redditum* (Marburg, 1537), iar italianul Marcantonio Flaminio a realizat *Paraphrasis in triginta psalmos* (1548). Însă cea mai

frumoasă transpunere în versuri latine, *Paraphrasis psalmorum Davidis poetica* (1565), se datorește poetului scoțian George Buchanan (1506—1582). Între timp au început și au continuat versificările în limbi naționale în multe literaturi europene. Reamintim prelucrarea lui Clément Marot (1543), lângă care vin, în limba engleză, cele ale lui Thomas Sternhold și John Hopkins (1549) sau Thomas Norton (1554), în limba polonă Jakub Lubelezyk (1558), în germană Ambrosius Lobwaseer (1573) etc. Dar una din cele mai reușite transpuneri poetice a reușit-o poetul polon Jan Kochanowski (*Psalterz Dawidow*, 1579), care a cunoscut multe din versificările anterioare. În orice caz pe lângă o serie veche de traduceri polone, în proză și versuri, l-a prețuit pe Buchanan, pe care îl laudă într-una din scrierile sale: *Foricoenia sive epigrammatum libellus*, 1584. Acesta în primul rînd i-a stat ca impuls.

La rîndul ei, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei se înscrie printre cele mai frumoase și originale poetizări ale psalmilor lui David. Studiînd la Lwów, unde fondul de carte veche era din plin în circuit, Dosoftei a venit negreșit în contact cel puțin cu unele din poetizările anterioare. Faptul că nu vorbește de nici una din ele nu dovedește necunoașterea lor. Nu pomenește deloc nici de Kochanowski, deși în mod cert l-a cunoscut. Nu pomenește de nici una, inclusiv de Kochanowski, pentru că oricare dintre ele i-au putut fi doar un impuls, nu izvor principal de lucru. S-au găsit anumite corespondențe între el și Kochanowski, dar cele mai multe aparțin textului de bază al *Psaltirii* și se găsesc întocmai în unele sau altele din diverse traduceri și versificări. Studiul comparat este grăitor din acest punct de vedere. Expresiile tipice și figurile de stil cele mai frumoase sînt inovate de el personal, fiind de altă coloratură la ceilalți. În ce privește versificația, niciodată marea poezie n-a ieșit din învățarea pe dinafară a regulilor prozodice și turnarea în ele a conținutului poetic. Într-o transpunere, fiorul trăit al exprimării în limba națională este cel care dă tonul artei literare, iar structura frazei sau a versului vine de la sine. Ideea frumoasă sau sentimentul doborîtor își găsesc atunci singure și ușor haina poetică novatoare. Dosoftei a fost un inspirat și a avut simțul poeziei și al frumosului particular în sonurile proprii sale limbi și aceasta i-a dat elevația de creație.

Pe de altă parte, nu s-a observat că Jan Kochanowski n-a ieșit din numărul versetelor și din ideile lor la nici un psalm, nici nu schimbă ordinea versetelor (cf. în acest sens și J. Ziomek, *Renesans*, p. 249). În schimb, Dosoftei păstrează de fiecare dată fondul esențial și vine adeseori cu amplificări personale care fac împămîntenirea și savoea psalmului. Relativ la metrica versului, Dosoftei are o mare varietate de structuri, de la versul popular românesc, de mare calitate incantatorie, în comparație cu traduceri din alte literaturi, deci de la hexasilab pînă la dodecasilab și alte măsuri (chiar șaisprezece silabe — ps. 33). Desigur, Dosoftei a luat cunoștință de

diferite măsuri din alte versificări, mai ales din Kochanowski, dar este de observat că extrem de rar aceleași structuri metrice se găsesc (comparativ) în aceiași psalmi (uneori poate întâmplător), iar pe de altă parte de cele mai multe ori percepția poetică la Dosoftei este alta față de Kochanowski. De aceea cei mai frumoși psalmi ai săi n-au nici o legătură directă cu Kochanowski.

În fond, Dosoftei n-a lucrat pe baza unei psaltiri versificate, știind că aceasta se abătea de la sensurile exacte, ci s-a folosit de un text canonic, iar acesta a fost constituit de versiunea slavonă în uz, pe care a tradus-o întocmai în românește și pe urmă a procedat la versificare. Traducerea în proză a fost publicată mai târziu, în 1680, la Iași, sub titlul *Psăltire de-nțăles*, cu text pe două coloane, în stînga slavon, în dreapta traducerea. Pe acest text bilingv a efectuat Dosoftei versificarea psalmilor, avînd la îndemînă, de asemenea, o versiune grecească și alta latină (*Vulgata*). După o muncă de cinci ani (o spune singur), el a terminat punerea în versuri a tuturor celor o sută cincizeci de psalmi și lucrarea, cu titlul *Psăltire a svîntului proroc David*, a apărut de sub tipar, cu cheltuiala domnului Ștefan Petriceicu, la Uniew în Polonia, în 1673, înainte ca cei doi să se fi refugiat în țara vecină, în toamna anului 1673, după lupta de la Hotin (se consideră eronat că lucrarea s-a tipărit în timpul refugiu-lui). Titlul de *Psăltirea în versuri*, intrat larg în circuit, a fost dat de Ion Bianu, la reeditarea operei în 1887, după manuscrisul original (*BAR 446*) și după ediția princeps.

Opera lui Dosoftei este una din cele mai reușite transpuneri în versuri, prin trăirea psalmilor în spirit personal și în spiritul vieții și istoriei poporului român, precum și prin folosirea celor mai variate și inventive culori lexicale, de la arhaisme la elemente de limbaj popular viu, care dau adeseori imagini de valoare neperisabilă. Reproducerea unora din psalmi este grăitoare.

Dacă psalmul 1, în decasilab, și psalmul 150, în octosilab, deschid și închid magistral seria celorlalți, păstrîndu-se aproape de original (de altfel și alții), într-o excelentă versificație, la cei din interior se simt adeseori adaptări și culori de gînd și atmosferă românească. Îi vom urmări în ordine normală.

[FOC ȘI STEREVIE (10)]

[...] Zică cît le place ceia ce n-au minte,
De vor să mă sparie cu a lor cuvinte,
Să fug pre la munte cu pădure deasă,
Ca o vrăbiuță să mii fără casă.
Că iată păgînii încordară arce,
Pun săgeț în tulbă¹, să grijesc de lance
Și vin prin tunerec cu arce pre-amină,
Întru să săgete pre cei fără vină.

Giurămîntul nu-ș țin, hotarăle strică,
Și de-mpăcăciune nu gîndesc nemică.
Ce eu am pre Domnul care mă grijește,
Din svînta sa casă ce să odihnește [...].
Vede pre cel meser și pre tot lipsitul,
Derepții și strîmbii de pre tot pămîntul.
Deci strîmbătatea cine o iubește,
Acela el singur sufletul ș-urește.
Că va ploua Domnul cu iarbă pucioasă
Preste necurații, și holbură² groasă,
Foc și sterevie³ cu năvală mare,
Le-a trimite lanțuri, păhar de pierzare [...].

Dosoftei, *Opere*, I, ediție N. A. Ursu, p. 29.

¹ Tulbă = tolbă; ² holbură = volbură, furtună; ³ sterevie = pucioasă.

Față de discursul retoric și sec din original: „În Domnul am nădăjduit. Cum veți zice sufletului meu: Mută-te în munți ca o pasăre“, Dosoftei, într-un elegant dodecasilab liric, introduce imagini în plus de îmbietoare atmosferă agrestă (prezentă și în alți psalmi, de pildă 64): „Zică cît le place ceia ce n-au minte, / De vor să mă sparie cu a lor cuvinte, / Să fug pre la munte cu pădure deasă, / Ca o vrăbiuță să mii fără casă“. Nimic din toate acestea în original. Nici Kochanowski (căci s-a vorbit mereu de o relație Kochanowski—Dosoftei) nu iese din original (el folosește aci un vers de 14 silabe). Dar, mai mult decît atîta, Dosoftei mută atmosfera la situația istorică a țării, fiindcă „păgînii“ nu sînt cei religioși, ca în original, ci cei ce „Giurămîntul nu-ș țin, hotarăle strică, / Și de-mpăcăciune nu gîndesc nemică“ se referă deci pe departe la dușmanii Moldovei (ceea ce apare și în alți psalmi). Iar cînd spune că va ploua peste ei cu „foc și sterevie“, termenul ultim, (folosit în sintagmă identică și în ps. 67) ne dovedește că Dosoftei a avut la îndemînă o versiune grecească, etimologic termenul provenind din gr. *sterevia* „pucioasă“ în versiunea slavonă *župel*). De altfel, și întrebuițarea termenului *topazion* „topaz“, în ps. 118, duce la aceeași concluzie. În acest ultim psalm, în spiritul vechii versiuni ebraice, Dosoftei compartimentează versurile cu numele literelor din alfabetul ebraic, pe care le citează, însă fără semne, căci acestea erau greu de reprodus. Prin urmare, Dosoftei avea idee de un text ebraic și nu era numai un literat inspirat, ci și un filolog savant cu orientări largi. Peste toate se ridică însă poetul.

[MI-I VIRTUTEA CA HIRBUL DE SACA (21)]

[...] Giuncii și cu tauri mă-mpresoară,
Cu căscate guri, să mă omoară,
Ca lei ce apucă și zbiară,
Cu gurile rînjite, pre hiară.

Și ca apa fui vărsat afară,
 Și oasele mi să răschirară.
 Inema-n zgău¹ mi să vestezește,
 Ca o ceară cînd să răstoapește²,
 Mi-i vîrteala ca hîrbul de sacă,
 Limba-n gingini lipită să neacă³ [...].
 Leul gura să i să despice,
 Inorogii coarne să le pice,
 Să li să timpască sâmeția,
 Să-ș cunoască și blăstămăția.
 Iară eu ț-voi spune svîntul nume
 Fraților miei și-n mijloc de lume [...].
 Că rugă de mișel nu defaimă,
 Ce-l primește cu drag fără samă.
 Și de mine a sa sfîntă față
 Nu-ș ascunde cu ură de greață⁴.
 Și mi-aude cînd îi strig cu jele.

Ibidem, p. 49.

¹ zgău = piept; ² să răstoapește = se topește; ³ să neacă = se înecă;
⁴ greață = nemulțumire.

Și de această dată, întrebunțînd cu îndemînare versul decasilab, Dosoftei împămînteneste, cu prospețime de lexic, psalmul, în 128 versuri (Kochanowski are 84 în endecasilab), cu multe tablouri noi și schimbări de ton, față de original. Folosind vocabular de veche tradiție literară românească (existent în *Psaltirea Scheiană*, în *Psaltirea Hurmuzachi*, în Coresi etc.), înlocuind chiar propriul vocabular din traducerea de mai înainte în proză, *Psaltire de-năles*, folosind și vocabular din graiul popular viu: *zgău* 'pîntece' sau 'piept', *mătrice* 'uter', *mațe*, *scăldătoare* (ultimul termen intrat în scris întîia oară și reluat de Arghezi în creația sa), dispunînd de o mare bogăție de cuvinte cărora le-a dat conotații noi, sau inovînd personal alte expresii, Dosoftei toarnă psalmul într-o poezie profund înviorată. Dacă originalul spune simplu „Că Tu ești Cel ce m-ai scos din pîntece, nădejdea mea, de la sînul maicii mele“, Dosoftei — după cum se remarcă din text — coboară și învăluie „tainic“ psalmul în căldura sentimentului filial din relația fiu-mamă: „Tu ești, Doamne, ce m-ai tras din mațe / Și maică-mea m-ai dat viu în brațe. / Și m-ai pus la sîn de mi-ai fost viață, / Hrană și cu sațiu de dulceață. / Din mătrice și din scăldătoare, / Și din fașe m-ai pus pre picioare“. De fapt, cîntă pe maică-sa. Imnul devine aci laic.

Dacă originalul era scurt (chiar banal): „Înconjuratu-m-au viței mulți, tauri grași m-au impresurat. Deschis-au asupra mea gura lor, ca un leu ce răpește și răcnește“, Dosoftei dezvoltă frumos metafora în „Giuncii și cu tauri mă-mpresoară, / Cu căscate guri, să mă omoa-

ră, / Ca leii ce apucă și zbiară, / Cu gurile rinjite, pre hiară“. Dar mai interesant este faptul că, la această imagine, poetul moldovean introduce mai pe urmă, un blestem de poezie modernă: „Leul gura să i se despice, / Inorogii coarne să le pice, / Să li să timpască sâmeția, / Să-ș cunoască și blăstămăția“, și aceasta acolo unde versetul original conține plat: „Izbăvește-mă din gura leului și din coarnele taurilor“. Dosoftei are negreșit simțul poeziei! („inorogii“ nu i-a inventat însă, chiar dacă cineva nu-i află în versiunile noastre moderne, aceea avînd aci „tauri“ sau „bouri“, căci existau totuși în versiuni vechi, inclusiv în cea slavonă).

Jan Kochanowski, care se zice că i-a stat în general model, înlocuiește „juncii și taurii“ cu „lupii“ (wilcy), dar încolo nu iese din versetele originalului, fără a i se nega însă merite mari în versificare.

[LIMBILE SĂ SALTE (46)]

Limbile¹ să salte
 Cu cîntece nalte,
 Să strige-n tărie
 Glas de bucurie,
 [.]
 Supusu-ne-au gloate
 Și limbile toate,
 De ni-s supt picioare
 Limbi de pre supt soare.

 Alesu-ș-au șie
 Parte de moșie
 Țara cea dorită,
 Carea-i giuruită [...].

 Pre vîrvuri de munte
 S-aud glasuri multe
 De bucine² mare,
 Cu naltă strigare [...].

Ibidem, p. 104.

¹ Limbi = popoare, neamuri; ² bucin = vechi instrument muzical cu coarde, apropiat de cobză.

Cu acest psalm (și altele: 47, 48, 49, 53 etc.) Dosoftei s-a integrat magistral structurii și rezonanței poeziei populare românești. Cele nouă scurte versete, transpuse în hexasilab (Kochanowski a folosit decasilabul în versificarea sa), i-au dat prilej lui Dosoftei să se identifice într-atît cu poezia folclorică, încît masele populare au receptat psalmul ca al lor și l-au introdus în circuit oral.

Poetul nostru l-a simțit și l-a cîntat, în sufletul său, ca pe o urare de colind pentru țara toată, cînd spune: „Alesu-ș-au șie / Parte de moșie / Țara cea dorită / Carea-i giuruită“, imagine și formulare inexistente în textul avut în față, ceea ce traduce o implorare de ocrotire (originalul, în orice versiune, are doar „Alesu-ne-a nouă moștenirea Sa“). Dar în psalmul versificat a mai introdus în plus o imagine de special tablou românesc: „Pre vîrfuri de munte / S-aud glasuri [cîntece] multe / De bucine mare/ Cu naltă strigare“ [ecou]. Parcă-i un ecou din *Miorița*: „Departa la munte / S-aud glasuri multe, / Glas de doinaș / Și de buciumaș“. De fapt, și pentru alte versete a adăugat noi și frumoase culori. Desigur, o asemenea poetizare este un unicat între celelalte versificări europene.

[ASCULTAȚI ACESTEA, TOATE (48)]

Ascultaț acestea, toate
 Năroade, neamuri și gloate,
 Să-mi înțaleagă cuvîntul
 Omul de pre tot pămîntul,
 Bogătașii depreună
 Cu mișei¹ cînd s-adună,
 Să vă spui de-nțalepciune
 Cu-nțales de-nvăfuri bune.
 Și auzul să vă tindet,
 Pildele să le deprindeț,
 S-ascultaț fără de price²,
 Să-nțelegeț ce voi zice.
 Să te temi de zî cumplită,
 Să nu-ț dea de călcăi smîntă³.
 Cela ce ai bogăție,
 Să nu stai în sămeție,
 Nice s-aibi nedejde-n frate,
 Sau în om, la greutate [...].
 Că măiestrul⁴ încă moare,
 Ca tot omul de supt soare.
 Și nebunul cu buiacul⁵
 Vor peri de pre tot veacul.
 Ș-averea de dinș rămîne
 De o iau rude streine.
 Cît să vor scoate din casă,
 Numele li s-a uita-să,
 Li s-a uita și mormîntul,
 Cît i-a-mpresura pămîntul,
 Ceia ce nu-ș fac pre lume
 De bunățăț s-aibă nume.

Ce folos este de cînte
 Omului fără de minte,
 Ce-ș dă firea omenească
 Pre fire dobitocească,
 De merge fără sîială
 Pre calea cea de sminteală?
 Nu cunoaște că-l va duce
 Dezmiardăciunea cea dulce
 De va da ca oaia-n ripă,
 Și moartea-l va sorbi-n pripă [...].
 Iară tu, oame mișele,
 Să nu dai de gînduri rele,
 Cînd vez pre păgîn că crește
 Și casa lui să lățește.
 Că deaca moare, el pierе,
 Cu slava lui, cu avere [...].
 Cine-i spune-n dereptate,
 De-acela fuge departe,
 Că-i deprins pre cale largă
 Cătră perire de-aleargă
 Și să trage pre moșie
 La-ntunerec de vecie.
 Ce folos este de cînte
 Omului fără de minte,
 Ce-ș dă hirea omenească
 Pre hire dobitocească?

Ibidem, p. 108.

¹ Mișel = sărac; ² price = împotrivire; ³ smîntă = sminteală; ⁴ măiestrul = înțeleptul; ⁵ buiac = smintit.

În același stil popular, ca mai înainte, a turnat Dosoftei și versurile *Psalmului* 48, slujindu-se de octosilab (la Kochanowski întîlnim endecasilabul). Și această creație a lui Dosoftei a intrat în circulație orală, datorită versurilor melodioase, devenind vii, prin expresiile de grai viu, de asemenea prin conținutul etic în limbaj curent și asociații ingenioase de termeni: „Să te temi de zî cumplită, / Să nu-ț dea de călcăi smîntă. / Cela ce ai bogăție, / Să nu stai în sămeție, / Nice s-aibi nădejde-n frate, / Sau în om, la greutate“. Față de acest simț realist de prevedere, textul original exprima, pe dos, o încredere necontrolată în ocrotirea divină: „Pentru ce să mă tem în ziua cea rea, cînd mă va înconjura fărădelegea vrăjmașilor mei? Ei se încred în puterea lor și cu mulțimea bogățiilor lor se laudă“ etc. Așadar, Dosoftei nu numai că îmbracă psalmul în veșminte noi, ci îi tratează și viscerele în viziune proprie. Kochanowski „psalmodiază“ plăcut, dar nu iese nici aici din ideea originalului: „Pentru ce-aș avea să mă

tem sau înfricoșez. / În clipa nedemnă? Știu cum să mă înfățișez“ etc. Dosoftei își permite însă mereu să schimbe sau să nuanțeze pasta originalului.

[CE TE LAUZ, CELA CE EȘTI TARE (51)]

Direptul să va cruța ca un maslin,
Iară strimbul să va tăia ca un spin.

Ce te lauz, cela ce ești tare,
Cu minia ce sloboz din nare,
De faci toată zua răutate
Și-n limba ta scornești strimbătate?
Ca dintr-un brici ascuțit pre cute¹,
Faci viclesug și-nșelăciuni multe.
Toată strimbătatea ți-este dragă,
Și de cuvînt drept tu prinzi tagă².
Iubești a-mpresura cu cuvîntul
Și cu limba să-nșeli tot pămîntul.
Ce Dumnezeu te-a strica cu totul
Și te-a rumpe de unde ți-i locul.
Că te-a săpa de la rădăcină,
De nu ți s-a mai ști de trupină³,
Nice te vei vedea-n țară dulce,
Că la viața ceea nu ți-or duce,
Ce vei fi strein de svînta țară,
De ți s-or uita toți de ocară
Și cu frică rîzînd îți vor zice:
„Iată-ți, oame, c-ai stătut cu price⁴,
De n-ai cerșut⁵ la Domnul putere,
Ce te-ai sămețitu-te-ntr-avere,
Băzămîndu-te-n deșertăciune
Și scăpîndu-te de-nțălepciune“ [...].

Ibidem, p. 116.

¹ *Cute* = gresie; ² *tagă* = tăgadă; ³ *trupină* = tulpină (origine); ⁴ *price* = ceartă, împotrivire; ⁵ *cerșut* = cerut.

Acest psalm merită să fie cunoscut în transpunerea lui Dosoftei, pentru acuratețea versurilor în decasilab (Kochanowski se folosește acum de octosilab), pentru rima perfectă și pentru întrebuințarea altor noi elemente de limbă, de la lexic la construcții sintactice: *brici*, *cute*, *tagă*, *trupină*, „ce te-ai sămețitu-te-ntr-avere“ etc., care dau culoarea locală și leagă textul indisolubil de scrisul și literatura română. Pe deasupra, cu toate că poetul se ține strîns de ce spune originalul (oricum, mai mult decît în alte cazuri), totuși strecoară

printre rînduri sentimentul dragostei de țară și nefericirea celui care se desprinde de ea: „Ce vei fi străin de svînta țară / De ți s-ar uita toți de ocară / Și cu frică rîzînd îți vor zice: / „Iată-ți, oame, c-ai stătut cu price“ etc. Negreșit, acest sentiment i-a dictat și motoul personal din fruntea psalmului. Fără îndoială, psalmul este mult „românizat“.

Dacă în prelucrarea psalmilor în versuri, adeseori transpar sentimente românești, există psalmi în care Dosoftei transferă pe pămînt românesc, în poezie proprie, aproape în întregime cîntecul vechiului psalmist ebraic, totul fiind învăluit într-un cald sentiment patriotic, care merge de la durere la revoltă, pentru starea în care se găsește țara sub atacuri și opresiune străină. Un astfel de psalm este 78. E drept, și în original (controlat cu mai multe versiuni) există un strigăt de durere al psalmistului vechi (de data aceasta Asaf, nu David) pentru suferințele poporului ebraic, călcat în picioare de dușmani, dar Dosoftei îl potențează prin expresie și-l face să răsune românește, pentru care lucru și evită să repete numele Ierusalimului. Însă peste toate revelatoare este expresia poetică: „Doamne svînte, păgînii veniră / În țara ta de o răsîpiră [...] / Și feceră Ierusalimul / Ca o crămă cînd i să ia vinul“ (în original: „făcut-au din Ierusalim ruine“). Se relevă și alte versuri, prin adaose și vocabule de țară, precum: „Trupurile zac pre gios căzute [...] / Și nu-i nime să margă cu sapa / Să le-astroace și să le îngroape“, pentru un final sec în original: „și nu are cine să le îngroape“. Însă violent de dureroasă este întrebarea de efect poetic: „Dară până cînd, Dumnezeu svînte, / Ț-vei porni minia cea fierbinte, / Cu urgia cea nestîmpărată, Ce-i ca focul preste noi vărsată?“, pentru a continua cu un strigăt tot atît de tare și nestăpînit, în fața suferinței: „Mută-ți, Doamne, pre păgînii minia / Și preste dîns îți varsă urgia“. În original întrebarea este rugă, nu revoltă: „Pînă cînd, Doamne, te vei minia la nesfirșit? Pînă cînd se va aprinde ca focul minia ta?“, finalul fiind foarte domolit: „Varsă minia ta peste neamurile care nu te cunosc“. Mai departe Dosoftei reînnoiește expresia, dă cuvintelor accepții noi și ajunge și la forma de blestem (în original forma este de rugă): „Vecinilor să le dai sim-brie [în înțeles de „răsplată pe măsură“] / De șapte ori în sîn cu urgie, / Și să li să-ntoarcă cu ocară, / Să le margă vestea preste țară“.

Versul în decasilab este bine construit și în totalitate re-crearea psalmului e de fală. Trebuie să spunem că și Kochanowski (el se folosește de octosilab) a împămîntenit bine acest psalm, încît nu mai apare ca un cîntec în afară de poporul polon (nu se pomeneste deloc de Ierusalim).

Lîngă acest psalm se înscriu alții, cu aceleași note de adaptare și sentimente patriotice, precum; de pildă, *Psalmul* 43. Cu simț nu nu-

mai literar, ci și istoric, N. Iorga (*Istoria literaturii românești*, I, 378—385), subliniind asemenea note în diverși psalmi (ps. 65, ps. 77 etc.), reproduce în întregime psalmii 43 și 78 și vede în referirile lui Dosoftei pe turci. De altfel, anumite citate ale lui N. Iorga au fost reluate de unii istorici literari, unindu-le (!), deși erau extrase din psalmi diferiți. N. Iorga citea operele în întregime, știa ce alege și despre ce să vorbească.

[CU BUCIN DE CORN DE BUOR (97)]

[...] Și din ferecate surle
Viersul de psalomi să urle,
Cu bucin¹ de corn de buor,
Să răsună până-n nuor,
La-mpăratul denainte,
Că ni-i Domn, ca de mainte.
Marea cu unde să salte,
Să rădice valuri nalte.
Lăcuiitorii din lume
Să-i auză svîntul nume.
Părauăle-n² toate locuri
Să facă hoarbă³ și jocuri,
Și măgurile să salte
Npreună cu dealuri nalte,
Și să-ș facă voaie bună
Cu cîmpia depreună, [...]

Ibidem, p. 222.

¹ bucin = bucium; ² părauă = pîraie; ³ hoarbă = sfat.

Scurt vorbind, este un psalm de distincție literară deosebită, prin notele de odă și de slavă, adresate cîntecului omenesc, în stare să facă să tresalte și să cînte însăși întreaga natură (de percepție aci local românească), cu marea, măgurile și pîraiele ei. Cîntecul răsună din vechi instrumente muzicale strămoșești, în versuri de neuitată vigoare și expresivitate românească, larg citate și difuzate în cărți: „Cîntaț Domnului în strune, / În cîmbuz de viersuri bune, / Și din ferecate surle / Viersul de psalomi să urle, / Cu bucin de corn de buor, / Să răsună până-n nuor“. Originalul are altă paletă și alte acorduri: „Cîntați Domnului cu alăută, cu alăută și cu glas de psaltire; cu trimbițe și cu sunet de corn“, fapt care arată că Dosoftei multiplică ingenios culorile și sonurile de limbaj. Este de-a dreptul mare poet, cu figuri de stil oarecum preromantice.

[ÎN MIJLOCUL CASII MELE (100)]

[...] Cînd petrec fără de vină
Și cu inemă senină
În mijlocul casii mele,
Ferindu-mă de smintele¹.
N-am suferit strîmbătate
Să văz nice de departe.
Ceia ce-ș ies din tocmală
I-am urît ca o sminteală.
Nu s-au dat cu mine-n viață
Cel cu inemă sămață².
Și cu cel fără credință
Nu mi-am făcut cunoștință.
Și l-am scosul cu ocară
Pre clevetnicul³ afară.
Cel cu căutătura mîndră
Nu l-am avutu-l în simbră⁴,
Nice-am suferit în casă
Lacomul să-l pui la masă.
Ce-am căutat cu față lină
Cătră cel fără de vină,
De l-am chematu-l în casă,
Să-l văz cu mine la masă [...].
În casa mea n-au fost harnic
Să petreacă omul falnic⁵,
Nice-am lăsat mincinosul
Să strice cuiva folosul.
Și de strîmbii mi-au fost greață
Să-i văz demineată-n față.
Ce i-am ucisu-i din țară
Pre toț răii cu ocară,
Să-i concenesc⁶ din cetate
Pre toț ce fac răutate.

Ibidem, p. 227.

¹ Smintele = rătăcirii; ² sămață = îngîmfată; ³ clevetnic = calomniator;
⁴ simbră = tovărășie; ⁵ falnic = îngîmfat; ⁶ o conceni = stîrpi.

Pornind de la un scurt psalm cu învățături morale al lui David (nu toți psalmii sînt ai acestuia), Dosoftei dezvoltă poetic o serie de precepte de avut în vedere de oricine în viața socială și de stat, de actualitate pentru toate timpurile și pentru orice neam. El adaugă de la sine scene din viața idilică și corectă, inexistente în original, în imagini noi, create personal, precum: „Cînd petrec fără de vină /

Și cu inemă senină / În mijlocul casii mele, / Ferindu-mă de smin-tele [rătăcirii]“ etc., pentru versetul simplu: „Umblat-am întru ne-răutatea inimii mele, în casa mea“ (sau în altă transpunere a ori-ginalului: „În casa mea voi merge în nevinovăția inimii“). Alăturarea textelor marchează vizibil intervenția poetică a scriitorului român, care, pe fundalul secvenței sale, formulează, tot poetic, o serie de învățături sau precepte, ce pot fi ușor transpuse în sentințe, ca de pildă: „N-am suferit strîmbătate / Să văz nice de departe“ (Nedrep-tatea e nedreptate și dacă lovește pe altul), „Ceia ce-ș ies din toc-mală / I-am urît ca o sminteală“ (Incorecții se pomenesc în față cu dreptii), „Nu s-au dat cu mine-n viață / Cel cu inemă sămață“ (Încre-zutul rămîne încrezut), „Și cu cel fără credință / Nu mi-am făcut cunoștință“ (Lașul nu este luat pe credință), „Și l-am scosul cu ocară / Pe clevețnicul afară“ (Calomniatorul singur se demască) etc.

În general, psalmul este laicizat într-atît, încît în final nu se mai vorbește de „cetatea Domnului“ ca în toate versiunile (inclusiv tra-ducerea lui Kochanowski: „Și cetatea Domnului o voi curăți / de păcătoși etc.“). Totul se petrece la nivelul cetății țării și cetățenilor acesteia. Autohtonizarea este realizată perfect.

ICA-MI TREC ZILELE CA FUMUL (101)

[...] Că-m trec zilele ca fumul,
Oasele mi-s săci ca scrumul.
Ca nește iarbă tăiată
M-este inema săcată,
Că stă uitată de mine,
Ce-am gătat să mănînc pîine.
De suspinuri și de jele
Mi-am lipitu-mi os de piele.
De-atocma cu pelecănu,
Prin pustii petrec tot anul,
Și ca corbul cel de noapte
Îm petrec zilele toate,
Ca o vrăbie rămasă
În supt streșină de casă.
Toată zua mi să strîmbă
Pizmașii miei, de-m fac scîrbă,
Și ceia ce mă-mbunează
Fac giurămînt să mă piarză.
Am mîncat pîine de zgură
Și lacrimi în băutură,
De fața minii tale,
Ce mi-ai dat de sus la vale.

Mi-s zilele trecătoare
De fug ca umbra de soare,
Și ca iarba cea tăiată
Mi-este virtutea săcată [...].

Ibidem, p. 229.

Este unul dintre psalmii cei mai frumoși (în prima parte a aces-tuia), ieșiți de sub condeul lui Dosoftei, prin notele de elegie perso-nală, în care a știut să preschimbe originalul și să-l renoveze în slove nepieritoare: „Că-mi trec zilele ca fumul, / Oasele mi-s săci ca scrumul. / Ca nește iarbă tăiată / M-este inema săcată“.

Și ceea ce urmează imediat, în același melodios și alert octosilab popular: „De suspinuri și de jele / Mi-am lipitu-mi os de piele. / De-atocma cu pelecănu, / Prin pustii petrec tot anul, / Și ca corbul cel de noapte / Îm petrec zilele toate [...] / Am mîncat pîine de zgură / Și lacrimi în băutură“, se înscrie în meru reluarea inspi-rată și vibrantă a propriului interior, față de original care are com-parații de altă culoare: „oasele ca uscăciunea mi s-au făcut“ (ori „arse ca vatra“), pentru „oasele mi-s săci ca scrumul“, la Dosoftei, „inima uscată ca iarba“, la Dosoftei frumos „inima secată ca iarba tăiată“ sau „am mîncat cenușă în loc de pîine“, iar Dosoftei „am mîncat pîine de zgură“, ceea ce înseamnă urcarea cu poetizarea psal-mului la o nouă treaptă. Nu se vor găsi asemenea înnoiri (fără a deforma originalul) în nici o altă versificare, nici măcar în fru-mosul vers dodecasilabic al lui Jan Kochanowski.

ICU FRIMSEȚE ȘI TĂRIE (103)

Să te-mbraci cu mărturie,
Cu frimsețe și tărie,
Că tu te-nvești¹ cu lumină,
Ca soarele-n zi senină.
Și Ț-ai tins ceriul ca cortul,
De l-ai înfrîmșat cu totul,
Și i-ai pus deasupra ape,
Din tinsori² să nu să scape.
Núorii Ț-ai pusu-Ț scară,
Cînd vei să pogori în țară.
Caii Ț sînt iuȚ ca vîntul,
De mîrg unde Ț-i cuvîntul [...].
Tu-ntemeiez cu cuvîntul
De stă nemutat pămîntul.
Tu i-ai datu-i de mainte
Prăpastea de-mbrăcăminte,
Și stă gata să te-asculte,
Să dea apa preste munte,

Și de svînta ta poruncă
 Va fugi din deal la luncă,
 Că va merge detunată,
 De glasul tău înspăimată.
 Și munții, și dealuri nalte
 S-or ivi, și șesuri late,
 Pre locul ce sînt urzîte,
 Cînd i-ai făcut de mainte
 Și le-ai pus-le hotară,
 Să nu dea din loc afară,
 Ce să-ț ție-ntreg cuvîntul,
 Să nu-mpresure³ pămîntul.
 Tu trimiț ape prin tăuri⁴,
 De cură printre munt răuri,
 De să toate heri⁵ adapă
 Și le prisosește apă.
 Și colunii⁶ cînd li-i sete
 Tu-i adăpi fără scumpete.
 Tu stringi pasările-n hoarbă⁷
 La părău ce vin să soarbă,
 De prin pietri, de prin gauri
 Slobod cîntece și glasuri.
 Tu sloboz roauă pre munte
 Dintr-a tale cămări multe,
 Și pre pămînt sloboz ploaie,
 De să satură-n pohoaie,
 Și cu lucrul tău sporește
 Tot pămîntul de rodește.
 Tu dai finului să crească,
 Dobitoacelor să pască,
 Și crești pajiștea cea moale,
 De scoate grîul din foale⁸,
 De-ș culeg oamenii hrană
 Să le hie și pre iarnă.
 Că scot pita cu sudoare
 Să mănînce la răcoare,
 Din pămînt agonisită
 Pre porunca ta cea svîntă.
 Și le-ai dat vinul să-ș facă
 Veselie, să le placă.
 Cu oloi⁹ să-ș netezască
 Fața și să să-ncrăvască¹⁰
 Cu pîinea cea de mîncare,
 Să să facă omul tare.
 Copacilor de pre cîmpuri
 Tu le dai sațiu pre timpuri [...].

Cerbilor le-ai dat să salte
 Pre munții cu dealuri nalte,
 Și iepurilor scăpare
 Le-ai dat s-aibă supt stînci tare.
 Luna ai făcut cu rază,
 Să crească-n vremi și să scază,
 Și soarele-ș nemerește
 Apusul ce odihnește.
 Din tunerec feceș noapte,
 De ies gadinile¹¹ toate.
 Lupii urlă și scîncează,
 Cînd spre vînat să gătează,
 Să-ș ceie și să-ș răpască
 De la Domnul să-i hrănească,
 Până cînd răsare soare,
 De mîrg cineș la-nchisoare¹².
 Și omul, fără de greață¹³,
 Iese-n treabă deminează,
 De lucrează până-n sară,
 Zî de iarnă și de vară [...].
 Și marea, citu-i de lată,
 Și largă, și desfătă,
 Într-însă să țin heri multe,
 Jigării mari și mînunte.
 Preste luciu de genune
 Trec corabii cu minune.
 Acoló le vine toană¹⁴
 De fac chiții¹⁵ joc și goană [...].

Ibidem, p. 235.

¹ *Te-nvești* = te îmbraci; ² *tinsori* = legături (ale cortului); ³ *a impresura* = a acoperi, a învălui; ⁴ *tăuri* = văi (cu apă); ⁵ *heri* = fiare; ⁶ *colun* = măgar sălbatic; ⁷ *hoarbă* = grămadă; ⁸ *foale* = pîntece; ⁹ *oloi* = ulei; ¹⁰ *a încrăvi* = a se întrema; ¹¹ *gadine* = jivine; ¹² *închisoare* = ascunziș, culcuș; ¹³ *greață* = silă; ¹⁴ *toană* = poftă; ¹⁵ *chit* = balenă.

Acest psalm este în fond, mai ales în percepția și expresia lui Dosoftei, un cîntec de preamărire a frumuseților naturii, în special pămîntești, cu peisajele ei de uscat și de apă, cu minunile ei de vietăți diverse, mari și mici, care își știu rostul de zi și de noapte, cu animale de cîmp și de munte, cu vegetație variată, cu orchestră de păsări și, peste toate, cu prezența *omului de țară*, care „își scoate pita cu sudoare“, dar și „vinul de veselie“, încît se vede limpede că imnul se transformă în idilă.

Din cînd în cînd Dosoftei toarnă versuri de mare inspirație poetică, cînd descrie minunat tabloul mării: „Și marea, citu-i de lată, / De largă și desfătă, / Într-însă să țin heri multe, / Jigării mari

și mănunte. / Preste luciu de genune / Trec corabii cu minune“ etc. Originalul în proză are doar: „Marea aceasta este mare și largă; în ea se găsesc tîritoare fără de număr, vietăți mari și mici. Acolo corăbiile umblă“.

În general, natura și elementele ei sînt românești, iar Dosoftei merge pînă acolo, încît înlocuiește *leii* (care apar în toate versiunile, inclusiv în traducerea sa în proză: „țîncii leilor“) cu *lupi*: „Lupii urlă și scîncează, / Cînd spre vînat să gătează“, originalul avînd aci: „Puii de leu răcnesc după pradă“. Poetul trăia și cînta natura țării sale. Kochanowski nu schimbă nimic din elementele originalului în versurile sale maiestruoase de treisprezece silabe (Dosoftei cîntă în octosilab). De altfel, cele treizeci și șase de versete ale originalului sînt prelucrate de Dosoftei în o sută cincizeci și două de versuri în octosilabul popular românesc, iar Kochanowski în șaptezeci de versuri.

Psalmul în sine, cu atît mai mult poetizarea lui Dosoftei, se apropie mult de *Cîntecul soarelui*, creat de faraonul Amenofis IV (sec. XIV î.e.n.), care a instituit religia monoteistă și cultul soarelui în Egiptul antic, de unde și-a zis singur Echnaton („adoratorul soarelui“). Sînt cîntate aceleași frumuseți și elemente ale naturii, de data aceasta datorite atotputerniciei soarelui. Soarele, zice Echnaton, face să gesteze, să nască și să crească plante, animale și oameni. Noaptea ies din ascunzișuri animalele de pradă, lumea este tăcută și tristă. Ziua, sub razele soarelui, toate strălucesc și se înveselesc. „Tu ești viața și bătaia inimii mele“, spune poetul. În evul mediu, Francesco d'Assisi (1182—1226) scrie și el un imn pentru soare: *Il cantico del frate Sole*, în același sens. Se pare că d'Assisi ca și Kochanowski, în al său celebru *Hymn do Boga* („manifest renaștător“) s-au inspirat și dintr-un asemenea psalm, cînd au creat imnurile lor.

Adresîndu-se unei puteri supreme, de fapt se cînta natura și podoabele ei multiple, viața sub diferite forme, ceea ce face și Dosoftei cu *Psalmul 103*, într-o reluare personală, cu mijloace poetice de limbă românească.

[GRAIND ASUPRĂ-MI DE SUFLET (108)]

[. . .] Că răul și păcătosul
Ș-au deschis asupră-mi rostul¹
Și cu-nșelătoare limbă
Grăiesc asupră-mi cu scîrbă,
Cu graiul lor cel de ură,
Împregiur de-m fac trăsură².
Și mă luptă scornind sfadă,
Să-m facă-n deșert dosadă³.

În loc ce-ar hi să-m priiască,
Vor de rău să mă grăiască
Iară eu din vreme lungă⁴
Am făcut pentru dîns rugă,
Și pentru-a mea bunătate
Pun asupră-mi răutate,
Și-m sînt cu grea urîciune
Pentru a mea plecăciune.
Ce să pui pre păcătosul
Să-i oprească tot folosul,
Și pre dracul din direapta
Să i-l pui, cînd vei da plata.
Cînd i s-a face giudețul,
Să-l scoată de gît cu hățul⁵,
Și ruga la greutate
Să i să-ntoarcă-n păcate.
Zilele să-i tai și vacul,
Boieria să-i ia altul,
Și cuconii să-i rămîie
Cu muierea-n sărăcie.
Și să-i strămutez ficiorii
Să ceie cu cerșetorii,
Să fie goniț din casă
Și din odihnă să-ș iasă.
Și datornicii să-i cerce⁶
Averea toată ce-ș fece,
Și streinii să-i apuce
Agonisita cea dulce.
Să n-aibă să-i osfintească⁷,
Nice săracii să-i crească,
Ce să pieie cu ocară,
Cu tot rodul său din țară.
Într-un rînd de rod ce trece,
Cu tot numele să-ș sece,
Să să-ntrebe și păcatul
A părinț ce-au aplecatu-l⁸, [. . .]
De pre pămînt cum s-or șterge,
Pentr-a lor fărădelege,
Că nu ș-au adus aminte
Să facă milă-nainte.
Ce cînd i-au venitu-i toană,
Au luat mișel⁹ în goană,
Om cu inema smerită,
Să-i dea moarte ovilită¹⁰,
C-au iubit din tot îndemnul
De i-au venitu-i blăstămul.

Și s-au dosit de ferice,
De departe stînd cu price¹¹.
Ca-n cămeșe să va-nvește¹².
În blăstăm, ticăițește,
Și ca apa i-a-mplea zgăul¹³
Blăstăm, cu de tot răul,
Și ca măduha-n ciolane
Să să-mbrace, ca-n căftane,
Și cu briu ce-a vrea să-ncingă
Cu blăstăm, să să stringă,
Pentr-acest lucru de ură
Ce-m fac la Domnul trăsura¹⁴.
Grăind asupră-mi de suflet
Cu vicleșug, cu rău cuget.

Ibidem, p. 252.

¹ Rost = gură; ² trăsura = pătimire; ³ dosadă = ponegrire; ⁴ din vreme lungă = de multă vreme; ⁵ hăț = laț; ⁶ să-i cerce = să-i ia; ⁷ să-i ostîntescă = să-l ajute; ⁸ a apleca = a hrăni; ⁹ mișel = sărman; ¹⁰ ovilită = chinuită; ¹¹ price = ceartă; ¹² să va-nvește = se va îmbrăca; ¹³ zgău = viscere; ¹⁴ trăsura = clevetire.

Varietatea tratării psalmilor în versificare este evidentă. Respectînd ideile psalmului original, Dosoftei îl îmbracă într-o haină nouă și întărește anumite note care-i vin în inspirație. Dacă în psalmul precedent, 103, a accentuat notele de poezie pastorală, de data aceasta apasă pe cele de imprecăție, într-o transformare de limbaj și lexic, ce par de veacuri ale locului: „Zilele să-i tai și vacul [viața], / Boieria să-i ia altul, / Și cuconii [copiii] să-i rămîie / Cu muieră-n sărăcie“. Originalul are „dregătorie“ nu „boierie“ însuși Dosoftei în traducerea în proză avea „episcopie“, ca în versiunea slavonă, și acum a schimbat. În original există „copiii“ și „femeia lui“, iar Dosoftei se exprimă viu, în limba vremii cu „cuconii“ și „muieră“. Pentru ultimul termen, Dosoftei folosisse, în traducerea în proză „femiaia“ și iar a schimbat. Așadar, el dă mereu psaltirii viață nouă.

Iar secvența următoare: „Ca-n cămeșe să va-nvește / În blăstăm, ticăițește [în chip ticăit, chinuit, mizerabil] / Și ca apa i-a-mplea zgăul / Blăstăm, cu de tot răul, / Și ca măduha-n ciolane / Să să-mbrace ca-n căftane, / Și cu briu ce-a vrea să-ncingă / Cu blăstăm, să să stringă“, este o transformare radicală a discursului din original, unde se perorează simplu: „Și s-a îmbrăcat cu blestemul ca și cu o haină și a intrat ca apa în lăuntru lui și ca uleiul în oasele lui. Să-i fie lui ca o haină cu care se îmbracă și ca un briu cu care pururea se încinge“. Chiar dacă originalul poate fi interpretat divers,

după cum se observă și din diferitele versiuni ale *Psaltirii*, expresiile lui Dosoftei, de o rară prospețime, îi dau o tonalitate aparte.

Trebuie să notăm că în cazul acestui psalm, și Jan Kochanowski (el întrebuintează catrene în dodecasilab, iar Dosoftei din nou celebrul său octosilab) dă glas unor imprecății în expresie proprie.

Blestemul expres (față de original) intervine și în alți psalmi (vezi mai sus, ps. 21) și, desigur, „blestemele“ din poezia lui Arghezi nu sînt străine de Dosoftei. În faza lui dinții Arghezi a „buchisit“ poetic pe texte biblice, nerămînîndu-i necunoscut Dosoftei.

[LA APA VAVILONULUI (136)]

La apa Vavilonului,
Jelind de țara Domnului,
Acoló șezum și plînsăm
La voroavă ce ne strînsăm,
Și cu inemă amară,
Prin Sion și pentru țară,
Aducîndu-ne aminte,
Plîngeam cu lacrimi herbinte.
Și bucin¹ ferecate
Lăsăm prin sălci aninate,
Că acoló ne-ntrebară
Acea ce ne prădară
Să le zicem vîers de carte
Într-acea streinătate [...]
Ce nu ni să da-ndemină
A cînta-n țară streină.
De te-aș uita, țară svîntă,
Atuncea să-mi vie smîntă²,
Și direapta mea să uite
A schimba vîers în lăute³!
Și să mi să prinză limba
De gingini, jelindu-mi scîrba⁴ [...].

Ibidem, p. 307.

¹ Bucin = instrument muzical cu coarde de felul cobzei; ² smîntă = smin-teală; ³ a schimba vîers în lăute = a minui coardele lăutei; ⁴ scîrba = mîhnirea.

Acest psalm, în ritm alert tot de octosilab, este încă o dovadă de integrare a spiritualității culturale românești și de intervenție creatoare a lui Dosoftei.

În primul rînd, nu se va găsi în nici o poetizare străină în versuri a psalmului (nici în traduceri în limbi naționale) o implantare, într-o tradiție de multe veacuri, a unei sintagme ca „acolo șezum și plînsăm“, pentru simplu motiv că în nici o limbă străină nu s-au

păstrat, drept supraviețuire, forme verbale vechi ca acestea, care au venit din vremuri de demult și s-au imprimat în șirul de psaltiri românești, de la *Psaltirea Scheiană* la Coresi (*Psaltirea slavo-română*) și mai departe. Poetul moldovean a legat versul său în mod deliberat de vechea tradiție, creînd și opt versuri frumoase de început, pentru o scurtă propoziție a textului de bază: „La riul Babilonului, acolo am șezut și am plîns, amintindu-ne de Sion”. Lîngă Sion însă, Dosoftei așează în evocare și „țara”, care nu-i decît țara lui, fiindcă și mai jos, acolo unde originalul zice: „De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea”, el spune: „De te-aș uita, țară svîntă, / Atuncea să-mi vie smîntă [sminteală]”, căci trăia în minte și în inimă întii de toate cu țara sa (chiar dacă mai tîrziu, în textul reprodus de noi, apare și numele Ierusalimului). Psalmii vibrează pentru el și odată cu ei pămîntul românesc de sub picioarele lui.

*
* *

Comparația cu traducerea personală în proză și înlocuirile făcute la versificare arată că acestea au o dublă calitate: pe de o parte sînt mai expresive, pe de alta au fost căutate pentru buna structurare a versului: metru, ritm, rimă etc. Așadar, Dosoftei a muncit mulți ani (exact cinci), ca un maestru modern, pentru a turna bine *Psaltirea în versuri* și în limbă românească.

Lexicul și locuțiunile lucrării sale sînt dintre cele mai bogate și variate, prin elemente noi din graiul popular (de reținut și consoanele dure sau vocalele închise, tipic populare), prin altele create de el, prin sensuri noi acordate unor termeni cunoscuți (uneori cu nuanțe multe și surprinzătoare), ceea ce se poate vedea, în parte, și din notele explicative la textele de mai sus, ceea ce îl caracterizează ca pe un creator de clasă deosebită. De altfel, un dicționar al limbii lui literare, pentru toată opera sa, ar arăta că a avut una din cele mai bogate și colorate palete literare din întreaga literatură română veche.

Comparația *Psaltirii în versuri* cu alte asemenea psaltiri în limbi naționale (în formă integrală), dovedește că Dosoftei, prin echilibrul dintre păstrarea fondului scrierii originale și adaosele sale în culori de limbaj și imagini literare de mare artă creatoare, se așează neîndoiește printre cei mai de seamă recreatori ai acestei celebre opere, remarcabil devenită națională sub pana lui.

Dosoftei a fost poet, nu simplu versificator, lucru vizibil în poetizarea românească a psalmilor, cu sentimentele lui și ale neamului său, sau în tresărirea aparte cu comentarii, ca la *Psalmul 132*, pe care îl precede cu aceste versuri de actualitate pentru toate timpurile: „Cine face zid de pace / Turnuri de frăție, / Duce viață fără greață [neajunsuri] / 'Ntr-a sa bogăție. / Că-i mai bună, depreună, / Viața cea frățască, / Decît armă ce destramă / Oaste vitejească”.

De asemenea, poetul din Dosoftei se vede și în alte numeroase încercări poetice, precum *Stihurile la stema Țării Moldovei*, *Cronologia domnilor Moldovei*, versuri inserate în operele în proză etc. sau *Prologul tragediei „Erofilu”*, dar poet de rezistență rămîne mai ales cu *Psaltirea în versuri*.

TEXTE: Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, publicată cu un studiu introductiv de I. Bianu, București, Ed. Academiei Române, 1887, XII + 520 p.; idem, *Psaltirea în versuri* 1673, ediție critică și facsimilată de N. A. Ursu cu o prefață de I.P.S. Justin Moisescu, Iași, 1974, LX + 1165 p.; idem, *Opere. I. Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, cu un studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Minerva, 1978, CI + 544 p.; idem, *Cronologia domnilor Moldovei*, ediție de Dan Simonescu, în *Cronici și povestiri românești versificate*, București, Ed. Academiei, 1967, p. 49—53 (completare de versuri după o altă redacție de Ion-Radu Mircea, în *Manuscriptum*, VII, 1976, nr. 1, p. 37—46); idem, *Prologul tragediei „Erofilu”*, traducere din piesa lui Georgios Chortatzis în grecește (reluare după *Orbecche* de Giambettista Giraldu Cinzio), ediție de Rodica Iovan, cu text în transcriere modernizată paralelă de Romulus Vulpescu și introducere de Dan Simonescu, în *Manuscriptum*, III, 1972, nr. 3, p. 28—41 (de fapt toate versurile au fost reeditate de N. A. Ursu în *Opere. I. Versuri*); Jan Kochanowski, *Psalterz Dawidów*, ediție cu studiu introductiv de Jerzy Ziomek, Wrocław, Ossolineum, 1960, CLXXVIII + 304 p.

STUDII: Romulus Todoran, *O copie ardeleană a „Psaltirii în versuri” a mitropolitului Dosoftei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, I, 1956, p. 291—296; Mirela Teodorescu, *O copie ardeleană fragmentară a „Psaltirii în versuri” a mitropolitului Dosoftei*, în „Limba română”, XVII, 1968, nr. 5, p. 449—455; Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în „Contemporanul”, 26 mai 1967, p. 3 (descoperirea traducerii din Erofilu); L. Găldi, *Un grand disciple roumain de J. Kochanowski: le métropolit Dosithée*, în „Studia slavica” (Budapesta), VI, 1960, nr. 1—2, p. 1—21 (apropieri exagerate); H. Misterski, *„Psaltirea în versuri” metropolit moldawskiego Dosoftea a „Psalterz Dawidów” Jana Kochanowskiego*, Poznań, 1970, 64 p.; idem, *Izvoarele „Psaltirii în versuri” a lui Dosoftei*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 251—259; Augustin Z. N. Pop, *Glosări la opera mitropolitului Dosoftei*, Cernăuți, 1943; Mariana Costinescu, *Versuri necunoscute ale lui Dosoftei*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 2, p. 155—159; V. Kernbach, *Un poet uitat: Dosoftei*, în „Limbă și literatură”, I, 1955, p. 142—164; Jerzy Ziomek, *Renesans (în seria Historia literatury polskiej)*, Varșovia, 1973, p. 244 și urm.; I. C. Chițimia, *Primul poet român de clasă mondială, în Dosoftei 1624—1693; Bibliografie*, București, 1974, p. VII—XIX (lucrare colectivă: Laura Georgescu, Lidia Lepădatu, Maria Negraru, Anca Podgoreanu (redactor responsabil), Constantin Pompilian, Mihai Vatan de la BCU — București, în cadrul Aniversării UNESCO: 350 de ani de la nașterea lui Dosoftei; în întregul ei conține un tabel cronologic și o bibliografie sistematică a operei lui Dosoftei și a celor scrise despre el, în țară și străinătate); N. Șerbănescu, *O sărbătoare a cărții românești: trei sute de ani de la apariția „Psaltirii în versuri” a mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în BOR, XCI, 1973, nr. 11—12, p. 1216—1237; Florian Dudaș, *Carte vechi românească în Bihor, Oradea*, 1972, p. 105—107 (circulația *Psaltirii în versuri* în zonă); Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 283 și urm. (*Dosoftei. Între poezie și rugă*); Horia Barbu Oprișan, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia*, în „Arhiva” (Iași), XLVII, 1940, p. 110—116.

În *Parimiile preste an* ... tipărite în 1683 la Iași, Dosoftei introduce, pe lângă cea de a doua versiune a poemului cronologic despre domnii Moldovei, 33 de versuri sibiline în limba latină (cu traducere românească interlineară), 40 de versuri în limba polonă despre judecata postumă, traducerea românească în proză ritmată a unui fragment cu caracter eshatologic după *Epitome divinarum institutionem* (66—67) a lui Lactantius (cca. 260 — cca. 325) și două fragmente cu caracter oracular după *Lexiconul* lui Suida (sec. X). Prezența acestor texte în cuprinsul tipăriturii lui Dosoftei își află justificarea în faptul că oracolele sibiline fuseseră puse, în arta și literatura medievală, în legătură cu galeria profeților, ale căror texte formează, în mare măsură, materia *Parimiarului*. În cronografe și în erminii, oracolele și figurile sibilelor sînt incluse în cadrul unor programe centrate pe vestirea nașterii Mintuitorului. Textele au caracter emblematic; ele conțin descrierea iconică a figurilor sibilelor cu atributele lor simbolice și un text scurt, o *lemma* sau *devisa*, care apare de obicei și pe filacterul sibilei pictate. Numai că, în timp ce în cronografe și în textele literare care reunesc profeții *Vechiului Testament* și înțelepții elini apar mai multe sibile (8—12), în funcție de tradiția istoriografică și de cea a edițiilor umaniste ale oracolelor sibiline, în vechile programe iconografice românești din Moldova apare de obicei o singură sibilă, în cadrul temei *arborelui lui Iesei* și al celei a *Bunei Vestiri* (V. Grecu, A. Paleolog). Din textele cuprinse pe filacterul său, se vede că această unică sibilă era menită să rezume figural, din amplele texte ale oracolelor sibiline, ideea mesianică și cultul *Fecioarei*.

Mențiunile despre sibile, disparate și contradictorii la scriitorii antici (Cicero, Virgilius, Plinius cel Bătrîn, Tacitus etc.) și la primii scriitori creștini (Clement din Alexandria, Lactantius, Eusebius din Cesareea, Ieronim, Augustin ș.a.) sînt supuse, odată cu sfîrșitul sec. al XV-lea, criticii de text. Simultan, în tipărituri, multe fragmente ale oracolelor sibiline se răspîndesc ca părți componente ale unor scrieri cu tendințe confesionale și politice diverse.

Istoriografia umanistă, chiar dacă nu considera că între mișcarea astrelor și anumite evenimente istorice ar exista legături cauzale, cultiva totuși *semnele* („*Astrae et stellae rerum signa non causae*“) și *formulele oraculare* în ordonarea narativă a evenimentelor. Rolul semnelor și al prezicerilor în structura narațiunii istorice este deosebit de important și în istoriografia umanistă românească (v. cronica lui Ureche). În *cronicile universale* din sec. XV și XVI, fenomenul era și mai evident. În *Liber chronicarum* (Nürnberg, 1493) a lui H. Schedel (1440—1514), imaginile sibilelor însoțesc, în versiune

nea latină, textul istoric (v. p. 56, 64, 69, 78, 93—94). În *Cronica universală* a lui J. Naclerus, continuată de Nicolaus Baselius pînă la 1514 și tipărită la Köln în 1544, referirile la textele sibiline și la alte texte oraculare sînt de asemenea numeroase (Dosoftei, prin grija căruia este cumpărată această ediție pentru biblioteca Mitropoliei, face mai multe însemnări în dreptul referirilor la sibile; v. I. Bianu, N. Vornicescu). În *Kronika wszytkiego świata* a lui M. Bielski (1495—1575), tipărită la Cracovia în 1551 (ed. a II-a, 1554; ed. a III-a, 1564), apar 12 sibile, așa cum, prin analogie cu numărul profeților, apăreau sibilele și în pictura renascentistă. Direct sau prin intermediar (*Skazanje o 12 sivillah*, inclusă în cronografele rusești de redacție apuseană, v. I. Franko), mențiunile despre sibile din cronica lui M. Bielski au fost cunoscute lui Dosoftei și lui Miclescu.

Și în cronografele de tradiție bizantină (Dorotei, Kigalas) rolul formulelor oraculare în economia narațiunii este destul de mare (v. cap. *Cronografe*, supra, p. 57), dar referirile directe la sibile lipsesc. Cronicile universale umaniste au introdus figurile sibilelor în desfășurarea istorică a evenimentelor, au selectat în sens politic textele oracolelor sibiline și au configurat, simultan cu edițiile umaniste ale oracolelor, tema literară și iconografică a sibilelor.

În a doua jumătate a sec. XVII, în spațiul ortodox se produce o recrudescență a tematicii oraculare. Reapariția motivului iconografic al sibilei și profeților la biserica de la Cetățuia-Iași (1672), alcătuirea tratatului despre sibile (1672—1673) de către N. Miclescu, apariția sibilelor în erminii rusești (*Podlînnik*-ul din 1672; v. V. Grecu, *Darstellungen*...), tipărirea versurilor sibiline de către Dosoftei în *Parimiarul* din 1683, traducerea românească de la sfîrșitul sec. al XVII-lea a scrierii lui I. Galeatovski (m. 1688) *Cer nou* (1665), folosirea manticii cu direcție politică la Cantemir, circumscriu un fenomen cu determinări multiple, atît de ordin cultural, cît și politic.

Față de Miclescu care, în tratatul său despre sibile, urmărește, cu erudiție enciclopedică și bazat pe o vastă bibliografie ordonată în spiritul definițiilor logice, să alcătuiască o scriere cu un pronunțat caracter politic (v. tilcuirea antimahomedană a moto-ului scrierii) sau de Ioanichie Galeatovski care selecta din cronografe, ca material suplimentar, numai prorociile sibilelor despre *Fecioara Maria* ale cărei miracole le conține cartea sa, la Dosoftei și la Cantemir, oracolele sibiline sînt preluate și datorită particularităților stilistice ale acestui fel de scrieri.

[PROROCIA SIBILEI ERITREEA]¹

Aceasta o aflaiu acmu și-n Cartea a cincea lui Evsevie² Svintul de Pamfilia, episcopul de Chesaria Palestinei, unde scrie Viața marelui Costantin împărat³, în a cincea carte.

I Iudicii fuerit cum signum terra madebit
 A giudețului⁴ sămnel fi-va, cînd pămîntul va asuda
 E E coelo veniet princeps per secula futurus
 Din ceriu veni-va domnitoriul prin veacii ce va să vie
 S Scilicet ut carnem presens et iudicet orbem
 Pentru ca trupul de față și să giudece lumea
 O Omnis homo hunc fidusque deum, in[di]vidusque videbit
 Tot omul pre-acesta creștin domn, și cel urît vedea-va
 U Una cum sanctis excelsum fine sub aevi
 Împreună cu svinții prenaltul în sfîrșit supt veacul
 S Sede sedens animas censebit corpora et ipsa.
 N-scaun ședzînd, sufletele va-ntreba și trupure înse.
 H Hersos erit mundus spinas ferit undique tellis
 Țelini-s-a lumea și spini creaste-vor pre tot pămîntul
 R Reitiens simulacra homines, et munera ditis.
 Lepădînd idoli(i) — ómeni și darurile bogăților,
 I Inquirens portas infringet carceris atri
 Cercînd porțile, zdrobi-va a temniței iadului
 S Sic et enim cunctae venit lux libera carni
 Așea și dară a tot va veni lumină slobodă trup
 T Tunc sanctis: ignis sontes aeternus aduret.
 Atunci svinților focul pre vinovați veacinici va arde
 O Occultos actus omnes tunc quisque loquetur
 Ascunsele fapte toate, atunci tot însul⁵ va spune
 S Sed tenebrosa Deus collustrans pectora pandet.
 Ce-ntunecósele Domnul luminînd, piepturi va deschide.
 T Threnus erit cunctis et stridor dentis adesi
 Jeale fi-va n-toți și scrișnet dintelui ros.
 E Effugiet solis iubar, astrorumque horae
 Fugi-va sórelui radza și a stealelor șireaguri.
 O Omne poli lumen solvetur et aurea luna
 A tot ceriu lucă⁶ s-a rumpe și acea de aur lună.
 V Valles extollet, collesque avertice perdet
 Văile nălța-va, dealuri de vîrv gios le-a răsîpi-le.
 U Usquam nec celsum mortalibus, aut grave quis quam.
 Nici-au mai fost nalt mortacilor⁷ sau greu ceva ca aceasta
 I Inde aequi montes campis hinc cerula ponti
 Dincoace tocma munți cu șesuri, dincoale apele mării
 O Omne ratis spernem onus, hisce fulmine tellis.
 Tot a corabie or lepăda tar⁸, va căsca cu fulger pămîntul
 S Sic fontes simul arescent et fluminis alvei.
 Așea fîntini cu tot vor săca ș-a pîrăului matee.
 S Stridula tum quaerulum sonitum tuba fundet Olimbo,
 Zbierătoriu atunce gróznic sunet bucinul va da din ceriu
 O Orbis grande malum rugiens et damna futura
 Lumii năvarnic rău rugînd și osînde fiitoare.

T Tartareum que Chaos monstrabit terra de hiscens
 Ș-a Tartarului prăpaste va ivi pămîntul căscînd.
 E Et venient omnes reges, domini ante tribunal.
 Și veni-vor toți craii la Domnul nainte n-giudeț.
 R Refluent e coelo tunc sulfuris amnis et ignis
 Va cura din ceriu atunci de iarbă pucioasă pîrau și de foc.
 S Sic cunctorum hominum fient manifesta sepulchra
 Așea tuturor oameni vor fi deschise mormînturi.
 T Tunc lignum fidis erit ex optabile cornu.
 Atunce lemnul svinților fi-va foarte dorit cornu
 A Atque piorum vita hominum nocumenta que mundi
 Ș-a bunilor viață oameni și supărările lumii
 U Undis lustrabunt bis seno in fonte vocatos
 Cu apele limpedzi-vor într-a 12 fîntini pre chemaț.
 R Rex pastoris erit nobis et ferrea virga
 Crai a păstoriu fi-ne-va noă și de her vargă.
 O Omnipotens deus est proscriptus versibus istis
 Totputearnic Dumnedzău iaste scrisul cu versuri-aceastea
 S Servator nostro aeternus rex passus amore
 Spăsătoriu⁹ pentr-a nostru veacinic crai ce-au pățit liubov.

Și aceasta-i Sivila Eritreea, carea însăș pre sine a șeasa după potop rudenie¹⁰ au trăit ș-au fost popă lui Apolon. Și cu dumnedzăiască însuflare au prorocit cu versuri, la-ncepătură avînd tot versul care-leș cite una de-aceaste slove pre rînd, precum și le-am scris pre marginea versurilor, carele dzîc așea: Iisus Hristos, Theou nios. Sotir. Stavros, adecă Iisus Hristos, a lui Dumnedzău, fiu. Spăsătoriu. Cruce. Fost-au în dzilele lui Ghedeon¹¹ Sivila Eritreea Erofilii aceasta. Și era mai cinsteșe de alalte sivile. Cînd Ghedeon au mîntuit pre izrailteani de Amalic¹². De-aceasta scrie Apolodorus Eritreanul¹³ să-i fie fost dintr-un oraș adecă din Eritru¹⁴. Scris-au de Troada că să va strica. Și de alte monarhii. Să purta în port călugăresc și purta în cap cămălaucă. Era miadză vîrstă¹⁵. Mîhnită la față. Sabie goală a mînă. Măr rătund supt picioare, cu stele, în chip de ceriu.

Scris-au ș-aceastea de domnul Hristos:

În ultima aetate humiliabitur proles divina, et puellari officio educabitur.

În veacul cel de-apoi să va smeri plodul lui Dumnedzău și cu pruncească slujbă să va scoate.

Iungebitur humanitati deitas iacebit in feno agnus deus et homo, eligit quisibi ex piscatoribus electis numerum duodecinarium¹⁶.

Smeritul Dosoftei, mitropolitul Suceavschii.

¹ *Sibila Eritreea*, alături de Sibila Tiburtina, este printre cele mai cunoscute dintre sibile. Se consideră că ar fi originară din Eritreea (în Asia Mică, pe coasta vestică, în dreptul insulei Hios). E cunoscută și sub numele de Erophili sau Hermophili; unele oracole ale ei sînt comune cu cele ale Sibilei Cumaea (Cumae-Italia). Situată, după cronologia biblică, în vremea lui Ahaz, rege al Iudeii (736—716 î.e.n.) sau în cea a lui Ezechia, fiul său (715—687 î.e.n.), după alte calcule (v. N. Milescu), cu 483 de ani înainte de distrugerea Troiei, și, în fine, confundîndu-se din nou cu Sibila Cumaea, în vremea lui Tarquinius (534—509 î.e.n.), cea mai cunoscută dintre prorociile ei este cea privitoare la risipirea Troiei. Tot de numele ei este legat și acrostihul cu numele lui Is. Hs.; în general textele atribuite ei au caracter eshatologic; ² Eusebius din Cesareea (cca. 265—cca. 339), istoric al bisericii; ³ *Viața lui Constantin cel Mare* de Eusebius are numai 4 cărți (v. comentariul la text); ⁴ *giudeț* = judecată (aici: judecata de apoi); ⁵ *însul* = insul; ⁶ *luca* = lumina; ⁷ *mortacilor* = muritorilor; ⁸ *tar* = încărcătură, leș; ⁹ *spășitori* = mîntuitor; ¹⁰ *rudenie* = generație; ¹¹ *Ghedeon*, personaj biblic, fiul lui Ioas din Ofra (Jud. 6,11), înfrînge oștile lui Madian și Amalec (Gen. 35,12; Jud. 6,3—25); ¹² *Amalîc*, personaj biblic, nepotul lui Esau, a fost înfrînt de Isus Navi (Iosua) la Refidim (Exod 17,8—16; Deut. 25,17—19). Aliat cu Madian, este înfrînt de către Ghedeon (v. supra); este interesant faptul că în *Palia istorică* oștile lui Ghedeon sînt numite *oști creștinești*; ¹³ *Apododorus Eritreanul*, istoric, a scris vol. *Erythraika*; nu i se cunosc anii vieții; ¹⁴ *Eritru* = Eritreea (v. nota 1); ¹⁵ *miadză-vîrstă* = de vîrstă mijlocie; ¹⁶ Dumnezeu se va împreuna cu omenirea, în fin se va culcuși mielul, Dumnezeu și om, și va alege sieși, dintre pescarii aleși, doisprezece la număr.

Versurile oraculare tipărite de Dosoftei în *Parimiile preste an...* au o temă comună cu fragmentul din Lactantius, și anume aceea a *judecății din urmă* și a *semnelor* care o vestesc. În cuprinsul *Parimiarului*, aceste texte sînt situate înaintea canonului Blagoveșteniei (Bunei Vestiri), ceea ce concordă cu sensul programelor iconografice și cu cel al ordonării materialului în unele tipuri de cronograme și rodoslovii. După cum se observă, în structura celor 33 de versuri traduse din latină de către Dosoftei, primele 26 au ca temă *judecata din urmă*, ultimele 7 vestesc jertfa mesianică și constituie un elogiu al acesteia. Diferența tematică nu se manifestă însă și în plan formal, ceea ce face ca ipoteza adăugirii ulterioare a ultimelor 7 versuri să fie greu de susținut (C. Alexandre, *Excursus...*, p. 335). Dimpotrivă, unitatea stilistică a poemului, care face parte din cartea a VIII-a a *Oracolelor sibiline* (versurile 217—250), i-a asigurat o circulație independentă cu totul remarcabilă, pe parcursul a aproape două milenii. Spre deosebire de scrierile oraculare de genul *Apocalipsului lui Pseudo-Metodie Patareanul* (v. vol. I al *Crestomației...*, p. 192, 198; v. Stock, *Pseudo-Methodius...*) sau de *Palia istorică* și de rodoslovii, poemul sibilin de mai sus nu organizează cursul expunerii pe baza corelației dintre episodul *păcatului originar* și cel al *jertfei mesianice*, ci pe baza corelației dintre episodul *judecății postume* („dzua giudețului“, *dies irae*) și cel al *Bunei Vestiri*. Prima parte a poemului folosește același arsenal de imagini ca și fragmentul după Lactantius despre „dzua giudețului“, cu care poemul sibilin se completează, deoarece în Lactantius ponderea o deține descrierea

semnelor judecății. Spre deosebire de imnul *Dies irae* și de versiunea poloneză din *Parimiar*, de fapt o prelucrare a primei părți din textul latin al acrostihului sibilin, poemul, în versiunea reprodusă și tradusă de Dosoftei, își bazează unitatea tocmai pe corelația celor două părți. Unitatea ideatică a poemului este susținută de unitatea formală; fiecare parte a poemului corespunde *temei* enunțate în cuvintele obținute prin însumarea inițialelor fiecărui vers. (v. pentru ultimele 7 versuri acrostihul *stavros* = *cruce*; despre explicitarea textului oracular prin acrostih se vorbește în una dintre primele mențiuni ale acrostihului, la Cicero, *De divinatione*, II, 54, p. 111).

Probabil de origine iudaică, acrostihul sibilin a fost remaniat în sens creștin pe la jumătatea sec. al III-lea. Forma grecească a acestui acrostih este considerată impecabilă. Ea constituie un summum și prin faptul că reprezintă un *acrostih în acrostih*, deoarece, la rîndul lor, inițialele primelor 5 cuvinte ale acrostihului formează cuvîntul *ihthis* — simbol cristic. Versiunile latine ale acrostihului reprezintă, gradual, încercări de a egala forma grecească. Versiunea augustiniană (*De civitate Dei*, XVIII, 23) este încă departe de a reprezenta o reușită; inițialele versurilor latine nu corespund cu acrostihul grecesc. În edițiile umaniste latinești ale lui Eusebius din Cesareea, apare o formă intermediară a acrostihului, cu inițialele latinești *Iesus Christus Dei Filius. Servator. Crux (Vita Constantini, IV)*. Faptul că Dosoftei menționează drept sursă a textului latinesc reprodus de el cartea a V-a a *Vieții lui Constantin cel Mare* a făcut să se presupună că originea textului latin din *Parimii* se găsește în *Ad sanctorius coetum* (*Cuvîntarea la soborul sfinților de la Niceea*), care figurează în unele ediții drept cartea a V-a a *Vieții lui Constantin cel Mare* (V. Cîndea, *Rațiunea dominantă*, p. 172). Acrostihul sibilei Eritreea a circulat însă și independent, cu indicația că provine din această a V-a carte. Pe un pergament grecesc din 1095 a fost adăugată, nu mult mai tîrziu, forma grecească a acrostihului cu mențiunea provenienței sale din a V-a carte a *Vieții lui Constantin cel Mare* (P. N. Papageorgiu). De asemenea, în culegerile de *Oracole Sibiline* exista această mențiune (v. ed. Paris, 1607, p. 26). Un exemplar al acestei ediții, provenit la BAR din biblioteca lui Iosif Naniescu, conține, la p. 437, forma latinească identică celei reproduse de Dosoftei în *Parimii*.

La începutul sec. al XVI-lea, acrostihul sibilei Eritreea circula, la Constantinopol, în numeroase manuscrise (v. J. Hartung, *Bibliotheca...*) și, în Apus, în ediții, ca o scriere independentă (v. E. Turdeanu, *Apocryphes...*, p. 167). În Transilvania sînt cunoscute două ediții brașovene ale lui J. Honterus (1498—1549), în care, în cuprinsul unor culegeri cu caracter mai larg, este tipărit și acrostihul sibilin: în 1539 (forma latină augustiniană) și în 1540 (forma grecească) (v. N. Vornicescu, *Primele scrieri patristice*, p. 192—197). N. Milescu,

în tratatul său despre sibile, reproduce forma grecească a acrostihului, cu mențiunea că a folosit o versiune manuscrisă (v. ed. O. A. Belobrova, p. 66). Două versuri (3—4) din forma grecească a acrostihului sibilin apar și pe filacterul sibilei de la Cetățuia-Iași. După tipăritura lui Dosoftei, acrostihul este reprodus într-un ms. din 1748, de către Matei Voileanu, care compune și niște versuri privitoare la prorocia sibilei Eritreea despre surparea Troiei (BAR, ms. rom. 3399, f. 198^r).

Succesul deosebit pe care l-a avut acrostihul atribuit sibilei Eritreea este datorat nu numai faptului că această sibilă era „mai cinsteșă“, cum zice Dosoftei, decât alte sibile (v. și ed. venețiană menționată în bibliografie), ci și predilectiei pentru anumite manierisme formale, între care, în tradiția iudaică, elenistică, alexandrină și bizantină, acrostihul nu reprezenta o formă prea complicată, comparativ cu techopaignion-ul (carmina figurata), cu mesostihurile, telestihurile, criptogramele ș.a. Dimpotrivă, acrostihul reprezenta chiar un mijloc mnemotehnic uzitat în didactica medievală. Numeroase învățături monahale sînt orînduite în așa-numitele *capete cu acrostihidă* și în *stihuri pe alfa-vita* (N. Vornicescu, *Primele scrieri patristice*...). De asemeni o serie de rugăciuni, al căror model îl constituie psalmul 118 din *Biblia iudaică* sînt orînduite după alfa-vita. Cea mai cunoscută este, în domeniul slav, așa-numita *Azbučna molitva*, alcătuită în sec. al X-lea.

Dosoftei, care în *Psaltirea* sa din 1673 realizase o versiune a ps. 118, cu respectarea „buchilor evreiești“, prezente ca atare în tipăritura sa, acordă și în *Parimii* o atenție deosebită acrostihului (v. f. 106^{r-v}). La f. 138^r din tipăritura sa întîlnim chiar un acrostih în ordinea inversă a alfabetului grecesc („Peasna 9, pre az, veade, îndărăpt...“).

Acrostihul avea menirea de a marca *ordinea* și *dispoziția* dezvoltării *temei* și de a explicita sensul formulei oraculare (v. supra, Cicero, *De divinatione*...). Stilul eliptic, prezența asyndetonului, ambiguitatea semantică, predominanța viitorului ca timp verbal și, deci, dificultatea marcării consecuției timpurilor sînt caracteristici ale formulelor oraculare cărora punerea în evidență a temei prin acrostih le oferă o cheie interpretativă. Obscuritatea și esoterismul originar, complicate, în cazul traducerii românești a lui Dosoftei, de respectarea fidelă a topicii latine, ba chiar și a locului accentelor (recte cantității) silabelor, presupun din partea interpretului o inițiere în mistica numerelor. Mistica numerelor constituie o altă cheie pentru lectura acestui acrostih. Numărul de versuri (33), egal cu vîrsta lui Hs. (cf., de ex. *Testamentul* lui Villon, strofele 3 și 33, unde este menționat numele lui Hs.), diverse calcule bazate pe valoarea cifrică a literelor, așează acrostihul sibilin în rîndul scrierilor cu *compoziție numerică* (v. E. R. Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, excursurile XV și XVI). Interesat de mistica

numerelor, cum se vede și din fragmentul I din Suida, reprodus tot în *Parimii* (f. 139^v) și de sensurile textului literar în general, cum se vede din *Cuvîntul către cititori* al *Psaltirii* în versuri, unde, după Dositheii al Ierusalimului, menționează că „aceste patru înțelesuri le-am scris pentru cetitorul iubit ce va avea osîrdie să-nțaleagă într-adîncul aceștii svinte cărți“, Dosoftei era preocupat nu numai „să poată trage hirea omului cătră cetitul“, ci și să determine efortul interpretativ al acestuia.

TEXTE: *Preclarum Erithree Sibille Vaticinium ab Excidio Trojana usque ad seculi consummationem in Orthodoxe fidei Testimonium*, în vol. *Opera nuper in lucem prodeuntia*, Veneția, 1522 (apud E. Turdeanu, *Apocryphes*..., p. 167); J. Hartung, *Bibliotheca sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*, Argentoratae, 1578; *Oracula Sibyllina*, Paris, 1607; Dosoftei, *Parimii preste an*..., Iași, 1683.

STUDII: C. Alexandre, *Oracula Sibyllina*, I—II, 1841—1856; idem, *Excursus ad Sibyllina*, 1857; idem, *Oracula Sibyllina*, 1869; Matei Voileanu, *Codicele Matei Voileanu*, 1891; Iv. Franko, *Apokrifi i legendi*, II, 1896; K. Krumbacher, *Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie*, în „*Sitzungsberichte Bayer. Akad. der Wissenschaften*“, IV, 1903; I. Bianu, *Insemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1663—1686)*, în „*An. Acad. Rom.*“, mem. sect. lit., seria II, t. XXXVI, 1915; T. Pamfile, *Sibile și filosofi în literatura și iconografia românească*, 1916; V. Grecu, *Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, în „*Acad. Roum. Bulletin de la Section Historique*“, t. XI, 1924; Dan I. Simonescu, *Sibilele în literatura românească*, 1928; V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, 1936; Șt. Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovschi și literatura română veche*, în „*An. Acad. Rom.*“, mem. sect. lit., seria III, t. VIII, mem. 8, 1938; V. Grecu, *Filozofi păgîni și sibile în vechea noastră pictură bisericească*, 1940; Stock, *Pseudo-Methodius und die Babylonische Sibylle*, în „*Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*“, XV, 1939; D. Stănescu, *Cultul Maicii Domnului la români. Sibilele. Prorociile lor...* (1941?); Teodora Voinescu, *Un aspect puțin cercetat în pictura exterioară din Țara Românească: motivul sibilelor*, în „*SCIA*“, seria Artă plastică, t. 17, 1970, nr. 2; O. V. Tvorogov, *Drevnerusskije hronografy*, 1975; R. Crețeanu, *L'influence des livres populaires sur les beaux-arts*, în „*Synthesis*“, 1976, nr. 3; V. Cîndea, *Rățiunea dominantă*, 1979; A. Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, 1984.

VERSIFICAȚIE CLASICISTĂ

MIHAIL HALICI, fiul

(19.10.1643 — aprox. 1712)

Mihail Halici fiul s-a născut la 19.10.1643 la Caransebeș ca fiu al lui M. Halici, jurat în senatul orașului, trecut la calvinism și autor al unor traduceri de psalmi în limba română. Din toate datele cunos-

cute rezultă că limba română era cultivată în familie. Mihail Halici fiul se distinge printr-un număr de 85 de poezii scrise în latinește, dintre care un *carmen* este dedicat prietenului său Frank von Frankenstein. Între 1667—1669 este rector al Colegiului reformat din Orăștie, căruia îi va lăsa prin testament, în afară de alte bunuri, întreaga sa bibliotecă. În 1674 este nevoit, probabil din cauza atitudinii sale progresiste, să se refugieze la Sibiu, iar mai târziu să se exileze în Țările de Jos și în Anglia. Înainte de exil își redactează testamentul care atestă persistența relațiilor de prietenie cu Frank von Frankenstein. Mcare probabil în 1712. Pe lângă poeziile latinești se păstrează de la el o odă în limba română în cinstea lui Francisc Pariz de Papai.

**Carmen primo et uni genitum
Linguae Romano-Rumanae
Honoribus
Fortunae et Auspiciis Impenetrabilis Dacici Argonautae
Praenobilis Domini
Francisci Paricii, Papensis etc.
Veteris oculissimi in Illustri Enyedina
Haliciastri: natum.**

**Cînt sănătate, sărind la voi, Rumanus Apollo,
La toți, cît svînta-n Împărăție se deți!
De unde cunoștințe așteptem și știință: ferice
De Amstelodam, prin chărți este-n omenie tipar.
Lege dreaptă au dată frumoasă cetate Geneva:
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindeți mine surori, cu cest nou ospe: nainte
Frați, firtați, Nimfele iasă curînd
Domni buni, mari doctori, Dascălu și bunule Doamne
Cu pace ei fitz, cu pîne și sare, rugăm.**

Oda a fost publicată în volumul *Vota solemnna quae Nobilissimi et Clarissimi Viri D. Francisci Pariz de Păpa Transilvano-Ungari Honoribus ab Amplissimo Medicorum in perantiqua Universitate Basiliensi Ordine . . .*, Basel, 1674 unde pe lângă oda lui Halici apar poeme în latinește, grecește și franțuzește. Oda lui Halici este scrisă în distih elegiac (hexamtru dațilic și pentamtru), forma clasică a elegiei antice, și constituie prima încercare de adaptare a metricii clasice la limba română. Metrica cantitativă nu se potrivește limbii române, astfel încît versurile șchioapătă. *Rumanus Apollo*, juxtapunerea *Romano-Rumanae* atestă conștiința originii române a autorului. Apar și elemente de mitologie antică (zeul Apollo,

nimfele). Oda nu are virtuți poetice deosebite. „Limba e țărănească, și necultivată, pocită de influențe străine, atît în rostire, cît și în sintaxă, și mai ales ca grafie“ (Drăganu, p. 107). Intenția pe care a avut-o autorul este astfel caracterizată de N. Drăganu: „Dar forma savantă a odei este potrivită cu forma celorlalte poezii, cu care apare împreună, și e menită parcă să arate că și în limba românească, atît de puțin cunoscută pe acest timp, se pot scrie versuri ca și în latinește, grecește, franțuzește și ungurește“ (p. 109).

EDIȚII: Wespzprémi, *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*, Leipzig, 1774, p. 127—128; G. Barit, *Cele dintîi versuri hexametre și pentametre în limba română, Foaie pentru Mînte, Inimă și Literatură*, 10, 1847, 2; Cipariu, *Elemente de poetică*, Blaj, 1860, p. 135; A. Pumnul, *Lepturariu românesc*, vol. 3, p. 67—68; Hasdeu în *Columna lui Traian*, 1883, p. 413—414.

STUDII: N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, *Dacoromania*, 4, 1, 1927, p. 77—168; Vl. Streinu, *Versificația românească modernă*, București, 1966, p. 123.

VALENTIN FRANK VON FRANKENSTEIN (1643—1697)

Valentin Frank von Frankenstein s-a născut la Sibiu la 20.10.1643 dintr-o familie de nobili sași. Învăță la liceul reformat de la Sibiu unde se împrietenește cu Mihail Halici, fiul. Începînd cu anul 1665 el urmează studiile universitare la Altdorf, lângă Nürenberg. În 1668 se întoarce în țară, unde ocupă funcții administrative: în 1679 pîrcălab la Turnul Roșu, și în 1681 notar. Cu timpul devine consilier intim al principelui Mihail Apafi, apoi judecător la Sibiu, iar în 1686 primește titlul de conte.

În 1679 Frankenstein publică o culegere plurilingvă de versuri inspirate de elegiile lui Ovidius și intitulată *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanice imitatum*, apărută la Sibiu. Limbile în care sînt publicate versurile: latină, germană, saxonă, maghiară, română. În această culegere se află 80 de versuri românești.

21

**Deligitur nemo nisi cui fama secunda est,
quae simul intonuit proxima quaeque fugat**

Valachice

**Fiind mie bine mă cinstește lume
Cum fudge norocul sînt de djoc și glume.**

Felix cui sua non feci dicere amica potest

Valachice

Fericitu-i cel bărbat
Care are pat curat,
Cui nevasta poate zice
Nu am făcut, O voinice!

Ut flerent oculos erudiere suos

Valachice

Verse măcar lacrimile
Fetele și muierile
Nu gîndi fii fără grije
Csel ce plînge nu se pise

Eximia est uirtus praestare silentia rebus
et contra gravis est culpa tacenda loqui

Valachice

Cine are minte o are să tacă
Și cînd nu se cade să se nu tot grăiască.

Pollicitis dives quilibet esse potest

Valachice

Ce-i făgăduiala
Fără dăruiala
Trecătoare brumă
Fum, vînt, praf sau spume
Iară ce-i în mîna
Nu este minciună

Si rota defuerit tu pede carpe diem

Valachice

Cine n'are cai și car să meargă cu folos
Stringe bine picioarele și umblie pe jos.

Scilicet omne sacrum mors inoportuna profanat,
Omnibus obscuras inicit illa manus.
Tendimus huc omnes, metam properamus ad unam,
Omnia sub leges mors vocat atra suas
Sed rigidum ius et inevitabile fatum.

Valachice

Cîți oameni cuprinde ceastă lume mare
Ce groaznică moarte în putere are
Muncească măcar cu tot chipul vraciul
Și ziua și noapte, nu-i găsește leacul.

Frankenstein imită acele versuri ale lui Ovidiu care exprimă într-o formulă sintetică adevăruri universale, multe avînd valoare de aforism. Versurile sînt adaptate din *Epistulae ex Ponto*. Frankenstein nu încearcă, asemenea prietenului său Halici, să utilizeze metrica cantitativă în limba română, ci construiește versuri care de multe ori sînt de factură populară: „Ce-i făgăduiala / fără dăruiala? / Trecătoare brumă / Fum, vînt, praf sau spumă...“.

Frankenstein nu traduce versurile lui Ovidiu, ci face variațiuni pe o temă. Textului latin de la nr. 84, un vers, îi revin în românește 6 versuri, iar celui de la nr. 99, 5 versuri, 4 versuri. El utilizează sistematic rima, inexistentă în originalul latin. Frankenstein realizează prima traducere în metru modern din elegiile latine. Limba utilizată curge firesc, dovedind că autorul posedă o bună stăpînire a ei. Totuși sentințele exprimate nu mai au valoarea de impact pe care o au versurile latinești.

EDIȚII: Editio Princeps: *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanice imitatarum*, Sibiu, 1679; N. Docan, *Lucrări de versificație românească publicate de un sas în veacul al XVII-lea*, „Arhiva“, 12, 1901, 5—6.

STUDII: Egon Hajek, *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Frank von Frankenstein*, Sibiu, 1923; N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*, „Revista Clasică“, IV, 1932—1933, p. 292—294.

CRONICI RIMATE

Cronica rimată este o specie limitrofă, o conjugare a versului cu narațiunea. Reprezentînd expunerea în versuri a unei acțiuni, epica versificată trebuie să îmbine planul expozitiv (narativ) — proza (etimologic: avansare în mod linear) cu repetabilitatea versului (etimologic derivat din *versus*, de la *verto*, -ere; a se întoarce, dar și a

se schimba, a se transforma). Caracterul hibrid al speciei cronicilor rimate, din perspectiva sistemului genurilor, nu implică și o judecată de valoare. În literatura medievală era cultivat foarte adesea poemul didactic, erau expuse în versuri tratate de mineralogie sau de zoologie fantastică (*Bestiariile* versificate), motiv pentru care îmbinarea dintre conținutul istoric și forma versificată nu era deloc considerată drept un lucru neobișnuit. În specia literară a cronicii rimate sînt încadrate de către istoria literară actuală scrieri cu un conținut destul de variat: poeme cronologice, elegii, epigrame, dispute versificate ș.a. După titlul pe care îl poartă în manuscrise aceste scrieri nu se poate face o distincție foarte clară în privința conținutului sau formei lor. Majoritatea se intitulează *istorii în stihuri*. Caracteristicile formale ale versurilor din aceste *istorii în stihuri* sînt destul de variate. Totuși se observă lipsa formelor strofice și a grupărilor monorime și predominanța ritmului iambic drept caracteristici mai generale. Din punct de vedere compozițional cronicile rimate au mult mai multe particularități comune, ceea ce face ca specia să aibă totuși anumite trăsături definitorii: astfel în majoritatea cronicilor rimate întîlnim *invocația elementelor cosmice* în preambulul cronicii, *distihuri cu caracter gnomice* care rezumă acțiunile narate și le extrag sensul moral, serii de *exemple istorice* menite să confere și ele un sens mai general acțiunilor înfățișate în cadrul cronicii.

Tonul general al cronicilor rimate este cel al lamentației. Modelele speciei sînt lamentațiile biblice. Prima cronică rimată de acest fel din literatura română a fost considerată (N. A. Ursu): *Cuvinte și jele la robie Ierusalimului, cînd din Ierusalim la Vavilon i-au mutat Navuhodonosor împărat*, atribuită lui Dosoftei. Față de această lamentație de origine biblică, *Povestea de jale... asupra nedreptei morți a prea cinstîtitului Costandin Cantacuzino...* se dovedește a avea o notă de originalitate mult mai puternică, nu numai datorită subiectului, ci și prin realizarea sa formală: versuri politice lungi, cu un ritm grav, în cadrul cărora se desfășoară în fapt un pamflet politic, plin de imprecățiile caracteristice cronicilor muntenești.

POVESTE DE JALE ȘI PRE SCURT

ASUPRA NEDREPTEI MORȚI A PREA CINSTITULUI COSTANDIN CANTACUZINO MARELUI POSTEALNIC AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI...

Pămîntule și ceriule, stealele și tu, lună,
boiari, striini și rudelor, s-ascultați dă-mpreună,
împărații și prințipii, și toată politiia,
de la mare pînă la mic, să vedeți istoriia,
pentru ca să vă minunați de marea strîmbătate,
care serie că s-au făcut din multa răutate!
Zic dară, și voi, pietrilor și leamnelor, să plîngeți,

și tuturor săracilor, de jale să vă-atingeți! [sic]
Și toată ticăloasa țara această rumânească,
cu toate mănăstirile împreună să jălească
pre Costandin postealnicul, pre Cantacozinescul,
pre marele acela omu și [pre] prea înțeleptul!
Că priiatenii săi cei buni, care-i iubiia foarte,
acela l-au zavistuit și l-au adus la moarte,
cel ce cu blagocesvie¹ și frică dumnezeiască
și cu smerire pururea pohtiia să trăiască.
Priiatenii lui cei aleși, care-i trăgea nainte,
și pentru dînsul toți era la milă și la cînstă,
că, din săraci și din nimic, i-au scos la boierie
și i-au făcut pre ei slăviți cu multă bogăție,
acea sînt lui vînzători, multe minciuni mărturisescu-i
și, ca să-l omoară pre el, multe meștersugescu-i,
zicîndu-i c[ă] ar fi umblat ca să schimbe domniia
și domnului care era să-aducă mazîliia.
O, strîmbătate ce-au făcut aceia vînzătorii
și de sînge [ne]vinovat aceia vîrsătorii!
Și ca să știe tot omul aceia strîmbătate,
care-au făcut acei vrăjmași, cu multă răutate,
în carte-aceasta eu le-am scris precum s-au întîmplat,
că, cînd l-au omorît pre el, de față m-am aflat.
[.]

Decii-asa numaidecit singur călătoreaste.
lăsînd pre toți alalți ai săi, la Țarigrad soseaste.
Și nici pre unul n-au luat din ciți era cu dînsul,
fără cît pre nepotu-său luatu-l-au cu dînsul,
pre Dumitrașcu adecă, căci îl avea mai bine,
nedespărțit de fiii lui, așa-îl avea mai bine
și, de ceale ce i să-ntîmpla, spre el avea credință,
numai cu el să sfătuia făr-dă nici o ferință,
neavînd nădeajde dăspre el să aibă răutate,
căce, nepot avînd pre el, știia o direptate.
Din Țarigrad era născut, a neamului stîlpare,
din mahala dă la Fener, tocma dă lîngă mare.
Și, rămîind el acolo sărac făr-dă părinte,
nepedepsit și neînvățat era și fără minte,
sărac lipsit, nenorocit, fără dă niciun bine,
el [mai] era și desfrînat și fără dă rușine.
Iar neamul lui nu l-au lăsat a fi-într-acea rușine,
ci l-au trimes la unchiu său, ca să-ș găsească bine,
ca să slujască, mult- puțin, să dobîndească minte.
Și unchiu său l-au priimit cu bine și cu cînstă
și-între coconii lui îl-avea, la mare socotință,
ca pre un fiu îl iubiia, cu bună cuviință,

cu totul nevoindu-să ca să să pedepsească
și, de reale ce avea, el să să pedepsească.
Iar încăș și mătușă-sa, acea dă bună viță,
a domnului Șarban vodă fiică era iubită,
tocma ca oichii îl ținea, cu multă căutare,
și cu coconii să afla la multă dăzmierdare,
căce la blagorodniia² și bunătatea ei,
alta în lume nu să află, înaintea dumneaei,
la-înțelepciune ce avea și multa cunoștință,
la priimire de striini cu mare cuviință.
Iar și coconii dumnealor, tocma ca pre un frate,
așa-întru dinșii îl avea, neosebit la toate;
ce-învățătură n-au luat nimica de la dinșii,
nice el firea ș-au schimbat în cit au fost cu dinșii.
Că arapul, cu spălatul, nu poate să să-albească,
nice hirea cea rea, lesne, ca să să părăsască.
Iar încăș cu acestea toate, fericitul acela,
ce hirea lui o cunoștea, înțeleptul acela
să nevoia cu-învățături, ca să-l învește minte
și cu totul să siliia ca să-l scoată la cinste.
La domnul Costandin vodă, pre el l-au curtenit
și la cămara domnului pre el l-au rînduit.
Și înainte îl trăgea să aibă îndrăznirea,
iară curind și acolea și-au arătat hirea.
Și-n scurtă vreme l-au gonit pentru becisnicia,
că răutățile ce-avea nu-îngăduia domniia:
necurății și curvării, și multe furtisaguri,
să nu să tinză și mai multu, să facă ș-alte jafuri.
Și-așa norocul i-au slujit cu boiariul acesta,
că la pedeapsă-ar fi ajunsu becisnicul acesta,
că nu puține răutăți, ce multe făcea foarte,
iar Costandin postealnecul i-au scos capul din moarte.
Și iarăș, ca pre un fecior, de pururea îl iubiia,
nicedăcum uitindu-să la ceale ce-auziia.
Nice dă lingă dumnealui atuncea l-au lăsat,
ci, ca pre un bun credincios, cu dînsul l-au luat.
[.]
Și el, numai cum s-au văzut la-atita volniciie³,
așa-i să nălucii ca cum ar hi avînd domniia.
Atuncea răutatea lui să-ascunză nu mai poate
și lăcomiia ce avea, să spui nu mi să poate.
Ca cîinile fără dă bătu, ca ursul dăzlegat
și ca șarpele dă iarbă, cînd iaste deșteptat,
ca lupul cînd intră în stîină și vulpea în cotețu,
înalță-se, trufește-se și foarte e semețu.
Și oichii i să turbură de marea lăcomiie

și pre nimeni nu mai vedea, de multa trufășiie.
Scos-au biruri și nevoi atuncea pre creștin
și ei cu lacrimi plătiia și le da tot deplin.
Unde află de argintu, trimite dă-l răpește
și totdeauna el timin⁴ șade de tipărește,
foarte mulți, nenumărați, la Țarigrad trimite
și de frica lui Dumnezeu nu-ș aduce aminte.
Și alte reale ce făcea, de nu sînt să să scrie,
nici-în urechile cuiva iaste ca să să spuie.
Iar bătrînul postealnecul în țară rămăsease
și cîtetrei feciorii-ai lui la oaste să dusease.
El nu putea îngădui, dacă vedea de-aceasta,
mihneaște-se, întristează-se și-i zise: Ce-s acestea,
bre, Dumitrașco, ce lucrezi? Bre, stringe-ți mintea-în cap
și socoteaște cea de-apoi ce-ți va veni la cap!
Că tu știi, țara-aceasta că mulți ca tine-au pus
și Dumnezeu, pre cei ce sînt rai, la bine nu i-au dus!
Precum aspidel⁵ [i-]e cu greu cîntarea să auză
și, auzînd, să turbură și fuge să nu-auză,
să otrăvească dă minie, cit va ca să plesnească
și, de ar ști pre cîntărețu, ar vrea ca să-l zdrobească,
așa și lui cuvintele unchiu-său nu-i plăcură,
căce vedea și pricepea că reale de el fură.
Să sfărîma cu inema și vrea ca să să pleace,
gîndind că, de să va vâdi, mai bine să să-îneace,
Și atîta să năcăjiia, nu știie ce va face,
veade că să dăscopere, miră-se ce-a mai face.
Și realele ce au făcut stă dă le socoteaște,
că multe-s și nenumărate acestea el gîndește.
[și] că de vor veni boiarii din Țara Ungurească
și slujitorii ceialalți de Țara Rumânească
și vor afla ce au lucrat acest ciine turbat,
vor alerga, cu mic cu mare, ca cerbul însetat,
la izvorul cu apa reace, la Costandin, bătrînul,
și-ș vor plînge obidile de Dumitrașco păgînul.
Și el, știindu-i faptele, nu le va-îngădui,
ce-în față toate domnului i le va [și] vâdi.
Derept aceaia socoteaște rău sfat să săvîrșască,
pre făcătoriul lui de bine, de viață să-l lipsească:
De nu-a lipsi bătrînul, zice, acesta de la mijloc,
el, toate cîte am făcut, scoate-le-va la mijloc
și piarde-voi cîte-am furat, zău, poate fi și viața,
iar, dacă va peri acesta, ieși-m-va toată ghiața,
toate pre voie îm vor fi, cînstea îm voi mări,
stringe-voi și-avuție și mă voi îmbogăți!

O, Iuda fără de leage, ce-s ceale ce gîndești
și dreptul Dumnezeu nimic nu chibzuiești?
[.]

Și domnul cu mai rea scîrbă atuncea să pornească,
ca să-l omoară numaicît îndată poruncească.
O, poruncă păgînească și mare tiranie!
Pirîtul⁶ nefiind de față, ei sînt toți mărturie.
Vrăjmașii-ii sînt pîriși lui, ei mărturisesc
și foarte strîmbă judecată îndată săvîrșesc.
Grăbescu-să-împotrivnicii moartea să săvîrșască,
ca nu cumva lor faptele să li să dovedească.
Porunca dar numaidecît trimît la mănăstire,
la căpitanul poruncese ca să-i facă peire.
Și acela, foarte degrab, să toace poruncească
și bisearica o deschide, nimic nu zăbovească.
Decii să duc și la boiaru, îi zic să să dășteapte,
să meargă la bisearică, nimic să nu așteapte.
Și el, mirindu-să, zicea: Oameni buni, nu e vremea,
că dă cu seară încă iaste, de-utrăne⁷ nu e vremea!
Și cu degrabă să sculă, la bisearică mearse
și lacrimi neîncetate începu ca să vearse.
Veade făclii și luminări că toate-era aprinse,
închină-se și roagă-se, cu inimă întinsă.
Atuncea-ii zic: Jupîne, mergi⁸ să te priceștuești⁹,
că viaț-această putredă vei să o priimenești!
Și-îndată să spovedui la duhovnic părinte
și cu smerire să ruga cerescului părinte.
Toată noaptea stă la rugă, cu multă osîrdie,
și dimineața s-au aflat la sfînta liturghie.
Și iertăciune, cu smerire, dăspre toți ș-au luat,
apoi cu frică el au mersu de au îngenunchiat
și cu preasfintele taine el să priceștuească
și mulțămîta Domnului cu lacrimi săvîrșăste:
— Fie numele Domnului, de-acum blagoslovit!
Aceasta zice și tăcu acest prea fericit.
Nu să-ngrozească nice cum, nice să spăimîntează,
nice plînge cu obidă, nice să întristează,
ce, cum au fost el mai nainte la toate pedepsit,
așa și asupra morții au stătut îndirjit.
Ieșiră din bisearică și mearseră în casă
și porunci egumenul să grijească dă masă,
să facă-ospaț boiariului ca să-l mai îmbuneaze
și de multa inema rea ca să-i mai alineaze.
Și el la masă au șazut, după orînduială,
nimic din obște n-au ieșit fără de socoteală.
Iară din masă n-au luat nimic să bage-în gură,

nice bucate, nice ceva, sau măcar băutură,
ce zice: Eu am ospătat pîinea cea îngerească
și pîhari eu am priimit, să-m dea viață cerească.
Mîncat-am trupul lui Hristos, nu voiu-altă mîncare
și sîngele lui am băut să nu aibu-însetare.
Vreadnică iaste hrana-aceasta de sațiu ca să-m ție
și-altă mîncare nu poltescu, măcară cum să fie!
[.]

Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. 216, ff. 106^{r-v}, 107^v—109^r, 111^r—113^v.

¹ *blagocesvie* = bună cînstire; ² = *blagorodnie* = noblete, neam bun;
³ *volnicie* = libertate; ⁴ *timîni* = veche monedă turcească; ⁵ *aspidă* = șarpe
veninos; ⁶ scris: *pirîșul*; ⁷ *utrănă* = utrenie, slujbă de dimineață; ⁸ scris de
două ori; ⁹ *să te priceștuești* = să te împărtășești.

Stihurile politice grecești care constituie modelul formal al ver-
surilor din această cronică rimată erau în general de 12 silabe, cu
cezură fixă după a cincea silabă și cu ritm predominant iambic.
Versurile de față au, după cum se observă, 15 silabe, cu cezură
după silaba a opta. Acest tip metric nu mai apare în alte cronici
rimate românești decît într-un singur caz (*Uciderea lui Iordache Sta-
varache*, traducere destul de fidelă a unui original grecesc). În gene-
ral în cronicile rimate românești s-a impus versul de 8—10 silabe,
mai apropiat de cel popular. De aceea versurile cronicii rimate de
mai sus păstrează, comparativ cu alte cronici rimate românești, un
ton grav, pe care îl vom reîntîlni de-abia odată cu alexandrinul ro-
mantic. Imaginile frecvente din simbolica animală, trase din *Fiziolog*,
încadrarea narațiunii într-un model prestabilit (nepotul nerecunos-
cător, v. *Archirîe și Anadan*) sînt elemente ce țin de arsenalul tradi-
țional de imagini al literaturii vechi românești. Realizarea metrică
reprezintă însă un element novator comparativ cu această tradiție.

TEXTE: Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, ms. 216, ff. 106^r—114^v; *Cronici și
povestiri istorice românești versificate*, studiu și ediție critică de Dan
Simonescu, 1967, p. 35—48.

STUDII: Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor rimate*, în
„Cercetări literare”, II, 1936; Mihai Moraru, *Versificație și compoziție în
baladele populare și în poveștile în versuri*, în „LL”, 1980, nr. 2.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I. Crestomații

- Timotei Cipariu, *Crestomația sau analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești*, Blaj, 1858.
 Aron Pumnul, *Lepturariu românesc*, Viena, 1862—1865—1869.
 Alexandru Lambrior, *Carte de citire*, Iași, 1882.
 Mozes Gaster, *Chrestomație română*, Leipzig—București, 1891.
 Jacques Byck, *Texte românești vechi*, București, 1930.
 Alexandrina Mititelu, *Letteratura romana antica. Cenni storici. Breve antologia*, Padova, 1961.
 Iorgu Iordan, (și colectiv), *Crestomație romanică*, tom. I, București, 1962, p. 143—194; II, București, 1965, p. 5—153.
 Boris Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964.
 Mario Ruffini, *Antologia romana dei secoli XVI e XVII*, Torino, 1964.
 G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatură română veche*, (1402—1647), București, 1969.
 Ștefan Munteanu, Doina David, Ileana Oancea, V. D. Țăra, *Crestomație românească. Texte de limbă literară, alese și adnotate de ~*, București, 1978.
 Dieter Messner, Johann Pögl, *Lesebuch zur frühen rumänischen Literatur*, Salzburg, 1983.

II. Izvoare de informare

- I. Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, București, vol. I—IV, 1903—1944.
 I. Bianu, Remus Caracș, Florica Moisil, Gh. Nicolaiasa, L. Stoianovici, Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I—IV, București, 1907—1967.
 Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1977.
 I. C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963.
Cronicari munteni, ed. îngr. de M. Gregorian, Introd. E. Stănescu, vol. I—II, București, 1961.
Cronicari munteni, ed. îngr. de Liviu Onu, București, 1970.
Dicționar cronologic. Literatura română, coordonatori I. C. Chițimia, Al. Dima, București, 1979.
Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900 (Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza” din Iași), București, 1979.
 Florian Dudaș, *Cărți românești călătoare*, București, 1987.
 Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I—III, supliment la vol. I, București, 1877—1881, ed. II, ed. G. Mihăilă, București, 1983.
 Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, coordonare științifică și Introducere de I. C. Chițimia, București, 1976—1978.
 Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973.
 Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, București, 1971.
 Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, Buc., 1959.

- Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I—III, București, 1978—1987.
 Ion Rotaru, *Literatura română veche*, București, 1981.
 Ion Rotaru, *Valori expresive în literatura română veche*, vol. I, București, 1976, vol. II București, 1983.
 Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară vol. I, Românii în literatura ungară și ungurii în literatura română (1473—1780)*, București, 1931.

III. Sinteze

- Mircea Angheliescu, *Literatura română și Orientul*, (sec. XVII—XIX), București, 1975.
Berichte im Auftrag der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Forschung zum Romanischen Volksbuch, 8 vol., Seekirchen, 1974—1988.
 N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, Epoca influenței sud-slave. II. Epoca influenței grecești. Cuvînt înainte de Dan Zamfirescu. Postfață de Mihai Moraru. Ediție îngrijită de Alexandru Chiriacescu, București, 1974, 2 volume.
 N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. a II-a, postfață și bibliografie finale de Dan Simonescu. Prefață de Dan Zamfirescu, București, 1980.
 G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941.
 Virgil Căndea, *Rătiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979.
 Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1947.
 I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972.
 I. C. Chițimia, *Literackie studia i szkice rumunistyczno-polonistyczne*, Varșovia, 1983.
 Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Valori și echivalențe umanistice*, București, 1972.
 Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Itinerarii în cultură*, București, 1982.
 Alexandru Duțu, *Cărțile de înțelepciune*, București, 1972.
 Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972.
 Alexandru Duțu, *Umaniști români și cultură europeană*, București, 1974 (Variantă engleză în 1977).
 Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978.
 Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982.
 Alexandru Duțu, *Umanisme, Baroque, Lumières: l'exemple roumain*, București, 1984.
 Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980.
 L. Găldi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971.
 Mozes Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883; ed. a II-a M. Angheliescu, 1984.
 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol. I—III, București, 1925—1933.
 Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația după izvoare*, București, 1974.
Istoria literaturii române (Tratat) vol. I, București, 1964.
 Ion Istrate, *Barocul literar românesc*, București, 1982.
 G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969.
 Felix Karlinger, *Einführung in die romanische Volksliteratur*, München, 1969.
 Felix Karlinger, Irmgard Lackner, *Romanische Volksbücher*, Darmstadt, 1978.
 Dan Horia Mazilu, *Cronicarii munteni*, București, 1978.
 Dan Horia Mazilu, *Proza oratorică...*, 2 vol., București, 1986—1987.
 G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972.

G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979.
 Mircea Muthu, *Literatură română și spiritul sud-est european*, București, 1976.
 Mircea Muthu, *Permanențe literare românești din perspectivă contemporană*, București, 1987.
 Eugen Negrici, *Narațiunea în operele lui Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1972.
 P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.
 Edgar Papu, *Barocul ca tip de existență*, București, 1977.
 Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până în 1830*, București, 1977.
 Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, Sibiu, 1930.
 Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare, vol. I. de la origini până la începutul secolului al XIX-lea, ed. a II-a*, 1971.
 Mario Ruffini, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romana medievale (secoli XIV—XVIII)*, Roma, 1980.
 Demostene Russo, *Studii istorice greco-romane*, București, 1939.
 I. G. Sbiera, *Miscări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răs-timpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897.
 Dan Simonescu, *Contribuții*, București, 1984.
 Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983.
 Octavian Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.
 Emil Turdeanu, *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981.
 Emil Turdeanu, *Etudes de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985.
 G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, București, 1972.
 Valori umaniste în gîndirea românească, secolele XV—XIX, antologie și pre-
 zentări de Georgeta Tănase, prefată de Al. Tănase, 2 vol., București, 1988.
 Dumitru Velciu, *Miron Costin*, București, 1973.
 Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979.
 Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984.
 Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967.
 Dan Zamfirescu, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981.

GLOSAR

Adia (a): a respira 81; (refl.) a se
 zbate 97
 ai: ani 18, 30
 amelîța (a): a menționa 34
 amîstui (a se): a se ascunde 11; a
 distruge 91
 amvrosie: (în mitologia greacă) hra-
 nă aromată a zeilor despre care
 se credea că dă nemurire și tine-
 rețe veșnică 77
 apleca (a): a hrăni 177
 aprîndzu: prînz, amiază 31
 arcale: (la pl.) sprijinitori 19
 armaș: vechi dregător domnesc, în-
 sărcinat cu paza temnițelor, cu a-
 ducerea la îndeplinire a pedepse-
 lor capitale și cu aplicarea pedep-
 selor corporale 46
 aspidă: șarpe veninos 124
 așăza (a): a organiza, a întări 7
 atocma: deopotrivă, la fel 118
 austru: vînt secetos care bate în țara
 noastră din sud-vest 49

Bărat: preot catolic 107
 beșliu: ostaș de gardă la curte 46
 birui (a): a stăpîni 94, 133
 biv: (urmat de un titlu, de o funcție)
 fost 102
 bivșug: belșug 18, 36
 bihniș: loc mlăștinos 21
 blagocesvie: bună cînstire 195
 blagodarenie: recunoaștere 127
 blagorodnic: nobil 114
 blagorodnic: noblețe, neam bun 196
 bodz: idol 63
 bogoslov: teolog 87, 118
 boleac: bolnăvicios, suferind 27
 bucîn: vechi instrument muzical cu
 coarde, apropiat de cobză 179
 bucina (a): a anunța (o veste) 136
 buiac: smintit 166
 buluci (a se): a se pregăti 8
 bunătațe: virtute 94

Canon: cumpănă 101
 cap (pl. capete): capitol 76
 capiște: templu păgîn 58

căci: de ce 146
 cădere: pieire 37
 căpcini: oameni cu cap de ciine 124
 celibiu: nobil 36
 cerca (a): a lua 177; a cerceta 63, 94
 ceriuresc: din ceriuri 67, 68, 69
 cerși (a): a cere 43, 168
 chelei: (la pl.) animal fantastic 125
 chiar: clar 95
 chip: caracter 97
 chipuit: reprezentat, înfățișat 67
 chir: (precede nume de persoană)
 domn, jupîn, 116
 chit: balenă 175
 chititor: ctitor 117
 chitre: (la pl.) citrice 36
 chivot: corabie, arcă 98
 cin: rînduială, ordine 107
 chinghie: harpă 106
 cislă: număr 106
 ciudă: minune 44
 ciuhas: sperietoare 126
 cizlar-aga: dregător turc, șeful eu-
 nucilor (care păzea haremul) 19
 clătire: înclinare, dispoziție 36
 clevetnic: calomniator 171
 clucer: boier care se ocupa cu apro-
 vizionarea curții domnești 46
 cocon: prunc 196; fiu (de boier) 136
 colon: măgar sălbatic 174
 comis: mare dregător în Țara Româ-
 nească și Moldova, care avea în
 sarcina sa caii și grajdurile dom-
 nești 46
 conceni (a): a stîrpi 51, 171
 corona (a): a încorona 114
 crang: ciclu, crug 106
 cumuna (a se): a se încununa 68
 cura (a): a curge 7
 cure (a): a alerga 127
 custa (a): a ține în viață 107
 cute: gresie 168

Dacă: oare 143
 dajde: nevoie 70
 dardă: lance 125
 deavestăvnic: îndrumător (liturgic)
 107

denă (sl.): zi 45
descăleca (a): a ajunge, a se sator-nici 33
desfătăciune: desfătare 36
desime: densitate 36
despuțetor: stăpîn atotputernic 133, 134, 136
destulie: îndestulare 68
deznodat: rahitic 22
dilboană: bulboană 125
dodeială: supărare 19
dosadă: ponegrire 176
dosădit: ponegrit 91
dor: dorință 107
dulceață: voluptate 95
dumestici (a): a îmblînzi 95
durăt: huruit 26
dvori (a): a cere 27; a sluji 63

Ehidnă: animal fantastic 124
eres: abateră de la credința ortodoxă 101
erarh: demnitate bisericească inferioară aceleia de patriarh și superioară aceleia de mitropolit, care se conferea, prin delegație, de către patriarhia din Constantinopol 114

Faeș: chipeș, arătos 126
falnic: îngîmfat 171
fătași: părinți 68
feredui (a): a bate (rău, cumplit) 63
fericie: fericire 18
ficlean: viclean 52
fîre: natură, origine, cauză 95
foale: pîntece 174
friși (a): a sfîrși 27

Gadenă: jivină 58, 175
gaiță: pasăre înrudită cu corbul, care poate imita sunete scoase de alte păsări (Garrulus glandarius) 107
giudeț: judecată 184
goni (a): a urmări 63
grozav: urît 63
gujmă: căciulă 48

Hadim: eunuc 117
haraci: tribut 44
hatman: boier de divan, însărcinat cu grija armatei 135
hălădău (a): a scăpa (cu viață) 11, 13
hăt: laț 177
heară, heri, hiare: (la pl.) fiare sălbatică 134, 174
hiclean: viclean, trădător 27

hiecindu: oricînd 19
hire: mod de a fi 36
hind: indian 37
hoarbă: sfat 170; grămadă 174
holbură: volbură, furtună 163
hotări (a): a pune hotar, a opri 7
hrăborire: vitejie, bărbăție, curaj 47
hvală: fală 48

Ijderi (a): a scorni 41
iscusenie: plăsmuire 36
iscusit: învățat 68; frumos 36
ispită: trudă, străduință 102
ispiti (a se): a fi încercat 97
ispravă: decret 20
iznoavă (de): repede 8
izumit: zăpăcit, uluit 125

Împlătoșa (a): a se înarma cu o plătoșă 61
împresura (a): a învălui 174
închisoare: ascunziș, culcuș 175
încoița (a): a purta coif 60
încrăvi (a se): a se întrema 174
încrede (a): a încredința 115
încredințat: cu credință, autentic 54
încurare: alergare, cursă (de cai), întrecere 62
îndărăpta (a): a îndepărta 10
îndireptătură: direcție, acțiune 27
însul: insul 184
întemeiat: temeinic, puternic 21
întoarce (a): a traduce 78
înrămăre: întărire, fortificare 106
întreg (la minte): temperat 97
întregăciune: întregime, deplinătate 95
înțelepciune: prudență 94
învești (a): a îmbrăca 173
învirteji (a se): a se întoarce 94

Jărtvinic: jertfelnic, altar 125
jocuri (a): a juca 38

Laturi (pl.): părți lăturalnice, ținuturi învecinate 114
lăcătar: locuitor 51
lămurit: curățit, limpezit 114
lăți (a): a înălța 38
leagăn: trăsură ușoară 12
leancă: deschizătură 128
limbă: informator 21; neam, popor 7, 94
liubov: iubire 69, 155
liubovnic: iubitor 36
litie: litanie 53
logoș: pitic, bufon, măscărici 63

lovi (a): a apuca, a se abate 24
lucă: lumină 184
lucru: faptă, eveniment 34
lunecare: deviere 88

Mas: popas (de noapte) 31
maștiha: mamă vitregă 134
măiestru: înțelept 166
mărmuri (a): a înmărmuri 60
mecet: moschee 44
mestșug: artă 36
miadză vîrstă: de vîrstă mijlocie 185
minte: prudență 95
mișel: sărman, sărac 145, 166
minea (a): a poposi (noaptea) 31, 123
mîneca (a): a se scula în zori 26
mirșăvi (a): a slăbi 87
moimă: maimuță 124
morococean: varză de calitate proastă 51
mortac: muritor 184
moșe: patrie 67, 94
moșnean, moștean: băștinaș 102
moșilă: gloată 97
muricios: muritor 126
muscă: insectă 31

Năramză: portocală 36
neamăgeu: neamăgitor 36
neca (a): a îneca 164
nemetef: vâl subțire 127
nesilnic: puternic, tare 120
neștine: cineva 74
netocma: darămite, cu atît mai mult (sau mai puțin) 107
netocmală: neînțelegere 19
nevoi (a): a se strădui 34
nevoință: sîrg, îndemn 77, 87
ninte: păpușă 63, 64
noimă: sens, înțeles (al unui cuvînt) 102

Obicină: obicei 88, 106
obîrși (a): a sfîrși 128
oblădui (a): a guverna 58
oblici (a): a afla 34, 60
obori (a): a doborî, a tăia 26
obraz: mască 97
ocină: moșie, proprietate 26
odărbirău: intendent 85
odoacă: chiar 129
olac: curier 21
olat: ținut 21
oloi: ulei 174
onochetavru: numele unei specii de maimuță fără coadă 124
osfinti (a): a ajuta 177

otac: colibă 12
otăcinic: pateric, colecție de povestiri monahale 154
ovilit: chinuit 128, 177

Paharnic: titlu dat boierului de la curtea domnilor români din evul mediu, care avea grijă de băutura domnului 51
patăr: lipsit de judecată, nesocotit, fără minte 107
patemi (pl.): pasiuni 94
patimă denpreună: simpatie 98
patronaș: ocrotitor, protector 86
păioară: vâl subțire 127
păstorie: îndrumare, conducere 101
pătimaș: pasional 97
pecetlui (a): a imprima 97
pedepsi (a): a certa 43
pedepsit: iscusit, priceput 115
pementean: țaran 19
petrecănie: petrecere 36
petrecător: de petrecere, de amuzament 67
petrecere: stingere, moarte 115
pețiană: pană 24
pil: elefant 124
pisanie: scriere 58
pisariu: scriitor, funcționar de cancelarie 30
plean: pradă 21
poară: efort 126
poctanie: învățătură, pildă 148
pohită: poftă 134
poiadă: roi, șuvoi, mulțime 31
politică: rînduială statornicită 76
politie: cetate, oraș 75; viață obștească 75; bună deprindere 70
pomăzui (a): a unge 9
postelnic: dregător în orînduirea feudală în țările române 44
poticală: poticnire, pățanie 21
pozvolenie: învoire 24
prah: praf, țărînă 52
prajiu: de culoare verde, ca prazul 125
prejur: împrejur 95
prepute (a): a traduce 102; a bănui 148
prepus: intenție 18; bănuială 63
prestăvire, pristăvire: moarte 54, 114
prestol: masă de altar 53
price: ceartă 95; împotrivire 166
priceștui (a se): a se împărtași 198
prihană: vină 50, 63
prilăști (a): a înșela 52
pripăc: arșiță, dogoare 125

prisne: fără amestec, curat 127
pristăni (a): a fi de acord 46
privitya (a): a întâmpina 127
proclat: ticălos, rău, păcătos 137
pronoiitis: îngrijitor, protector 75
prost: simplu, de jos 85
prostătec: neinițiat, naiv 19
pucios: murdar, trîndav 63
purcedere: pornire, plecarea (la drum) 106
purtătoriu: conducător 7

Raia: supus 44
rădica (a): a suporta 114
răsăditură: vlăstar 95
răsări (a): a năzări 20
răsipă: dezorganizare 7
răstopi (a se): a se topi 164
rihni (a): a rîvni 18
rocoși (a se): a se răscula 7
rod: neam 76
rost: gură 76, 127
rudenie: generație 185

Samodărjeț: autocrat 58
săbor: sobor, adunare 24, 86
săbornic: ecumenic 24
săcriu: cutie, ladă 63
sămăt: îngîmfat 171
scandela: scandal 52
scăpa (a se): a se lipsi, a pierde 10
scîrbă: nenorocire 136; mîhnire, în-
 tristare, necaz 135, 136
scopi (a): a-l face steril 51
scopot [= scopos]: cîntec 143
scornit: prefăcut 27
scutitor: protector 98
seamă, pl. semi: un număr oarecare
 (de ostași) 41
seninat: senin 49
siială: frică 31
silihitar: spătar (dregător turc) 19
sineșas: pușcas 30
singlitic: senator 127
sîmbră: tovarășie 171
sîngerat: sîngeros 52
sîngur: însuși 24; unic 97
slovenesc: literar 67
smînteală: rătăcire 171
smîntă: rătăcire 167
socoti (a): a supraveghea, a avea gri-
 jă 140
sort: decizie, alternativă 97
soție: tovarășie 106
spășitor: mintuitor 185
spodobi (a): a învrednici 69
staniște: port 61

stat, statură: stare, stări 34
stătător: statornic 36
sterevie: pucioasă 162
stîlpare: viță, neam 195
stolăt: adunat (de luptă) 21
stolnic: dregător din țările române,
 care purta grija mesei domnești 46
strămnină: peșteră, ripă 125
strămuta (a se): a fi torturat 97
strămutare: tortură 97
strămutătură: tortură 98
stride: miere 125
sumă: sumar, cuprins 109
sună (a se): a se zvoni 26

Șlic: căciulă 24
șpircuit: risipit, destrămat 21
șugui (a): a glumi 19
șupi (a): a înșfăca 81
șura a (se): a se furișă 75

Tagă: tăgadă 168
taland: dar, har 115
tar: încărcătură, lest 184
tăbări (a se): a-și face tabără 49
tău: vale 174
ticăciune: chin, trudnicie 67
ticăit: nenorocit, chinuit 69
ticăițește: trudnic, chinuitor 178
timîni: veche monedă turcească 197
țîmpina (a se): a se întîlni 30, 31
tină: noroi 51
tinós: noroiós 49
tînsori (pl.): legături (ale cortului) 173
titulus: titlu 109
tilni (a): a întîlni 124
țîmpi (a): a tempera 164
tocmeală: rînduială 36
trăgăna (a): a dura 24
trăgănat: prelungit 18
trăsură: clevețire 178; pătimire 176
treabă (de): necesar 94
trupină: tulpină (origine) 168
tulbă: tolbă 162
turbura (a se): a se năpusti 46

Țărcălam: cerc 124

Unde: de aici 11
utrănă: utrenie, slujbă de dimineață 198

Val: neajuns 19
vasilisc: animal fantastic 124
văznesi (a se): a se înălța, a se trufi,
 a se supraaprecia 69

vedere (a): deschis 20
vel: (precede un titlu sau un rang
 boieresc din orînduirea feudală)
 mare 46
venitor: viitor 67
veselie: nuntă 24
vezirazim: marele vizir 44
voinic: ostaș 12
volnicie: libertate 196
vorovă: convorbire 137

vrăjealniță: oracol 58, 60

Zavidi (a): a pîrî 41
zavistie: invidie 133
zăbăvi (a se): a se distra 63
zăpodie: vale 68
zbori (a): a zburli 126
zgău: piept 164; viscere 178
znamăn: semn 124

SUMAR

Abrevieri	5
I. LITERATURA ISTORIOGRAFICA	
Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei (I. C. Chițimia)	6
Miron Costin	
× Letopisețul Țării Moldovei (I. C. Chițimia)	15
De neamul moldovenilor (I. C. Chițimia)	37
Viața lumii (I. C. Chițimia)	37
Letopisețul cantacuzinesc (Cătălina Velculescu)	40
× Cronografe (Mihai Moraru)	56
II. LITERATURĂ ETICĂ ȘI FILOSOFICA	
× Dioptra (Mihai Moraru)	66
Radu și Șerban Greceanu, Mărgăritare (Liliana Botez)	73
Fiziologul (Cătălina Velculescu)	80
Chiriadromion (Liliana Botez)	84
Ioan Zoba din Vinț, Sieriul de aur (Gh. Ceaușescu)	90
Pentru singurul țiitoriul gând (Virgil Cândea)	92
III. LITERATURĂ POLEMICĂ ȘI RELIGIOASA	
Mărturisirea ortodoxă (Liliana Botez)	100
Psaltirea din 1651 (Stela Toma)	105
Biblia de la București (Stela Toma)	112
IV. LITERATURĂ LEGENDARA	
× Dosoftei, Viețile svinților (Mihai Moraru)	122
Mintuirea păcătoșilor (Liliana Botez)	133
Cer nou (Nedret Mamut)	139
V. LITERATURĂ POPULARĂ	
Esopia (Nedret Mamut)	142
Sindipa (Nedret Mamut)	147
Povestire despre viclenia muierască (Mihai Moraru)	153
VI. LITERATURĂ VERSIFICATA	
× Dosoftei, Psaltirea în versuri (I. C. Chițimia)	158
Acrostihul sibilin (Mihai Moraru)	182
Versificație clasicistă: Mihail Halici (Gh. Ceaușescu)	189
Valentin Franck von Franckenstein (Gh. Ceaușescu)	191
Cronici rimate (Mihai Moraru)	193
Bibliografie generală (Liliana Botez)	200
Glosar (Stela Toma)	204
Indice de nume (Nedret Mamut)	208
Indice tematic (Mihai Moraru)	215

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
MIHAIL SADOVEANU
SECȚIA RELAȚII

CRESTOMATIE DE LITERATURĂ ROMÂNĂ VECHE

„Crestomațiile și antologiile de până acum au stărut, în ce privește literatura veche, în special asupra problemelor lingvistice și filologice. În creștomația prezentă se insistă pentru prima dată, în mod accentuat, asupra elementelor de artă literară, în creșterea lor progresivă, de la expresia ingenuă de început la expresia intenționat artistică sau simplită ca atare, cu rădăcini în limbajul viu al poporului, în forme vechi (uneori străvechi) și noi, imprimate istoric și în creația orală. Așadar, în creștomația de față nu ne rezumăm numai la considerații făcute la modul general, despre calitățile literare ale textelor, sau numai la alegerea «literară» a textelor, ci căutăm de fiecare dată să luminăm cu comentarii elementele concrete ale scrisului, în mijirea și creșterea lor artistică, fiorul vorbei de moștenire ancestrală, motive și arhetipuri literare, transmise cu viața și istoria, apoi inventivitatea tot mai frecventă a expresiei inspirat asociate. Sub crusta unui scris în aparență vechi, se ascund și se descopăr virtuți de artă literară, mai ales dacă știm să ne substituim momentului și reușim să ascultăm și să auzim cuvântul timpului”.

I. C. CHIȚIMIA